

IVAN MUŽIĆ
HRVATSKA POVIJEST DEVETOGA STOLJEĆA

BIBLIOTEKA
POVIJESNICE HRVATA
3

UREDNIK:
Prof. Milan Ivanišević

ZA NAKLADNIKE:
Josip Botteri
Zoran Bošković

RECENZENTI I. IZDANJA:
Dr. sc. Denis Alimov, Sveučilište u Sankt Peterburgu (Rusija)
Dr. sc. Danijel Džino, Sveučilište u Adelaide (Australia)
Prof. dr. sc. Darko Gavrilović, Novi Sad
Prof. dr. sc. Ivan Jurić, Zagreb
Dr. sc. fra Bazilije Pandžić, Zagreb
Prof. dr. sc. Ivo Rendić Miočević, Rijeka
Akademik Radoslav Rotković, Herceg Novi

LEKTOR: Mario Blagaić

KOREKTURA: Vesela Romić

PRIPREMA ZA TISAK: ACME

PRIJELOM KNJIGE: Marko Grgić

FOTOGRAFIJA NA KORICAMA:
Spomen bana Branimira s hrvatskim etnonimom na arhitravu i zabatu
predromaničke crkve na Crkvini u Šopotu kod Benkovca.
Snimio Zoran Alajbeg, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

FOTOGRAFIJE U KNJIZI:
Branimirov natpis iz Muća
Snimio: Filip Beusan, Arheološki muzej u Zagrebu

SVE OSTALE SLIKE U KNJIZI:
Zoran Alajbeg, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

POVIJESNE KARTE IZRADIO: Tomislav Kaniški, Zagreb

© Ivan Mužić, Čiovska 2, 21000 Split
imuzichr@yahoo.de
www.muzic-ivan.info

Pripremu i tiskanje dopunjenoga izdanja ove knjige u potpunosti su pomogli gospoda:
Ivan Kapetanović (Ljubljana - Split), Josip Petrović (Zagreb),
Zvonimir Puljić (Split) i Ante Sanader (Split)

IVAN MUŽIĆ

HRVATSKA POVIJEST DEVETOGA STOLJEĆA

DRUGO DOPUNJENO IZDANJE

MATICA HRVATSKA
OGRANAK SPLIT

NAKLADA BOŠKOVIĆ
SPLIT
2007

Ženi Vlasti

SADRŽAJ

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU MUŽIĆEVE KNJIGE <i>HRVATSKA POVIJEST DEVETOGA STOLJEĆA</i> (MARIN ZANINović)	9
PROSLOV UZ PRVO IZDANJE KNJIGE <i>HRVATSKA POVIJEST DEVETOGA STOLJEĆA</i> IVANA MUŽIĆA (DANIJEI DZINO)	19
UVOD	
O STAROSJEDITELJIMA KAO ETNIČKOM TEMELJU HRVATSKE ETNOGENEZE	31
I. JAPODI, LIBURNI I DALMATI	33
II. VLADAVINA GOTA NA TERITORIJU LIBURNIJE I DALMACIJE	51
III. DOSELJENJE SKLAVINA	65
IV. NASTAVLJANJE KONTINUITETA KULTURE BALKANSKO- DINARSKIH STAROSJEDITELJA I POSLIJE DOSELJAVANJA DIJELA DRUGIH ETNOSA	87
HRVATSKA POVIJEST DEVETOGA STOLJEĆA	121
I. PRVOBITNI SMJEŠTAJ HRVATA NA LIBURNIJSKOM TERITORIJU I FRANAČKO OVLADAVANJE LIBURNIJOM I DALMACIJOM.	139
II. SJEDINJENJE LIBURNIJE I DALMACIJE 818. I OSLOBOĐENJE HRVATA OD FRANAČKOG VRHOVNIŠTVA DO 839. GODINE	157
III. HRVATSKI KRALJEVI TRPIMIR, KREŠIMIR I MIROSLAV	171
IV. HRVATSKI BANOV I U DRUGOJ POLOVINI IX. STOLJEĆA	189
1. DOMAGOJ	189
2. ZDESLAV	193

3. BRANIMIR.	195
4. MUTIMIR	205
V. POKATOLIČAVANJE ARIJANSKIH HRVATA	209
VI. OSTACI KULTA PREDKRŠĆANSKOGA BOGA VIDA NA TERITORIJU HRVATA.	231
PRILOZI	247
I. STARA ILI BIJELA HRVATSKA I DOSELJENJE HRVATA OKO 639. GODINE PREMA SPISU <i>DE ADMINISTRANDO IMPERIO</i>	249
II. DOSELJENJE ARIJANSKIH GOTA, “KOJI SU UISTINU SKLAVINI” U RIMSKU DALMACIJU, A POSEBNO NA TERITORIJU LIBURNIJE, I NJIHOVO SUŽIVLJENJE SA STAROSJEDIOCIMA PREMA VRELIMA TOME ARHIĐAKONA.	265
DODATAK O ARIJANIZMU.	275
III. AVARI, PROTOBUGARSKO OSOBNO IME I HRVATSKI ETNONIM	277
IV. SABOR NA DUVANJSKOM POLJU U DRUGOJ POLOVINI IX. STOLJEĆA PREMA <i>LIBELLUS GOTHORUM</i>	295
DODATAK O VLASIMA	315
BIBLIOGRAFIJA VRELA I POSEBNO KORIŠTENIH RADOVA	321
UMJESTO POGOVORA PRVOME IZDANJU (DENIS ALIMOV).	331
KAZALO OSOBA (NADA VRŠALOVIĆ)	335
KAZALO AUTORA (NADA VRŠALOVIĆ)	339
POPIS SLIKA I KARATA	351
KRATICE.	353
O AUTORU IVANU MUŽIĆU (VLADO NUJIĆ)	355

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU
MUŽIĆEVE KNJIGE *HRVATSKA POVIJEST DEVETOGA STOLJEĆA*

Ivan Mužić dodao je, nizu svojih knjiga, i ovu najnoviju *Hrvatsku povijest devetoga stoljeća*. Rođen je 1934. u Solinu, prepunom povijesti i njenih spomenika i tu je upijao bez sumnje veličajnu prošlost od najmlađih dana. Završio je Klasičnu gimnaziju u Splitu, jednu od elitnih hrvatskih obrazovnih ustanova. Studij prava diplomirao je u Zagrebu 1958. godine. Već kao mladi stručnjak objavio je studije, koje su izazvale široku pažnju javnosti. Bila su to *Razmatranja o povijesti Hrvata 1967.*, kojoj je slijedila *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja 1969.* Djelomično otapanje najrigidnijeg totalitarizma u "jugoslovenskoj" varijanti, nakon pada sveprisutne udbaške strahovlade Aleksandra Rankovića, omogućilo je pristup i nekim zabranjenim temama naše povijesti. Pa ipak, bilo je prerano i sjećam se kako su na ove knjige reagirali južni i sjeverni hrvatski unitaristi, pa se na kraju u debatu umiješali i Centralni komitet SK BiH, Okružni javni tužilac Ljubo Prvan u *Vjesniku* i drugi. Od tada Mužić nosi žig čovjeka opasnog po federalni javni red. Mraz *Hrvatskog proljeća* i svih iluzija koje je pobudilo dohvatio je i Mužića i podvrgnuo ga sudskom progonu koji je trajao od početka 1972. do jeseni 1975., kada je apsurd te optužbe sagledan, pa je optuženi od Vrhovnog suda u Zagrebu bio oslobođen zbog "pomanjkanja dokaza". Bilo bi dobro pretiskati te knjige sa svim njihovim odjecima i optužbama, jer su one dobri dokumenti u kakvom smo društvu i vremenu živjeli. Tim više što i danas ima onih, koji nam prodaju tu "jugoslovensku unitarističku idilu i maglu" kao neko idealno vrijeme za naš narod. Mužić bi učinio dobro djelo, kad bi obradio ta zbivanja, kako bi mladi ljudi, a pogotovo oni, koji će ući u ta proučavanja, doznaju kako je to izgledalo. Sudionici totalitarizma stare i umiru i oni koji to znaju i mogu, dužni su zabilježiti za buduće naraštaje kako nas je pritiskao. Sjećam se i sam mnogih primjera, a posebno Kerubina Šegvića. On je bio dobar čovjek i vrstan znanstvenik, čiju sam sjajnu knjigu o Tomi Arhiđakonu Splitsaninu, u izdanju Matice hrvatske

1927. pročitao u gimnaziji. Nikada neću zaboraviti zaprepaštenje koje sam osjetio, kada sam na studiju u Zagrebu nakon 1950. doznao da su ga naši boljševički barbari ubili u njegovoj 85. godini ugušivši ga željeznom žicom, jer se davne 1937. bio usudio pisati o gotskoj komponenti u etnogenezi Hrvata. Eto, to je bilo bavljenje znanošću u "jugoslovenskoj idili", koja je uništila I. Pilara, M. Šufflaya, I. Guberinu i tolike druge pisce, pjesnike, književnike, profesore i novinare, nestale u tamnicama Ozne i Udbe.

Sreća je da je Mužić došao na javnu scenu, kada ovakve barbarske egzekucije bivaju rjeđe, jer da je djelovao desetljeće ranije, pitanje kakva bi ga sudbina bila zadesila. On naime u svojim djelima ruši brojne zabrane i raščičava pojmove. Doživljam ga kao kolegu po struci, iako sam malo drukčije, arheološke grane. Novo djelo, koje nam je poklonio, bavi se ranim i ključnim stoljećem hrvatske povijesti. To deveto stoljeće je, kao i u ostaloj Europi, vrijeme oblikovanja niza sastojnica bilo narodnosnih, bilo teritorijalnih, koje više-manje sačinjavaju i naše današnje odrednice. Ovakve knjige, koliko je meni poznato, trenutačno nema u našoj historiografiji, pa je i te kako dobrodošla. U našoj "službenoj" historiografiji ponekad nailazimo na svjesno izbjegavanje nekih tema. Nekad su to bila različita ideološka polazišta, čega ima i danas, zatim različiti oblici autocenzure i slične pojave, svojstvene malim sredinama a pogotovo u društvima totalitarnih okvira u kojima smo živjeli pola stoljeća. Neki elementi tih pozicija imaju svoje korijene i u ranijim državnim okvirima kako mađarsko-austrijskim tako i u jugoslavensko-kraljevskim, da ne spominjemo komunizam.

Ivan Mužić je pravnik i u našoj tradiciji su brojni pravnici bili povjesničari kao na primjer Josip Alačević, Ivan Strohal, Nikola Tomašić, Antun Dabinović, Lujo Margetić, Marko Kostrenčić (Mužićev profesor hrvatske povijesti na *Pravnom fakultetu* u Zagrebu), ali i drugi. Mužić je Solinjanin i Splitsanin, učenik jedne od poznatih klasičnih gimnazija u Hrvatskoj. Od djetinjstva je bio okružen poviješću i njenim spomenicima koji u njegovu kraju idu u svjetski vrh, što ga je od tih ranih dana zanimalo i privlačilo. Mene je na pr. kao dječarca u osnovnoj školi u Hvaru zanimalo što piše na latinskim natpisima u našoj Stolnici, što se tu krije i što znači. Bilo mi je pomalo tajanstveno, kao i mnogošto drugo u djetinjstvu i želio sam to upoznati. Sve to i odrastanje u stoljetnoj kući i po ulicama sa starim palačama, crkvama i tvrđavama dovelo me do arheologije. Odavno je poznato,

da čovjekovo podrijetlo, dobrim dijelom, određuje i njegovu kasniju ljudsku osobnost. Stoga nas ne čudi, da se to dogodilo s našim plodnim povjesnikom i publicistom.

Ovo je trebalo reći nasuprot nekim primjedbama na početne radove kolege Mužića. Svojim knjigama on je dao primjer kako se radi i ovom najnovijom knjigom još jednom pokazao svoju znanstvenu zrelost i širinu koja imponira, kojom razmiče obzore naše davne prošlosti. Svojim brojnim raspravama on je već i ranije potaknuo pripadnike povijesne struke da i sami priđu obradi nekih problema, što se i vidi u određenom broju novih publikacija.

U našoj je historiografiji trajno prisutno složeno pitanje o seobi Hrvata, njihovom podrijetlu i pravcima kretanja. Dvije su temeljne postavke i odrednice: Kako su i kada Hrvati došli u ove krajeve, trajanje tih seoba, a s druge strane čimbenik autohtonosti, koja je naglašenija nego li što smo to nekada mislili, kako to zastupa i potanko obrazlaže Ivan Mužić. Ove ranosrednjovjekovne seobe su jedno od najsloženijih pitanja europske povijesti, jer su izmijenile narodnosnu sliku mnogih zemalja i predjela. Često su bile razorne, ostavljajući za sobom pustoš i prazninu, da bi pojedine naknadne i mirne simbioze stvarale nove temelje za slijedeća stoljeća. To nisu bile velike skupine ljudi, ali kada su djelovale bile su dobro vojnički organizirane. Najčešće su to bile konjaničke zajednice, koje su to predvodile, jer je konj u tim vremenima, kao uostalom sve do izuma kojekakvih samopokretnih strojeva modernog doba, bio glavno sredstvo vojničke strategije. Na pr. poznati narod razornih Vandala, kojih je prema vrelima moglo biti oko 35.000, početkom V. stoljeća napravio je strah i trepet po čitavoj Europi kuda su prolazili, dok se nisu prebacili u Afriku, gdje su na kraju nestali. Galijom tj. Francuskom su prošli skupa sa sarmatskim Alanima, koji su ostavili spomen u imenu grada Alençon, poznatog po svojim čipkama. Od vremena cara Valerijana, od sredine III. stoljeća do Dioklecijana i Julijana Apostata sredinom IV. stoljeća trajali su ratovi rimske države s moćnim germanskim plemenom Alemana. Oni su prešli Rajnu u drugoj polovini III. stoljeća i počinili takva pustošenja po Galiji, te su se toliko usjekli u zajedničko sjećanje njenih stanovnika da Francuzi Nijemce i danas zovu Alemani – les Allemands. A tijekom cijele antike oni su bili samo dio germanskoga naroda. Danas samo engleski jezik naziva Nijemce Germanima. To je jedan od zanimljivijih primjera kako nastaju imena naroda. Alemani su ratovali i

zajedno s Francima, koji su na kraju pokorili čitavu Galiju i dali joj svoje germansko franačko ime u drugoj polovini V. stoljeća. Kao i dalmatinska obala i južna Galija, koju su Rimljani zvali provincia Romana, službeno je bila Galia Narbonensis, ušla je izravno iz antike u srednji vijek. Bila je jedna od najprivlačnijih rimskih pokrajina stjecište bogatih Italika i jako romanizirana s cvatućim gradovima. Moramo spomenuti Istočne i Zapadne Gote, Ostrogote i Vizigote, koji lutaju Europom od kraja IV. i tijekom VI. stoljeća, od Krima do Hispanije ugrožavajući Rim i kasniji Bizant. Stvaraju moćnu državu u Italiji, s prijestolnicom u Ravenni, čiji je dio bila i naša zemlja od 473. – 537. godine, kada ih je porazio car Justinijan. U tome njihovu boravku u našim krajevima od oko 60 godina mir je bio nekih 37 godina, a ostalo je proteklo u ratovanju. Kada su izgubili državu u krvi i pokolju nestali su iz povijesti i pretopili se u druge narode, pa tako i u nama ima njihovih gena. Bugari i Mađari su također bili konjanički narodi, koji su došli nešto kasnije s istočnih rusko-ukrajinskih stepa i Urala. Međutim, za razliku od ovih prethodnih koji su više-manje nestali iz povijesti, oni su se nametnuli svojim pokorenim stanovnicima tračkim i panonskim Slavenima, davši im svoje ime, stvorivši državne tvorevine, koje traju i danas. S druge strane imamo zastrašujuće Hune, koji su tijekom dviju godina dva puta prešli na svojim konjima euroazijski prostor, došli do kineskoga zida, a kako preko njega nisu mogli, vratili su se natrag u Europu, bili poraženi i pretopili se među druge konjaničke narode. To su samo neki od izabраниh primjera, koji pokazuju koliko je Europa šarena po ovoj fazi svoje rane povijesti i po tolikim seobama i sukobima, koji su stvarali njenu današnju sliku. U ovoj panorami rane povijesti i etnogeneza Hrvata je složena kao i kod drugih europskih naroda, ako ne i složenija. Od pada Salone u prvoj polovini VII. stoljeća (614.?, 639.?) pa do naših narodnih kraljeva Krešimira i Zvonimira i kasnije, traje jedan proces, koji neke svoje daleke odraze ima i danas u našoj suvremenoj povijesti. To dokazuje i ova najnovija Mužićeva knjiga čije ćemo odjeke, bez sumnje, pratiti i u godinama koje slijede. Mužić je hrabro ušao u gustiš činjenica, vrela, knjiga i rasprava sa stotinama naslova. Iz toga je uspješno izišao s intrigantnim zaključcima s kojima se možemo ili ne moramo složiti, ali koji su utemeljeni i ukazuju na nove mogućnosti pristupa i rješavanja stoljetnih rasprava naših povjesničara. U svome uvodnom dijelu Mužić je raspravio o ilirskim starosjediocima južnoga hrvatskoga prostora, Japodima, Liburnima i Delmatima, zatim

je prikazao vladavinu Gota na teritoriju Liburnije i Dalmacije, te prešao na doseljenje Sklavina – Slavena i završio s tekstom o kontinuitetu balkansko-dinarskih starosjeditelja i poslije doseljavanja etnosa sa sjevera Europe. U sljedećem težišnom dijelu knjige obradio je hrvatsku povijest devetoga stoljeća. Raspravio je prvobitni smještaj Hrvata na liburnijskom području i franačko ovladavanje Liburnijom i Dalmacijom. Prikazao je sjedinjavanje Liburnije i Dalmacije 818. i oslobađanje Hrvata od franačkog vrhovništva do 839. godine. Slijedi vladavina kraljeva Trpimira, Krešimira i Miroslava, čiju je kraljevsku vlast Mužić uvjerljivo dokazao. To posebno vrijedi za Trpimira, prvoga u tome nizu. Logično je iskoristio niz dokumenata koji spominju Trpimira (natpis, darovnice, Čedadski evanđelistar, Gottschalkove zapise i dr.), koji ukazuju na njegovu vojničku snagu i povijesnu situaciju, koju je znao iskoristiti i okrenuti sebi na korist. Bio je ključni čimbenik na našoj obali i zaleđu u prvoj polovini IX. stoljeća. Druga polovina istoga stoljeća u znaku je moćnih banova Domagoja, Zdeslava, Branimira i Mutimira, koji su ostvarili daljnje jačanje hrvatske države u igri između Rima, Mletaka i Carigrada. U petom poglavlju raspravlja o pokatoličavanju arijanskih Hrvata, koje ubraja u arijance kao što su to bili i Goti s kojima su se pomiješali. U *Prilozima* na kraju raspravlja teme: o staroj ili Bijeloj Hrvatskoj oko 639. godine prema spisu *De administrando imperio* cara Konstantina Porfirogeneta; o doseljenju arijanskih Gota "koji su uistinu Sklavini" u rimsku Dalmaciju, posebno na teritorij Liburnije i njihovu suživotu sa starosjediocima prema pisanju Tome Arhiđakona; o Avarima, protobugarskom osobnom imenu i hrvatskom etnonimu; te o saboru na Duvanjskom polju u drugoj polovini IX. stoljeća prema *Libellus Gothorum*. Završio je dodatkom o Vlasima, starom stanovništvu u nekim predjelima od Jadrana do Crnoga mora, koji su se u moderno vrijeme nacionalno odredili prema svome vjerezakonu katoličkom ili ortodoksnom. Tekst prate zemljopisne povijesne karte, koje skupa s kolor snimkama natpisa hrvatskih vladara pomažu boljem razumijevanju teksta.

U ovoj svojoj knjizi Mužić je temeljito razradio poznata stara vrela od Konstantina Porfirogeneta, *Ljetopisa popa Dukljanina*, *Kroniku* Tome Arhiđakona i druge stare tekstove i pisce. On staru problematiku podvrgava novim procjenama, vrednujući ova i druga vrela kritički i sa svojih originalnih polazišta. Fascinira nas broj auktora, koji se bave našom davnom prošlošću u sadašnjem vremenu i to kako domaći tako i stranci,

koje je Mužić sustavno prikupio i vrednovao. Često nas začude poneke neobične postavke ovih stranaca, koji uz rijetke izuzetke ne poznaju naše auktere, pa često ni naš zemljopis. Mužić je sve to dobro obradio i stavio na svoje mjesto. Treba podvući njegovo poznavanje istočne, a posebno ruske literature, stare i nove i njeno dobro vrednovanje, što često izostaje kod stručnjaka, koji ne poznaju ovu komponentu historiografije i ne koriste njene rezultate.

Mužić je mnoge svoje ranije stranice posvetio autohtonosti Hrvata na njihovu području, pa je i ova knjiga na tragu tih nastojanja. Stoga je on pažljivo prikazao starije populacije, koje su preživjele na hrvatskim prostorima bilo iz antike bilo iz teških perturbacija kasne antike i ranoga kršćanstva, te sukoba i seoba ranoga srednjeg vijeka. Pokazao je kako sve te skupine čine dio naše etnogeneze.

Činjenica je da se Hrvati u svojoj najranijoj povijesnoj pojavi na svojoj obali susreću sa stanovnicima obalskih gradova s čvrstim još i antičkim zidovima od Istre do Skadra. A posebno s onima koji su se nalazili u središnjim dijelovima ove rane Hrvatske i njene težnje za supremacijom, poput Osora, Raba, Zadra, Trogira i Splita u Dioklecijanovoj palači, spasiteljskoj utvrdi nakon pada Salone. Ti su stanovnici dočekali novo-došle Hrvate pred svojim vratima i s njima su dalje živjeli u simbiozama i sukobima tijekom ovih ranih stoljeća. Kroati ili Sklabini tu se susreću s Romejima odnosno Romanima, koji govore dalmatinskim jezikom. U tituli hrvatskih vladara, u nizu njihovih isprava, oni su kraljevi Hrvata i Dalmatinaca i Hrvatske i Dalmacije. Klasična je u tome smislu prisega kralja Zvonimira, kada ga je u nedjelju 9. listopada 1076., u bazilici sv. Petra u Solinu okrunio papinski poslanik Gebizon: *Ego Demetrius qui et Suinimir nuncupor, Dei gratia Chroatiae Dalmatiaeque dux, te domine Gebizo... sinodali et concordii totius cleri et populi electione de Chroatorum Dalmatinorum que regni ... sceptrum et coronam investitus atque constitutus rex.* – (Ja Dmitar koji se zovem i Zvonimir, Božjom milošću knez Hrvatske i Dalmacije od tebe gospodine Gebizone... zajedništvom i slogom cjelokupnog klera i naroda izabran vladarom kraljevstva Hrvata i Dalmatinaca... žezlom i krunom obdaren i postavljen kraljem...) U ovoj je formulaciji "Ja Dmitar, koji se zovem i Zvonimir..." prof. D. Rendić Miočević vidio (kako to i Mužić prepričava) prežitak antičkog *signuma* ili *supernomena*, za što u antici imamo više primjera, pa i kod Delmata. Takav je mornar u rimskoj ratnoj floti u Mizenu kod Napulja koji se na

svome nadgrobnome natpisu naziva: *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi natione Dalmata* CIL X 3618--- 2810, Neapolis, a ima ih još. Ovaj je natpis zanimljiv, jer pokazuje da se staro i rašireno dalmatsko ilirsko ime Baton na latinski prevodi sa Celer, što znači brz.

Zvonimir je dakle, kao i drugi hrvatski knezovi i vladari, kralj Hrvata i Dalmatinaca. Mužić u ovom dalmatinskom imenu vidi staru dalmatinsku ili dalmatsku populaciju, koja je i dalje bila, u ovo vrijeme, prisutna u području hrvatske države. To možemo prihvatiti, jer danas znamo da je priličan, iako preciznije nepoznat, broj staroga stanovništva preživio, pogotovo oni koji nisu bili uz stare antičke prometnice, koje su funkcionirale i u srednjem vijeku. Tako su dakle i Hrvati, kako su to ustvrdili i naši raniji zaslužni povjesničari, zatekavši i ostavivši ovdje starosjedioce da im služe i prenesu svoja znanja ostvarivali s njima suživot. Sve auktore koji se time bave registrirao je Mužić u svojoj knjizi, zaslužnom pažnjom stručnjaka, koji nastavlja njihov posao opremljen novim spoznajama, odajući im zaslužen priznanje. Ovdje se moram prisjetiti moga dragoga, blage uspomene, profesora Zdenka Vinskoga, koji je u svojim predavanjima i sjajnim raspravama produbio u mnogočemu naše spoznaje kao arheolog i povjesničar. Za života je bio jedan od 4-5 vodećih europskih stručnjaka, koji su se bavili jednim od najsloženijih razdoblja povijesti i arheologije seobe naroda, koji su oblikovali i suvremenu Europu. Njegov je vrijedni student, kao i ja, bio moj vršnjak i dragi kolega i prijatelj prof. dr. Željko Rapanić, koji je napisao tolike studije o ovome razdoblju naše prošlosti. Posebno podvlačim njegovu već klasičnu raspravu *O kontinuitetu naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku* u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* 1980. godine, kojom je anticipirao i radove kasnijih auktora. U svojim dugim i plodnim raspravama s Mužićem našli su mnoge dodirne točke, što je i Mužića potaknulo u radu, koji mu je to i rado priznao i zahvalio na kraju I. izdanja ove svoje knjige. Činjenica je da Hrvati nastavljaju i zajednički sa starosjediocima podižu svoje crkvice na kasnoantičkim i rano-kršćanskim kulturnim mjestima u izravnome kontinuitetu, ukapaju svoje mrtve, štiju iste svece i dijele mnogošto drugo, što je Rapanić uvjerljivo pokazao.

U prilog ovim Rapanićevim i Mužićevim promišljanjima idu i najnoviji rezultati antropologije i genetike, koje su na široka vrata ušle i u suvremenu arheološku znanost s mikrobiologijom, od kojih mnogo oče-

kujemo. Ti rezultati idu u prilog zaključcima arheologa i povjesničara, među nama i Mužića. Ja sam arheolog, koji sam se bavio pretežno antikom i protoantikom u području Ilirika, pa sam pored ostaloga napisao i opsežne studije o Delmatima ili Dalmatama. U ranosrednjovjekovna razdoblja nisam ulazio, ali uvijek sam bio svjestan mnogih prežitaka iz antike koji i danas traju u mnogim etnografskim, folklorističkim i drugim tradicijama. Sjetimo se šibenske, drniške i ličke kape, narodne ornamentike i drugih i danas prisutnih sastojnica s području Delmata. I danas žive imena njihovih naselja i brda u pohrvaćenom obliku poput Promone (Promin), Osinium (Sinj), Ninia (Knin), Tilurium (Trilj), Adrion (Dinara), Narona (Norin), Salona (Solin) i druga. Prema tome kada proučimo i pročitamo Mužićeve interpretacije o autohtonosti hrvatskih Dalmatinaca i njihovu udjelu u etnogenezi Hrvata, nema razloga da se ne složimo s njime. Kao arheologu, međutim, meni su još uvijek ključni arheološki nalazi i dokazi iz ovih ranih vremena, a tu smo praktički još na početku. Mnoge je važne ostatke i spomenike prebrisalo neumitno vrijeme, koje sve razara. Kolika su stara groblja nestala ili prekopana, ali ih ima još, samo ih treba pronaći i istražiti. Sretan je na pr. bio nalaz ranog starohrvatskoga groblja kod Stankovaca pri gradnji nove autoceste 2005. godine. S velikom znatiželjom očekujemo objavu nalaza kolege prof. Radomira Jurića, koji to istražuje. Što se tiče genetike, njeni su rezultati fascinantni, ali osobno smatram da su potrebne još mnoge potvrde i istraživanja da bi se oblikovala čvrsta struktura njena razvitka. Po mome mišljenju neki dalekosežni zaključci ovih istraživanja još uvijek se kreću u okvirima sjajnih plauzibilnih hipoteza, ali ipak hipoteza. Nema međutim, razloga da ne prihvatimo dio spoznaja stručnjaka, koji se time bave. Budućnost je nema sumnje pred njima.

Kao čovjek koji se bavio pitanjima Delmata u antici, prihvaćam, dakle, proučavanja kolege Mužića i drugih stručnjaka o našem ranom srednjem vijeku, te i Delmate ili Dalmate vidim kao jednu od važnih komponenata etnogeneze Hrvata u središnjem prostoru rane hrvatske države. Hrvati su međutim, tijekom svoga razvitka sve to asimilirali pod svojim imenom, koje traje i danas. Dalmatinsko ime postaje sinonim hrvatskoga. Rekao bih da kasni odraz toga nalazimo u čuvenom *Rječniku pet najplemenitijih europskih jezika* Fausta Vrančića iz 1595. godine, koji riječ dalmatice prevodi sa hrvatski. Hrvati su jedini narod u Europi zapadnoga kršćanstva koji se u bogoslužju služi vlastitim jezikom i to tisuću i

tri stotine godina prije II. Vatikanskoga sabora. Crkva je kao jezike bogoslužja priznavala samo latinski, grčki i hebrejski. Nadalje Hrvati, kao još jedan unikum u Europi, koriste tri pisma, latinicu, glagoljicu i svoju varijantu ćirilice, koji su stari Poljičani zvali "Rvacko pismo". Latinski natpisi hrvatskih vladara i druga epigrafička ostavština, koju je u svojoj monumentalnoj knjizi sjajno obradila moja draga studentica i kolegica Vedrana Delonga, pokazuju kako je ta latinština bila prisutna i u našim ondašnjim selima i crkvama Dalmatinske zagore i drugdje. Ovakav korpus srednjovjekovnih natpisa svojih vladara nemaju ni vodeći europski narodi. U Baškoj pak, na otoku Krku, na jedinstvenoj, glagoljicom pisanoj Baščanskoj ploči oko 1100. godine, opat Držiha naziva Zvonimira "kralj hrvatski". Čitava je naša obala govorila hrvatskim čakavskim jezikom i to od Kopra do Skadra već od sedmog stoljeća. Kada su Hrvati svojim lađama nadzirali svoju obalu bili su najjači. Uspješno su ratovali s Mlečanima, Normanima, Saracenicima, raznim gusarima i drugima.

Knjiga Ivana Mužića nam pomaže razumjeti i doživjeti sve te procese koji nas na svoj način i danas određuju. Ona je, možda, u nekim svojim aspektima kontroverzna, ali prava je znanost uvijek takva i stoga poticajna za nove rasprave. Mužić uspješno razmiče naše, ponekad nabločene, obzore, pa neka njegovo raspravljavanje bude poticaj, pogotovo mlađim kolegama, da rado proučavaju ovu našu davnu prošlost, kao vrelo trajnoga nadahnuća u plemenitome poslu, kojemu nema kraja.

Prof. dr. sc. Marin Zaninović

Proslov
uz I. izdanje knjige *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*
Ivana Mužića

“BITI”, “ČINITI” I “ZNATI”:
MULTIETNIČNOST HRVATSKOG IDENTITETA
U RANOM SREDNJEM VIJEKU.

Danas, znanstveno djelo ne može postojati samo za sebe. Nije više samo potrebno, već je dapače neophodno da je djelo jasno određeno spram postojećih konteksta i suvremenih znanstvenih dijaloga. Kontekst je ključni element u određivanju prostorno-vremenskih koordinata znanstvenog rada, koji mu omogućava da postoji kao takvo, ovdje i sada, ali i da utječe na konstrukciju određenog kontekstualnog diskursa u budućnosti. Značenje knjige *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* Ivana Mužića je da ona evidentno postoji u višestrukim kontekstima koji joj određuju koordinate u prostoru hrvatske, južnoslavenske, ali i nekih od trenutnih tijekova u suvremenoj svjetskoj historiografiji. Bez obzira na kompleksnu tematiku kojom se ova knjiga bavi, Mužićev temeljni argument je jednostavan. On se temelji na preispitivanju dosadašnjega slavenocentričnog teorijskog okvira interpretacije povijesti kasne antike i ranog srednjeg vijeka područja koje danas kognitivno svrstavamo u zapadni/centralni Balkan, te prepoznavanju značenja koji je autohtona predslavska populacija imala u tvorbi ranosrednjovjekovnih političkih tvorevina na današnjem hrvatskom prostoru (ali i susjednim prostorima), i kreiranju hrvatskoga srednjovjekovnog identiteta.

Bez obzira na mjestimično staromodniji metodološki pristup, i razdvojenost osnovnog argumenta od komparativnih područja u post-antičkoj Europi,¹ čime bi Mužićev argument bio uklopljen u širi, europski

¹ Vidi primjetnu sličnost između socijalnih promjena u različitim dijelovima rimskog Zapada u ovom periodu, K. R. Dark, *Civitas to Kingdom: British Political Continuity 300-800*. Leicester, 1994., posebice str. 235 i dalje.

kontekst kulturno-povijesnog trenutka problematike kojom se bavi svojim sadržajem, ova knjiga, hotimično ili ne, jest dio trenutačno vrlo aktualnih znanstvenih trendova u historiografiji kasne antike i ranoga srednjeg vijeka. U svom argumentu o značenju autohtonih, pred-slavenskih identiteta u konstrukciji hrvatskog identiteta, Mužićeva knjiga postaje dijelom značajnog dijaloga o dekonstrukciji dosadašnje percepcije etničkih identiteta tijekom “seoba naroda” krajem antičkoga doba, u kojemu se naglašava značaj autohtonih elemenata i problematizira pitanje etničkih identiteta “barbara” koji su migrirali kroz rimski limes.

Posljednja dva desetljeća izuzetno su uzbudljivo vrijeme za svakog povjesničara i arheologa, kako antike tako i srednjega vijeka, koji ima sreću da u njemu živi i stvara. Post-modernistička socio-antropološka dekonstrukcija koncepta kao što su “kultura” ili “etnički identitet” pronašla je napokon svoje mjesto u metodološkom pristupu interpretacije prošlosti, omogućavajući potpuno nove pristupe starim problemima, i nadilaženje postojećih koncepta. Skupni makro-etnički identiteti koji su bili prepoznavani kao Kelti, Germani, Goti, Iliri, ili Slaveni postali su kroz novu interpretaciju “Kelti”, “Germani”, “Goti”, “Iliri”, “Slaveni”. Prema tome, ovi se identiteti danas prvenstveno vide kao produkt simplificirane, kognitivne percepcije pisanih vrela. Oni su ništa više nego subjektivne i žanrovske konstrukcije grčko-rimsko-bizantske intelektualne elite čija su svjedočanstva suvremeni povjesničari i arheolozi do nedavna prihvaćali kao objektivne prikaze,² i vrlo često ih tumačili kroz interpretativne okvire koji su (ne)svjesno korespondirali s konstrukcijama modernih nacionalnih identiteta.³ Činjenica je da se ovdje u stvari

² Literatura postaje svakom godinom sve obimnija, vidi vrlo informativne radove namijenjene širem čitateljstvu, ali i stručnjacima poput: S. James, *The Atlantic Celts: Ancient People or Modern Invention*. London, 1999., P. Wells, *Beyond Celts, Germans and Scythians: Archaeology and Identity in Iron Age Europe*. London, 2001., J. Collis, *The Celts: origins, myths & inventions*. Stroud, 2003. za antiku; te radove skupljene u W. Pohl, H. Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800*. Leiden, 1998., i A. Gillett (ed.), *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Identity in the Early Middle Ages*. Turnhout, 2002. za konzervativniji (Pohl/Reimitz) i liberalniji (Gillett) pristup konstrukciji identiteta u periodu “seoba naroda” i ranoga srednjeg vijeka.

³ Posebice vidljivo u odnosu arheologije i nacionalizma, usp. M. Díaz-Andreu, T. Champion (eds.), *Nationalism and archaeology in Europe*. London, 1996; P. L. Kohl, *Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and Reconstructions of the Remote Past*. *Annual Review of Anthropology* 27 (1998), str. 223-246.

radi, ne o formiranim narodima ili “plemenima”, već o fluidnim, nestalnim, socijalnim konstrukcijama koje variraju i restrukturiraju se shodno situaciji i povijesnom kontekstu, odnosno izboru grupe ili pojedinca.⁴ Ispod fasade monolitnih makro-etničkih identiteta antike i post-antičkog doba, izronili su mnogobrojni do sada nezamjetljivi identiteti, snažno utječući na temeljno preispitivanje suvremene percepcije i znanstvene interpretacije povijesnih događanja iz ovih perioda.

Osnovica ovih novih pogleda leži u metodologiji koja prihvaća za polazište socio-antropološko shvaćanje identiteta kao fluidnoga koncepta definiranoga prvenstveno kroz socijalnu interakciju. Nemoguće je u malo riječi iznijeti čak i vrlo štur pregled različitih viđenja i pristupa problemu konstrukcije etniciteta. Stoga bih htio ovdje reinterpretirati, radije nego parafrazirati, Fishmanovo viđenje etniciteta kao “Biti” (*Being*), “Činiti” (*Doing*) i “Znati” (*Knowing*) jer ga vidim relevantnim za ovu problematiku.⁵ Pod “Biti” trebao bi se vidjeti nesvjesni etnicitet svakodnevnoga življenja, subliminalni odnos prema subjektivnoj konstrukciji socijalne stvarnosti, kulturni habitus u kojemu se rađamo i živimo.⁶ “Biti”, uzeto samo za sebe, ne može tvoriti etnički identitet, ali se kroz “Biti” definira percepcija identiteta skupine, koja dijeli osjećaj zajedničkoga etničkog identiteta. “Činiti” je pak ključni čimbenik tvorbe identiteta, jer se “Činiti” aktivno događa u sadašnjosti. “Činiti” odslikava s jedne strane interakciju s drugim “Biti”, koja nas time čini svjesnim našega “Biti”, ali i svjesnim postojanja etničkoga “Drugoga” u odnosu prema kojemu konstruiramo identitet. S druge strane, “Činiti” uključuje virtualno grupno iskustvo bivstvovanja kao “Mi”, koje konstantno redefinira etnički identitet u sadašnjosti.⁷ Posljednji činilac je “Znati” i kroz njega se odražava “znanje”, odnosno sadašnja percepcija prošlosti etničke skupine, koja objašnjava i definira percepciju (ali ne i činjenično stanje stvari) “Biti”

⁴ Na primjer, amalgamacija Sueba i Alemana u zajednički alamanski identitet, H. J. Hummer, *The fluidity of barbarian identity: the ethnogenesis of Alemanni and Suebi*. *Early Medieval Europe* 7 (1998), str. 1-27.

⁵ J. Fishman, *Social theory and ethnography*. U: P. Sugar (ed.), *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. Santa Barbara, 1980, str. 84-97.

⁶ Barthov “Cultural stuff” odnosno Bourdieovski “habitus”, F. Barth, *Introduction*. U: F. Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*. Bergen, London, 1969, str. 15; P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, 1977, str. 72 dalje.

⁷ Barth, cit. dj. (n. 6); R. Jenkins, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London, 1997, str. 53-56.

kao nepromjenjive kulturne kategorije. Svojim temeljnim argumentom *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* značajno dotiče “Biti”, “Činiti” i “Znati” današnjega hrvatskog identiteta, i stoga je treba uzeti ozbiljno.

Prvi značajan kontekst u kojemu ova knjiga postoji je dekonstrukcija percepcije skupnih identiteta iz prošlosti, a posebice “barbarskih” identiteta koji su nam poznati iz doba “seoba naroda”. Nakon nedavne temeljne dekonstrukcije gotskoga identiteta kao kasno-antičke intelektualne konstrukcije koja u stvarnosti nikada nije ostvarivala kohezivnost svog identiteta kao zasebna etnička ili makro-etnička skupina,⁸ došao je red i na dekonstrukciju postojeće percepcije slavenskoga etniciteta. Dosadašnji metodološki pristup problemu slavenskih seoba nastao je kroz spoj između Kossinna-Childeovske “arheologije kultura” i sovjetske škole interpretacije etnogenetskog modela.⁹ Suvremena kritika “arheologije kultura”,¹⁰ odnosno preispitivanje migracionoga¹¹ i etnogenetskog modela povijesno-arheološke teorijske interpretacije,¹² omogućila je čvrstu i suvremenu teorijsku podlogu za razvitak novog modela interpretacije

⁸ P. Amory, *People and Identity in Ostrogothic Italy*. Cambridge, 1997 i nedavno, fokusirajući se na nepouzdanost pisanih vrela A. S. Christensen, *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths*. Copenhagen, 2002.

⁹ Za kritiku prijašnje interpretacije vidi F. Curta, *From Kossinna to Bromley: ethnogenesis in Slavic archaeology*. U: Gillett, cit. dj. (n. 2), str. 201-218; Kohl, cit. dj. (n. 3), str., 230-233.

Izučavanje slavenskih seoba u tadašnjem jugoslavenskom prostoru također je nedvojbeno egzistiralo u politički korektnom okviru slavenskih migracija i etnogenetske interpretacije, vidi: B. Slapšak, P. Novaković, *Is there national archaeology without nationalism? Archaeological tradition in Slovenia*. U: Díaz-Andreu, Champi-
on, cit. dj. (n. 3), str. 55-56.

¹⁰ P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble (eds.), *Cultural Identity and Archaeology: The construction of European communities*, London, New York, 1996.

¹¹ D. Anthony, *Migration in archaeology: the baby and the bathwater*. *American Anthropologist* 92(4) (1990), str. 895-914, objašnjavajući povijesnu i pretpovijesnu migraciju kao striktno definiranu socijalnu strategiju određene socijalne skupine koja migrira, radije nego spektakularno “lutanje naroda”.

¹² C. R. Bowlus, *Ethnogenesis Models and the Age of Migrations: A Critique*. *Austrian History Yearbook* 26 (1995), str. 147-164; A. Gillett, *Ethnogenesis: A Contested Model of Early Medieval Europe*. *History Compass* 4, (2006), str. 241-260 naglašavajući značenje izbora i ulogu ne-etničkih identiteta u percepciji identiteta u ovom periodu. U modificiranom obliku obogaćenim socio-antropološkim instrumentalizmom, etnogenetski model, koji u osnovi priznaje sposobnost “barbarskih” skupina na post-rimskom zapadu da postanu (“*come into being*”) etnički identitet kao socio-političku konstrukciju, još je uvijek aktualan. Vidi Gillett, str. 241-246.

slavenskih seoba. Utjecajni američki povjesničar i arheolog rumunjsko-ga podrijetla, Florin Curta nedavno je, na temelju arheoloških dokaza i preispitivanja pisanih vrela, definirao “Slavene” kao puku konstrukciju bizantskih vrela, skupno ime nadjenuto velikom broju različitih skupina koje su prelazile Dunav u VI. stoljeću.¹³ “Slaveni” su u ovoj reviziji prijašnjih mišljenja definirani kao široki kulturni identitet, radije nego etnička kategorija,¹⁴ i moguće jedino povezani među sobom zajedničkim slavenskim *lingua franca* kojim su se sporazumijevali.¹⁵

Rastakanje slavenskog identiteta i formiranje regionalnog “balkanskog” ili drugih identiteta među južnim Slavenima postaje neizostavni dio svakodnevnoga diskursa na prijelomu XX. i XXI. stoljeća.¹⁶ Preispitivanje i kritika slavenocentričnoga interpretacionog okvira ranosrednjovjekovne povijesti Balkana postoji već dulje vremena, i čini se da s vremenom dobija sve više podrške u znanstvenim krugovima.¹⁷ Mužić vješto izbjegava probleme u koje su se do sada uplitali pobornici “nove autohtonosti” u Sloveniji, odnosno Bosni i Hercegovini, koji su kritizirali slavenocentrični

¹³ F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge, 2001. Curta kritizira posebice Prokopija i Iordanesa str. 36-43, ali i *De administrando imperio*, str. 64-66, što uvelike korespondira s Mužićevom kritikom glave XXX *De administrando imperio* u dodatku I. Vidi također i D. Dzino, *Varljivi tokovi slavenskih identiteta. F. Curta: The Making of the Slavs* (prikaz knjige). Diadora 22, (u tisku).

¹⁴ “The term “Slav” remains a vague cultural, but not an ethnic or ethnological cipher for East Central Europe during the middle ages, describing clear differences in space and time. There was no distinct and homogeneous Slavic “culture” in East Central Europe – instead many acts of self-definition, interaction and exchange with all neighbouring regions played significant role during the early and high middle age.” S. Brather, *The beginnings of Slavic settlement east of the river Elbe*. *Antiquity* 78 (2004), str. 314-329, citat sa str. 327.

¹⁵ P. M. Barford, *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London, 2001, str. 34; F. Curta, *The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian)*. *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est* 31(1) (2004), str. 125-148. Po Curti zajednički jezik nije utjecao na definiranje Slavena kao Slavena, već su to po njemu činila bizantska vrela.

¹⁶ Lj. Šarić, *Balkan Identity: Changing Self-images of the South Slavs*. *Journal of Multilingual & Multicultural Development* 25(5/6) (2004), str. 389-407.

¹⁷ Primjerice: I. Rendić-Miočević, *Retracing the past to the cradle of Croatian History*. *East European Quarterly* 36(1) (2002), str. 1-6. Vidi isto noviji sintetski prikaz ovog perioda za područje Bosne i Hercegovine u: I. Lovrenović, *Bosnia: A Cultural History* (naslov originala: *Unutarnja zemlja: kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovini*). New York, 2001, str. 39-43.

model s gledišta suvremenih post-jugoslavenskih nacionalnih i etničkih konstrukcija.¹⁸ Njegova interpretacija, iako također temeljena na ključnoj ulozi autohtonoga elementa, uspostavlja mnogo širi i prihvatljiviji interpretacijski okvir za diskusiju o identitetima na hrvatskom srednjovjekovnom prostoru, koji, što je najznačajnije, uključuje, a ne isključuje druge identitete poput pridošlih Sklavina ili “Gota”. Po Mužiću, oni također utječu na tvorbu hrvatskog identiteta, kao njegovi sastavni činioci.

Mužić vraća fokus znanstvenog interesiranja na olako zaboravljenu predantičku i antičku populaciju Ilirika. Predslavenski identiteti, posebice nakon uključivanja prostora koji su Rimljani kognitivno i politički definirali kao *Illyricum* u globalizacijske tijekove antičkoga svijeta, promatrani su u interpretativnom okviru “romanizacije” koji je isticao gubljenje njihovih identiteta, u manjoj ili većoj mjeri, kroz asimilacijski proces romaniziranja.¹⁹ Koncept “romanizacije” je nedavno širom otvoren za preispitivanje.²⁰ Akulturacija autohtonih populacija na rimsku upravu i mediteransku kulturu u zapadnoj Europi bila je heterogena, a individualne zajednice evidentno su selektivno usvajale elemente mediteranske globalne kulture, radije nego bile romanizirane, poluromanizirane ili neromanizirane.²¹ Ovaj proces rezultirao je stvaranjem raznolikih

¹⁸ U Sloveniji postavka da su Slovenci podrijetlom Veneti znanstveno je opovrgnuta izvan svake sumnje, M. Matičetov (ed.), *Venetovanje* (Arheo 10). Ljubljana, 1990. Za kritiku sličnih argumenata u novijoj historiografiji BiH vidi: A. Škegro, *Nekoliko pitanja iz najstarije prošlosti Bosne i Hercegovine, ili O najnovijim krivotvorinama u Bošnjačkoj historiografiji*. U: E. Redžić (ed.), *Istorijska nauka u BiH u razdoblju 1990-2000* (ANUBiH/CBI Posebna izdanja CXX/30). Sarajevo, 2003, str. 21-29.

¹⁹ Primjerice J. Wilkes, *Iliri* (naslov originala: *The Illyrians*). Split, 2001, str. 267 dalje. Za post-kolonijalno viđenje evolucije koncepta “romanizacije” vidi P. Freeman, *Mommsen through to Haverfield: The origins of Romanization studies in late nineteenth-century Britain*. U: D. J. Mattingly (ed.), *Dialogues in Roman Imperialism* (Journal of Roman Archaeology suppl. 23), Portsmouth, 1997, str. 27-50.

²⁰ Vidi G. Woolf, *The Unity and Diversity of Romanization*. Journal of Roman Archaeology 5 (1992), str. 349-352; isti, *The Formation of Roman Provincial Cultures*. U: J. Metzler, M. Millett, J. Slostra, N. Roymans (eds.), *The integration of the early Roman Empire, Dossiers d'Archéologie du Musée National d'Histoire et d'Art IV*. Luxembourg, 1995, str. 9-18; J. Barrett, *Romanization: a critical comment*. U: Mattingly, cit. dj. (n. 19), str. 51-64, te različite *pro et contra* pristupe u S. Keay, N. Terrenato (eds.), *Italy and the West: Comparative Issues in Romanization*. Oxford, 2001.

²¹ Što je primjećeno i u Iliriku, vidi I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba* (ANUBiH/CBI Djela LXVI/6). Sarajevo, 1988, str. 72-74, 345-354. Usp. Mužić, str. 27-28.

hibridnih identiteta u provincijama Rimskoga carstva.²² Nedostatak materijalnih dokaza ni u kom slučaju ne pokazuje da se proces akulturacije, odnosno hibridizacije nije događao, ili da se događao u minimalnoj mjeri u unutrašnjosti rimske Dalmacije ili Panonije.²³ Proces kulturne razmjene nedvojbeno je bio i dvosmjernan, posebice u umjetničkom izričaju,²⁴ ali i u socijalnom kontekstu, oviseći o zemljopisnoj poziciji određenih dijelova Ilirika i njihovu mjestu u globalnomu sistemu Rimskog carstva, posebice u odnosu na razmještaj legija ili imigracije iz drugih dijelova carstva u Ilirik.²⁵

U neku ruku ovo je nastavak Mužićeve ideje o autohtonosti Hrvatskog identiteta iz njegovih prijašnjih radova, gdje je snažno istaknut kontinuitet kulturnoga habitusa na prijelazu iz antike u srednji vijek na hrvatskome prostoru.²⁶ Taj argument se neminovno oslanja na Childeovsku arheološku interpretativnu tradiciju materijalnih kultura i modernistički, primordijalni pristup antropologiji i konstrukciji etničkih i kulturnih identiteta kroz njihovo "Biti". S time se podrazumjeva identitet kao rezultat objektivnih čimbenika, kulturni fenomen koji postoji u povijesnom vakuumu, bez značajnog utjecaja socijalnih čimbenika poput interakcije (konstrukcije etničkoga ili kulturnoga "Drugoga"), odnosno socijalne organizacije, subjektiviteta, izbora, te praktičnog iskustva bivstvovanja kao "Mi".

Ovaj pristup nije toliko Mužićeva konstrukcija, koliko je rezultat ranije, modernističke interpretacije postojećih dokaza u znanosti. Ako i uzmemo da navedeni primjeri doista predstavljaju kontinuitet iz antičkog doba, njih treba gledati samo kao odraze kulturne tradicije koja ne utječe presudno na formiranje identiteta i može biti naslijeđena ili usvo-

²² J. Webster, *Creolizing the Roman provinces*. *American Journal of Archaeology* 105(2) (2001), str. 209-225.

²³ Usp. primjer Britanije, Dark, cit. dj. (n. 1).

²⁴ D. Rendić-Miočević, *Umjetnost Ilira.*; N. Cambi, *Sepulkuralni spomenici atropomorfnog karaktera kod Ilira*. U: A. Benac (ed.), *Umjetnost Ilira u antičko doba*, (ANUBiH/CBI Posebna izdanja LXVII/11). Sarajevo, 1984, str. 65-80; 105-117. Za širu i suvremeniju perspektivu vidi: S. Scott, J. Webster (eds.), *Roman Imperialism and Provincial Art*. Cambridge, 2003.

²⁵ G. Alföldy, *Die 'illyrischen' provinzen Roms: von der Vielfalt zu der Einheit*. U: G. Urso (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio: L'Illirico nell'età graeca e romana*. (I convegni della fondazione Niccolò Canussio 3). Pisa, 2004, str. 207-220.

²⁶ I. Mužić, *Hrvati i autohtonost*. Ova knjiga objavljena je pod raznim naslovima u 7 izdanja od 1989. do 2001.

jena od strane drugih identiteta. Ključno pitanje leži u socijalnom, ne u kulturnom kontekstu: – zašto je većinska autohtona populacija usvojila slavenski identitet kada su samo malobrojne grupe Slavena došle u hrvatski prostor, a ne zašto su određeni kulturni konteksti preneseni iz antike u kasniji period, jer su ih tako mogli preuzeti i Slaveni u slavencentričnom modelu.

No, za razliku od prošlih radova drugih autora, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* ne oslanja se na nesigurno određivanje identiteta samo kroz izučavanje kulturnog habitusa, već prati post-antičku socijalnu organizaciju i interakciju identiteta u hrvatskom prostoru, što je značajan metodološki pomak naprijed. Držim da po mnogo čemu ključni razlog konstrukcije hrvatskih identiteta kroz povijest treba vidjeti u socijalnom kontekstu kompleksnih razlika regionalnoga kulturnog habitusa s “religijskim drugim” (Islam, Pravoslavlje, Reformacija), “jezičkim drugim” (Mađarima, Turcima, Venecijancima itd.), odnosno u kontekstu političkoga instrumentalizma i odnosa prema “političkom drugom” (Hrvatski politički identitet suprostavljen Franačkom, Bizantinskom, Venecijanskom, Otomanskom itd.).

Mužić raspoznaje četiri najznačajnija identiteta u hrvatskom prostoru: autohtoni element Dalmati(ne), Sklavine, Romane/Latine (bizantski podanici na Jadranskoj obali), te Gote. Identiteti koje raspoloživa vrela nazivaju Dalmatini/Dalmate/Delmatinoi bi se trebali uzimati s velikim oprezom kao dokaz etničkoga identiteta jer je moguće da u nekim vrelima oni nemaju ništa više značenja nego ranija dihotomija zablude (odnosno nezainteresiranosti) antičkih vrela koja je poistovjećivala etničke Ilire iz jugoistočnog Ilirika sa zemljopisnim, imaginarnim “Ilirima”. No, potpuno se slažem da je identitet “Dalmati(ni)” bio identitet većinskog dijela autohtone populacije u kasnoj antici, kao direktan produkt procesa akulturacije i hibridizacije pučanstva Dalmacije, kroz stoljeća mediteranske globalizacije i rimske uprave.²⁷ Identitet Sklavina je po Mužiću

²⁷ Mužić nastoji podcrtati značenje kontinuiteta dalmatskog identiteta u identitetu Dalmati(na), dakako uz potpuno uvažavanje socijalnih i temporalnih činitelja na formiranje njihova identiteta (str. 47). Iako se razlikujemo u interpretaciji ovoga identiteta, koji ja ne mogu vidjeti kao produžetak antičkog, dalmatskog identiteta, Mužićeva interpretacija uklapa se u kontekst konzervativnije, modernizirane etnogenetske interpretacije, vidi npr. C. Lewis, *Gallic identity and the Gallic civitas from Caesar to Gregory of Tours*. U: S. Mitchell, G. Greatrex (eds.), *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*. London, 2000, str. 69-82, gdje se zastupa argument da su

i dalje znakovit činilac u tvorbi hrvatskog identiteta, ali je sveden na objektivniju ulogu koja mu i pripada u novom interpretativnom okviru.

Prije samo nekoliko desetljeća povezivanje Gota i Hrvata kao etničkih koncepata bi izazvalo opravdan podsmjeh u znanstvenim krugovima, no nakon suvremenog procesa dekonstrukcije identiteta, povezivanje Hrvata i “Gota” zapravo počinje dobijati smisao. Amory, u njegovoj utjecajnoj knjizi o Ostrogotskom identitetu u Italiji navodi jasne veze između pred-slavenskih žitelja Balkana i “Gota”, te ističe kako “... glavne sile grupne kohezije u Ostrogotskoj Italiji nisu etničke (prirode), niti su temeljene na grupnim imenima antičke etnografije. One su (ništa manje no) regionalnost i profesija.”²⁸ Regionalnost kao znakovit element konstrukcije “Gotskih” identiteta, potvrđuje Mužićev temeljni argument, kao i činjenica da su se “Ostrogoti” (koji god se identiteti skrivali iza ovog imena) naseljavali u znatnijem broju na sjeveroistočnoj Jadranskoj obali u vrijeme Ostrogotskog kraljevstva.²⁹

Nedostatak jasne definiranosti hrvatskoga identiteta u *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, paradoksalno, govori o sofisticiranosti Mužićeva pristupa. Nemogućnost da se jasno definira pojava najranijega hrvatskog identiteta, nedvojbeno svjedoči o socijalnom i regionalnom kontekstu stvaranja najranijega hrvatskog identiteta, čije se postojanje ne može sa sigurnošću potvrditi prije kasnog IX. stoljeća kroz raspoloživa vrela.³⁰ U tom kontekstu, ja bih tumačio formiranje najranijega hrvatskog identite-

civitates u Galiji ostali gotovo nepromijenjeni od antičkog do merovinškoga doba. U tom kontekstu treba uzeti u obzir i argument koji zastupa Dark, cit. dj. (n. 1), sumarizirano str. 255-257 da je u Britaniji prije dolaska Angla i Sasa (V.-VII. stoljeće) došlo do izmjene postojećih autohtonih kasno-antičkih elita s ratničkim elitama podrijetlom iz nižih socijalnih slojeva, radije nego da je dolazilo do nametanja elita iz drugih skupina.

²⁸ “The chief forces of group cohesion in Ostrogothic Italy were neither ethnic nor based on the group-names of classical ethnography. They were region and profession.” Amory, cit. dj. (n. 8) str. 317. Vidi također Amory, str. 277-313 na učešće paleobalkanskih elemenata u skupnom “Gotskom” identitetu što posredno govori u prilog Mužićeva temeljnog argumenta o autohtonosti, jer sada i među “Gotima” možemo vidjeti tragove autohtonoga predslavenskog pučanstva, ali u isto vrijeme i skupine koje su bile definirane kao “Slaveni”.

²⁹ P. Heather, *The Goths*. Oxford, 1996, str. 237-239, usp. Mužić, str. 17-22.

³⁰ Barford, cit. dj. (n. 15), str. 73-75. Nisam siguran da bi se “Trpimirova darovnica” trebala uzimati kao autentična. Vidi N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb, 1990, str. 58 s bibliografijom, tako da bi Branimirova titula “*dux cruatorum*” bio najraniji dokument koji prezentira hrvatsko ime.

ta kroz nešto liberalniji interpretativni okvir od Mužića (no, ne predaleko od njegove rekonstrukcije), kao novonastali politički³¹ ili regionalni identitet sličan Borninim *Gudusciani* ili *Timociani*, koji se formira u IX. stoljeću u “*staroj Hrvatskoj*”³² i širi na zajednice u Dalmaciji kao posljedica širenja političkog utjecaja skupine koja se naziva Hrvatima, tek vremenom postajući etničkom odrednicom kroz utjecaj kasnijih socijalnih i povijesnih okolnosti.³³ Daljnje izučavanje značajki procesa u kojemu su regionalne elite, pa potom i čitave zajednice u Dalmaciji i dalmatinskom zaleđu ‘postajale Hrvatima’ u ranom srednjem vijeku od nemjerljivog je značenja za razumijevanje konstrukcije kasnijih hrvatskih identiteta i po meni puno značajnije od potrage za imaginarnom ‘hrvatskom pradomovinom’ iza Karpata.

Neki od sporednih argumenata poput arijanstva u Hrvata, odnosno dodatka o Vlasima³⁴ izgledaju vrlo interesantni i također izgledaju kao temelj budućih plodonosnih znanstvenih diskusija. Vrlo je upitno zašto je kristijaniziranje zapadnoga Balkana bilo neophodno, tako da Mužićev odgovor o regionalnom preživljavanju arijanstva i franačkom utjecaju na naknadno pokatoličavanje populacije, zbilja zvuči uvjerljivije nego prijašnji konsenzus da se zapravo radilo o kristijaniziranju paganstva.³⁵ Dakako, s trenutnim vrlo skromnim stanjem dokaza, ova ideja je još uvijek na hipotetskoj razini. Korištenje nalaza genetske strukture populacije koje rabi Mužić je značajan dokaz koji govori protiv argumenta o masovnim seobama i populacijskoj izmjeni autohtone populacije s pridošlicama. Treba napomenuti da su ovi dokazi metodološki i etički prihvatljivi samo u tom kontekstu, i da se mora staviti do znanja čitatelju koji se ne bavi profesionalno izučavanjem povijesti, da se etnički identiteti ne mogu određivati kroz ovu

³¹ Usp. A. Gillett, *Was ethnicity politicized in the Early Medieval Kingdoms*. U: Gillett, cit. dj. (n. 2), str. 85-121. Ne bih se začudio ni da se radi o rodu/obitelji, odnosno usponu nove, ratničke elite u postojećoj populaciji. Usp. Darkov argument (supra, n. 27).

³² Područje Krbave, Like i Gacke, vidi: Mužić, Prilog I.

³³ *Rex Sclavorum* bi po tomu bila pseudo-etnička titula koja odražava grčko-rimsku percepciju povezanosti regije i *ethne* (naroda), poput *rex Gothorum* ili *Francorum*, cf. Gillett, cit. dj. (n. 12), str. 12; isti, cit. dj. (n. 31), str. 90, dok bi delmatinski i sklavinski regionalni identiteti (koji nam ostaju za sada uglavnom nepoznati), bili zapravo identiteti populacije kojom se vlada i koja postupno prihvaća hrvatski identitet zbog političkih ili gospodarskih beneficija koje ovaj nosi.

³⁴ Usp. T. J. Winniffrith, *The Vlachs: The History of a Balkan People*. London, 1987.

³⁵ Usp. Klaić, cit. dj. (n. 30), str. 42-45.

vrstu dokaza, i dapače da je vrlo teško odrediti etnicitet kroz bilo koju vrstu materijalnih dokaza uzetih izvan njihova socijalnog konteksta.

Prema tome, može se reći da Mužić otkriva multiplicitet identiteta, koji su se do sada skrivali u krutom političko-povijesnom monoetničkom okviru rane hrvatske države, s dozom uvjerljivosti i svježine. Njegov okvir povijesne interpretacije implicira suživot različitih identiteta na hrvatskim ranosrednjovjekovnim prostorima i multietničnost i pluralizam srednjovjekovne hrvatske države, odnosno srednjovjekovnoga hrvatskog identiteta u čemu vidim najveću vrijednost ovog djela.³⁶ Ovaj interpretativni model uklapa se mnogo bolje u postojeće stanje materijalnih i pisanih dokaza, nego prijašnji model temeljen na asimilaciji, odnosno amalgamaciji malobrojnoga autohtonog pučanstva s pridošlicama. Mužićeva postavka ni u kom slučaju ne narušava temelje znanstvenog korpusa postojećeg diskursa o formiranju hrvatskog identiteta i povijesti hrvatskog prostora, već egzistira kao njegov sastavni dio,³⁷ započinjući proces dekonstrukcije hrvatskog srednjovjekovnog identiteta kao skupnog termina koji je skrivao u sebi različite identitete. Ne moram niti spomenuti koliko je značenje razumijevanja multipliciteta identiteta i počinjanja takvoga diskursa na skupnu percepciju prošlosti, na formiranje hrvatskog “Biti” i “Znati”, koje se tako značajno odražava na realnost sadašnje konstrukcije hrvatskoga identiteta “Činiti” kod svih onih koji taj identitet danas dijele, formiraju i konstantno redefiniiraju. Mužićeva knjiga također postaje dijelom šireg dijaloga o konstrukciji drugih južnoslavenskih identiteta u istom periodu, i po mom mišljenju postoje mnogobrojne zajedničke komponente formiranja najranijeg hrvatskog identiteta s formiranjima najranijih identiteta u Bosni, Zahumlju, Duklji, Zeti, itd., koji su dalje vodili redefiniranje srednjovjekovnih, modernih i post-modernih identiteta i u ovim prostorima.

³⁶ Mužićeva postavka korespondira s komparativnim zemljopisnim područjima, primjerice Britanijom, usp. B. Ward-Perkins, *Why did the Anglo-Saxons not become more British*. *English Historical Review* 115/462 (2000), str. 513-533; J. Moorhead, *The Roman Empire Divided*. London, 2001, str. 103-109. No treba biti pažljiv s terminologijom, vidi: J. Hines, *Britain after Rome: Between multiculturalism and monoculturalism*. U: Graves-Brown et al., cit. dj. (n. 10), str. 256-270. Po njemu, pravi multikulturalizam u Britaniji je nemoguć, jer su monokulturalni entiteti koji sačinjavaju temelj multikulturalnosti, *de facto* nemogući.

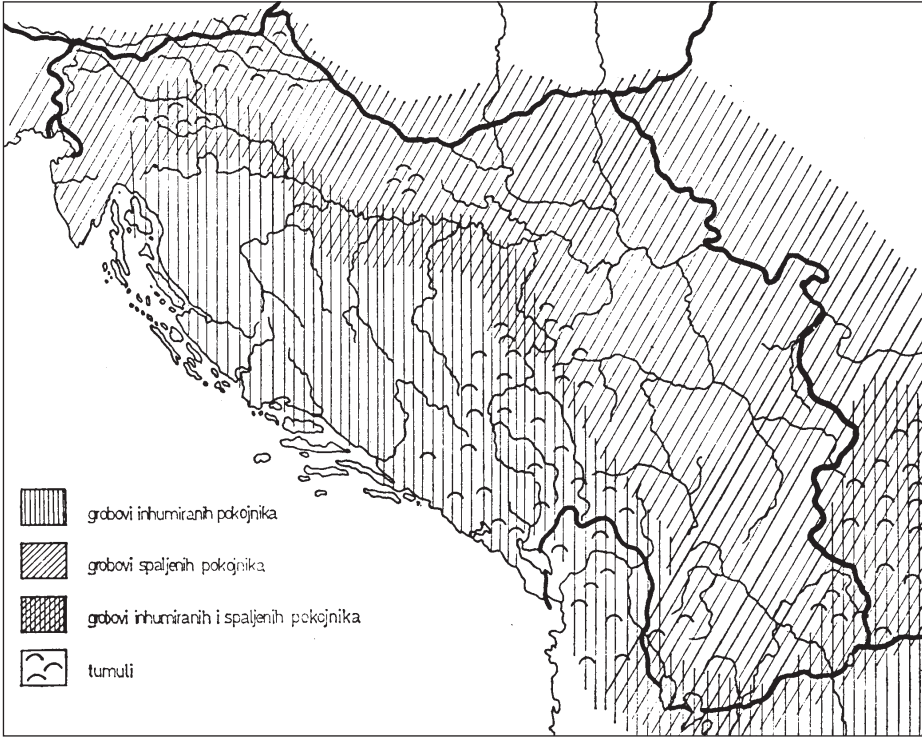
³⁷ Klaić, cit. dj. (n. 30), str. 9-12 o neprekinutom kontinuitetu između antike i ranoga srednjeg vijeka na hrvatskim prostorima.

Mužićeva se teza mora podvrći rigoroznoj znanstvenoj kritici koja će ukazati na njene slabosti, ali će se neminovno morati rabiti kao znakovita i temeljna komponenta znanstvenog dijaloga koji vodi daljnjem produbljivanju razumijevanja razvoja i sagledavanja multipliciteta identiteta, koji su se smjenjivali na hrvatskim prostorima kroz povijest, rezultirajući s današnjim, suvremenim Hrvatskim identitetom; njegovim “Biti”, “Činiti” i “Znati”.

Dr. Danijel Dzino
Visiting Research Fellow
Discipline of Classics, School of Humanities
University of Adelaide, Australia

UVOD

O STAROSJEDITELJIMA KAO ETNIČKOM
TEMELJU HRVATSKE ETNOGENEZE

Načini pokapanja u predrimsko doba

(Karta iz studije: Dragoslav Srejović, *Pokušaj etničkog i teritorijalnog razgraničenja starobalkanskih plemena na osnovu načina sahranjivanja.*

Zbornik: *Sahranjivanje kod Ilira*, SANU, Balkanološki institut, Naučni skupovi, knj. VIII. Odeljenje istorijskih nauka, knj. 2, Beograd, 1979., str. 81.)

I.

JAPODI, LIBURNI I DALMATI

1.

Pojam *Ilir* kao etnonim za balkanske starosjeditelje, koje su pokorili Rimljani, ne može se prihvatiti ni u teritorijalnom ni u kronološkom pogledu u smislu postojanja jedinstvenoga etnosa. Znanstveno nije opravdano narode od Istre do Skadarskoga jezera, a na istoku do Sandžaka, Kosova i rijeke Drine, koji su imali svoja imena i posebnu tradiciju, nazivati Ilirima jer se taj etnički pojam vezuje za jedno uže ilirsko područje, pretežno za teritorij današnje Albanije.¹ Nema uopće dokaza da su narodi, koji su nazivani Iliri, sami sebe tako nazivali, odnosno da su se osjećali kao Iliri. Iz antičkih pisanih izvora ne može se sa sigurnošću zaključiti gdje su *Iliri* živjeli i u kojim su predjelima bili rašireni. Zbog toga su interpretacije izvora o tome različite i gotovo je nemoguće naći dva znanstvenika koji se potpuno slažu koji se narodi i etničke skupine staroga svijeta mogu podrazumijevati pod zajedničkom oznakom *Iliri* i koja su područja *iliriska*.² Do rimske prevlasti na tom području³ starosjeditelji su u pokorenim krajevima

¹ Duje Rendić-Miočević, *Antička baština u kulturi jugoslavenskih naroda*. Zbornik Zagrebačke slavističke škole, god. III., knj. 3. Zagreb, 1975., str. 293.

² „Schon aus dieser kurzen Übersicht über die Dehnung der Begriffe Illyrier und Illyrien im Altertum ergibt sich die Feststellung, daß uns die schriftlichen Quellen der Antike keine klare und bestimmte Antwort auf die Frage geben, wo die Illyrier lebten, in welchen Räumen sie sich ausbreiteten. Daher sind auch die modernen Interpretationen dieser Quellen so sehr verschieden. Es ist fast unmöglich, zwei Wissenschaftler zu finden, die völlig darüber übereinstimmen, welche Völker und Stämme der alten Welt unter der Sammelbezeichnung 'Illyrier' zu verstehen und welche Gebiete als 'illyrische' anzusehen sind.“ (Borivoj Čović, *Die Ethnogenese der Illyrier aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte*. U: W. Bernhard - A. Kandler-Palson /Hrsg./, *Ethnogenese europäischer Völker. Aus der Sicht der Anthropologie und Vor- und Frühgeschichte*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart-New York, 1986., str. 58.)

³ O rimskom osvojenju Ilirika usp. John Wilkes, *Iliri*. Laus, Split, 2001., str. 196-231.

imali svoju organizaciju i posebna imena svojih zajednica, tako da su te “zajednice imale sve oznake posebnih naroda, a ne plemena⁴ kao Liburni, Dalmati, Japodi i drugi”.⁵

Vrlo su važne formulacije Plinija Starijega: “proprieque dicti Illyrii et Taulanti et Pyraei” (C. Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, III, 144) i Mele: “Taulanti, Encheleae, Phaeaces; dein sunt quos proprie Illyricos vocant, tum Piraei et Liburni et Histria.” (Pomponii Melae, *De Chorographia*, II., 56). Alojzije Benac navodeći te formulacije, točno je zaključio da to bez sumnje znači da postoje i Iliri koji ne pripadaju onima “u pravom smislu te riječi”.⁶ On je pojam Ilir ovako definirao:

- b) Očito je da se u starijem željeznom dobu odvijalo konačno izdvajanje pojedinih plemenskih zajednica, odnosno sve jača asimilacija manjih grupa u veće plemenske cjeline.
- c) Sasvim je, zaista, vjerovatno da se u prvom dijelu starijeg željeznog doba pripadnici pojedinih plemenskih zajednica na mnogim područjima nisu osjećali pripadnicima neke šire ilirske grupacije, nego samo pripadnicima svog plemena (ili naroda!).
- d) Među mnogim plemenima, koja su nosila vlastita imena, najvjerovatnije je, ipak, postojala na južnom području (svakako između Drima i Vojuše) i plemenska zajednica čije je ime glasilo Iliri. Moguće je da je ta zajednica i prije ozbiljnih kontakata sa antičkim svijetom proširila svoje ime na susjedna plemena ili je grupa plemena na ovom prostoru određenom konvencijom prihvatila zajednički naziv za čitavu grupaciju. Mora se pretpostaviti da se radilo o srodnim plemenima.

⁴ Danijel Dzino upozorava da bi termin “pleme” trebalo izbacivati iz terminologije etničkih studija koji se bave antičkim Ilirikom i da suvremena socijalna antropologija preferira izraz “etničke skupine”. (D. Dzino, *Delmati, vino i formiranje etničkog identiteta u predrimskom Iliriku*. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Sv. 99. Arheološki muzej, Split, 2006., str. 73, 75-76.)

⁵ Šime Batović, Aleksandar Stipčević: *Iliri - povijest, život, kultura*. Diadora, sv. 8., Zadar, 1975., str. 185. Dakako, Š. Batović i drugi, koji upotrebljavaju za navedene i druge zajednice oznaku narod, misle na skupine istoga ili sličnog etničkog podrijetla, koje borave na istom, posebnim granicama određenom području, koje se služe istim jezikom i koje imaju uglavnom iste običaje.

⁶ A. Benac, *O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji*. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. Tom V., ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1987., str. 759.

- e) Pošto je prvobitna ilirska zajednica (pleme ili grupa plemena) živjela na jugu kasnije provincije Ilirika, antički svijet je prvo dolazio u kontakt sa tom zajednicom. Pa i Rimljani su u svojim osvajačkim pohodima prema Balkanu pošli od ovih krajeva. Prema tome, sreli su se sa prvobitnom ilirskom zajednicom i onda je logično što su taj naziv sve više uopštavali.
- f) Širenjem rimske vlasti na Balkanu širilo se i ilirsko ime prema sjeveru i istoku, da bi najzad bila formirana provincija Ilirik, koja je obuhvatila i područja na kojima su živjele plemenske zajednice, odnosno narodi, sasvim različiti od onih koje obuhvata ilirski populacioni kompleks u užem smislu.
- g) U svakom slučaju, prvobitno jezgro ilirske zajednice plemena se nalazilo na teritoriji Albanije.”⁷

M. Suić drži da je izričaj “pravi Iliri” obuhvaćao više užih etničkih skupina od kojih je svaka imala i svoje posebno ime. On je posebno naglasio “da se ti Iliri *proprie dicti*, ma tko oni bili sami nikada tako nisu zvali i nisu se mogli tako zvati. Njima je takvo ime nadjenuo izvor kojim su se poslužili Plinije i Mela. Plinije kaže da su *dicti* - nazvani, a Mela da ih tako zovu - *vocant*. Ta je, dakle, sintagma nastala u izvanilirskom krugu rimskih pisaca”.⁸

Ime Iliri (Illyrii, Illyrioi) spominje se u grčkim izvorima od VI. st. prije Krista i prvobitno je vjerojatno značilo manji narod ili skupinu plemena naseljenih na području sjeverozapadno od antičke Makedonije i sjeverno od Epira, a već od Herodota pa tijekom idućih stoljeća naziv se u grčkih pisaca širio dobivajući i značenje geografske odrednice.⁹ U znatnosti se prihvaća mišljenje da su Rimljani, kad bi došli u odnos s nekim poznatijim plemenom, njegovo ime i citirali, dok su u početku, kad im se činilo da su anonimna etnička masa, sve nazivali imenom Iliri.¹⁰

Središnji, zapadni i sjeverni dio Balkana nije nastavao jedinstven etnos. Paleobalkanski narodi su već tijekom željeznog doba, u vrijeme svoje kulturne i etničke stabilizacije, prakticirali posebne pogrebne rituale

⁷ A. Benac, *O etničkim zajednicama*, str. 762.

⁸ M. Suić, *Illyrii proprie dicti*. Godišnjak ANUBiH, knj. XIII., Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11., Sarajevo, 1976., str. 180.

⁹ B. Čović, *Iliri*. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, I., Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1988., str. 93.

¹⁰ D. Rendić-Miočević u: *Simpozijum o teritorijalnom i hronoloskom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*. ANUBiH/CBI. Posebna izdanja IV/1. Sarajevo, 1964., str. 275.

koji potvrđuju njihov osjećaj posebnosti. Dragoslav Srejšović je utvrdio da se na Balkanskom poluotoku “jasno izdvajaju tri velika etno-kulturna područja, i to:

- područje čije stanovništvo pretežno inhumira svoje pokojnike,
- područje s nekropolama spaljenih pokojnika i
- područje na kome se pokojnici inhumiraju i spaljuju s približno jednakom učestalošću”.

D. Srejšović je, svoje istraživanje, zaključio ovako:

“Oblast s inhumacijama ograničena je na istoku Drinom, Limom i Drinom, na severu - Posavinom, na zapadu - Kupom, a na jugozapadu i jugu - Jadranskim morem. Istočno od ove oblasti prostire se zona sa nekropolama spaljenih pokojnika: poput širokog pojasa, koji se prema jugu sužava, ova zona preseca u uporedničkom smeru Balkansko poluostrvo i jasno odeljuje zapadne oblasti sa grobovima inhumiranih pokojnika od istočnih oblasti, gde se s podjednakom učestalošću praktikuje i sahranjivanje i spaljivanje mrtvih. Jednoobraznost pogrebnih rituala na prostranim teritorijama pokazuje da se na Balkanskom poluostrvu mora računati već od sredine VIII veka st. ere s tri posebna etno-kulturna područja.”¹¹

Logično je: kad nije postojao jedinstveni ilirski narod, nije mogla postojati ni jedinstvena duhovna ilirska kultura, dakle ni “ilirska umjetnost”. U tom slučaju možemo govoriti samo o umjetničkom izričaju pojedinih naroda kao što su Dalmati, Japodi, Liburni i drugi.¹² Aleksandar Stipčević, jedan od vrhunskih poznavatelja ilirske problematike, a koji se ponekad služi i oznakom Iliri u širem smislu, priznaje da se pozornom analizom sačuvanoga arheološkog materijala i pisanih izvora može doći do sve očitije spoznaje da Iliri nisu nikad imali jedinstvenu, u duhovnom

¹¹ Dragoslav Srejšović, *Pokušaj etničkog i teritorijalnog razgraničenja starobalkanskih plemena na osnovu načina sahranjivanja*. Zbornik: *Sahrnjivanje kod Ilira*. SANU, Balkanološki institut, knj. VIII., Odeljenje istorijskih nauka, knj. 2., Beograd, 1979., str. 80. D. Srejšović je posebno naglasio da se pokapanje pod tumulima prakticiralo samo na jednom, i to nevelikom području i da se tumuli “s klasične ilirske teritorije znatno razlikuju po veličini, broju sahrana, pogrebnom ritualu i konstrukcijama od tumula s ostalih područja, na primer od onih u Dolenjskoj, donjoj Štajerskoj, pojedinim delovima Srbije i Makedonije... Jednoobrazni tumuli sreću se u stvari samo na području između Drima i gornjeg toka Neretve, između Lima i Tare, kao i nešto severnije, niz Drinu”. (Srejšović, nav. dj., str. 82.)

¹² D. Rendić-Miočević, A. Benac (ur.), *Umjetnost Ilira u antičko doba*, ANUBiH/CBI. Posebna izdanja LXVII/11. Sarajevo, 1984., str. 65-66.

pogledu konzistentnu i zrelu kulturu, koja bi imala toliko svojih elemenata da bi se kao cjelina mogla raspoznati među drugim kulturama onih vremena onako npr., kao što su to bile kulture Kelta, Skita ili Etrušćana.¹³

Različitost se pokazuje ponajprije u posebnostima umjetničkog izričaja kod pojedinih zajednica. Te su razlike očite čak i među susjednim narodima. Tako je težnja za figuralnim izričajem u Liburna i Japoda izražena mnogo jače nego u drugih zajednica, a antropomorfne i zoomorfne predodžbe jake su osobito u Japoda.¹⁴ U posebnom umjetničkom izričaju Japoda možda nije isključena ni keltska komponenta. Poznato je kako je Strabon naveo da su Japodi ilirsko-keltski narod. Neki arheolozi smatraju da je u Japoda bilo nekih tipova keltsko-latenskog nakita, iako drže i to da u njihovoj materijalnoj kulturi nema primjetnijih keltskih elemenata.¹⁵ U znanosti se isključuje utjecaj Kelta na Dalmate, uz napomenu da već epigrafski spomenici uistinu pobijaju tezu o miješanju Kelta i Dalmata.¹⁶

Očite su razlike i u vjerovanjima ondašnjih naroda. Neke bitne sličnosti, koje su zajedničke svim tim vjerovanjima, rezultat su prvobitne religije koja je bila zajednička također Grcima, Rimljanima, Keltima, Germanima i drugima. Enver Imamović zaključuje da su “pojedina božanstva Ilira potpuno identična germanskim ili keltskim, njihov karakter ili funkcije su iste, a obavljanje kulta ili kulna mjesta su i kod jednih i kod drugih identična”.¹⁷

Važno je naglasiti činjenicu da su od početka pa za sve vrijeme rimskoga vladanja starosjeditelji, posebno oni u teško pristupačnoj unutraš-

¹³ A. Stipčević, *Iliri*. Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 180. Usp. i A. Stipčević, *Arte degli Illiri*. Edizioni del Milione, Milano, 1963., str. XI.

¹⁴ Milutin Garašanin, *Praistorija*. Jugoslavija-Beograd, Spektar-Zagreb, Prva književna komuna - Mostar, 1982., str.119. Osobito su zanimljive japodske urne iz bihačke okolice, koje se datiraju od V. st. prije Krista pa do III. st. poslije Krista Na tim urnama važan je prikaz žena u kolu, koje se kreće s lijeva na desno, a koje je nesumnjivo povezano uz kult mrtvih. Istraživači naglašavaju geometrijska obilježja tih figuralnih prikaza i pojednostavljeni izraz samih figura. (Usp. M. Garašanin, nav. dj., str. 142.)

¹⁵ B. Čović, *Umjetnost Japoda*. Arheološki leksikon, I., str. 177.

¹⁶ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, I., Godišnjak, ANUBiH, knj. IV., Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2., Sarajevo, 1966., str. 80.

¹⁷ Enver Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1977., str. 110.

njosti, nastavili živjeti na svoj drevni način, i to tako da su između starosjediteljskih plemena i rimskoga namjesnika posredovali njihovi prvaci (*principes Dalmatarum*).¹⁸ Dakako da su autohtone zajednice selektivno usvajale tekovine mediteranske kulture, ali na miran način. "Treba upozoriti da je Rim bio najtolerantnija državna vlast koju historija poznaje. On nije zadirao u autohtone institucije sve dok one nisu izravno ugrožavale rimsku vlast, nije nasilno zatirao jezik pokorenog stanovništva, nije zabranjivao kultove i religiozne institucije uopće domaćeg svijeta. Naprotiv, poznato je da je u svoj panteon preuzimao mnoga božanstva pokorenih naroda. Nije dirao u običaje, imena, oblike društvene organizacije itd."¹⁹ Zahvaljujući takvoj toleranciji uprave Rimskoga Carstva autohtono je stanovništvo i pod njegovom vlašću očuvalo svoju kulturu i svoj umjetnički izričaj. Nadgrobne ploče u Ruduši (kod Sinja), koje B. Gabričević datira u I. st. poslije Krista, nisu imitacija proizvoda rađenih u rimskim provincijalnim radionicama. Gabričević je istaknuo činjenicu da krug na tim spomenicima ispunjen šesterolatičnim cvijetom ne pripada životno bujnim formama toga motiva (rozeta) u klasičnoj grčkoj ili rimskoj umjetnosti, nego prapovijesnom svijetu geometrijski stiliziranih ornamenata, odnosno religijskih simbola.²⁰ Uspoređujući nadgrobne spomenike nekropole u Ruduši s nekropolama iz sjeverozapadne Bosne, Gabričević drži da se i sličnosti jednih i drugih može izvesti zaključak "o duhovnoj povezanosti domorodačkog življa na širem području provincije Dalmacije".²¹

Narodi na području Dalmacije, odnosno Ilirika i tijekom rimske vlasti osjećali su se kao posebne zajednice, iako nisu bili podijeljeni strogim granicama. Različitosti se zapažaju po pojedinim regijama u specifičnostima kultova i u načinu pokapanja. Tako se kultura između Save i Drave bitno razlikuje od kulture na Balkanu jugozapadno od Save; to se posebno zapaža u načinu pokapanja pokojnika, jer na Balkanu prevladava inhumacija, a u Panoniji incineracija.²²

Točne granice između pojedinih naroda na današnjem hrvatskom području na svršetku stare i na početku nove ere još nisu sigurno defi-

¹⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1925., str. 128.

¹⁹ M. Suić, *Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa*. Naše teme (Zagreb), XXIII/1979., 3, 370.

²⁰ B. Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*. Književni krug, Split, 1987., str. 31.

²¹ B. Gabričević, *Studije i članci*, str. 42.

²² Š. Batović, *Aleksandar Stipčević*, str. 176.

nirane. Dalmati su prije Rimljana bili nastanjeni između Cetine i Krke, a u unutrašnjosti do razvođa Vrbasa i Bosne na Vranjici planini.²³ Frane Bulić, govoreći o Dalmatima²⁴ koji su stanovali u unutrašnjosti oko svoga glavnog grada Delminija, njihovo je područje opisao ovako: “Tokom ovog stošezdesetgodišnjeg rata oni su malo pomalo, proširivajući svoje granice privukli sebi nekoja ostala plemena ilirska, tako da je koncem republike, a počekom naše ere granica zemlje Dalmata tekla po prilici ovako: na zapadu šibenskog zaljeva i donjeg toka Krke (*Titius flumen*) na zapad Knina, na sadašnje tromeđe dalmatinsko-hrvatsko-bosansko. Dalje na jugoistoku išla je granica do rijeke *Tilurius* ili *Nestus* (Cetina). Od zavoja Cetine prema istoku, to jest prema unutrašnjosti zemlje, tekla je granica k Imotskom pa odavle prema sjeveroistoku na Vran-planinu, istočno od Duvanjskog polja, na kojemu je ležao nekad njihov glavni grad *Delminium*. Odavle je granica hodila na Šator-planinu, a dalje na Grahovo polje, sijekući koje je išla na Grab ispod planina Ilice (*mons Ditionum Ulcirus*), a odatle južno na zapad Knina.”²⁵

Južna granica Dalmata, posebno područje od Cetine do Neretve, teško se može precizirati. Prevladava mišljenje da su završetkom stare ere Ardijejci igrali važnu ulogu južno od Neretve, ali da je veoma prijeporno jesu li oni kao i Autarijati držali neko vrijeme i jadransku obalu sjeverno od rijeke Neretve.²⁶ Š. Batović u vezi s rasprostranjenošću Dalmata, ili skupine plemena u okviru njihove zajednice, drži kako nije sasvim ispravno mišljenje da su oni nastavali samo prostor između Krke i Cetine, nego i prostor između Krke i Neretve, jer se na tom prostoru u željezno doba nalazila uglavnom jedinstvena kultura.²⁷ M. Zaninović smjestio je glavninu Dalmata na uže područje, između Krke i Cetine. Prema njemu, stanovništvo toga užeg područja od Krke do Cetine i prema sjeveroistoku stanovalo je od davnine na svojim područjima i bilo jedin-

²³ D. Mandić, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*. II. izdanje. Ziral, Chicago-Rim, 1978., str. 17.

²⁴ Stariji oblik bio je Delmatae, Dalmatia, a noviji oblik Dalmatae, Dalmatia. (D. Mandić, *Crvena Hrvatska u svijetlu povijesnih izvora*. Hrvatski povijesni institut, Chicago, 1957., str. 51- 54.) Usp. Slobodan Čače, *Dalmatica Straboniana*. Diadora, sv. 16-17, Zadar, 1995., str. 101-103.

²⁵ F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*. Arheološki muzej u Splitu. Split, 1986., str. 21-22.

²⁶ A. Benac, *O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji*. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. V., str. 782-783.

²⁷ Š. Batović, *Aleksandar Stipčević*, str. 178.

stveno po imenima, vjeri, a i po običajima. “Ovo je područje istovjetno u svojoj ekonomici, jeziku, vjerovanjima i načinu života, koji počinje odmah iza obalskih lanaca ili gotovo na samoj obali.”²⁸ S. Čače obrazlaže da se “možda već potkraj II., a svakako unutar prve polovine I. st. prije Krista, ukorijenila uporaba imena Dalmatia na području koje možemo približno smjestiti između Krke i Neretve”. To ime označavalo je tada, prema njemu, u zemljopisnom smislu oblast, koju su nastavali uz Dalmate i stanovnici drugih naziva, ali se taj domorodački živalj etnički od njih nije razlikovao.²⁹

Ime Dalmata, kao glavnih nositelja otpora Rimljanima, tijekom borba od jednog i po stoljeća, proširilo se na prostor kojim je tada nazvana čitava provincija.³⁰ M. Zaninović je istaknuo da su Ditioni, Mezeji i Desitijati bili su stupnjem društvenog i kulturnog razvitka vrlo srodni Dalmatima, s kojima su se čak Mezeji i Desitijati zajednički borili u svom posljednjem ratu s Rimljanima. “U rimsko vrijeme služe u istim augzilijskim jedinicama, ali rijetko zaboravljaju da istaknu svoju užu plemensku pripadnost, odbacujući delmatsko ime, pod kojim su često služili.”³¹ A. Benac na temelju postojećega arheološkoga materijala zaključuje da

²⁸ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, str. 82. Zaninović upotrebljava naziv Delmatae, iako se pojavljuje i oblik Dalmatae, s obrazloženjem da se taj oblik javlja u natpisima njihova rodnog kraja i u natpisima koje su postavili mnogi Delmati širom carstva, a da je i mnogo češći. (Zaninović, nav. dj., str. 45.)

²⁹ S. Čače, *Ime Dalmacije u 2. i 1. st. prije Krista*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, godište 40 za 2001. Zadar, 2003., str. 29, 45.

³⁰ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, str. 83-84.

³¹ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, str. 58. Prema njemu stanovnici toga širokog područja opetovano se “ističu i deklariraju kao pripadnici određenih nationuma: Delmata, Maeseius, Ditioni, Daesitias, Daversus i dr.; iz čega moramo zaključiti da su i te kako bili svjesni međusobnih razlika, i pored toga što su ih mnoge stvari povezivale, od kojih nam je većina nepoznata” (Zaninović, nav. dj., str. 59.). Desitijati su bili jedna od najbrojnijih i vojnički najjačih zajednica, što proizlazi i iz njihove uloge u ustanku godine 6-9. poslije Kr. i iz mnogih desitijatskih dekurija koje se pojavljuju u izvorima nakon pacifikacije (B. Čović, *Srednjobosanska grupa*. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. V., str. 528.) Oni su bili naseljeni na najvećem dijelu gornjeg tijeka rijeke Bosne na završetku stare i na početku nove ere. A. Benac smatra da Desitijatima pripadaju i krajevi oko gornjeg Vrbasa i oko Lašve, a to znači prostor od Bugojna i Gornjega Vakufa do Zenice i gotovo do samog izvorišta rijeke Bosne (Benac, *O etničkim zajednicama*, str. 797). Na području Desitijata od 9. st. pr. n. e. prakticirano je pokapanje mrtvih u zemlju, ali tako da na grobovima nisu podizani zemljani ili kameni tumuli. (Benac, nav. dj., str. 798.)

su Dalmati svojevrsna zajednica. On je naglasio i to da bi naziv naroda, ako bi se govorilo o predrimskim narodima na sjeverozapadnom Balkanu, mogli ponijeti Dalmati, Histri, Liburni i Japodi.³²

Vrlo je važno istaknuti da se već tijekom rimskog i gotskog vladanja u Dalmaciji pojavljivao pluralni oblik Dalmacije, što dokazuje da taj oblik nije ni u kakvoj vezi s kasnijim bizantskim pretenzijama na tu pokrajinu. D. Mandić nastanak tog oblika tumači ovako: "... u općoj reorganizaciji rimskoga carstva god 297. po Kr. postojeće uređenje u Dalmaciji samo je utoliko promijenjeno, što je od Naronškoga okruga otrgnut južni dio, provincija Prevalitana (*Praevalis*), tako da je ubuduće za sve vrijeme rimske uprave Naronski okrug bio stegnut na krajeve od Budve do Cetine. U Dalmatinski i Liburnijski okrug nije se ni tada diralo. Budući da se Gornji Ilirik već od god. 10. po Kr. stao i privatno i službeno nazivati Dalmacijom, to su se i pojedini njezini dijelovi, više puta spominjani sudskoupravni okruzi, nazivali Dalmacijom. Ali kako je svaki okrug imao svoj posebni pridjevak, kojim se označivalo pokrajinsko značenje njegovo, to se prema pravilima latinskoga jezika upotrebljavao množinski oblik *Dalmatae, arum*, kada se htjelo pod jednim zajedničkim pojmom označiti sva tri dalmatinska okruga, dotično cijelu provinciju Dalmaciju. Takova razdioba i nazivi ostali su sve do seobe naroda."³³

Navedeno Mandićevo zaključivanje mnogi prihvaćaju, ali je vjerojatnije mišljenje, koje iznosi J. Medini da je pluralni oblik "provincia Dalmatiarum" označavao dvije povijesno zemljopisne cjeline, Dalmaciju i Liburniju s tom razlikom što je Liburnija, različito od Histrije, koja je bila dio pojma "provincia Venetiarum", katkad u svojoj antičkoj i ranosrednjovjekovnoj povijesti imala i status administrativno-teritorijalne

³² A. Benac, *O etničkim zajednicama*, str. 781.

³³ D. Mandić, *Crvena Hrvatska*, str. 68-83. Mandić je naglasio da je množinski oblik Dalmacije spomenut prvi put, kad se Kamilo Skribonij proglasio „Imperator“ u Dalmacijama nakon smrti cara Kaligule (+ 41 posl. Kr.) i da od tada množinski oblik Dalmacije dolazi češće. Tako je on naveo putopis Augusta Antonina, koji u današnjem obliku potječe iz III. st., ali koji sadrži građu iz polovice II. st. i u kojem je na više mjesta spomenut pluralni oblik Dalmacije. D. Mandić je naveo i spis *Notitia dignitatum* (oko god. 425. po Kr.) te svjedočanstvo kralja Odoakara u izvornom sačuvanom papiru iz godine 489. On je zatim nabrojio više izvora iz rimskoga i gotskog doba koji govore o razdiobi Dalmacije na više dijelova. (D. Mandić, nav. dj., str. 74-75.)

jedinice.³⁴ M. Zaninović zaključuje da kasna antika (ali ne samo ona!) “dijeli Dalmaciju do Krke i onu sjeverozapadnu od Krke, tj. teritorij antičke Liburnije do rijeke Arsije – Raše”. Zaninović se poziva i na Medinijevo pisanje kako je Liburnija u gotskom razdoblju također bila izdvojeno područje. “To se zaključuje i iz podataka što su zabilježeni kod Anonimnoga Kozmografa iz Ravenne, u glavi 22 njegove IV. knjige, gdje se u dva navrata spominje *provincia Liburnia* (IV 31, IV 37). To je svakako odraz prijašnjih podjela iz kojih se razvio oblik *Dalmatiarum*, čiji bi začeci prema tome išli u II. stoljeće, definirali se u III. za Dioklecijana, a nakon toga se ta podjela zadržala do kraja antike, pa i kasnije u zreлом srednjem vijeku.”³⁵

U historiografiji dosad nije utvrđen broj Dalmata u doba rimske vladavine. Poznato je da su Dalmati imali 342 dekurije, ali se iz toga podatka ne može sa sigurnošću zaključiti koliko je tih stanovnika bilo. U prvom desetljeću poslije Krista, kad su se Desitijatima i Breucima pridružile i druge susjedne skupine u borbi protiv rimskog osvajanja, u Rimu se tvrdilo da boraca ima 800 tisuća, a od toga 200 tisuća ratnika pješaka i 9 tisuća konjanika. Šišić drži, pod pretpostavkom da su ti podaci točni, da je tada Ilirik (tj. Dalmacija i Panonija do Drave) imao najmanje milijun žitelja.³⁶ Prema nekim procjenama poslije rimskog osvajanja stanovništva u Dalmaciji moglo je biti u jednoj generaciji vjerojatno do 700 tisu-

³⁴ J. Medini, *Provincia Liburnia*. Diadora, vol. 9., Zadar, 1980., str. 433.

³⁵ M. Zaninović, *Od Helena do Hrvata*. Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 381. Usp. V. Posavec, *Prilog poznavanju ostrogotskog razdoblja u Dalmaciji*. Historijski zbornik, god. XLIX, za 1996., str. 6.

³⁶ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 98. “Nach Velleius (2, 110, 3) nahmen am pannonisch-dalmatischen Aufstand rund 800.000 Eingeborene Teil, von denen aber etwa die Hälfte in der Provinz Pannonien lebte. Die Zahl der Einheimischen, die am Aufstand nicht teilnehmen (Liburni, die Mehrheit der Iapodes usw.), ferner der fremden Ansiedler kann wohl ungefähr auf 200.000 - 300.000 geschätzt werden.“ (Géza Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. Akademija znanosti, Budapest, 1965., str. 29.) D. Dzino navodi da Velej Paterkul procjenjuje broj panonskih pobunjenika u *Bellum Batonianum* 6-9 n. e. na 200.000 pješaka i 9.000 konjanika i obrazlaže da se broj pobunjenika mora reducirati na realnijih 69.000 – 100.000 pješaka i 9.000 konjice, odnosno 85.000 pješaka ako se uzme srednja vrijednost. (D. Dzino, *Velleius Paterculus and the Pannonii: Making up the numbers. /Velej Paterkul i Panoni: premetanje brojki./* Rukopis u tisku u: Godišnjak ANUBiH knj. XXXV, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 33.)

ća.³⁷ Kod Dalmata je prevladavala isključivo ruralna naseljenost tako da u njihovim naseljima nema važnijih arheoloških nalaza.³⁸

Pod Liburnima na istočnoj strani Jadrana razumijeva se skupina “s izrazitom materijalnom i duhovnom kulturom, na dosta tačno delimitiranom geografskom prostoru što obuhvaća područje od rijeke Raše u Istri do rijeke Zrmanje u Lici i rijeke Krke u srednjoj Dalmaciji”.³⁹ Š. Batović je označio liburnske granice ovako: “Liburnska kulturna skupina bila je rasprostranjena na našem primorju od rijeke Raše u Istri do Krke u sjevernoj Dalmaciji, tj. u istočnoj Istri, Hrvatskom primorju i u sjev. Dalmaciji s pripadajućim otočjem. Međe su joj se pružale rijekama i gorama: Rašom, Učkom, Gorskim kotarom, vrhovima Velebita i Krkom, ili točnije Butišnicom, Krkom, Kosovčicom i Čikolom, jer ima dokaza da je obuhvaćala i manji predio jugoistočno od Krke, uključujući grad Promonu (danas Tepljuh kod Drniša). Prema tome, graničila je na sjeverozapadu s istarskom, u zaleđu s japodskom i na jugoistoku s dalmatskom kulturnom skupinom.”⁴⁰

Liburnska i istarska kultura različito su se razvijale zbog posebnog položaja, različitih predaja i narodnosnog sastava.⁴¹ Područje Liburni-

³⁷ G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft*, str. 24. Na početku V. st. u rimskoj vojsci je bilo četa s dalmatskom oznakom, posebno konjanika u različnim provincijama Carstva, u tolikoj mjeri da se “ukupni broj njihov može odrediti s 20.000 momaka”. (F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 117.) Za vrijeme Augusta rimska vojska je brojala 300.000 - 350.000, pod Dioklecijanom 500.000, a u doba Konstantina Velikog 900.000 vojnika. (Joachim Herrmann /Hrsg./, *Lexikon früher Kulturen*, I. Pahl-Rugenstein Verlag, Köln, 1984., str. 352.)

³⁸ “Spomenuli smo narod Delmata, koji je još uvijek periodično dijelio zemljišta, a, po svjedočanstvu istoga Strabona, nije poznao novac već je vršio naturalnu zamjenu... Strabon donosi da su Delmati imali svega pedesetak naselja spomena vrijednih, a među njima tek par gradova. Najbolje je bila urbanizirana stara Liburnija, teritorij od rijeke Raše (*Arsia flumen*) u Istri do rijeke Krke (*Titius flumen*). Čitav teritorij te regije gusto je pokriven neprekidnim nizom užih teritorijalnih općina i njihovih domena, sve odreda autohtonih formacija. Jedini ‘rimski’ grad na ovom području bio je *Iader* (Zadar), središte agrarne kolonije rimskih građana.” (M. Suić, *Odnos grad - selo u antici na istočnoj jadranskoj obali*. JIČ, XII /1973, 3-4, 28 - 29.)

³⁹ M. Suić, *Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, IV/ 1966, 4, 46.

⁴⁰ Š. Batović, *Liburnska grupa*. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. V., str. 339.

⁴¹ Š. Batović, *Liburnska grupa*, str. 386. Batović je naglasio da se kulturno, a bez sumnje i narodnosno Liburni bitno razlikuju od Histra i Veneta, osobito običajem pokapanja mrtvih, a da su najbliži Dalmatima. (Batović, nav. dj., str. 390.) Benac je

je ostalo je u sastavu Rimskoga Carstva sve do njegove propasti godine 476. godine. Za Augustova vladanja granice između Histra i Liburna bila je rijeka Raša. Godine 170. poslije Krista dio sjeverozapadne liburnske periferije bit će izdvojen iz Liburnije i cijele provincije zajedno s graničnim gradom Tarsatikom i njegovim područjem. M. Suić misli da je granica tada išla vinodolskom sinklinalom negdje do visine današnje Crikvenice.⁴²

S Liburnima su graničili i Japodi. “Naime, japodski je etnički prostor (Gacka, Lika, Krbava, Ogulinsko-plašćanska udolina, Pounje, Gorski kotar, Primorje od Rijeke do Jablanca), od ključnog značenja za sve kopnene puteve prema Panonskoj nizini, južnom Jadranu i unutrašnjosti Balkana. Stoga su ratoborni i neovisni Japodi smetali širenju rimskog političkog i gospodarskog utjecaja, a svojim su čestim vojnim upadima izravno ugrožavali i rimske posjede u cisalpinskoj Galiji (sjeverna Italija)... Od samog početka procesa stvaranja japodskog naroda, tijekom kasnog brončanog doba (11. – 9. stoljeće prije Krista), Japodi su predstavljali jasnu i relativno određenu etničku cjelinu čiji se prostor uglavnom nije mijenjao. Gacka, Lika, Krbava i Ogulinsko-plašćanska udolina predstavljaju svakako jezgru njihova teritorija. Međutim, Japodi su živjeli i na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Pounja, o čemu nam jasno svjedoče povijesni i arheološki izvori.”⁴³ Ružica Drechsler-Bižić opisuje granice Japoda ovako: “Na osnovu svih do sada dobivenih rezultata, granice japodske teritorije treba postaviti na slijedeći način: Zapadna je morala biti negdje oko današnje Vinice i u dijelu Bele krajine. Dalje prema jugu i istoku japodski teritorij obuhvaćao bi Liku, Ogulinsko-plašku zavalu, dio Gorskog kotara i Korduna, te područje sjeverozapadne Bosne sa srednjim tokom rijeke Une (Cazinska i Bihaćka krajina). Na jugu, prema Liburnima, prirodnu granicu čine masiv Vele-

napomenuo da su Histri bili izloženi utjecajima i jačoj infiltraciji nositelja kulture žarnih polja iz Podunavlja već od kasnog brončanog doba, a da su njihovi kulturni i drugi dodiri s Venetima također bili i normalni i trajni. Prema Bencu, zajednica Histra sastojala se od niza manjih plemena (npr. Catali, Menoncaleni, Subocriini) među kojima je romanizacija bila jača nego u drugim krajevima. (A. Benac, *O etničkim zajednicama*. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. V., str. 776.)

⁴² M. Suić, *Zadar u starom vijeku*. Filozofski fakultet u Zadru. Zadar, 1981., str. 225 - 228.

⁴³ Boris Olujić, *Oktavijanov pohod protiv Japoda*. Grad Otočac, sv. 7., Otočac 2003., Izd. Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke – Gacko pučko otvoreno učilište Otočac, str. 28, 30.

bita i rijeka Zrmanja. Za sada je još uvijek sporno pitanje izlaska Japoda na more, jer podatke historijskih izvora, zbog slabe istraženosti ovog područja, nije moguće potvrditi arheološkim nalazima.”⁴⁴

Granice Japoda, prema Batoviću, nisu dopirale do Jadrana, već na zapad do Gorskog kotara, a na sjeveru do Kupe.⁴⁵ “Da su Japodi iz južne Like ovdje izbijali na Zrmanju, čini se ipak presmionim nagađanjem, ne samo zbog teških planinskih prolaza nego i zbog činjenice da se, koliko mi je poznato, niti japodsko prisustvo oko izvorišta Une, Zrmanje i Krke ne može ni pokazati ni razgraničiti.”⁴⁶ Međutim u rimsko doba, kada Japudija s Japodima postaje dio rimske provincije, od te veličine nije ostalo gotovo ništa, rimska Japudija predstavlja tek *reliquiae reliquiarum* nekada moćnog i ekspanzivnog naroda, kojega je matična postojbina bila reducirana uglavnom na prostoru između velebitskih izdanaka i vijenca Bebijskih alpi (Kapele i Plješivice), dakle na području današnje Like, Gacke i Krbave.”⁴⁷

Sredinom II. stoljeća ime Liburnija nije označivalo samo područje gdje su živjeli Liburni nego se proširilo i na područje Japoda. Širenje imena Liburnije bilo je posljedica činjenice što su Japodi zajedno s Liburnima bili uklopljeni u onaj sudbeni okrug rimske provincije Dalmacije čije je sjedište bilo u Skardoni. Liburnija je u tom stoljeću obuhvaćala i krajeve nekih drugih ilirskih plemena na istoku. Na svršetku II. st. provincija Liburnija je obuhvaćala područje skardonitanskoga juridičkog okruga približno u granicama koje je on imao prilikom osnutka u Augustovo doba. Pri kraju tridesetih godina III. st. Liburnija je bila uključena u provinciju Dalmaciju, ali je ipak i u to vrijeme bila tretirana kao specifična cjelina. Ona se “bitno razlikovala i drugačije tretirala od južnog dijela provincije Dalmacije”.⁴⁸

⁴⁴ Ružica Drechsler-Bižić, *Japodska grupa*. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. V., str. 393. Usp. i Dubravka Balen-Letunić, *Japodi*. MH, Ogranak, Ogulin, 2006., str. 100.

⁴⁵ Š. Batović, *Aleksandar Stipčević*, str. 178.

⁴⁶ S. Čače, *Položaj Telavija*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 27, Zadar, 1988., str. 75-76.

⁴⁷ M. Suić, *Arheološka kretanja u vezi s antičkim Japodima*. U: *Arheološka problematika Like*. Znanstveni skup Otočac 22-24. IX. 1974. Hrvatsko arheološko društvo, Split, 1975., str. 110.

⁴⁸ J. Medini, *Provincia Liburnia*, str. 364, 384-385, 391-392.

2.

Žitelji priobalnog zaleđa živjeli su stoljećima gotovo na isti način baveći se pretežno stočarenjem,⁴⁹ ali jedan sloj dijela starosjeditelja balkansko-jadranskog zaleđa posjedovao je i vlastitu pismenost za svoje potrebe već u antičko doba. U vrijeme rimske vlasti službeni jezik u Dalmaciji, odnosno Panoniji, bijaše latinski za sve etnike u državi. Sloj stanovništva za čije su potrebe sastavljani prvenstveno nadgrobni natpisi služio se i svojim posebnim slovima za glasove kojih nije bilo u latinskomu jeziku. Karl (Carl) Patsch otkrio je i u više navrata objavio tri nadgrobna spomenika iz IV. stoljeća (Lisičići kod Konjica, Hercegovina) i o tome zaključio: "Da latinski alfabet domaćim glasovima nije potpuno odgovarao, možemo raspoznati iz natpisa iz Lisičića, u konjičkom kotaru, u kome su se u daleko carsko vrijeme održali Iliri i Kelti. Ovdje se pojavljuje dvaput (u trećem retku) u dva nerimska imena jedan strani znak za glas, koji se po svoj prilici može držati za konzonzantsko *j*." U dva natpisa tri puta se nalazi nepoznato slovo koje Patsch označava kao "*j*". U tekstu trećega spomenika iz Lisičića u zadnjemu retku natpisa Patsch je našao ime u kojemu je nepoznato slovo. Neobično je na spomenicima iz Lisičića pisanje slova "*f*" koje se jednom navodi kao normalno latinsko slovo "*f*".⁵⁰ Navedena slova dokazuju da se pismeni sloj starosjediteljskog stanovništva služio ne samo latinskim slovima, nego da je imao i svoja prava slova za oznaku onih glasova svoga jezika kojih nije bilo u latinskom jeziku.

⁴⁹ Ivo Rendić – Miočević, *Hrvatski identitet: trajnost i fluidnost: uporedba Kvarnera i gorske Dalmacije*. Adamić, Rijeka, 2006., str. 48 - 49.

⁵⁰ Carl (Karlo) Patsch, *Zbirka rimskih i grčkih starina u B.-H. Zemaljskom muzeju*. Naklada Bos. - Herc. Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1915., str. 89. Usp. C. Patsch, *Historische Wanderungen im Karst und an der Adria*. Verlag des Forschungsinstitutes für Osten und Orient, Wien, 1922., str. 169. Džemal Čelić natpise na grobovima iz Lisičića kod Konjica datira u III. stoljeće i ističe da su to „nova slova stvorena za neke glasove neuobičajene u latinskom jeziku“. (Džemal Čelić, *Tokovi pisane riječi u Bosni i Hercegovini*. U: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1982., str. 7.) I Đ. Basler ističe posebnost slova iz Lisičića. (Đ. Basler, *Grčko-latinska pismenost*. U: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini*, str. 37- 40.) Ljubinko Popović je svojim posebnim tumačenjem pokušao objasniti ta slova, koja su po njemu nastala iz ligature vulgarne latinice. Usp. Ljubinko Popović, *Počeci jugoslavenske pismenosti*. Život (Sarajevo), XXI/1972, 10-11, str. 461-475; 12, 577-587. Latinska slova na navedenim natpisima predstavljaju latinsku kapitalu koja se osobito upotrebljavala za pisanje na spomenicima ili važnim dokumentima. (Marko Japundžić u pismu piscu iz Odre 4. veljače 1996.)

D M
 T·AVR·BOIO
 NI·V·AN·L·VI
 H S Γ

ANXXVIFTARV^{ste}
 LFRIOAVNCVI^{om.}
 DEE·ANXL·AVR^{ni.}
 DΛEASP^a

Carl Patsch, *Historische Wanderungen im Karst und an der Adria.*
 Wien, 1922, str. 94-99

Prema Strabonu možemo zaključiti da je jedan od kriterija za razlikovanje etničke pripadnosti jednog stanovništva od drugog, neovisno od izvanjskog antropološkog izgleda, u antici bio govor (jezik).⁵¹ Nije sačuvan ni jedan tekst na jeziku starosjeditelja iz antičkog doba s teritorija Dalmacije i Panonije, tako da lingvisti operiraju samo imenima osoba i mjesta, koja su sačuvana u latinskoj ili grčkoj verziji.⁵² Zna se iz Tacitova djela *Germania* da se u I. stoljeću u Panoniji govorilo posebnim jezikom, kojim nisu govorili ni Germani, ni Rimljani. Osi su u Tacitovo doba obitavali na sjeveru Dunava, a graničili su s germanskim Markomanima i Kvadima (Tacit, *Germania*, 43).⁵³ Oni su na sjever od Dunava došli iz Panonije.⁵⁴ Ti Osi imali su s panonskim Avariscima, koji su tada stanovali južno od Dunava, iste uredbe, običaje i isti jezik, koji Tacit naziva "panonskim" (Tacit, *Germania*, 28).⁵⁵ Taj "panonski" jezik govorili su i susjedni "ilirski" narodi.⁵⁶ Sveti Jeronim (rođen oko 348. godine u Stridonu,⁵⁷ na teritoriju nekadašnje Liburnije,⁵⁸) svjedoči da su starosjeditelji u njegovo doba govorili svojim "barbarskim" jezikom. (*Coment. in Isai. 7,19.*)

Jedan važan arheološki nalaz s otoka Brača upućuje na mogućnost zaključivanja kojim se jezikom govorilo u rimsko doba na teritoriju Dalmacije. Naime, u dolini iznad sela Škripa na Braču jedan od dva natpisa, koji su posvećeni Liberu (jednom od najranijih staroitalskih i starorimskih božanstava), glasi ovako: "*Veselia Felicetas Libero M (agno) Patri*

⁵¹ Ceka Neritan, *Die Illyrer und die antike Welt*. Verlag Philip von Zabern, Mainz am Rhein, 1988., str. 81.

⁵² M. Suić, *Zadar u starom vijeku*. Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1981., str. 109.

⁵³ Cornelius Tacitus, *Germania*. Priredio Ivan Mužić, Verbum, Split, 1993., str. 74-75.

⁵⁴ "Der Ortsname *Osones* in Pannonia lässt auf ihre Abwanderung über die Donau schliessen." (Joachim Herrmann /Hrsg./, *Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas*. Berlin, 1990., str. 207.)

⁵⁵ Tacitus, *Germania*, str. 61-63.

⁵⁶ *Der Kleine Pauly*. Tom IV. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1979., str. 369.

⁵⁷ Jeronim o tome piše ovako: "Hieronymus, natus patre Eusebio, oppido Stridonis, quod a Gothis eversum Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit, ..." (Gerolamo, *Gli uomini illustri. /De viris illustribus./* Nardini editore, Firenze, 1988., str. 230-231.)

⁵⁸ M. Suić, *Hieronim Stridonjanin - građanin Tarsatike*. Rad JAZU, sv. 426, 1986., str. 213-273.

Torcle(n)si ex voto."⁵⁹ Hans Krahe je prvi osjetio nešto nejasno u ovom natpisu s Brača pa je ime donio ovako: "Veselia Feli(c)etas".⁶⁰ U literaturi je navedeno mišljenje da bi ime Felicetas moglo biti prijevod imena Veselia.⁶¹ Milan Budimir (1891.-1975.) ističe natpis iz Škripa na Braču u kome se, po njemu, nalazi "ilirsko ime Veselia" i njegov latinski prijevod Felicetas ("*seine interpretatio latina Felicitas lautet*"). Milan Budimir zaključuje da riječ Veselia proizlazi iz slavenskog veselu ("und ill. Veselia ein idg. Erbwort ist, geht aus slav. veselu").⁶² Mate Šimundić, koji je obradio preko dvije tisuće starih hrvatskih osobnih imena u hrvatskim i inozemnim znanstvenim edicijama zaključuje sljedeće: "Poznato mi je osobno ime Veselia Felicetas. Ja u njemu vidim hrvatsko ime Veselija/Vesela. Budući da je do njega latinski Felicetas, moguće je kako je

⁵⁹ Citirajući taj natpis M. Zaninović je istaknuo sljedeće: "Otočanka Veselia posvetila je ovaj natpis Liberu kao božanstvu zaštitniku turnjačice i podruma, što se ogleda u neuobičajenom pridjevku *Torclensis*, poznatom jedino u ovom natpisu i jednom drugom sa Korčule,... Torcular ili *torculum* je naziv vinskog tjeska u užem smislu, a *torcularium* je naziv cjelokupnog sustava turnjačice". (Usp. M. Zaninović, *Štovanje Libera na istočnom Jadranu*. Simpozij: *Duhovna kultura Ilira*, str. 248.)

⁶⁰ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1929., str. 127.

⁶¹ R. Katičić je načelno odbacio svaku mogućnost da je u tom natpisu posrijedi prijevod imena s jednog jezika na drugi, pa je zaključio da se u imenu *Veselia* može raditi samo o rimskom gentilnom imenu, koje uistinu glasi *Visellia* (R. Katičić, *Veselia Felicetas*. Beiträge zur Namenforschung, sv. 12/1961, H. 3, str. 271-279.) Aleksandar Stipčević je i nakon objavljivanja Katičićeva mišljenja, koje je on citirao, zaključio sljedeće: "Nažalost mnogo je više onih imena -osobnih i mjesnih-kojima značenje za sada ne znamo nego onih za koje pouzdano možemo reći što znače. Među ove posljednje možemo spomenuti npr. dvočlano ime *Veselia Felicetas* s jednog natpisa iz Brača. Drugi, latinski dio imena znači sreća, a kako ilirski dio *Veselia* ima očite sličnosti sa slavenskom riječju 'veselje', nije teško ilirskom imenu dati objašnjenje sadržano u toj slavenskoj riječi. Takvim, ili sličnim postupkom, posebno komparacijom ilirskih imena s indoevropskim jezicima, te poznavanjem fonetskih zakona ilirskog jezika, moglo se rekonstruirati ili bar pretpostavljati, značenje niza drugih ilirskih riječi." (A. Stipčević, *Iliri*, str. 235-236.) Geza Alföldy je jedini, koliko je meni poznato, koji je prihvatio Katičićevu pretpostavku da bi ime *Veselia* trebalo glasiti *Visellia*. Usp. Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1969., str. 135.

⁶² M. Budimir, *Griechisch und Makedonisch*. Revue internationale des etudes balkaniques, (Beograd), I/1934, 1, 281-282. R. Katičić piše o Budimiru da je kao filolog "veliki majstor svoje znanosti...stvaralački i nadahnuti etimolog kao malo tko...znatan i originalan znanstvenik". (R. Katičić, *Milan Budimir*. Ljetopis JAZU za 1975., sv. 79, str. 671-675.)

isto prevedeno s latinskoga. Ali je jednako moguće i obratno. Tko tvrdi kako je to latinsko ime zbog piščeve greške ispalo - hrvatsko, to, dakako, mora i dokazati. Ništa ne upućuje da je u pitanju pisareva greška. Stvar se dakle uzima onakvom kakva je sve dotle dok se ne dokaže suprotno. A tih dokaza do sada nije nigdje... Među svojim listićima imam pribilježeno dotično ime. Budem li ikada o njemu pisao, uvrstit ću ga među stara hrvatska osobna imena.”⁶³ Arheologinja Sofija Davidović-Živanović navodeći riječi *Veselia Felicetas* na ovom natpisu zaključuje da “obe reči označavaju sreću, s tim što je prva reč *Veselia* čisto slovenskog porekla, a druga *Felicetas* je direktan prevod prethodne reči na latinski”.⁶⁴

Veselia nije jedina takva riječ sačuvana iz antičkog razdoblja. Božanstvo, koje je u antičkoj Dalmaciji zabilježeno na latinskom natpisu kao *Vidasus*, potvrđuje da je među starosjediteljima u Dalmaciji postojao kult boga koji su nazivali Vid. Jezikoslovac Mate Šimundić smatra da je izvorni naziv topuskog Vidasusa bilo Vid i da je to praslavensko ime.⁶⁵

⁶³ Citat iz pisma M. Šimundića, koje je iz Maribora 2. svibnja 1990. uputio autoru.

⁶⁴ S. Davidović-Živanović, *Mementa archaeologica et eruditiva*. Akademija Nova – Pešić i sinovi. Beograd, 1999., str. 37.

⁶⁵ Navod prema pismu, koje je M. Šimundić poslao piscu iz Maribora 22. svibnja 1991.

II.

VLADAVINA GOTA NA TERITORIJU LIBURNIJE I DALMACIJE

Do kraja IV. stoljeća nema ni jednog podatka u izvorima o tome da bi Goti ili drugi germanski narodi trajno boravili na području Dalmata, Japoda i Liburna. Sv. Jeronim (oko 340.-420.) u jednoj poslanici pisanoj Heliodoru (*ad Heliodorum*) 396. žali se na Gote, Sarmate, Kvade, Alane, Hune, Vandale i Markomane što pustoše, pljačkaju i ruše Skitiju, Trakiju, Macedoniju, Dardaniju, Daciju, Tesaliju, Ahaju, Epir, obje Panonije i obje Dalmacije.⁶⁶ U drugoj se poslanici (*ad Ageruchiam*), napisanoj oko 413., sv. Jeronim, opet žali na vrlo divlje narode Kvade, Vandale, Sarmate, Alane, Gepide, Herule, Saksone, Burgundince, Alemane i ujedno ih sve naziva neprijateljima Panonije.⁶⁷ F. Šišić komentirajući jadikovku sv. Jeronima poslanu Heliodoru 396. zaključuje da bi bilo pogrešno iz njegova pisanja izvoditi zaključak o potpunom uništenju Panonije i dijela Dalmacije.⁶⁸ Taj je zaključak logičan, jer je broj barbara u usporedbi sa starosjediteljima bio razmjerno malen, a područje kojim su se kretali bilo je vrlo veliko. Panonija je uistinu već za vrijeme provala germanskih naroda pretrpjela sigurno najveće gubitke u ljudstvu,⁶⁹ ali teza da bi ona postala demografska "tabula rasa" obezvrijeđena je arheološkim nalazima. Jovan Kovačević ističe da u Panoniji i svim rimskim podunavskim provincijama od početka VI. st. "barbari" nisu predstavljali fatalnu opasnost za autohtono stanovništvo. On navodi da su poslije 315. godine Goti provalili u Meziju i Trakiju i da su oni stoljeće poslije pod

⁶⁶ Elio Bartolini (priređio), *I Barbari. Testi dei secoli IV-XI scelti, tradotti e commentati*. Longanesi, Milano, 1982., str. 175.

⁶⁷ E. Bartolini, *I Barbari*, str. 169.

⁶⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 158-159.

⁶⁹ Usp. Z. Vinski, *Autohtoni kulturni elementi u doba doseljenja Slavena na Balkan*. Simpozij: *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena*. ANUBiH. Centar za Balkanološka ispitivanja. Posebna izdanja /XII./, knj. 4, Sarajevo, 1969., str. 195.

vodstvom Radegasta prošli putom Emona-Akvileja u Italiju do Padove, gdje im se pridružilo domaće stanovništvo Panonije, koje je poslije poraza dijelilo sudbinu Gota u Italiji. Kovačević nastavlja da čak i veleposjednici, koji su bili najugroženiji od barbarskih napada, poslije gotško-alanskog pustošenja 383. godine i dalje borave na svojim latifundijama i da se s ovog područja izvozi velika količina žita u druge oblasti carstva. U Intercisi, na nekropoli i na području naselja, utvrđen je nastavak života autohtonog stanovništva poslije IV. st., a iznad grobova IV. st. sigurno su utvrđeni grobovi V. st. “među kojima nije bilo nijednog groba sa germanskim elementima, kako u grobnom inventaru, tako i u načinu sahranjivanja. Isto tako, prilikom iskopavanja odbrambenih zidova u Skarabanciji, nađeni su hrišćanski grobovi V. veka, koji svedoče da je grad bio nastanjen autohtonim hrišćanskim stanovništvom sve do V. veka. Postoje i nekropole na kojima je sahranjivano germansko i autohtono stanovništvo, kao na primer, nekropola Hečke s germanskim stanovništvom pre 546. godine”.⁷⁰

Ostrogoti su se pojavili na granicama Prevalisa 459. godine. Područje Drača, veći dio Novoga Epira, a možda i okolica Skadra bili su područje kolonizacije Ostrogota, a pretpostavlja se da je tu bilo i tragova Vizigota. Teodorik se smatrao legitimnim nasljednikom svih zemalja Odoakrove države i on je poslije zauzimanja Dalmacije uključio u svoju državu zapadna pogranična područja Prevalisa oko Nikšića i istočni dio Dalmacije (Boku Kotorsku). “Srednjevjekovno ime Nikšića - Onogošt (Anagastum) izvedeno je od ličnog gotskog imena Anagast, Anegast... Kastrum Anagast nalazi se u samom Nikšiću.”⁷¹

Kada je prestala neovisna vladavina Julija Nepota u Dalmaciji (od 474. do 480.) Odoakar je proširio svoju vlast nad Dalmacijama. A kad je njega 493. godine srušio kralj Teodorik (475.-526.), njegovoj državi u VI. st. pripala je sva Dalmacija, Istra, i Panonija Savija. Godine 537. gotski kralj Vitiges šalje u Dalmaciju Gote i naređuje im da vojsku pojačaju s mjesnim “barbarima”.⁷² Dio se Gota stvarno doselio u dijelove rimske provincije Dalmacije i tu su Goti suvereno vladali od oko 490. do 552.

⁷⁰ J. Kovačević, *Avarski kaganat*. Beograd, 1977., str. 27 - 28.

⁷¹ Zarije Bešić - Draga Garašanin - Milutin Garašanin - Jovan Kovačević, *Istorija Crne Gore*. Knj. I., Titograd, 1967., str. 253. Bizant je podigao lanac utvrda protiv Ostrogota, a u tvrđavi Anagastum prepoznaje se ostatak gotškoga obrambenog sustava. (Milan Šufly, *Srbi i Arbanasi*. Mala Azurova povjesnica, Zagreb, 1991., str. 8.)

⁷² D. Mandić, *Državna i vjerska pripadnost*, str. 34.

godine.⁷³ Stjepan Antoljak je analizirao gotsku vladavinu u Liburniji i Dalmaciji i zaključio da je vladavina Istočnih Gota nad Dalmacijama, pa tako i nad Liburnijom, u čijem je sklopu bio i Zadar, započela je valjda već od 490. godine, da su Istočni Goti 536. godine izgubili dio Liburnije do Skradina i da se 552. godine Narzesu predao preostali dio Liburnije sa Zadrom.⁷⁴ Istra je, prema Antoljakovim istraživanjima, tek 552. godine poslije pobjede Narzesa nad Totilom u Italiji iz gotske vlasti prešla pod Bizant.⁷⁵ Vladavina Gota u Dalmaciji, posebno Teodorikova vlast, bila je gotovo u svakom pogledu dobra i za starosjeditelje i za Ostrogo-te.⁷⁶ Zato je razdoblje gotske vladavine bilo vrijeme gospodarskog oporavka provincije.⁷⁷

U Liburniji iz doba doseljavanja sa sjevera nalazimo skromne tragove nazočnosti bilo kojeg etnosa osim Gota. “Na području Kninske krajine iz vremena seobe naroda najprisutniji su nalazi istočnogotske provenijencije... Veća koncentracija ostrogotskih nalaza na užem kninskom prostoru govori o značenju ovoga prometnog pravca iz unutrašnjosti prema moru i obratno. Tada je premješten i prometni sustav iz Burnuma na

⁷³ Z. Vinski u recenziji jednoga moga rada upozorio me u pismu iz Zagreba od 10. siječnja 1995. kako ističem nazočnost Ostrogota u Liburniji i poslije 537. godine kada su oni za vladanja Vitigesu napustili Dalmaciju, a posljednje boravište bilo im je Burnum kod Ivoševaca, nedaleko Knina prema Prokopiju. “Mišljenja sam da je, kako Medinijevo, tako i Vaše, tumačenje glede trajanja prevlasti Ostrogota u Liburniji čak do 552. g. donekle pretjerano. Vjerojatnijim smatram da je ono trajalo do oko 540. g., tj. kao i ono u Istri, pa i u provinciji Panoniji Saviji. Ostrogotska vlast bila je 552. g. ipak već na izdisaju.”

⁷⁴ S. Antoljak, *Zadar pod vlašću Istočnih Gota*. Zadarska revija, XX/1971, str. 139-146.

⁷⁵ S. Antoljak, *Da li je Istra upravo 539. godine potpala pod Bizant*. Zbornik radova Vizantološkog instituta, SANU, Vizantološki institut knj. XLIX, Beograd, 1956., str. 31-44.

⁷⁶ Mihovil Abramić, *Gli Ostrogoti nell'antica Dalmazia*. U: *I Goti in Occidente*. Spoleto, 1956., str. 37 - 41. Teodorik nije prihvatio ni titulu ni insignije rimskog imperatora i živio je samo s titulom rex, “kako su običavali barbari zvati svoje principes”. Usp. Prokopije iz Cezareje, *Historie*, u: Bartolini, nav. dj., str. 639. Gotski termin “reiks” znači “vođa” i “bogati”. (Andre Martinet, *Indoevropski jezik i 'Indoevropljani'*. Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987., str. 129-130.) Međusobni odnos pripadnika nicejskog i arijanskog vjerovanja nije uvijek bio idiličan. Poznato je kako je, na primjer, u Saloni dolazilo do žestokih sukoba s arijancima nakon smrti biskupa Glicerija (oko 480. godine), a i poslije. (Ejnar Dyggve, *Povijest salonićanskog kršćanstva*. Književni krug, Split, 1996., str. 49.)

⁷⁷ M. Suić, *Zadar u starom vijeku*. Filozofski fakultet u Zadru. Zadar, 1981., str. 320.

Knin, koji tada zauzima onu prometnu ulogu koju će zadržati i u idućim povijesnim razdobljima... Navedeni sporadični nalazi s raznih lokaliteta upozoravaju na to da je došlo do određene simbioze slavenskih došljaka s autohtonim etnikom.”⁷⁸

Istočni Goti držali su u svojoj vlasti teritorij koji je obuhvaćao jadransku obalu (i otoke) od rijeke Raše u Istri do Neretve. “Granice u za- leđu išle su južno od Kupe (*Colapis fl.*) do visine Velike Kladuše i dalje prema dolini Vrbasa (*Urpanus fl.*) u visini Banja Luke, a odatle prema Doboju. Dalje prema istoku granica je išla do Drine (*Drinus fl.*) i njenim tokom dalje na jug, te se spuštala do Neretve. U administrativnom smislu provinciji Dalmaciji je u vrijeme istočnogotske vladavine pridodana i provincija Savija. Središte obiju provincija bila je Salona u kojoj je stolovao *comes Dalmatarum et Saviae...*”⁷⁹ Antička Naronna bila je posebno jako vojno i političko uporište Ostrogota. U tom je gradu, između ostalog pronađena i nekropola kasnoantičkog autohtonog življa “na kojoj su se uz kasnoantičko autohtono stanovništvo sahranjivali Istočni Goti i njihovi barbarski podanici”.⁸⁰ Istočnogotska vlast u Liburniji bila je čvrsta jer ju je štitila jaka *gotska flota*. “Liburnija (je) činila posebnu *vojno-pomorsku* oblast (*insula Curitana et Celsina*) kojom je zapovijedao *comes*. U rukama Istočnih Gota ostao je i *dio obale* od Nina do Karina (dakle dio stare klasične Liburnije), tako da je preko Karinskog mora, Novigradskog mora i Podgorskog kanala bila osigurana veza sa sjevernim liburnijskim područjem.” I arheološki nalazi i podaci sačuvani u literaturi (ravenski anonimni Kozmograf i Prokopije) potvrđuju da je Liburnija “administrativno-teritorijalna jedinica gotske države, koja je nastala u tijeku prvih godina bizantsko-gotskog rata kao posljedica bizantskog osvajanja Dalmacije, dijela Liburnije i Savije. Nakon bizantskog osvojenja *Savije*, ta je gotska provincija sprečavala prodor bizantske vojske u Liku i Gorski Kotar, ali i pristup Italiji preko Tarsatike, odnosno unu-

⁷⁸ Miloško Budimir, *Arheološka topografija kninske općine*. Znanstveni skup: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*. Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 1992., str. 28. O nalazima istočnogotskog nakita na benkovačkom području usp. Radimir Jurić, *Srednjovjekovni nakit na benkovačkom području*. Zbornik: *Benkovački kraj kroz vjekove*. Sv. 2, Benkovac, 1988., str. 86-89.

⁷⁹ A. Uglešić, *Nakit istočnih Gota na području rimske provincije Dalmacije*. U: *Hrvati i Goti*. Marjan tisak, Split, 2003., str. 99-100.

⁸⁰ A. Uglešić, *Istočnogotski ženski grob iz antičke Narone*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 34 (21), Zadar, 1995., str. 149.

trašnje i obalne istarske ceste.” Gotska Liburnija je bila, pogotovo nakon bizantinskog osvojenja Istre (godine 539-544. godine) svojevrsna *krajina* koja je djelovala “najvjerojatnije u okviru planova i zadatak štaba u Akvileji na čelu kojeg je bio *comes Gothorum*”.⁸¹

Važnu problematiku *Tarsatičke Liburnije* M. Suić objašnjavao je 1955. godine i ustvrdio da je u V. st. dio sjeverozapadne Liburnije bio izdvojen iz Dalmacije i podređen *comesu* Gota, kojemu je sjedište vjerojatno bilo u Akvileji.⁸² Suić je ponovno, godine 1970. pisao detaljnije o toj problematici i pritom se osvrnuo na djelo anonimnog Kozmografa iz Ravenne, o kojemu se misli da je napisano u VI. ili VII. st. poslije Krista. Prema anonimnom Ravenjaninu postojala je posebna Liburnija, koju je on nazvao “tarsatičkom”. “Toj i takvoj Liburniji pripadaju svi gradovi (*civitates*) od Elone (vjerojatno umjesto *Aenona* - Nin) do Albone (*Albona* - Labin), dakle i sva obala u Podgorskom kanalu. Prema tome to je samo dio stare klasičke Liburnije, koja se, po svjedočanstvu mnogih rimskih historičara i geografa, protezala od rijeke Raše (*Arsia fl.*) u Istri do rijeke Krke (*Titius fl.*). Što je od osobite važnosti, po Ravenatu toj istoj tarsatičkoj Liburniji pripadaju i naselja u zaleđu na području današnje Like, dakle naselja nekadašnjih ilirskih Japoda.”⁸³ Ravenjanin je područje kontinentalne Liburnije - današnju sjevernu Dalmaciju od Krke na sjever - uklopio u Dalmaciju što se vidi iz onih mjesta u njegovu djelu gdje nabroja gradove uz more te svoje Dalmacije, koja je dio Ilirika u širem smislu. To nabrojanje ide od Epira do krajnjeg jugoistoka jadranske obale pa dalje prema sjeverozapadu, a završava gradom Zadrom. U tom dijelu antičke Dalmacije, odnosno klasične Liburnije, on je spomenuo sedam gradova čije nabrojanje teče u kontinuitetu, tako da nema prekida na prijelazu iz područja jugoistočno od rijeke Krke na područje sjeverozapadno od nje, gdje počinje stara Liburnija. M. Suić misli da je ta “tarsatička” Liburnija završavala negdje do visine otoka Raba, možda i do Senja, kad je obuhvaćala naselja na području današnje Like, ali svakako do današnje Crikvenice. Prema Suiću, nakon Gota u ranom srednjem vijeku, taj granični sustav je prestao djelovati.⁸⁴

⁸¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, str. 16.

⁸² M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. II., Zagreb, 1955., str. 285.

⁸³ M. Suić, *Liburnia Tarsaticensis*. U: *Adriatica praehistorica et antiqua*. Zbornik posvećen G. Novaku. Arheološki institut Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zagreb, 1970., str. 706.

⁸⁴ M. Suić, *Liburnia Tarsaticensis*, str. 707-716.

O problematici Tarsatičke Liburnije pisao je 1980. godine i J. Medini. Prema njemu Liburnija je, u djelu Ravenjanina, organizirana kao provincija čiji se sjeverozapadni dio naziva Tarsatička Liburnija. “Područje provincije Liburnije obuhvaća dio stare tj. klasične Liburnije (kraj koji su u antici nastavili Liburni) od Enone do Tarsatike i dio stare japodske zemlje (uglavnom područje danjašnje Like).” Medini ističe kako se, kad se povuče granica prema Ravenjinovim podatcima, zapaža da je taj dio Liburnije orijentiran prema sjeverozapadu morskim prilazima (Podgorski kanal), koji su najbolje prirodne komunikacije sa sjevernim liburnijskim otocima i morem oko njih. “To posebno vrijedi za Nin, koji ima izvanredno zaštićenu luku, orijentiranu prema sjeverozapadu, a dobrim dijelom također i za Karin, koji je, iako nešto dublje u kopnu, ipak u blizini Karinskog mora te je preko njega, Novigradskog mora i Podgorskog kanala bila osigurana veza sa sjevernim liburnijskim otočjem. Na taj su način oba središta kao izbočene strateške točke bila u vezi s onim vojnim i kopnenim snagama koje su djelovale u sjeverozapadnom dijelu Liburnije pod zapovjedništvom *comesa Curitanae et Celsinae*. Ta je lokalna flota dominirala morem oko liburnijskih otoka i duž Podgorskog kanala, a mogla je veoma lako održavati vezu s glavnom gotske flote stacionirane u lukama na zapadnoj obali Jadrana. Snaga tog dijela gotske flote u liburnijskim vodama bila je, dakle, značajna komponenta u nizu činilaca koji su uvjetovali stvaranje (gotske) provincije Liburnije, odnosno, da se nakon poraza gotske flote pod Salonom god. 537., a najkasnije do pada Savije (oko godine 540.), bizantsko osvajanje Liburnije završi i utvrdi granica u onakvom obliku kako je donosi Ravenat, odnosno njegov gotski izvor – ,filozof‘ Markomir.”⁸⁵

Goti su bili poraženi, ali nisu bili pobijeni, nego samo pokoreni. U literaturi se ističe da Goti, a ni razni germanski i drugi etnički elementi, koji su s njima ili bez njih, osvajali dijelove teritorija rimske Dalmaci-

⁸⁵ J. Medini, *Provincia Liburnia*, str. 395, 414. Medini napominje da je gotska flota imala veliko značenje u vojnim operacijama između Gota i Bizanta na Jadrano, kako u razdoblju do 537. tako i poslije osvajanja Ravene 540. godine. “Dovoljno je podsjetiti se na akcije gotske flote u Dalmaciji u tijeku prvih dviju godina rata kao i na njene pothvate u Totilino vrijeme (541-551). S obzirom na iskustvo gotska flota se nije mogla mjeriti s bizantskom, ali u situaciji kada Bizant nije uvijek mogao osigurati nadmoć na moru, gotska je flota te svoje nedostatke nadoknađivala većim brojem (posebno manjih brodova) i hrabrošću.” (J. Medini, nav. dj.)

je, nisu izmijenili njezin etnički sastav.⁸⁶ Međutim, činjenica je da Goti u Dalmaciji i Liburniji, kako piše Prokopije, poslije propasti gotske vlasti u VI. stoljeću nisu iselili iz tih predjela, jer ih je pridobio za sebe bizantski vojskovođa Konstancijan.⁸⁷ Iz toga se svjedočanstva vidi da su Goti, u VI. stoljeću i dalje, bili u Liburniji i Dalmaciji i da su tu živjeli pomiješani sa starosjediteljima s kojima su se tijekom vremena stopili u jedan narod.⁸⁸ Da su Goti ostali i asimilirali se sa starosjediteljima dokazu-

⁸⁶ “Od svih područja jugoistočne Europe Istočnim Gotima je najgušće bila naseljena rimska provincija Dalmacija, odnosno današnja južna Hrvatska i Bosna i Hercegovina. Ti su prostori imali veliko značenje kako u gospodarskom, tako i u strateškom smislu. Na svim područjima jugoistočne Europe Istočni Goti su predstavljali neznatnu manjinu u odnosu na kasnoantičko autohtono stanovništvo. Zajedno s Istočnim Gotima dolazili su i pripadnici drugih germanskih naroda, koji su najvećim dijelom služili u istočnogotskoj vojsci. Najbrojniji su vjerojatno bili Gepidi, koji su, nakon što su u Srijemu bili poraženi od strane Istočnih Gota (504.), raseljeni po cijelom području istočnogotskog Kraljevstva. Od drugih barbarskih skupina zasad se mogu izdvojiti još jedino Alamani.“ (A. Uglešić, *Nazočnost istočnih Gota u jugoistočnoj Europi u svjetlu arheološke i povijesne izvorne građe*. Disertacija. Filozofski fakultet u Zadru. Zadar, 1996., str. 122.) Usp. Vladimir Posavec, *Prilog poznavanju ostrogotskog razdoblja u Dalmaciji*. Historijski zbornik, god. XLIX, Zagreb, 1996., str. 4.; Z. Vinski, *Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des autochtonen romanisierten Ethnikons im 6. und 7. Jahrhundert*. U: *Problemi della civiltà, e dell' economia Longobarda*. “Biblioteca della rivista Economia e Storia,” br. 12. Milano, Giuffrè editore, 1964., str. 101-116.

⁸⁷ Prokopije piše da je Konstancijan, kad je zadobio Dalmaciju i Liburniju, “privukao (pridobio) sebi sve Gote koji su obitavali” u tim pokrajinama. (E. Bartolini, *I Barbari*, str. 654.) Goti su se dugo održali u nekim dijelovima Balkana. Tako su oni prema nekim vrelima bili oko Nikopolja i Svištova do IX. stoljeća, a u liturgiji su se služili gotskim jezikom. Usp. J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslavenskih oblasti*. Vojvodanski muzej, Novi Sad, 1960., str. 15. Goti su nakon poraza u borbama s Bizantom preživjeli i u Italiji i u njezinu susjedstvu. To se događalo iz državničke mudrosti pobjednika prema Gotima koji su postali lojalni novoj vlasti. O preživljavanju Gota u Italiji svjedoče i brojna gotska imena u vrelima. (Tako se u pismu pape Grgura I. iz 599. godine spominje “Gulfaris, dux Istriae“.) Još krajem VIII. st. u gornjoj je Italiji bilo i gotskih naselja. (Ludwig Schmidt, *Die letzten Ostgoten*. Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, god. 1943., br. 10. Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1943., str. 8-9, 11.) U Italiji je došlo i do stapanja Gota i Langobarda, ali neki izvori posebno spominju Gote u Italiji još sredinom XI. stoljeća. (L. Schmidt, *Die letzten Ostgoten*, str. 10. Gotski se jezik upotrebljavao kao crkveni početkom X. st. i u okolici mjesta Tomi u Dobrudži. (L. Schmidt, nav. dj., str. 14.)

⁸⁸ U historiografiji nije prijeporno da je određeni dio Gota zauvijek ostao u Dalmaciji i da se stopio sa starosjediteljima. (M. Abramić, *Gli Ostrogoti nell' antica Dalmazia*, str. 5.) Neki znanstvenici drže kako nije isključeno da je “Bizant priznal, ko so prilike to dozvolile, gotskim ostankom v Dalmaciji, Liburniji i Bosni in dr. lokalno

je također podatak, koji navodi Germain Morin u jednom svom tekstu iz 1932. godine, kako se u VI. i VII. stoljeću u nekim "ilirskim" crkvenim općinama svetkovao blagdan trojice gotskih mučenika: "Hildaevora, Vihila ili Juhila i Theogenesa".⁸⁹

Gota je najviše ostalo u planinskim predjelima i to posebno u Bosni. "Dukljaninovo pominjanje Gota u Dalmaciji može se posmatrati u sklopu vizantijsko-gotskog rata (535-555). Tako, možemo pokušati da ratne događaje opisane kod Dukljanina uporedimo sa pisanjem vizantijskog historičara Prokopija... Najveći deo Gota se naselio uglavnom u oblasti Pavije, Ravene i Picenuma, dok su samo najvažniji italijanski gradovi bili zaposednuti garnizonima. Tako su u Dalmaciji Goti bili prisutni isključivo u nekoliko ne suviše velikih garnizona a njihov uticaj je sveden na malu meru. Međutim, toponimi sa prostora Bosne i Hercegovine kao da govore drugačije. Tako imamo u Bosni: Delegošta, Vogošća, Gačani, a u Hercegovini: Otolež, Gacko, Hrgud, Orgošta, Otilovci, Kotezi, toponime koji su derivati iz gotskog imena."⁹⁰

Goti po doseljenju nisu zatečene starosjeditelje uništavali.⁹¹ Pokapanje istočnih Gota i autohtonog stanovništva na istim lokalitetima, potvr-

avtonomiju pod domaćimi knezi. Gotom je pripadala odslej vloga graničarjev kakor Herulom v severni Srbiji". (Jakob Kelemina, *Goti na Balkanu*. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, god. XXVII. za 1932., str. 132.) J. Medini navodi da nema pouzdanih indicija koje bi upućivale na razloge zbog kojih su Goti bez borbe prepustili velik dio Dalmacije, a osobito Liburniju, Bizantu. "Međutim, vodeći računa o glavnim ciljevima Bizanta u to vrijeme (osiguravanje i zauzimanje Salone), o kvantiteti bizantskih snaga pod Konstancianom - nedovoljnih s obzirom na veliki prostor Dalmacije i Liburnije - te o postojanju gotskih naselja u Dalmaciji i Liburniji, od kojih su neka i arheološki utvrđena, može se pretpostaviti da je bizantska vlast u znatnom dijelu Dalmacije, a pogotovo u Liburniji, bila samo nominalna; Goti koji su u tim oblastima bili naseljeni ostali su i nadalje u svojim naseljima i priznali vlast Bizanta, jer su im to, po svoj prilici, nametnule neke vanjske okolnosti, a ne njihova želja." (Medini, *Provincia Liburnia*, str. 406-407.)

⁸⁹ J. Kelemina, *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum" (I-VII). Studija o starogermskih spominih v naši zemlji*. Etnolog, br. 12. za 1939., str. 19. Germansko arijanstvo bilo je vrlo rašireno u Dalmaciji i Panoniji. Usp. Matija Pavić, *Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj*. Đakovo, 1891., str. 46

⁹⁰ Tibor Živković, *O prvim poglavljima Letopisa popa Dukljanina*. Istorijski časopis, knj. XLIV/1977. Istorijski institut SANU, Beograd, 1998., str. 30-31.

⁹¹ V. P. Budanova, *Goti v epohu Velikogo pereseljenija narodov*. Sankt-Peterburg, 1999. Aleteja, 1999., str. 196.

đeno je tijekom VI. stoljeća i svjedoče o suživljenju Gota sa starosjediteljima.⁹²

Gotskih nalaza i u Hrvatskoj ima malo i zato jer su gotski ostaci gotovo neprepoznatljivi. "Goti su po svojoj grobnoj ostavštini, kao jedini germanski narod, zbog relativno jačih utjecaja kršćanstva (oni su, naime, kršćani arijanci) i kasnoantičkih kulturnih čimbenika, samo ograničeno arheološki prepoznatljivi, i to po grobnim priložima, odnosno artefaktima isključivo ženske gotske nošnje vladajućeg sloja. Gotski muški (i ženski pučki, te dječji) grobovi nisu uglavnom specifično određivi – Goti su *nota bene* jedini germanski narod 4-5. do 7. st. poslije Krista koji ne prilažu oružje (npr. mačeve) i druge utenzilije dnevne upotrebe u muške grobove, tj. gotski su muški grobovi ponajviše uočeni bez prilogâ... Iznimku predstavljaju ipak rijetki tzv. kneževski grobovi; potonji su iskazivali glavninu raskošnih priloga, a isto vrijedi pogotovo za skupne nalaze, odnosno tzv. blagâ... Na teritoriju Hrvatske nisu dosad evidentirani tzv. kneževski grobovi, ni tzv. blagâ gotske pripadnosti."⁹³ Novac Istočnih Gota "brojno je dosta zastupljen u Dalmaciji, Istri, Lici, Bosni, Posavini i Hercegovini".⁹⁴ Nije poznat ni antropološki tip Gota⁹⁵ i zbog toga ne možemo znati na područjima, u kojima su u prošlosti zajedno živjeli Goti s drugim etnicima, koji kosturi u grobovima pripadaju jednom, a koji drugom etnič-

⁹² Z. Vinski, *Kasnoantička baština u grobovima ranog srednjeg vijeka kao činjenica i kao problem*. VI Kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana, 1963. Arheološko društvo Jugoslavije, I, Beograd, 1964., str. 106-111.

⁹³ Z. Vinski, *Povodom svjetske izložbe "I Goti" u Milanu*. Obavijesti (Zagreb), god. XXVI, br. 2., 1994., str. 81-84.

⁹⁴ Željko Demo, *Novac germanskih vladara druge pol. 5. do u drugu pol. 6. st. u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Arheološki vestnik, sv. XXXII., 1981., Ljubljana, str. 454-481.; Ž. Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*. Narodni muzej u Ljubljani, Ljubljana, 1994., str. XV + 323.

⁹⁵ "Die Goten und die nahe verwandten Gepiden sind somit bezüglich der anthropologischen Merkmalsausprägung die heterogenste Stammesgruppe der Germanen. Diese Besonderheiten können ohne Frage zum Teil mit den oben aufgezeigten ethnischen Assimilations- und Überschichtungsvorgängen während der langen Wanderung oder aber in dem neuen Siedlungsraum in Verbindung gebracht werden." (W. Bernhard, *Die Ethnogenese der Germanen aus der Sicht der Anthropologie*. U: W. Bernhard-A. Kandler-Palson, *Ethnogenese europäischer Völker*, str. 276.)

kom elementu. Poseban problem predstavlja neistražena arijanska sakralna arhitektura.⁹⁶

Gotska baština u Hrvata nije zanemariva, a može se prepoznati i tijekom srednjeg vijeka. Vjerojatno je mišljenje da naziv Gacka potječe od riječi Got. Gacka se nalazila na području Japoda, kojima se s propašću antike zameo svaki trag.⁹⁷ Izgleda da je središnji dio, koji su prvobitno naselili Goti, bio upravo teritorij Japoda. Neki ugledni lingvisti dokazuju da ime Gacka (Gaćani) dolazi od Gota. Prvi je ovu problematiku obradio slovenski jezikoslovac Jakob Kelemina⁹⁸ Protiv toga mišljenja J. Kelemine ustao je L. Hauptmann god. 1935., ali je nakon toga njegova istupa Max Vasmer podržao Keleminu.⁹⁹ Danas se uglavnom prihvaća mišljenje Kelemine.¹⁰⁰ Lujo Margetić o gotskom korijenu toga naziva zaključuje: “da etnikon treba izvesti iz imena župa vrlo je uvjerljiv, ali nema zapreke da ga se ukloni pretpostavkom da su se u Lici zadržali ostaci Gota zbog kojih je područje Gacke nazvano 'Gotska zemlja', a kada su se Goti postupno asimilirali i preuzeli starohrvatski jezik, počelo se tamošnje stanovnike nazivati Gotjane pa je zbog toga franački izvor zabilježio Guduscani”.¹⁰¹

Hrvatska vladarska imena, posebno ona zabilježena na kamenim natpisima, često imaju germanski (gotski) završetak na -mer (-mereis).¹⁰² U literaturi prevladava vrlo staro shvaćanje o germanskom podrijetlu zavr-

⁹⁶ J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata na jadranskoj obali od doseljenja do IX. stoljeća*. Materijali XII. Deveti kongres arheologa Jugoslavije. Hrvatsko arheološko društvo-Savez arheoloških društava Jugoslavije, Zadar, 1972., str. 297-317.

⁹⁷ M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, str. 285.

⁹⁸ J. Kelemina, *Goti na Balkanu*. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, god. XXVII za 1932., str. 121-136; J. Kelemina, *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum"* (I-VII), str. 15-17. Usp. Franjo Horvat, *Gotska stranica naše povijesti*. Vrhbosna (Sarajevo), br. 1-2, 1945., str. 14.; L. Schmidt, *Die letzten Ostgoten*, str. 14-15.

⁹⁹ Max Vasmer, *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, sv. II., 1971., str. 914.

¹⁰⁰ Usp. H. Barić, *Lingvističke studije*. Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954., str. 76-77.; J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija*, str. 21; H. Kunstmann, *POLN. Gdansk, RUSS. Gdov, KROAT. Gacka und verwandtes*. Die Welt der Slaven, XXXVI / 1991., 1-2, str. 319-320.

¹⁰¹ L. Margetić, *O Borni vojvodi Gaćana*. U: *Zbornik biskupa Mile Bogovića. Prošlost obvezuje. Povijesni korijeni Gospičko-senjske biskupije*. Teologija u Rijeci-Riječki teološki časopis. Rijeka, 2004., str. 94-96.

¹⁰² Navedeni završetak je stvarno iz gotskog jezika, u kojemu “mereis” znači slavan, odnosno velik. Usp. F. Holthausen, *Gotisches etymologisches Wörterbuch*. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1934., str. 70.

šetka - merć u slavenskoj antroponimiji.¹⁰³ Vladarska imena s navedenim završecima i u Hrvata potječu iz germanske baštine i to najvjerojatnije one u Gota, koji su ih mogli proširiti među vladare raznih slavenskih država. Da su završetci očito germanskog postanja očituje se i iz toga da se imena hrvatskih vladara uopće ne mogu tumačiti u hrvatskom smislu. Činjenica je, da se navedeni završetci pojavljuju u starogermanskim imenima, i to osobito u njihovih gotskih vladara, a posebno tijekom V., VI., i VII. stoljeća. Hermann Reichert, između ostalog, navodi i ova imena: *Ariomer* (zapadnogotski?) od 430. do 460. godine, *Guldrimir* (zapadnogotsko) iz 612. godine, *Sandrimir* (zapadnogotsko) iz 620. godine, *Sisimir* (zapadnogotsko) iz 683. godine, *Argemir* (zapadnogotsko) iz 683. godine.¹⁰⁴ U rimskoj Dalmaciji imamo posvjedočeno postojanje starogermanskog imena *Ricimer* iz 460. godine.¹⁰⁵ Poznato je da su gotski vladari i u današnjim hrvatskim zemljama nosili imena *Valamer*, *Theodomer*, *Vidimer* i slično, a da se poslije tih vladara na Balkanu takovi završeci navedenih imena pojavljuju u osobnim imenima ne samo Hrvata, nego i Srba i to posebno u imenima njihovih vladara. U Germana su osobna imena, složena od dva dijela i od kojih je jedan završetak - mar, -mer, -mir i slično. U Gota nastavak postoji i na -mir i na -mer, i ti se završeci izmjenjuju na način da prevladava -mer prema -mir u odnosu dva prema jedan.¹⁰⁶ Imena s tim završetkom prvobitno su bila vezana s obnašanjem neke djelatnosti (vlasti, časti). Nikola Rodić ističe "da je drugi član - mir u slovenskoj dvočlanoj antroponimiji prevođen sa slav".¹⁰⁷ Iz doba hrvatskih vladara imamo natpise na latinskome. U svezi s tim zanimljivo je pripomenuti kako je latinski jezik u Gota u doba Teodorika i njegovih nasljednika bio službeni jezik, čak i na specifično istočno-gotskim natpisima.¹⁰⁸

¹⁰³ Usp. L. A. Gindin - S. A. Ivanov - G. G. Litavrin, *Svod drevnejših pismenih izvestiji o Slavjanah (Corpus testimoniorum vetustissimorum ad historia slavica pertinentium)*. Tom I. (od I. - VI. stoljeća), Nauka, Moskva, 1991., str. 330 - 331.

¹⁰⁴ H. Reichert, *Lexikon der Altgermanischen Namen*. I., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987., str. 63, 68, 393, 586, 615.

¹⁰⁵ H. Reichert, *Lexikon*, str. 567.

¹⁰⁶ Ferdinand Wrede, *Über die Sprache der Ostrogoten in Italien*. Strassburg, 1891., str. 58.

¹⁰⁷ N. Rodić, *Slovenska nomina propria u Letopisu Popa Dukljanina*. Wiener slawistischer Almanach. Wien, 1980., sv. 5, str. 316. Usp. Aleksandar Virag, *Pabirci po davnijoj hrvatskoj povjesti*. Izvješće kr. Velike gimnazije u Rieci (Fiume) koncem školske godine 1890./91., Rijeka, 1891., str. 4.

¹⁰⁸ F. Wrede, *Über die Sprache*, str. 13.

Činjenica postojanja gotskih (germanskih) naziva i značenja za razmjerno veliki broj glagoljskih slova dokazuje da je to pismo moglo nastati i u nekom političkom zajedništvu ili vojnom savezništvu s jedne strane hrvatskoga (slavenskog ili slaveniziranog) i s druge strane nekog germanskog etnosa. Navedena činjenica također dokazuje da su barem u početku toga zajedništva vodeći sloj bili Goti. F. Šišić, prepričavajući pisanje Boguslawskoga o tome kako su obje gotske države: istočnogotska 555. godine, a zapadnogotska 711. godine propale, dakle davno prije Ćirila, krupnim upozoravajućim slovima ponavlja to pitanje Boguslawskog: “*Kako da onda protumačimo upliv gotski na nazivlje naših pismena, ako su ona tek kakih trista godina poslije propasti istočno-gotske države i propasti gotskoga elementa uopće u našim zemljama stvorena?*”¹⁰⁹ F. Šišić je razmišljao kako nije sigurno jesu li južni Slaveni u starini imali glasovno pismo ili tek neke mnemotehničke znakove (“crte i reze”). Međutim, on je ističući navedeno mišljenje zaključio: “Svakako je od važnosti, što je velik dio naziva pojedinih pismena u kasnijoj glagolici (odnosno ćirilici) uzet iz gotskoga, ili bolje prema germanskim *runama*; tako je *az* prema *os*, *ans*, *glagol* prema *hagal hagls*, *haegl*, *iže* prema *is*, *eis*, *naš* prema *naud*, *nauthus*, *nead*, *tvrdo* prema *thoru*, *thornus*, *dorn*, *fert* prema *pairrth*, *peord*, *ižica* prema *ezec*. To bi nas moglo odvesti u doba prije svete braće Ćirila i Metodija.”¹¹⁰ J. Hamm ističe: “Tragovi se gotskoga runskoga pisma - naravno u dosta ograničenoj mjeri - posredno vide i u azbučnom nizu i u nazivima nekih slova glagoljskog alfabeta.”¹¹¹ J. Hamm je utvrdio, između ostaloga, da se “naša glagoljica s Ulfilinim pismom podudara i to u onim slovima, koja *nisu* uzeta iz grčkog alfabeta (por. rci: reda, slovo: sugil, her: haal, pa đerv: gear iz runskog etc.).”¹¹² Postojanje runskih naziva i značenja za veći broj glagoljskih slova također dokazuje nastajanje glagoljice u predćirilmetodsko doba. Besmislena je i sama pomisao da bi jedan Grk, koji u drugoj

¹⁰⁹ F. Šišić, *Nova mišljenja o pravijeku Slavena, o seobi Hrvata i o postanku glagolice*. Hrvatsko kolo, Zagreb, 1910., str. 119.

¹¹⁰ F. Šišić, *Hrvatska povijest*. Prvi dio: *Od najstarijih vremena do god. 1526*. Dionička tiskara, Zagreb, 1908., str. 15-16.

¹¹¹ J. Hamm, *Postanak glagoljskoga pisma u svijetlu paleografije*. U: *Hrvati i Goti* (priredio R. Tafra), Iberia, Split, 1996., str. 206. Karl Faulmann upozorava kako slavenski alfabet kao i gotski počinje s “az”. (K. Faulmann, *Illustrierte Geschichte der Schrift*. Franz Greno, Nördlingen, 1989., str. 526.)

¹¹² J. Hamm, *Mjesto odgovora*. Hrvatska smotra, VII/1939, 12, 623.

polovici IX. stoljeća stvara azbuku za slavenske narode radi njihova što uspješnijeg kristijaniziranja, koristio za slavenska slova germanske (got-ske, odnosno nordijske) runske nazive stare stotine godina unatrag. Nezamislivo je da bi jedan pravovjerni kršćanin (a uz to crkvena osoba!) stvarao pismena i to kao sredstvo misionarenja Sklavina, a da bi se pri tome služio istim nazivima kojima su se u davnini koristili poganski Germani za rune, a kasnije arijanski (dakle heretički) germanski i neki drugi narodi, a posebno Goti, za svoja slova.¹¹³ Glagoljica je posebno postojala i održala se na onim prostorima kojima su se kretali i vladali Goti, a osobito na nekadašnjoj teritoriji Japoda, odnosno Liburniji, ali i u Panoniji.¹¹⁴

Farlati je sa sigurnošću zaključio: “*Regnum Dalmatinum a Gohis originem, a Sclavis incrementum accepit.*” (“Dalmatinsku državu osnovaše

¹¹³ “U nas prevladava teorija da glagoljica i staroslavensko bogoslužje ne postoje prije svete braće Ćirila i Metoda i da je preko njih ili preko njihovih učenika jedno i drugo dospjelo u Hrvatsku iz Moravske. Nitko još do sada nije pronašao za to čvrste dokaze, nego se samo donose slabo uvjerljive pretpostavke... Najprije je teško povjerovati da su Hrvati dobili glagoljicu iz Moravske zato što ondje nije sačuvano nijedno slovo uklesano ili urezano u tvrdu materiju, a Hrvatska se s pravom diči svojom tisućljetnom glagoljskom kulturom, gdje se glagoljica nalazi upisana i u kamenu i željezu, u drvu i pergamentu, a dakako najviše na papiru. Vjerovati da je to došlo iz Moravske izgleda mi kao vjerovati da je negdje nastalo jezero iz izvora za koji se ne zna je li ikada imalo vode.“ (Mile Bogović, *Nastanak i nestanak biskupskih sjedišta*. U: *Crkva i društvo uz Jadran. Vrela i rezultati istraživanja*. Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa u Splitu 21-22. IX, 2001. Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2006., str. 72. Usp. i: M. Bogović, *Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine*. U: *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Staroslavenski institut - Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 2004., str. 247 – 260.

¹¹⁴ Glagoljica nije bila vezana samo uz Istru i kvarnersko područje jer su devedesetih godina XX. stoljeća pronađeni glagoljski natpisi i u nekim slavonskim crkvama. U crkvi sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu u Požeštini pronađeno je devet natpisa na glagoljici, te nekoliko na uglatoj ćirilici i latinici. U susjednom selu Lovčićima u romaničkoj crkvi pronađena su dva glagoljska natpisa. (*Glas Koncila*, broj od 17. XII. 2006., str. 15.) Neki ističu da se glagoljica nalazi samo u Hrvata i Bugara, koji su je rabili u Makedoniji, najviše oko Ohrida “dok joj u podunavskoj Bugarskoj i Traciji nema ni traga“, kao ni u Srbiji. (*O porietlu i domovini glagolice i ćirilice*. Vienac, Zagreb, XV/1883, 27, 441.)

Goti, a povećala se sa Sklavima”).¹¹⁵ Andrea Dandolo (1309. - 1354.) za Neretvane, na temelju starih izvora, bilježi: “...erant enim Sclavi ad huc gentiles, quia a Gothis originem traxerant.” (“Bijahu Sklavi još uvijek pogani jer su vukli podrijetlo od Gota.”)¹¹⁶

N. Klaić, *Povijest Hrvata, Školska knjiga, 1971.*, str. 109.

¹¹⁵ D. Farlati, *Illyricum sacrum*. II., Venecija, 1753., str. 143.

¹¹⁶ F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. JAZU, Zagreb, 1877., str. 334.

III.

DOSELJENJE *SKLAVINA*

1.

Problematika podrijetla, pradomovine i seoba naroda koje latinska vrela nazivaju *Sklavini*, a grčka *Sklabenoï* nije riješena u historiografiji XX. stoljeća.¹¹⁷ Witold Hensel je nabrojio do 1973. godine postoja-
nje osam glavnih teorija o sklavinskoj pradomovini.¹¹⁸ Među teorijama o podrijetlu Sklavina prevladavaju tri kao glavne, a njih Tadeusz Lehr – Splawinski ovako obrazlaže: “Prvu od njih možemo nazvati istočnoe-
vropskom, budući da se ta obitavališta lokalizuju na istoku od postojbine baltičkih naroda, negde u Rusiji, za Njemenom i Dnjeprom - prema form-
ulaciji poznatog poljskog filologa Jana Rozwadowskog, ili pak u gorn-
njem toku Dvine i gornjeg Njemena (čak do jezera Iljmen) prema pret-
postavci isto tako čuvenog Aleksandra Šahmatova. Druga hipoteza, do
koje je došao češki arheolog-istoričar Lubor Niederle, autor fundamen-
talnog dela *Slovanske starožitnosti*, za prapostojbinu Slovena smatra pre-
dele od srednjeg toka Visle do sliva srednjeg Dnjepra. Približno gledište
prema toj hipotezi zauzima i nekoliko drugih ispitivača na osnovu goto-
vo isključivo jezičke građe, kao poljski učenjak-botaničar Josip Rosta-
finski i nemački biolog - slavista Maks Vasmer, koji jako ograničavaju
taj teren sa zapadne strane zatvarajući ga uglavnom u slivu reke Pripet.
Pored tih dveju teorija, već odavno gotovo od početka XIX veka, postoj-
ala je i treća hipoteza, tzv. zapadna prema kojoj se za pravu postojbinu
Slovena smatraju zapadni predeli njihove teritorije, koju su zaposeli već

¹¹⁷ O problematici podrijetla i pradomovine Slavena usp. zbornik: *Slavjane i Rus: problemi i idej*. IV. popravljeno izdanje. Izdanje Flinta- Nauka, Moskva, 2001., str. 484.; Florin Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge, University Press, 2001., str. XXV+463.

¹¹⁸ Carsten Goehrke, *Frühzeit des Ostslaventums*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992., str. 55-56.

u historijsko doba, i to od Labe pa do reke Buga.”¹¹⁹ Izgleda da je prvobitna tobože velika zajednička slavenska prapostojbina iza Karpata ili negdje drugdje na dalekom sjeveru ipak zamišljanje, koje se ne temelji na vrelima.¹²⁰

Od nedavno su, posebno u inozemnoj historiografiji, započela ponovna raspravljanja o tome da su Sklavini obitavali na Balkanu mnogo ranije nego što se to u XX. stoljeću pretpostavljalo.¹²¹ Multidisciplinarna istraživanja su dokazala da je na podunavskom i balkanskom prostoru živjelo od prapovijesti do u srednji vijek u prevladavajućem broju uglavnom isto stanovništvo pod raznim imenima, koja su imena kasnije zamijenjena zajedničkim “slavenskim imenom”.¹²² Strana vrela su svim tim starosjediteljima nametnuli njima do tada nepoznato sklavinsko ime.

Slovenski jezikoslovac France Bezlaj ispitivao je s lingvističkog stajališta posebno toponimiju područja alpskih Slovenaca i zaključio da

¹¹⁹ Tadeusz Lehr–Splawinski, *Iz novijih istraživanja o poreklu Slovena*. Zbornik za filologiju i lingvistiku, svezak VIII, Matica srpska, Novi Sad, 1965., str. 8-10, 17-18.

¹²⁰ Danijel Dzino (*University of Adelaide*, Australia), u recenziji knjige Curta Florina *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700.*, ističe Curtino zaključivanje u smislu “da je etnički identitet ‘Sclaveni’ zapravo kognitivna konstrukcija bizantskih vrela, generičko ime za veliki broj različitih etničkih identiteta sjeverno od Dunava, koji su tek prelaskom Dunava bili prepoznavani kao Slaveni, Veneti, Anti“. Po Curtinu mišljenju “Slaveni nisu postali Slaveni zato što su govorili sličan jezik, već zato što su ih drugi nazvali Slavenima“. D. Dzino se pita: “Ako prihvatimo vrlo vjerojatnu tezu da je slavenski identitet u VI. i VII. stoljeću u osnovi vještački konstruiran, i razvijen relativno nedavno prije seoba, postavlja se pitanje brzoga i temeljnoga prihvatanja slavenskoga identiteta od strane predslavenske populacije unutar limesa. Ako je moguće da nije bilo slavenske populacijske ‘poplave’ te da su numerički inferiorni Slaveni živjeli u izoliranim džepovima nakon doba invazija, kako Curta tvrdi, kako je moguće da je njihov identitet prihvaćen tako temeljno od većinske domicilne populacije, te koji su razlozi za to?“ (D. Dzino, u recenziji knjige Curta Florina *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Rukopis za tisak u časopisu *Diadora*, str. 5-7.)

¹²¹ Tako Vasilka Tapkova-Zaimova smatra da su se Sklavini pojavili na Balkanu s prvim upadima “barbara“ na teritorij rimskog carstva. (Gottfried Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Sudosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.* Verlag Anton Hiersemann, Stuttgart, 1981., str. 140.)

¹²² Stanko Trifunović, *Sloveni žive u Panoniji još od antičkog doba*. Predavanje u okviru teme “Slovenski predak“, održano u mjestu Bačka Topola, 26. siječnja 1996. (www.rastko.org.yu/arheologija).

je val Slavena došao tamo već u drugom stoljeću prije Krista. Jezikoslovac Jovan Vuković je već 1968. godine upozorio na znanstvene rezultate profesora Bezlaja: “On posebno ispituje područja tamo alpskih Slovenaca i na osnovu materijala koji je, mislim, dosta obilan (tu ima možda desetine i više leksema, naročito, iz toponomastike) hoće da dokaže (i to vrlo impresivno deluje –ja to znam iz nekoliko saopštenja ovako uzgrednih, usmenih) da je jedan talas Slovena došao negde –on pretpostavlja– i pre naše ere, i čak pretpostavlja da je to moglo biti u II. veku pre Hrista. Relativno veći broj izoglosa, elemenata jezičkih koji su u podudarnostima samo u tim krajevima slovenačkim i u baltijskim jezicima, gde se podudara i fonetska evolucija itd., upućuje na posebne zaključke, a to mora biti od velikog značaja. Svakako, taj materijal kad se ispita, on će nam štošta pokazivati i ukazivati na nešto što možemo a priori pretpostaviti: da je bilo i pre glavne migracije, da je nazovemo političke, talasa u neakvim posebnim uslovima i da se može govoriti ne samo o migracijama političkim posle navale Huna, Avara itd., nego i o izvesnim ranijim, ekonomskim ili kakvim drugim, ili migracija u vezi sa kakvim drugim etničkim kretanjima Gota, Gepida itd. Ako je tačno to da je taj prethodni talas bio i da su mu tragovi do danas očuvani tamo negde u prialpskoj zoni, onda moramo pretpostaviti da to nije bila mala grupa.”¹²³

Valentin Putanec¹²⁴ dokumentira primjerima iz klasične starine i jezikoslovnim obrazloženjima “da na jednom terenu Interamnija i nešto južnije nastavaju već u I. stoljeću praslavenska plemena,... što bi dokazivalo da su Slaveni, ako su u 1. st. naše ere bili u Interamniju, bili i na liniji Lika-Dubrovnik.” On je zaključio i sljedeće: “Na pitanje zašto prisutnost ovih prvih Slavena nije zabilježena u starih pisaca, možemo od-

¹²³ Simpozij: *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena*. Posebna izdanja ANUBiH/CBI XII/4, Sarajevo, 1969., str. 289.

¹²⁴ Valentin Putanec rodio se 1917. u Krašiću, a umro je 4. siječnja 2004. u Zagrebu. “Bio je kroatist, romanist, balkanolog, indoeuropeist, etimolog, kajkavolog, jezični teoretičar, onomastičar, leksikolog, istraživač hrvatske kulturne prošlosti, osobito hrvatskog prvotiska, prve hrvatske tiskare i hrvatskih inkunabula, pisac povijesti hrvatske leksikografije i istražitelj rada hrvatskih leksikografa.” (Vladimir Horvat). Radio je pedeset godina u *Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje* u Zagrebu. Suradivao, a potom bio i priređivač, na *Etimologijskom rječniku* Petra Skoka, suurednik *Leksika prezimena Hrvatske*, suautor *Retrospektivne onomastičke bibliografije*. Član suradnik HAZU. Objavio je brojne rasprave iz jezikoslovnog područja, a posebno iz etimologije.

govoriti ili nesigurnom i slabom etnografijom u to doba, ili tako da se pod imenom *Iliri* krije i naziv za te prvotne Slavene... Sličnu situaciju imali smo u etnografiji još nedavno kada su pisci renesanse čitav slavenski dio Balkana zvali ili *Sclavoni* ili još starijim imenom *Iliri*. Tako je valjda za stare Rimljane čitav etnički prostor Dalmacije, Ilirika i Panonije bio *Ilirik*, a narodi koji tu borave zvani su *Iliri*. Zaključiti bi trebalo da bi se ovdje radilo o prvim Slavenima koji dolaze na balkanske prostore, te da je kasnije u petom, šestom i sedmom stoljeću naše ere došlo u vezi s općom seobom naroda i do druge slavenske selidbe na Balkan.”¹²⁵

Mario Alinei poslije izdanja svoga monumentalnog djela *Origini delle lingue d' Europa* zaključio je, jednako kao i V. Putanec, kako je bezvrijedna “tradicionalna teorija” prema kojoj su Slaveni doselili na svoja sadašnja balkanska sjedišta samo u VII. stoljeću poslije Krista.¹²⁶ Cr-

¹²⁵ V. Putanec, *Ubikacija klasičnih toponima Sisopa i Soroga u Zagreb i pitanje prisutnosti Slavena na Balkanu u 1. st. naše ere*. Vlastita naklada, Zagreb 1992., str. 14. V. Putanec pri kraju teksta piše: “Zaključak: Stara teorija da su Hrvati bili na terenu Balkana prije seobe naroda, prije 5.-7. st. n. e. (Usp. najnoviji rad I. Mužić, *Podrijetlo Hrvata*, Zagreb 1989., te recenziju R. Katičić u *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 19, Split 1991.) jedna je od bitnih za proučavanje etnogeneze Hrvata. Mora se priznati da je lingvistika i dosada tu i tamo nudila neka rješenja u tom smislu, ali se dakako tu javljaju i često amaterska rješenja. U najnovije vrijeme (1982) N. O. Trubačov na Dunav smještava čak i Protoslavene.” (Putanec, nav. dj., str. 14.) Protiv moga rušenja nekih nametnutih historiografskih izmišljanja, u kojima me posebno podupro M. Suić, angažirao se jedino Radoslav Katičić, profesor klasične filologije (latinskoga i grčkoga jezika). Iz citiranog pisanja V. Putanca jasno je da se on, poslije čitanja Katičićeva osvrtu iz 1991., odmah (1992. godine) javno i u potpunosti založio za moja utvrđenja, obrazlažući ih s jezikoslovnog aspekta. Putanec mi u pismu iz Zagreba od 25. IX. 1992. piše: “Ja se nadovezujem na vaše istraživanje pitanjem postoje li lingvistički dokazi za vaše tvrdnje.” Dunja Brozović Rončević jedina je komentirala Putanca i to ovako: “Treba navesti i zbnjujuću kratku studiju Valentina Putanca u kojoj se navodi da je dio Slavena već u 1. st. n. e. živio na Balkanu, što nije nemoguće, ali je sasvim neprihvatljiva tvrdnja da je već tada postojala opreka prema refleksu jata koja bi etnički dijelila jekavce od ekavaca, čakavaca i kajkavaca. Iliri, Slaveni i Balti živjeli su u međusobnom susjedstvu na sjeveru, pri Baltiku, a prema Putancu grupe Slavena (Hrvata-kajkavaca?) dolaze zajedno s Ilirima oko 1200. g. pr. n. e. do Panonije, a možda i južnije do Like. Tako su u 1. st. n. e. Hrvati već na liniji Lika – Dubrovnik, i to kajkavci, ekavci i svi ikavci (dubrovački je prema njemu u svom supstratu ikavski).” (D. Brozović Rončević, *Na marginama novijih studija o etimologiji imena Hrvat*. Folia Onomastica Croatica, Razred za filološke znanosti HAZU, knj. 2, Zagreb 1993., str. 16-17.)

¹²⁶ “E infatti, come abbiamo visto, l’archeologia conferma proprio questo dato: a partire dalle età dei Metalli nelle Alpi orientali e centrali si fu un’ importante movimento im-

nogorski lingvist Vojislav Nikčević ističe: “S dr. Nadom Klaić se slažem i u tome da je prisustvo predaka Srba i predaka Hrvata na Balkanu vremenski bilo mnogo duže nego što se do skora smatralo, da čak može da seže i u doba znatno prije nove ere... No, moguće da slovjenjskih onomastičkih imena nema na starijem antičkim kartama usljed toga što ih njihovi autori nijesu bilježili zato što su na njih s prezrenjem gledali kao na 'niže' produkte doseljenijeh slovjenjskih pagana (varvara)... No, ipak, na prigovor da na Pojtingerovoj tabli i ostalijem antičkim kartama nema slovjenjskih naziva mjesta najsigurnije i najprihvatljivije odgovara Stjepan Pantelić iz Mainza (Njemačka), Strabonom koji navodi da su Rimljani nakon zauzimanja nekog područja odmah mijenjali dotadnja imena rijeka, naselja itd., kao što su Austrijanci sva slavenska imena mjesta u Štajerskoj i Karantaniji germanizirali pa danas više ne znamo kakav je bio slavenski oblik’...”¹²⁷

Ostaci nekih naziva na prostoru podunavsko-balkanskih autohtonaca posebno upućuju na zaključak kojim su jezikom oni govorili. O. N. Trubačov zaključuje da su u Panoniji prije seobe germanskih plemena u te predjele, postojali praslavenski hidronimi.¹²⁸ Jovan Kovačević pretpostavlja iz upotrebe riječi med (*medos*) i komina (*kamon*) kako su govorili “barbari” 448. godine u južnom Banatu (vjerojatno između Sente, Subotice i Segedina) da su ti, koji ne govore hunski, gotski, latinski i grčki bili južni Slaveni.¹²⁹

migratorio, proveniente da est, e anche le successive culture furono soprattutto aperte verso le innovazioni orientali. E' insomma difficile vedere il Ladino in altra chiave che non sia quella qui presentata, partendo dalla premessa che sia Ladini che Slavi erano già presenti nell' area nel Bronzo e nel Ferro. D' altra parte, spero anche di aver dimostrato che questa nuova visione è pressoché obbligatoria sia nella teoria di Rensfrew che in quella da me propugnata, dato che in ambedue queste teorie sia gli Italidi che gli Slavi sarebbero stati presenti nelle loro sedi storiche per lo meno fino dal Neolitico, per cui non ci sarebbero alternative a questa lettura della preistoria culturale e linguistica delle valli alpine centro-orientali.“ (M. Alinei, *L'etnogenesi ladina alla luce delle nuove teorie sulle origini dei popoli indoeuropei*. Rivista Italiana di Dialettologia. Lingue dialetti società a. XXV, /2001./, CLUEB, Bologna, str. 57-58.)

¹²⁷ V. Nikčević, *Kroatističke studije*. Naklada Erasmus, Zagreb, 2002., str. 37-39.

¹²⁸ O. N. Trubačov, *Etnogeneza i kultura starih Slavena*. Akademija nauka SSSR, Moskva, 1991., str. 229, 230, 241-242. Usp. i: I. Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*. Matica srpska, Novi Sad, 1985., str. 13-14, 164.; I. Popović, *Bemerkungen über die vor-slavischen Ortsnamen in Serbien*. Zeitschrift für slav. Philologie, Bd. XXVIII/1960, 1, 113.

¹²⁹ J. Kovačević, *Problem Slovena u Panonskoj niziji do 568. godine*. U: *Avarski kaganat*. Beograd, 1977., str. 38.

2.

Nedvojbeno je prema vrelima da se osobito sredinom VI. stoljeća doseljavao na središnji Balkan i dio pučanstva sa sjevera Europe. Ti su doseljenici mogli doseljavati u broju do oko desetak tisuća osoba predvođenih od jedne ili više ratničkih družina. Prvobitne političko-organizacijske jezgre stvarno su mogle nastati iz tzv. družine, tj. vođine pratnje sastavljene od vojnika. Družine su najranije zabilježene u Germana i već su od Odoakrovih vremena igrale odlučujuću ulogu u preseljenju etničkih skupina. "Prvo, one su bile važan faktor nastanka kraljevske vlasti, a drugo, kako je već Tacit primijetio, one su se mogle održati samo kod postojanja ratova i pljačkaških upada. Pljačka je postala cilj. Ako za vojskovođu nije bilo posla u bližim krajevima, on je sa svojim odredima odlazio u druge zemlje, u kojima je bjesnio rat, gdje se moglo računati sa dobitkom; germanski narodi, koji su se u velikim masama pod rimskim zastavama borili također protiv Germana, bili su djelomično sastavljeni od takvih družina."¹³⁰ Mnogi germanski narodi prvobitno su bili u stvaru družine - sloj ratnika. Tako se u Panoniji Langobarde (*gens Langobardorum*) nazivalo "exercitus", a njihove pripadnike ratnici.¹³¹ Družine su imale važnu ulogu i u nastajanju nekih srednjovjekovnih država. Stvarno značenje družine (*Gefolgschaft*) najpotpunije je objasnio tek 1965. godine František Graus. On je dokazao, između ostaloga, da one nisu bile vezane samo na germanski etnos, nego osobito od IX. stoljeća, isto tako i na "Slavene".¹³² Pripadnici ovoga nazivlja na određenom su zemljopi-

¹³⁰ Nikola S. Deržavin, *Porijeklo Ruskog naroda, Velikoruskog, Ukrajinskog, Bjeloruskog*. Prosvjeta, Zagreb, 1948., str. 46. O velikoj ulozi kneza i družine u kijevske državi usp. S. Juškov, *Prilog problemu o dofeudalnoj ("barbarskoj") državi*. U: A. D. Udalcov, *Porijeklo Slavena*. Novo pokoljenje, Zagreb, 1948., str. 59-63.

¹³¹ Istvan Bona, *I Longobardi in Pannonia*. U: *I Longobardi*. Electa, Milano, 1990., str. 19.

¹³² "Sie sind für das merowingische Frankenreich ebenso charakteristisch, wie für das Piasten - und Premyslidenreich in Polen und Böhmen, wo sie im 9. und 10. Jahrhundert nachweisbar sind.... Die ‚družina‘ in Osteuropa ist aus den Quellen gut bekannt. Ihre Zusammensetzung wechselt im Laufe der Zeit. Im 9. und in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts scheint sie zum grössten Teil aus Skandinavien, in erster Linie Schweden, bestanden zu haben." (Manfred Hellmann, *Einheimische und Aussere Faktoren bei der Entstehung des mittelälterlichen Russland*. Zbornik: *I Normani e la loro espansione in Europa nell'alto medioevo*, Centro Italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto, 1969., str. 224.)

snom prostoru tijekom VIII. i IX. stoljeća formirali savez općina, a prisilu na održavanju jedinstva vršili su pripadnici družine.¹³³

Etnički je element starosjeditelja ostao gotovo neusporedivo veći u odnosu na sve one, koji su doselili na teritorij rimske Dalmacije. Rezultati multidisciplinarnih istraživanja mijenjaju dosadašnje historiografske dogme. “Ono što smo zaključili, na osnovu istorijskog, arheološkog i lingvističkog materijala, dakle mimo antropoloških pokazatelja, jeste da su starosedeoci ostali na prostorima središnjeg Balkana u daleko većem broju nego što se to ranije pretpostavljalo.”¹³⁴

Nemoguće je zamisliti da se u V., VI. i VII. stoljeću odjednom pojavio do tada nepoznati narod “Sklavina”, koji je bio tako mnogobrojan da je, između ostaloga, osvojio cijeli Balkan i velike dijelove Europe.¹³⁵ Bez obzira na to što nije bilo oslona u vrelima, tvrdilo se, posebno u prvoj polovini XX. stoljeća, da su na cijeli teritorij rimske Dalmacije došle velike mase Sklavina,¹³⁶ koji su gotovo sve opustošili i tu se naselili.

¹³³ B. A. Timoščuk, *Vostočnije Slavjane*. Izdanje Moskovskoga sveučilišta, Moskva, 1995., str. 175.

¹³⁴ Tibor Živković, *Sloveni i Romeji*. Istorijski institut SANU, Beograd, 2000., str. 174. Đuro Basler u pismu, koje je piscu ove knjige, uputio iz Sarajeva dne 24. travnja 1989. godine to je izrazio ovako: “...mi arheolozi u Sarajevu tvrdimo da je nakon invazije Slavena i Avara u zemlji ostalo najmanje 85 posto starog stanovništva, a da slavenska komponenta neće biti veća od 10 do 12 posto. To mišljenje zastupa i dr. Zdravko Marić”.

¹³⁵ “Nemogoće je, dabi bilo ljudstvo, ki je bilo ‘do pribl. leta 400 po Kr.’ sploh nezna-no in na najnižji kulturni stopnji v tedanji Evropi, v poldrugem stoletju zavzelo pol Evrope, od Italije do Urala in od Labe do vrat Soluna, ter pri tem popolnoma uničilo, ali asimiliralo vsaj dve desetine močnih in kulturno višje stojećih narodov, ki so cela stoletja igrali na tem prostoru veliko vlogo, od Vandalov in Hunov do Sarmatov, Skitov, Dakijcev, Herulov, Markomanov in Kvadov. Zdrava pamet nam pove, da ni mogoče, da bi se bilo vzelo tako številno ljudstvo, kot so morali biti ti ‘Slovani’, kar naenkrat takorekoč in nič, v nič pa bi bilo izginilo na desetine drugih ljudstev s Sarmati in Skiti vred, ki so imeli za seboj tako dolgo ir, bojevito zgodovino.” (Franc Jeza, *Skandinavski izvor Slovencev. Etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija*. Samozaložba, Trst, 1967., str. 227.)

¹³⁶ Etimologija etnonima, koji se u vrelima navodio samo kao *Sclaveni*, *Sclavi* i *Sklabeno* ostaje sporna. (V. P. Budanova, *Varvarskij mir epohi Velikogo pereseljenija narodov*. Nauka, Moskva, 2000., str. 359.) Nepobitna je činjenica da riječ *sclavus* znači rob. Omeljan Pritsak ističe kako su propali svi pokušaji da se etimološki protumači termin Sklavini. On zaključuje: “... naš je zaključak da je postojala proto-bugarska riječ *saqlaw=sqlaw* s pluralom *sqlaw-in* i dva značenja: 1) straža, gledati, paziti i 2) izučeni rob.” Pojam *Sklavini*, prema Pritsaku, u odnosu prema Vinidima

Pritom se dopuštala mogućnost da su ti doseljeni Sklavini preostale etničke ostatke starosjeditelja apsorbirali,¹³⁷ što nije bilo moguće.¹³⁸ Fizički je bilo nemoguće preseljenje više stotina tisuća stanovnika na udaljenostima od preko tisuće kilometara uz brojne prirodne prepreke i transporte hrane, te njihovo doseljenje na nova prebivališta koja su se veoma razlikovala od dotadašnjih. “U našim analizama je razmatrana tehničko-fizička izvodljivost seobe velikog plemena iz oblasti 'iza Karpata' na jug Balkana, sa prelaskom 1500 km tokom jednog leta. Čitav poduhvat deluje jako nelogično, čak suludo, a analiza je pokazala da praktično nema tehničko-fizičkih uslova da bude uspešno realizovan. Ovakav primer za analizu odabran je zbog toga što spis Konstantina Porfirogenita govori baš o takvoj seobi Srba 626. godine, a taj spis se među istoričarima danas još uvek smatra neprikosnovenom naučnom istinom i dovoljnim autoritetom da se u procesu analize tzv. 'kritičnim pristupom' automatski poništi svako mišljenje, koje u bilo kojoj meri ispoljava sumnju u tačnost

i Antima, nastao je vremenski kasnije i to vjerovatno poslije Atiline smrti 453. godine. Winidi su po njemu bili vojni instruktori, vođe, a *Sklavini* vojnička masa. Ti su graničari počeli upotrebljavati svoju profesionalnu oznaku *Sklavini* kao samoopisno ime što je stvorilo iluziju da je u davnini postojala jedinstvena etnička svijest. (O. Pritsak, *The Slavs and the Avars*. “Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' alto medioevo.” /XXX/. *Gli Slavi occidentali e meridionali nell' alto medioevo*, tom I., Spoleto, 1983., str. 387-399, 407, 413-414, 434.)

¹³⁷ U starijoj historiografiji isticalo se da su se preostaci starosjeditelja Ilira pretopili u doseljene Sklavine, odnosno Hrvate. (Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*. I., Hrvatski izdavački bibliografski zavod. Zagreb, 1944., str. 95.) Svojedobno je prevladavalo mišljenje da su starosjeditelji na Balkanu bili posve asimilirani i da pri formiranju južnoslavenskih naroda nisu imali neku posebnu aktivnu ulogu (Josip Korošec, *Uvod v materialno kulturo Slovanom zgodnjega srednjega veka*. Arheološki seminar Univerze u Ljubljani, Ljubljana, 1952., str. 20.)

¹³⁸ D. Rendić-Miočević je upozorio da se ne smije ni pomišljati na to da je domorodački živalj, koji je nastavio većinom prostrana područja izvan većih urbanih središta, dolaskom osvajača, koji je za svoju novu postojbinu u ono vrijeme općih kretanja europskim prostorima odabrao njihovu zemlju, nestao s povijesne pozornice. Prema D. Rendiću-Miočeviću neprijeporna je činjenica da su mase starosjediteljskog življa na ovim prostorima u većini i ostale te postale faktor stvarne etnogeneze današnjih južnoslavenskih naroda. (D. Rendić-Miočević, *Antička baština u kulturi jugoslavenskih naroda*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, III. /1975., 3., Zagreb, 1975., str. 292-293.) M. Suić također ističe da seobe u Dalmaciji nisu urodile nekom “eksterminacijom” starosjeditelja i da se u tome pretjerivalo kao i kad se govorilo o rimskom osvajanju naših krajeva. (M. Suić, *Neke historijske determinante*, str. 374.)

tvrdnji vizantijskog cara. Taj isti spis, čak, tvrdi da veći deo naseljenika nije bio zadovoljan novim staništem, pa je zatražio saglasnost od vizantijskog cara i tek po njenom pribavljanju se iste godine preselio u Dalmaciju i tamo trajno nastanio. Izvodljivost ove dodatne seobe na udaljenost od preko 1000 km lišena je svake logičke zasnovanosti, jer bi ona morala da počne u jesen i da se završi do zime (praktično za nekoliko nedelja), bez ikakvih rezervi hrane, čak i ne računajući vreme potrebno da molba stigne do cara i da usledi njegov milostivi odgovor (ta činjenica je od izuzetnog značaja u tumačenjima ovoga spisa). Prethodne analize ukazuju na to da masovna seoba Srba u današnja staništa nije mogla da se odigra 626. godine na način kako to tvrdi zvanična istorijska nauka. Čak se može bez dileme tvrditi da ni difuzioni procesi nisu mogli da se odvijaju previše brzo i da nikada nije moglo biti većih kulturnih i lingvističkih diskontinuiteta. Najbolji dokaz za to je postojanje bezbroj toponima, za koje se smatra da su zaostali od prethodnog stanovništva, mnogi običaji, muzika, nošnja, nazivi za alat i kućne predmete itd.”¹³⁹

3.

Spominju se upadi Sklavina, posebno u bizantskim izvorima, u Ilirik, odnosno u Dalmaciju, i to ponekad u masi od 3000 ljudi, ponekad u masi od 6000 ljudi, a ponekad i izričajima kao “velika masa kao nikad prije”, i “veliko mnoštvo”.¹⁴⁰ Međutim, već samo ponavljanje pisanja u tim izvorima da Sklavini provaljuju na različita područja i da pljačkaju, ubijaju i odvođe u ropstvo, potvrđuje da se svuda gdje se to zbivalo poslije svake takve provale, pljačke i ubijanja život nastavljao, a to može značiti samo da prvobitno stanovništvo nije bilo nikad istrijebljeno. Izvori spominju vrlo rijetko upade Sklavina u Dalmaciju. Osim toga, nemoguće je precizirati o kojim je dijelovima Ilirika, odnosno Dalmacije, riječ jer su se pod tim nazivima krili golemi prostori. Neki drže da upad Sklavina, koji spominje Prokopije, polovicom 550. i na početku 551. godine “predstavlja ustvari početak slavenske kolonizacije u ovim oblastima”. Prema Prokopiju, jedna skupina nazvana *Sklabenoj*, koja je stigla u okolicu Niša u jesen 550., odustala je, u strahu pred vojskovo-

¹³⁹ Dragoljub P. Antić, *Kontinuitet Vinčanske civilizacije od mogućih hiperborejskih korena do danas*. Pešić i sinovi, Beograd, 2002., str. 121-122.

¹⁴⁰ Božidar Ferjančić, (obradio), *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*. Tom I. SAN, Vizantološki institut, knj.7. Naučno delo, Beograd, 1959., str. 40-41, 45.

đom Germanom, od pohoda na Solun te prešla redom sve “ilirske” planine i došla u Dalmaciju.¹⁴¹ Prokopije pretpostavlja da ih je Totila potkupio i poslao ih na “Rimljane” kako car ne bi mogao valjano voditi rat protiv Gota. Prokopije zaključuje da su Sklavini tamo došli ili Totili za volju (da mu iskažu zahvalnost) ili sami od sebe (nepozvani). God. 550. i 551. u vrijeme Totile Sklavini provaljuju i plijene po Iliriku.¹⁴² I Šišić taj upad Sklavina datira oko 550. godine¹⁴³. Neki drugi povjesničari datiraju taj upad Sklavina u Dalmaciju u 550. godinu ili na početak 551. godine¹⁴⁴ U svakom slučaju to se dogodilo sredinom VI. stoljeća.¹⁴⁵ Ima mišljenja da u citiranome Prokopijevu tekstu nije govor o teritoriju Dalmata, Japoda i Liburna.¹⁴⁶ Međutim, doseljenje Sklavina u dio Liburnije i njezino zaleđe moguće je datirati da se dogodilo sredinom VI. stoljeća i to u svezi s Gotima kako navodi Prokopije. Moguće je da su neka vrela pod doseljenim Sklavинима podrazumijevali i Gote.

Većina je starosjediteljja nastavila i poslije antike živjeti pod svojim starim imenima i tijekom stoljeća u kojima su tobože na njihov prostor doselile mase Sklavina. Da su, na primjer, sredinom VII. stoljeća postojali Dalmatini potvrđuje i zapis iz *Liber Pontificalis* u kojemu se navodi

¹⁴¹ Taj Prokopijev tekst u cijelosti glasi: “Pošto su se Sloveni njega (Justinijanova vojskovođe Germana) bojali, kako rekoh, a ujedno i mislili da, kao čovek koga car šalje na Totilu i Gote, sa sobom vodi veliku silu, odustaje odmah od pohoda na Solun, niti se više uopšte usuđivahu sići u doline nego, prešavši redom sve ilirske planine, stvorise se u Dalmaciji.” (*Vizantiski izvori*, I., str. 46.)

¹⁴² M. Barada, *Seoba Hrvata i Srba*. “Preštampano iz *Nastavnog Vjesnika*, knj. XLII., sv. 5.-10.“. Zagreb, 1934., str. 9.

¹⁴³ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 210.

¹⁴⁴ Anastasios Katsanakis (redakcija), *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden - Stuttgart, 1988., str. 40.

¹⁴⁵ Usp. Tade Smičiklas, *Povijest hrvatska*. I., Matica Hrvatska, Zagreb, 1882., str. str. 94. “Prokopije u VI. stoljeću označuje međe Dalmacije tako da navodi da se ona prostire od Prevalske zemlje oko Skadra pa do zapadne (tj. Rimske) zemlje a da iza toga dolazi Liburnija, pa Istra i Mletačka. (*De bello Gothico*, lib. I. cap. 15. ed. Bonn. XVII. 80. i Kos br. 43. str. 5.). Liburnija se dakle ne ubraja u Dalmaciju, a to je bila zemlja u današnjem hrvatskom primorju (sa zaledem), dakle po prilici ono, što bi po Porfirogenetu imao biti Ilirik.“ (Dane Gruber, *Smještenje Hrvata u novoj postojbini poslije seobe*. Hrvatsko kolo, knjiga 5., Zagreb, 1909., str. 42.)

¹⁴⁶ F. Šišić vjeruje da se pod Prokopijevim izričajem “u Dalmaciji” može razumjeti ju-goistočna Bosna ili kraj oko Kosova, a Franjo Barišić drži da navedeni izraz može značiti samo istočnu Bosnu. (Usp. Franjo Barišić, *Proces slovenske kolonizacije istočnog Balkana*. Simpozij: *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena*, str. 17.)

da je papa Ivan IV. (640.-642.) “*natione Dalmata*”.¹⁴⁷ Važan je i navod u glavi XXX. DAI da se stanovnici Salone nazivaju ne Romani, već “*Delmatinoi*”.¹⁴⁸

Papa Grgur Veliki žali se 600. godine solinskom biskupu Maksimu zbog prijetnji koje mu dolaze od Sklava.¹⁴⁹ Iz toga izvora proizlazi da Sklavi te godine nisu zauzeli Solin, ali je jasno da su bili negdje u zaleđu već pri kraju VI. stoljeća. Iz vrela nije moguće zaključiti kojem su etnosu pripadali ti Sklavini. Prvo sklavinsko zauzimanje Solina i dijela Dalmacije moglo se stvarno dogoditi 625. kako se navodi u spisu *Historia Salonitana maior*: “*Neprijatelji su 625. godine razorili luke i zidine, osim same kazališne zgrade, koja je bila sagrađena u zapadnom dijelu.*”¹⁵⁰ Međutim, život se u Solinu nastavio i poslije toga zauzimanja. U istočnom dijelu grada Solina otkriven je depot bizantskog brončanog novca, među kojim i novac Heraklija kovan 630/31., što znači da se u Solinu živjelo i poslije 614. godine. Do veće propasti grada moglo je dakle doći poslije 630/31. godine, a prije dolaska opata Martina u naše krajeve što znači 630/39. godine¹⁵¹. Drugo osvajanje Solina moglo se dogoditi oko 639. godine. Tomin rukopis *Salonitanske povijesti* ima 120 pergamentnih listova i naknadno su im prišivena još dva lista. Na prvoj stranici lista 121. navodi se podatak da je Solin razrušen 639. godine.¹⁵² Jedno važno suvremeno vrelo potvrđuje da su sredinom VII. st. ondašnja Dalmacija i Istra bile nastanjene. Papa Ivan IV (+ 642.), sam rodnom iz

¹⁴⁷ F. Rački, *Documenta*, str. 277. D. Mandić upozorava da je riječ “*natio*” označavala “kod Rimljana pojedine narodne skupine koje nijesu bile latinske.” (D. Mandić, *Postanak Vlaha prema novim poviestnim izražavanjima*. Hrvatska misao, Buenos Aires, 1956., sv. 18-19., str. 8.)

¹⁴⁸ Božidar Ferjančić, (obradio), *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*. Tom II. SAN, knj. CCCXXIII, Vizantološki institut knj. 7. Naučno delo, Beograd, 1959., str. 29.

¹⁴⁹ “*A zbog slavenskog naroda koji vam veoma prijete jako sam žalostan i zbunjen; žalostan sam zbog toga što trpim s vama, a zbunjen zato što su (Slaveni) već preko istarskog prijelaza počeli ulaziti u Italiju...*“ (N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., str. 1.)

¹⁵⁰ N. Klaić, *Historia Salonitana maior*. SANU, Beograd, 1967., str. 32-35, 91.

¹⁵¹ Ivan Marović, *O godini razorenja Salone*. Kulturna baština, god. XVI, sv. 21, Split 1991., str. 57-84.

¹⁵² Matijević-Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*. Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002., str. 46. Zanimljivo je da u mnogo kasnije doba *Ljetopis* Nikole Lašvanina također navodi da se pad Solina dogodio 639. godine. (J. Jelenić, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. 26. za 1914., str. 362.)

Dalmacije, poslao je opata Martina 640/641. godine u Dalmaciju i Istru da sakupi kosti mučenika i da otkupi zarobljenike od pogana. To vrelo (u hrvatskom prijevodu I. Guberine) glasi: “*Ivan po narodnosti Dalmatinac, od oca Venancija skolastika, vladao je godinu jednu, mjeseci devet, dana osamnaest. Taj je u svoje vrijeme poslao vrlo svetog i nadasve vjernog opata Martina s obiljem novaca, da po cijeloj Dalmaciji i Istri odkupljuje sužnje, što su ih pogani zarobili. U isto vrijeme sagradi crkvu blaženim mučenicima Venanciju, Anastaziju, Mavru i mnogim drugim mučenicima, kojih je moći dao donieti iz Dalmacije i Istre i pohranio u spomenutoj crkvi pokraj lateranske krstionice kod Oratorija blaženog Ivana evanđeliste, koju ukrasi i različitim darovima obdari.*”¹⁵³ Papa odkupljuje zarobljene kršćane krajem 639. ili početkom 640., a najkasnije početkom 641. godine.

Grad Salona ni u osvajanju oko 639. godine nije bio posve uništen. Ravenski Kozmograf u djelu *Cosmographia*, u popisu gradova navodi i Salonu krajem VII. stoljeća.¹⁵⁴ O Dalmaciji se ništa posebno ne zna od oko 639. godine do kraja osmoga stoljeća. Potpuno smo neobaviješteni o “administrativnom” razvoju Dalmacije.¹⁵⁵ Činjenica je da ni pisana vrela, ni toponomastika, ni arheologija, ni numizmatika ne mogu dokazati ni bizantsku niti avarsku nazočnost, a isto tako ni njihovu vlast na istočnom jadranskom prostoru od svršetka tridesetih godina VII. do kraja VIII. stoljeća.¹⁵⁶ O vladavini Bizanta tijekom VII., VIII. i prvim desetljećima IX.

¹⁵³ Rački, *Documenta*, str. 277.

¹⁵⁴ T. Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom Vlašću (600-1025)*. Istorijski institut, Beograd, 2002., str. 316.

¹⁵⁵ Jadran Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*. SAN. Posebna izdanja, knj. CCXCI, Vizantološki institut, knj. 6. Naučno delo, Beograd, 1957, str. 43. “U VII i VIII veku na nailazimo ni na jedan jedini pomen nekog vizantiskog namesnika u Dalmaciji, ni neposredan ni posredan.” (Ferluga, nav. dj., str. 61.)

¹⁵⁶ V. Koščak, *Dolazak Hrvata*. Historijski zbornik, god. XL (1), Zagreb, 1987., str. 374. Upozoreno je i na rijetkost nalaza bizantskog novca u zaleđu dalmatinskih gradova, kao i na to da u samim gradovima grčkih inskripata ili rukopisnih tekstova iz razdoblja od VIII. do XII. st. gotovo i nema (Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjevjekovlja*. U: *Pisana riječ u Hrvatskoj*. Zagreb, 1985., str. 42 - 44.) L. Margetić tvrdi da dalmatinski gradovi od VII. do potkraj VIII. st. nisu bili pod Bizantom i da je on uzalud tragao bilo i za jednim ozbiljnim i vjerodostojnim podatkom u razmjerno bogatim bizantskim vrelima i, eventualno, u rezultatima arheoloških istraživanja. (L. Margetić, *Još o dolasku Hrvata*. Historijski zbornik, XXXVIII/1, 1985, str. 240.) Car Leon Izaurijski oko 732. u popisu krajeva i crkava, što ih je oteo jurisdikciji pape, nigdje ne spominje Dalmaciju, a to znači da

stoljeća u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, dakle i u zaleđu dalmatinskih mjesta “ne može (se) ni govoriti”.¹⁵⁷

Arheološki nalazi i pisana vrela također potvrđuju da starosjediteljsko stanovništvo nije istrijebljeno ni na teritoriju Panonije. Papa Ivan VIII. javlja koncem 873. “sklavinskom” vladaru Mutimiru da je u panonskoj dijecezi posvećen biskup i da se sada može predati njegovoj pastirskoj brizi uz napomenu: “Savjetujemo te, da poradiš koliko možeš, kako ćeš se po primjeru tvojih starih vratiti panonskoj dijecezi”.¹⁵⁸ F. Šišić točno interpretira papino mišljenje u smislu da papa narod kneza Mutimira smatra autohtonim jer iz ovoga pisma nedvojbeno proizlazi da je Mutimir sklavinski knez i da se radi o Sklavima vezanim uz panonsku dijecezu.

4.

Malobrojnija doseljenja s europskog sjevera na Balkan posebno dokazuju istraživanja Branimira Bratanića. Ovaj autor upozorava na postojanje dviju vrsta rala. Sredina balkanskog poluotoka ima poseban tip rala, koji je po svojim karakteristikama potpuno različit od oblika rala, koji se javljaju zapadno i istočno od njega, a i čitava nomenklatura toga tipa potpuno se razlikuje od nomenklature drugih balkanskih rala. Bratanić taj tip naziva “centralnim tipom”. “Nazivi svih vrsti rala potpuno su slavenski. Ima niz detalja (znakova) koji spajaju alpska (slovenska i njemačka) rala s centralnim balkanskim tipom rala. Treba ipak naglasiti da to nisu jedina podudaranja između istočnih Alpa i centralnog Balkana. Već je Obredski (1929.) prilikom proučavanja bugarskih oračićih sprava opazio, da oblicima bugarskih (a jednako i nekih makedonskih i istočno-srpskih) rala odgovaraju isti takvi oblici gdje gdje po Hrvatskom Primorju i Dalmaciji, dok ih na prostoru između ta dva područja nema.”¹⁵⁹ Bitne su Bratanićeve sljedeće konstatacije: “Prema tome imamo dvije vrste rala, potpuno različite jedna od druge, ali s mogućnošću, da su obje slavenskoga podrijetla. Isto tako imamo dva potpuno različna tipa ralske nomenklature, na karakterističan način vezana uz pojed-

njome nije upravljao Bazileus. (Stjepan Krizin Sakač, *Apostol Hrvata Ivan Ravnjanin*. Život /Zagreb/, XIX/1938, 7, 408.)

¹⁵⁷ T. Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću*, str. 340.

¹⁵⁸ Usp. F. Rački, *Doc.*, str. 367-368; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 398.

¹⁵⁹ B. Bratanić, *Uz problem doseljenja južnih Slavena*. Zbornik Radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1951., str. 241-243.

ne vrste rala... No u tom slučaju pokazuju ovako izrazite formalne i jezične razlike, da ovdje imamo dva toliko diferencirana slavenska sloja, možda upravo dvije vrste Slavena, koje bi se jedva mogle označiti kao dva ,ne samo jezično nego i etnografski blisko srodna elementa‘ i onda, kad bi se radilo samo o razlikama kod oraćih sprava, na koje se zasad –u nedostatku drugih sigurnijih podataka– moramo ograničiti. Srodnost se ovdje očituje samo u općenitom slavenskom karakteru jezika obiju grupa, dok stvarni i leksički materijal odlučno upućuje na njihovu nekadašnju odvojenost i različnu tradiciju, pa ne isključuje ni različno podrijetlo. Geografski položaj tih dviju grupa na Balkanskom poluotoku teško se može dovesti u sklad s tezom o jednovremenom doseljenju svih Južnih Slavena u jugoistočnu Evropu. Najprirodnije je zamisliti, da je slavenska grupa, kojoj pripada centralni tip rala i njegova nomenklatura, na Balkanu mlađa i da je svojim dolaskom razdvojila jednolično područje starije grupe (s rubnim tipovima rala i njihovom nomenklaturom) na dva dijela. Za takvo shvaćanje govore i pojedinačne razasute potvrde za nazive rubnih tipova rala... Te izolirane točke treba jamačno držati ostacima nekadašnjeg kontinuiranog raširenja starije slavenske etničke grupe, koju val novih doseljenika nije uspio potpuno potisnuti ili apsorbitati... Naprotiv su nemiješana područja rubnih tipova rala i njihove nomenklature ograničena uglavnom na Bugare i hrvatske čakavce (ubrajajući ovamo i Hrvate u juž. Italiji), dok se kod Makedonaca (i najistočnijih Srba) vidi miješanje i u leksičkom i u stvarnom pogledu. Oni ralskoplužni nazivi, koji se uže vežu uz nomenklaturu rubnih tipova rala, na zapadu se javljaju uglavnom također kod čakavaca (isto tako i kod naseljenika u Gradišću-Burgenlandu), pa kod onih štokavaca, koji se nalaze zapadno od prvotne jekavske granice, u prvom redu kod ikavaca. Prema tome se čini, da su mlađu grupu slavenskih doseljenika na Balkanu sačinjavali štokavci, i to jekavci. Ili možda bolje rečeno ta je grupa bila u jezičnom pogledu onaj sloj, iz kojega su se razvili štokavci-jekavci. Starija bi grupa naprotiv obuhvaćala u jezičnom smislu Bugare i onaj sloj, od kojega su postali čakavci, a bio je vjerojatno i podloga za postanak štokavaca-ikavaca. Ako je to ispravno, onda bi i naši glavni dijalekti pripadali dvama različnim slavenskim slojevima na Balkanu.”¹⁶⁰

¹⁶⁰ B. Bratanić, *Uz problem doseljenja*, str. 220-245. Eduard Boguslawski obrazlaže mišljenje da su u “Iliriji” starosjeditelji govorili čakavštinom i kajkavštinom, a da su doseljenici na Balkan u postantičko doba donijeli štokavštinu. (E. Boguslawski,

B. Bratanić je zaključio da su postojale dvije slavenske seobe na Balkan, ali o mogućnostima po njemu pretpostavljene prve seobe Slavena, nije ništa posebno obrazlagao. Međutim, njegova utvrđenja ne moraju se tumačiti samo na način kako on to čini. Posebni nazivi oraćih sprava na centralnom Balkanu potvrđuju realnost njegova mišljenja o doseljenu posebnog pučanstva na taj teritorij i to sa sjevera Europe. On je točno zaključio da su nazivi centralnog tipa rala mlađi i da pripadaju doseljenicima sa sjeverozapada Europe. Do tada je postojao jedinstveni tip rala na istočnom, centralnom i zapadnom dijelu Balkana. Činjenica da je Balkan prije ovog doseljenja bio jedinstveno područje oraće nomenklature, ne dokazuje da se morala dogoditi i jedna velika prethodna seoba Slavena na Balkan. Mnogo je vjerojatnije da je najveći dio stanovništva na Balkanu bio autohton i da su svi slavenski nazivi oraćih sprava bili od prije doseobe pučanstva sa sjevera Europe.¹⁶¹ Iz Bratanićevih utvrđenja nedvojbeno proizlazi samo da su središnji dio Balkana naselili doseljenici, koji su sa sobom donijeli posebnu plužnu nomenklaturu, i da su došli iz poljskih i čeških predjela.¹⁶² “Vizantijski car Konstantin Porfirogenit zabeležio je u X veku predanje o tome da su Srbi i Hrvati došli iz zakarpatških predela tek posle 626. godine, umećući se između drugih Slovena nešto ranije naseljenih na Balkanu. Jezičke činjenice ne daju sigurnu potvrdu za ovaj podatak. Zaključke koji su bili izvlačeni iz dalekosežnih interpretacija Konstantinovih saopštenja uverljivo je pobio V. Jagić, (*Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, Archiv für slavische Philologie 17, 1895, str. 47-87)... Na osnovu novih argumenata, koje je pružio geografski raspored južnoslovenskih termina za delove

Methode und Hilfsmittel der Erforschung der vorhistorischen Zeit in der Vergangenheit der Slaven. Verlag H. Costenoble, Berlin, 1902., str. 79, 135.)

¹⁶¹ “Ralo, ili najstariji i najjednostavniji *plug*, Iliri su upoznali u toku željeznog doba i predali ga Hrvatima nakon doseljenja, pa se ono zadržalo u nepromijenjenom obliku do danas. Kao što je poznato, drži se da je keltskog podrijetla. Do prošlog rata, kako to pokazuje Bratanić bilo je u općoj upotrebi na kraškom području, naročito u obalnom pojasu. Uvijek jednako ima dva najjednostavnija drvena elementa: oje (gredelj) i ralicu (ručica) na kraj koje se nasaduje željeni lemeš, poznat iz mnogih arheoloških nalazišta raznih razdoblja.“ (Šime Batović–Olga Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja*. Simpozij: *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena*. ANUBIH, Posebna izdanja knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja 4, Sarajevo, 1969., str. 269.)

¹⁶² Usp. B. Bratanić, Disertacija. Rukopis na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, str. 92, 261, 270, 284-285.

pluga, pokušao je da obnovi staru teoriju B. Bratanić, *Uz problem doseljenja Južnih Slavena...* Bratanićeve opservacije zaslužuju pažnju, ali on svoju tezu nije uspeo da dokaže. U jeziku Srba i Hrvata nema severnoslovenskih osobina kojima bi se oni izdvajali među svojim južnoslovenskim susedima. Postoje, doduše, mnogobrojne zajedničke srpskohrvatske ili štokavsko-čakavske osobenosti, ali se ne može dokazati da su te jezičke odlike donete sa severa. Najvećim delom to su očigledne inovacije iz docnijih epoha. Ipak, nekoliko rečničkih pojedinosti mogle bi biti praslovenski dijalektizmi.”¹⁶³

Istraživanja Sime Trojanovića o upotrebi riječi vatra i oganj također potvrđuju određena doseljenja sa sjevera. On je opširno obrazložio da su Hrvati i Slovenci (čakavci i kajkavci) poznavali riječ oganj, a da su ostali Slaveni znali samo za vatru.¹⁶⁴ Trojanović ističe da “kod Bugara reč vatra nikako ne postoji nego samo izvedenica od nje – *vatralj*” i nastavlja: “Zaista je čudnovato i teško se može objasniti, kako to da se južni i s krajneg zapada Srbi sad služe samo rečju 'oganj' a severni i zapadni Srbi do Hrvata čakavaca i kajkavaca rečju 'vatra'? Međutim u staroj Nemanjičkoj državi, za koju ćemo kao centar da smatramo Skoplje, govori se i sad, a govorilo se i vrlo rano samo oganj... Velika se sumnja porodila, da li je u opšte te srpske seobe tako daleko na jug ikada i bilo? Ali, mi je primamo kao istinit istoriski fakat, jer otkuda bi je mogao Porfirogenit u glavi rekonstruisati, i zašto mu je to bilo potrebno?!... može se tvrditi, da su baš i ondašnji zakarpatski Srbi bili nosioci reči 'vatre', a Slovenci i Hrvati ognja, koja je reč svima Slovencima jedinstvena, jer se kod svih Slovenaca i Hrvata, kajkavaca i čakavaca, koji u masi zajedno žive u današnjim oblastima, govori samo oganj. Nikakve okolnosti ne mogu nas dovesti na misao, da su stari Srbi u Zakarpatskoj govorili više oganj nego vatra, nego baš obratno da su se u svojoj homogenoj sredini služi-

¹⁶³ *Istorija srpskog naroda od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371)*. Prva knjiga (priredio: Sima Ćirković). Srpska književna zadruga, Beograd, 1981., str. 135-136.

¹⁶⁴ S. Trojanović, *Vatra u običajima i životu srpskog naroda*. SAN, Beograd, 1930., str. 318-320. P. Skok ističe da je riječ vatra bila prvobitno raširena na istoku, a na “zapadu samo oganj”. (P. Skok, *Etimologijski rječnik*. JAZU, knj. III, Zagreb, 1973., str. 569.) Riječ oganj raširena je u Istri, Dalmaciji, Crnoj Gori i Kosmetu. (P. Skok, *Etimologijski rječnik*. Knj. II, Zagreb, 1972., str. 546.) Usp. i Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Sv. II., JAZU. Pretisak Informator, Zagreb, 1975., str. 1546.

li samo rečju vatra... I pošto se u ovom radu zastupa dualistička teorija, ali koja se samo odnosi na Hrvate i Srbe, to jest da su se u južne krajeve prvo doselili Hrvati i oni Sloveni koji zauzeše obe Mezije, Gornju i Donju, a Srbi se čak docnije spustiše silom ili milom, – sa svim je svejedno, za ovu pretpostavku, – tek oni udoše i zadržāše se u stalnom etničkom sastavu Balkanskog Poluostrva. Sadašnji oblik njihova celokupnog jezika, i baš s pretresanom reči vatra, jasno nam obeležava formu njihova prostranstva: – da su kao klin prodrli među ognjene. Po tom obliku sudeći, ne možemo ni da pomislimo, da su prvo Srbi sišli, pa ih sa svih strana priklopili ognjeni. To nije ni s istoriske strane reči 'vatra' moguće, jer ona nije postojala ni za vreme Nemanjića, na šta je već skrenuta pažnja po literaturi. Vatre se u opšte mnogo više razlikuju od ognjenih, nego što se tek od oka uzima. Jezik je sviju ognjenih s više arhaizama nego kod vatre, pa i po samom karakteru i temperamentu oni se mnogo drže po strani od ognjenih.”¹⁶⁵

Trojanović i Bratanić su iz opisane južnoslavenske upotrebe naziva za plug kao i riječi oganj i vatra, zaključili, iako s određenim oprezom, da su postojale dvije seobe Sklavina na Balkan. Sigurno je i iz njihovih utvrđenja da je na dio središnjeg Balkana doselilo novo pučanstvo najvjerojatnije sredinom VI. stoljeća, a moguće i poslije, koje je donijelo svoju posebnu plužnu nomenklaturu i upotrebu riječi vatra. Nezamislivo je da se prije te doseobe moglo dogoditi doseljenje etničke mase koja je bila toliko mnogobrojna da je zauzela gotovo cijeli Balkan i govorila na tom prostranstvu istim jezikom kako bi to proizlazilo iz upotrebe iste plužne nomenklature i riječi oganj. Takvu pretpostavljenu seobu ne potvrđuju ni povijesni izvori, niti arheološki nalazi,¹⁶⁶ a isključuje je i fizička nemogućnost ostvarivanja. Nepobitno je, dakle, doseljavanje ratničkih družina posebno na teritorij Liburnije pred kojima je dio starosjeditelja bježao noseći svoj naziv u novu postojbinu. Dio Liburna iselio je iz Liburnije na sjever, gdje je donio i svoje liburnijsko ime. Nedaleko Spitala je postojala Tiburnia (Teurnia), u kojoj je pri kraju staroga vijeka bila biskupija, a koja je u drugoj polovici V. stoljeća bila središte nutarnje noričke pokrajine. Prema Grafenaueru je u njoj imao središte norički “*dux*” od početka VI. stoljeća. U mjestu Tiburnija nastavljen je kontinuitet iz antike do u VIII. stoljeće.

¹⁶⁵ S. Trojanović, *Vatra u običajima i životu srpskog naroda*, str. 306 - 322.

¹⁶⁶ Benedikta Zelić Bučan, *Takozvana prva seoba u Dalmaciju - činjenica ili pretpostavka?* Marulić (Zagreb), XVI/1983, 6, 613-621.

“G. 873. u *Conversio Bagoariorum et Carantanoru* nalazimo po prvi puta da se ona zove ‘Liburnia’ sa crkvom. Interesantno je da Ravenski anonim, koji je preveden u 9. stoljeću na latinski, piše ‘... patria quae dicitur Liburnia Tarsaticensis...’, t.j. trsatska Liburnija, što znači da je znao i za onu gornju, pa je zbog toga izvršio ovakvu razliku radi raspoznavanja. U ispravi cara Arnulfa od 21. VII. 891. zove se njegov zaselak ‘Liburna’, ili kasnije ‘Lurna’, a onda u ispravi cara Otona II. od 28. V. 974. ‘Lurno’... U dvjema ispravama iz prve polovice 11. stoljeća nailazimo na izraze ‘in valle Lurna’ i ‘in comitatu Lurniensi’, a u ispravi od 1072. godine ponovno na staro ime ‘in Liburnia’, koje se ponavlja i u *Vita s. Virgilio*, nastaloj iza 1181. godine, a i u *Vita Gebehardi* iz gotovo istog vremena. Čak i u Unrestovoj *Chronicom Carinthiacum* iz kraja 15. stoljeća ovo se ime krije pod nazivom ‘Liburnia’.”¹⁶⁷

Od doseljenja sa sjevera sredinom VI. stoljeća do u IX. stoljeće neprekinuto je zadržan naziv Dalmacija i Liburnija u smislu odvojenih posebnosti. “Već Prokopije u 6. stoljeću uvijek razlikuje Dalmaciju od Liburnije (u koju stavlja Skradin) i kaže da je ona iza Dalmacije. Nadalje Anonymus Ravennas u djelu *Cosmographia* (sastavljena valjda između 667. i 670. g.) navodi Trsatsku Liburniju (Liburnia Tarsaticensis) t. j. Liburniju (Liburniam), u kojoj nabraja gradove: Elona (Nin), Dan(?), Coriton (Karin), Argerunto (kod izliva Zrmanje u more), Bigi (stari Vegium), Ospela (Ortopula), Pupilisca (Lopisca, na jugu Senja?), Senia (Senj), Turres (između Senja i Trsata), Raparia (blizu Trsata), Tharsaticum (Trsat), Lauriana (Lovran) i Albona (Labin)... Franački savremeni izvori stavljaju također Trsat u Liburniju i nazivaju ga grad Liburnije ili Liburna... Čak Paulinova pjesma *de Herico duce* spominje ‘Libicum litus’ t. j. ‘Liburnum litus’... liburnijsku obalu. Kada pak Einhard u *Vita Caroli Magni* opisuje što je sve ovaj vladar osvojio, on uz obje Panonije i Daciju niže i Istru, te Liburniju i Dalmaciju, a poeta Saxo (*Annales de gestis Caroli magni imperatoris*) govori o predjelima Liburna, Dalmaciji i t. d., koje je car Karlo zauzeo... Romuald iz Salerno u svojoj *Chronicon* pod 810-817. g. piše o pripadnosti Istre i Dalmacije osim primorskih gradova Karlu..., a tako gotovo isto i Andrija Dandolo (u. 1354) u svojoj *Chronica* pod 803-5. g. I *Chronicon sancti Clementis Mettense* (ide od sv. Kle-

¹⁶⁷ S. Antoljak, *Hrvati u Karantaciji. Prilog seobi Hrvata iz Dalmacije u prekosavske krajeve i u 7. stoljeću*. Godišen zbornik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Skoplju, 1956., sv. 3., str. 28-29.

menta do 1193. g.) također odjelito govori o Istri, Liburniji i Dalmaciji u doba cara Karla... Platyna pak u svojoj *Liber de vita Christi ac omnium pontificum* pod 795-816. g. iznosi kako je za vrijeme pape Leona III Karlo dodao svojim pokrajinama 'utramque Pannoniam, Histriam, Liburnos', dok je 'maritima vero Dalmatiae Imperio Constantinopolitano subiecta erant'. Prema tome je očito da se u ranosrednjevjekovnim izvorima razlikuje i odvaja Liburnija od Dalmacije. To svakako ne znači da je Liburnija morala biti i zasebna upravna jedinica. Ali jedno je iz ranosrednjevjekovnih izvora jasno da je ona obuhvatala onaj gotovo isti teritorij koji je imala i u rimsko doba. Nadalje po našem mišljenju Liburnija je bila pod direktnom franačkom vlašću (cara, t. j. furlanskog markgrofa) i odijeljena od Dalmatinske Hrvatske sve do 820. godine, kada ju je Ludovik Pobožni zbog učinjenih usluga i odanosti Borne prema njemu podvlastio tome knezu. Borna je onda dodao svome naslovu 'dux Dalmatiae' i 'atque Liburniae'.¹⁶⁸

Neki bizantski i drugi pisci, Sklavine nazivaju: Goti, Getae, Hunni, Avari, Scythae, Vulgari.¹⁶⁹ "Prvobitna oznaka Sklavini nije imala značenje etničke i jezičke pripadnosti, i obuhvatala je skup plemena (Goti, Geti, Huni, Avari, Skiti)."¹⁷⁰ Prvi spomen Sklavinija potječe iz druge polovine VI. stoljeća i to u izvoru *Čuda sv. Dimitrija*.¹⁷¹ Termin *Sklavinija* koristi se u više značenja od VI. do X. stoljeća i označava uz teritorij i socijalno-političke organizacije (ne nužno istog etničkog podrijetla) ujedinjene pod jednim vođom, odnosno vojno-političke saveze Sklavina, koji su mogli biti i početak njihove državnosti.¹⁷² Ne može se isključiti mo-

¹⁶⁸ S. Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima Borni i Ljudevitu Posavskom*. Godišen zbornik 19., Skoplje, 1967., str. 130.

¹⁶⁹ Martin Kuzmić, *Gothomania*. Nastavni vjesnik, XXXIX/1930, 1-4, 10-26.

¹⁷⁰ S. Davidović-Živanović, *Mementa archaeologica*, str. 32.

¹⁷¹ Teofan spominje Sklavinije u Makedoniji. "Ostale 'Sklavinije' prostirale su se uzduž Jadranske obale, a obuhvaćale su prema Konstantinu Porfirogenetu Duklju, Travuniju, Paganiju (ili područja Neretljana), Hrvatsku i Srbiju, dakle teritorij od Lješa, Ulcinja i Bara do unutrašnjosti Istre. Prema tome tvrdnja nekolicine povjesničara da su Bizantinci cjelokupnu unutrašnjost Balkanskog poluotoka između Zadra, Saloniki - Soluna i planinskog gorja Rodope od Crnoga do Jadranskog mora od VII. do X. stoljeća nazivali Sklavinijama nema čvrsto uporište jer o tome ne govori niti jedan bizantski pisac, čak ni Konstantin Porfirogenet." (S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti*. Književni krug, Split, 1992., str. 740.)

¹⁷² Usp. G. G. Litavrin, *Vizantija i Slavjane*. Drugo izdanje, Aleteja, Sankt-Peterburg, 2001., str. 522-546.

gućnost da su neke Sklavinije kao politički samostalne ili poluzavisne jedinice, mogle barem u određenom povijesnom razdoblju, biti istodobno i zajednice nekršćanskoga i(li) arijanskog stanovništva. M. Hadžijahić točno zaključuje da se pod nazivom *Sklavinija* može podrazumijevati pojam “zemlja”, kako se i navodi u nekim vrelima.¹⁷³ Stanovništvo u tim jedinicama, bilo doseljenika, bilo izmiješanih doseljenika i starosjeditelja, moglo je biti pogansko i(li) arijansko, a jedni i drugi mogli su biti tretirani kao Sklavini.¹⁷⁴ Takve Sklavinije, u kojima je živjelo starosjediteljsko ili doseljeno, odnosno pogansko ili arijansko pučanstvo, bile su teritorije na kojima se njihovo ljudstvo moglo tretirati i kao predmet trgovine robljem, pa nije isključena mogućnost da su njihovi žitelji i zbog toga prvobitno mogli biti nazivani Sklavima.

5.

Da se i na središnji dio današnjega hrvatskoga prostora doselio novi etnos potvrdila su antropološka i kranimetrijska istraživanja. Pridošlice su se u antropološkom smislu razlikovale od starosjeditelja. “Sudeći prema ovom delu antropološkog sadržaja starohrvatske nekropole u Mravincima, kako je ona opredeljena prema ostacima materijalne kulture (videti: D. Jelovina, 1976), pokazalo se da u odgovarajućem vremenskom periodu još nije došlo do mešanja sa autohtonim stanovništvom dinarskog antropološkog tipa. Nisu prisutne brahikrane lobanje i nije konstatovana planokcipitalija, nasuprot konstatovanom dolihoranom kurvo-okcipitalnom antropološkom tipu koji odgovara novopridošlim Slovenima.”¹⁷⁵ Ispitivanje ostataka u grobovima na teritoriju Hrvatske dokazalo je da su doseljenici koji su poznati u vrelima pod imenom Sklavini došli s europskog sjevera. Mario Šlaus je objavio rezultate dviju multivarijabilnih statističkih analiza: analizu temeljnih sastojnica i analizu razlučnih funkcija koje su provedene na kranimetrijskim podacima s 39 srednjovjekovnih lokaliteta, među koje se ubraja i osam lokaliteta iz Hrvat-

¹⁷³ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, br. VIII., knj. 6, Sarajevo, 1970., str. 211.

¹⁷⁴ Martin Eggers, *Das “Großmährische Reich“: Realität oder Fiktion?; Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donaauraumes im 9. Jahrhundert*. Stuttgart, Anton Hiersemann, 1995., str. 214.

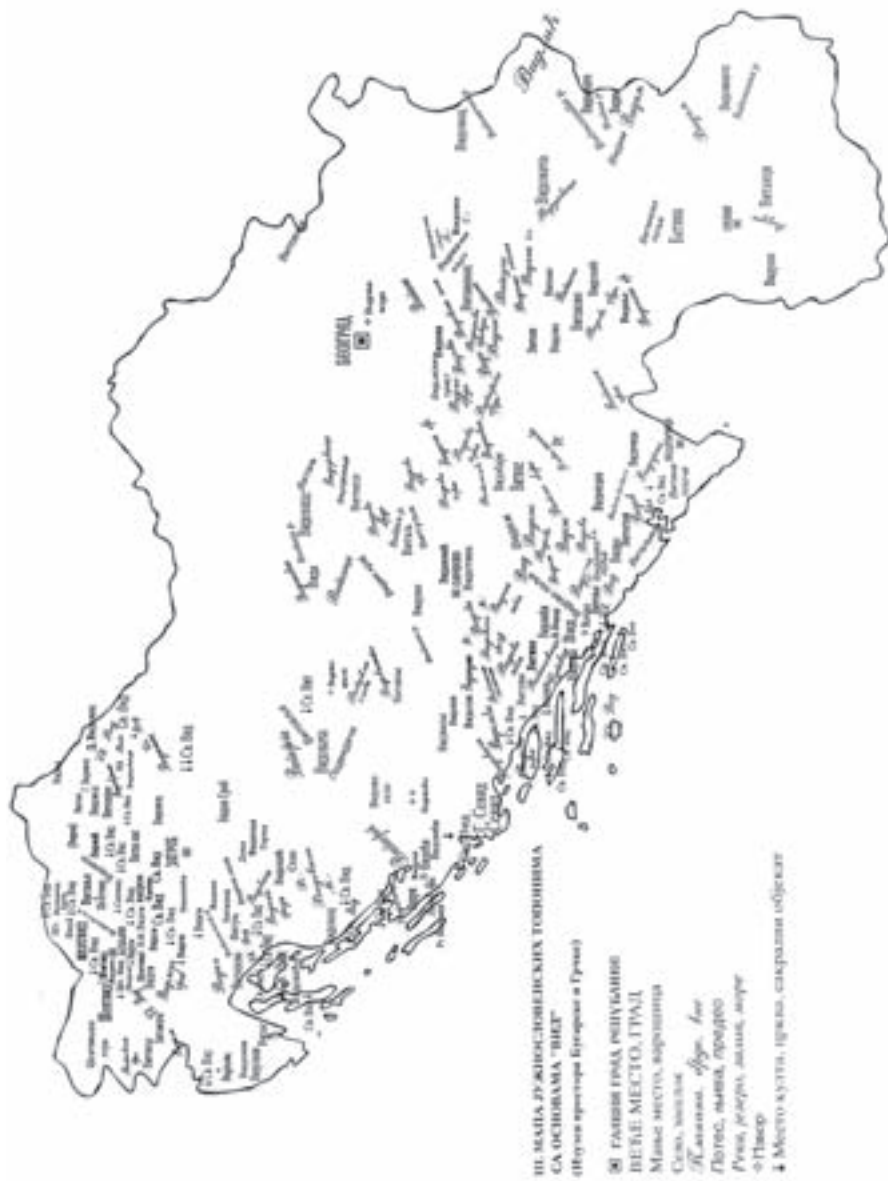
¹⁷⁵ Ž. Mikić, *Antropološki profil srednjovekovne nekropole u Mravincima kod Splita*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 83., Split, 1990., str. 229-231.

ske i BiH-a. On je utvrdio da su dalmatinsko-hrvatski lokaliteti: Nin, Danilo, Bribir i Mravince “biološki najbliži poljskim populacijama”.¹⁷⁶

M. Šlaus je posebno zaključio: “Sa stanovišta problema etnogeneze Hrvata dobiveni rezultati pokazuju kako postoji velika vjerojatnost da su se hrvatske populacije doselile na istočnu obalu Jadrana i u njegovo zaleđe iz područja koje se nalazilo negdje na teritoriju današnje Poljske. Naglašena biološka sličnost između hrvatskog lokaliteta Nin-Ždrijac i lokaliteta Cedynie koji se nalazi na sjeveru Poljske sugerira kako bi ishodište seobe moglo biti blizu Baltičkoga mora.”¹⁷⁷

¹⁷⁶ M. Šlaus, *Kraniometrijska analiza srednjovjekovnih populacija središnje Europe s posebnim osvrtom na položaj hrvatskih nalazišta*. Starohrvatska prosvjeta, Split, 1998., serija 3., sv. 25., str. 81, 101-105.

¹⁷⁷ M. Šlaus, *Kraniometrijska analiza srednjovjekovnih nalazišta središnje Europe: novi dokazi o ekspanziji hrvatskih populacija tijekom 10. do 13. stoljeća*. Opuscula archaeologica, Zagreb 1999/2000., sv. 23-24, str. 274.

Iz knjige: S. Petrović, Srpska mitologija. Sistem srpske mitologije. Prosveta. Niš, 1999., str. 179.

IV.

NASTAVLJANJE KONTINUITETA KULTURE BALKANSKO-DINARSKIH STAROSJEDITELJA I POSLIJE DOSELJAVANJA DIJELA DRUGIH ETNOSA

1.

Od doba, u koje neki pisci smještaju izmišljenu “veliku seobu Slavena”, pa sve do kristijaniziranja bit dotadanje kulture, posebno vjerovanja, te načina života, ostala je ista. N. Klaić ističe kao posebno “karakteristično” da se na obali, na otocima, a i dalje u unutrašnjosti, poslije detaljnijih istraživanja, utvrdilo “*neposredno nadovezivanje* ranosrednjovjekovnog života na *antičku* ili *starokršćansku baštinu*” i da to “osobito vrijedi za Dalmaciju.”¹⁷⁸ Arheološka su istraživanja dokazala da je, između pridošlica i starosjeditelja, nastalo suživljenje, koje dokazuje i kontinuitet u mnogim izrazima duhovne i materijalne kulture koji se održao do naših dana. Život se, prema Željku Rapaniću, ni na “prostoru od Trogira pa sve do primorskih Poljica, nije ni u jednom trenutku potpuno ugasnuo”. Po njemu to dokazuju crkvene građevine koje se nastavljaju na neki starokršćanski ili kasnoantički objekt, zatim od tri sloja svetačkih imena prvi, koji pripada starokršćanskom krugu, dok drugi sloj spada u predromaniku, te epigrafski spomenici izvan gradova bizantske Dalmacije iz druge polovine IX. kao i iz X. stoljeća, koji imaju sheme i formulacije koje su u biti svojstvene starokršćanskom dobu.¹⁷⁹ Ejnar Dyggve ističe da su misionari latinske crkve željeli da se ponavljaju stilovi gradnje iz starokr-

¹⁷⁸ ”Stoga bismo još jednom htjeli istaći da prijelaz iz antike u rani srednji vijek nije bio nikakva katastrofa ni neko posvemašnje uništavanje, već *postepeno stapanje* i *sraštavanje staroga s novim* u svim vidovima političkog, kulturnog i, naročito, gospodarskog života.” Potcrtano u izvorniku. (N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990., str. 10-12.)

¹⁷⁹ Ž. Rapanić, *Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. LXXIV., Split, 1980., str. 189-190.

šćanskih vremena tako da u tom smislu postoji kontinuitet i u crkvenoj arhitekturi.¹⁸⁰ Rapanić je ponovio misao Frane Bulića (iz njegove knjige *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici*, objavljene u Zagrebu 1888.) da je moguće, pače i potrebno, čak u razvitku ranosrednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji vidjeti crtu razvitka koji nije prekidan i koji, na ponešto ublažen i diskretan način, slijedi glavne etape stilskih, tipoloških i dekorativnih fenomena europske umjetnosti od starokršćanskog do karolinškog doba.¹⁸¹

Kontinuitet pokapanja u Dalmaciji, prema Šimi Batoviću i Olgi Oštrić izgleda ovako: “U južnoj Dalmaciji pokopavali su se ispruženi i spaljeni pokojnici. U rimsko doba, pod utjecajem Rimljana, Iliri napuštaju stari način pokopavanja, pa u prvim stoljećima Carstva u humke sahranjuju pretežno spaljene ili ispružene pokojnike, a pod utjecajem kršćanstva u kasnom Carstvu pokopavaju isključivo ispružene leševe, položene na leđa, obložene kamenjem ili pločama. U ravnim nekropolama pokopavali su na isti način, pa se npr. u Ninu zajedno nalaze predrimski i grobovi iz rimskog doba sve do VI. st. Dapače, na dijelu ninskih ilirskorimskih nekropola našli su se, izgleda, i starohrvatski grobovi iz VIII. st., što govori o izravnom kontinuitetu iz prethrvatskog i starohrvatskog doba. Osim toga, grobna raka i položaj pokojnika, kao i pravilna orijentacija zapad-istok potpuno su jednaki u kasnoantičko i u starohrvatsko doba, samo se razlikuju po priložima,¹⁸² što govori da su Hrvati po doseljenu preuzeli način pokopavanja od domorodaca i s njima bili u jakim

¹⁸⁰ E. Dyggve, *Izabrani spisi*. Književni krug, Split, 1989., str. 114-115.

¹⁸¹ Ž. Rapanić, *Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku*. Starohrvatska prosvjeta, sv. 15, 1985., str. 15.

¹⁸² Ante Milošević piše da je to što u grobovima nema priloga karakteristika dalmatinskih kasnosrednjovjekovnih nekropola. “Mislimo međutim, da ni gotovo potpun nedostatak grobnih priloga ne omogućuje pouzdan oslonac za datiranje ove skupine grobova u kasnoantički period, jer drugdje u Cetinskoj krajini (Sinj, Čurlini, Kosore, Kijevo, Lučane) i Dalmaciji, te susjednim joj krajevima nalazimo kasnoantičke grobove vrlo često s bogatim i vrijednim priložima koje je potpuno sigurno moguće datirati u širi vremenski raspon od 4. do 7. st. Elementi za datiranje grobova prve skupine lučanske nekropole ne može biti ni grobna arhitektura niti način pokapanja, jer je poznato da tip grobova s obložnim i pokrivenim pločama i pokojnicima pokopanim u ispruženom položaju u Dalmaciji, posebno u Dalmatinskoj zagori traje vrlo dugo. U nekim područjima je zadržan sve do naših dana.” (A. Milošević, *Srednjovjekovne nekropole u “Barama” u Lučanima kod Sinja*. Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 14, 1984., str. 296-298.)

vezama. U jednom grobu iz VI. st. sa položaja Solane u Ninu uz nogu su se našli 'kučari' ('spunje i kukci'), što su identične kopče kao na donjem dijelu uz listove izrezanih i suženih vunelih (suknenih) hlača, koje su se u našoj narodnoj nošnji sačuvale do danas, a to je i dio ilirske nošnje... Jedan se našao u grobnom humku iz Ervenika. Isti način pokopavanja kao u srednjem vijeku zadržao se u našoj seoskoj kulturi više ili manje sve do danas, pa se sasvim pouzdano može govoriti ne samo o kontinuitetu kulturnog mjesta, nego i o kontinuitetu oblika kulta. Razlikuje se jedino područje Istre... Na ovom području nema izrazitih dokaza o pokopavanju pokojnika iz starohrvatskog doba u *humke*, kao što se to susreće u drugim krajevima ili kod Slavena uopće. Poznata su samo dva primjera u sjevernoj Dalmaciji. Jedan je slučaj pokopavanja u zemljani humak i oko njega u Kašiću, ali se u njemu nisu našli stariji ostaci, pa nije jasno kad je taj humak sagrađen... U istoj nekropoli sa starohrvatskim grobovima našli su se gotski grobovi iz VI. st., pa je vjerojatno već tada taj humak postojao i već su se Goti iz izvjesnih kulturnih razloga vezali za njega, što su Hrvati kasnije poprimili. Prema tome, nije jasna starija kulturna namjena ovog humka ni takva njegova veza s doseljenicima. Možda se to može objasniti analogijom u vezi s određenom kulturnom ulogom humaka uopće u Gota i Hrvata, ili pretpostavkom da se jednostavno radi o kontinuitetu kulturnog mjesta, koji nije zasvjedočen u ranije vrijeme... Prema tome, može se zaključiti da dosad nije sigurno utvrđeno da su Hrvati na ovom području nakon doseljenja podizali grobne humke, nego su češće iskorišćavali ranije grobne humke ili humke druge namjene za svoje nekropole, bilo da su pokopavali u njima ili oko njih. Isto tako, ponekad su se koristili ranijim nekropolama na ravnome. Uz to su na humcima podizali svoje crkve. Sve to očito govori o kontinuitetu kulturnih mjesta iz prahistorije, pa i pri potpunoj promjeni kulture, religije i etnosa. Međutim, veze ranohrvatskih groblja i smještaji uz prijašnje spomenike općenito su vrlo česti."¹⁸³ I detalji u nekropolama na području Dalmacije potvrđuju kontinuitet.¹⁸⁴

¹⁸³ Š. Batović – O. Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine*, str. 256-259.

¹⁸⁴ Tako su u Mravincima i u Gajinama, među drugim grobovima, i grobovi u kojima su pokopana dva kostura na način da su noge jednog kostura do glave drugoga, a radi se najvjerojatnije, o obiteljskom grobu muža i žene. Takvi dvojni grobovi bili su poznati još starosjediteljima o čemu svjedoče grobovi nađeni u naselju u Donjoj Dolini na Savi u Bosni. (M. Garašanin - J. Kovačević, *Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku*. Prosveta, Beograd, 1950., str. 205).

Dušan Jelovina osvrnuo se na “elemente kontinuiteta ilirsko-rimske kulture u starohrvatsku kulturu”. On je, kao najevidentnije primjere toga kontinuiteta spomenuo smještaj i izgled naselja, način pokapanja i grobnu arhitekturu. Analizirajući lokalitete u Danilu kod Šibenika, Bribiru kod Skradina i u Bijaćima kod Trogira zaključio je: “Dakle, nikada se ovdje ne radi isključivo o grobovima starohrvatske pripadnosti, već zapravo o kompleksnim grobljima u kojima su se uz starosjedioce počeli pokopavati i Hrvati nakon doseljenja u ove krajeve, što bez sumnje govori o izravnom kontinuitetu kako kulturnog mjesta, tako i oblika kulta. Usporedimo li osim toga i izgled grobne arhitekture, način gradnje grobova, materijal od kojega su rađeni (najčešće od nepravilnih kamenih ploča, ili kamenih lomljenaca), zatim položaj mrtvacu u njima, kao i njihovu orijentaciju (najčešće je pravilna istok-zapad), zaključit ćemo da gotovo nema nekih bitnih razlika između grobova kasnoantičkog i starohrvatskog doba. Samo neki kasnoantički grobovi, pogotovu kada se radi o zidanim grobovima, nešto su pravilnije i pažljivije rađeni. Pravu razliku između kasnoantičkih i starohrvatskih grobova predstavlja jedino to što u starohrvatskim grobovima nalazimo priloge, a u kasnoantičkim grobovima su veoma rijetki. Zapravo u kasnom Carstvu, pod utjecajem kršćanstva, priloge u grobovima potpuno nestaju. Po svim navedenim opažanjima mogli bismo s dosta sigurnosti pretpostaviti da su Hrvati pošto su doselili od zatečenog stanovništva preuzeli ne samo kulturno mjesto, već grobnu arhitekturu i način sahranjivanja pokojnika. Takav oblik pokapanja u nekim selima Dalmatinske zagore zadržao se manje-više sve do naših dana: Iako dosad još nema dokaza da su stari Hrvati nakon doseljenja na područje Dalmatinske Hrvatske pokopavali svoje pokojnike u humke, kao što je to npr. bio slučaj u nekih drugih slavenskih naroda, ipak ne možemo ovdje ne spomenuti nekoliko slučajeva iz sjeverne Dalmacije... U svim tim slučajevima najvjerojatnije se radi o preuzimanju kulturnog mjesta, zapravo o korištenju humka, a nikako ih ne bismo smjeli (barem zasad) vezati uz pogrebni običaj, tj. da su humci podizani ad hoc u ranom srednjem vijeku. To nam još jednom samo potvrđuje kontinuitet i analognu povezanost starohrvatskih nekropola s nekropolama predslavenskog obilježja na području Dalmatinske Hrvatske.”¹⁸⁵

¹⁸⁵ D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*. Čakavski sabor, Split, 1976., str. 76-77.

D. Jelovina ističe da “je kasnoantička grobna arhitektura u biti vrlo slična starohrvatskoj grobnoj arhitekturi”.¹⁸⁶ On posebno napominje kako se vrlo lako može uočiti da su se stari Hrvati nakon doseljenja na jug, rado koristili postojećim antičkim položajima, bilo da su na njima nastavili pokapati svoje mrtve, bilo da su na istim mjestima gradili sakralni objekt oko kojega su onda formirali groblje. “Pretpostavku da su Hrvati nakon doseljenja od zatečenog stanovništva preuzeli (u više slučajeva) ne samo kultno mjesto, već i grobnu arhitekturu i način pokopavanja, potvrđuju nam, osim niza pojedinih elemenata ustanovljenih na mnogim kompleksnim nalazištima, otkrivena kasnoantička groblja na položajima u Danilu kod Šibenika, kod sv. Marte u Bijaćima kod Trogira i u Vratnicama na Bribiru kod Skradina.”¹⁸⁷

Kasnoantički kontinuitet ne potvrđuje se samo u inhumaciji. “Osim promjene u načinu sahranjivanja, ti kasnoantički utjecaji očituju se i u slijedu grobne arhitekture (u ranom srednjem vijeku, posebice u srednjoj Dalmaciji prevladava grobna raka obložena i pokrivena kamenim pločama) i u osnovnom tipu groblja (u ranom srednjem vijeku javlja se isključivo tip groblja na redove, a što su bez sumnje kasnoantičke tradicije, u Dalmaciji učestale tek od druge polovice V. ili početkom VI. stoljeća pod nesumnjivim germanskih utjecajima.”¹⁸⁸

Na pojedinim istraženim lokalitetima potvrđuje se od kraja VII. do kraja IX. stoljeća mirno suživljenje malobrojnih doseljenika sa starosjediteljima što se posebno očituje i u kontinuitetu načina pokapanja. “Na kraju, na temelju dosadašnjih rezultata istraživanja, može se zaključiti da se na području današnjeg zaseoka Poljaci u Glavicama kontinuirano sahranjuje od kraja VII. do kraja IX. stoljeća, te da je zahvaljujući stratigrafskim podacima utvrđena neposredna veza između paljevinskih i starijih poganski obilježenih kosturnih grobova, zatim neposredna veza između starijih poganski obilježenih grobalja na redove i mlađih grobalja na redove s kristijaniziranim pokojnicima, a posebno je značajno da je, zahvaljujući skupini grobova s grozdolikim naušnicama i dvama mlađim

¹⁸⁶ D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, str. 83.

¹⁸⁷ D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, str. 147.

¹⁸⁸ A. Milošević, *O kontinuitetu kasnoantičkih proizvoda u materijalnoj kulturi ranoga srednjeg vijeka na prostoru Dalmacije*. U: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. (Urednici: Miljenko Jurković – Tugomir Lukšić.) Zagreb, 1996., str. 39.

grobovima na položaju Gluvinih kuća II, utvrđen dodir jednih i drugih negdje oko sredine IX. stoljeća.”¹⁸⁹

Mirja Jarak je detaljnom analizom arheoloških nalaza ustvrdila postojanje formalnog kontinuiteta i zaključila da odnos između ranosrednjovjekovnih grobalja VII., VIII. i kasnijih stoljeća podupire to shvaćanje. “Nesumnjivo je da postoji formalni kontinuitet između grobalja 7. i 8. i grobalja 9. do 11. st. O tome svjedoči pojava grobova istoga tipa kao i jasno prepoznatljiv kontinuitet u izboru grobnih priloga. Postupne promjene koje se zapažaju u odabiru grobnih priloga lako se mogu objasniti razvojem društva i osobito prihvaćanjem kršćanstva tijekom 9. stoljeća... Pogansko groblje koje najbolje može poslužiti u obrazlaganju povezanosti između poganskih i kršćanskih grobalja i kada je riječ o oblicima grobova, jest groblje Razbojine kod Kašića u sjevernoj Dalmaciji... Razmatranje o najstarijim naušnicama na ranosrednjovjekovnim grobljima u Dalmaciji pokazalo je opravdanost povezivanja poganskog i ranog kristijaniziranog horizonta u jedinstven kulturni i etnički horizont. Prema podacima koji proizlaze iz analize ranosrednjovjekovnih grobalja, taj materijal ne daje nikakav oslonac za teorije o dolasku nove etničke zajednice potkraj 8. ili početkom 9. st. u Dalmaciju. Da bi se to naglasilo potrebno je inzistirati na čvrstoj povezanosti poganskog i najranijeg kršćanskog horizonta iz prve pol. 9. st. s jedne strane i pojavi novih starohrvatskih grobalja s karakterističnim starohrvatskim nakitnim inventarom od sredine 9. st. s druge strane. Dakle, ako postoji jedan rez koji se može uočiti u arheološkom materijalu, on se datira sredinom 9. stoljeća, a ne potkraj 8. st. ili početkom 9. stoljeća.”¹⁹⁰

Janko Belošević oprezno navodi da se ne raspolože čvrstim arheološkim argumentima “na osnovi kojih bi se sa sigurnošću i precizno moglo odrediti vrijeme nastanka starohrvatskih kosturnih groblja na tlu Dalmacije, nego samo pretpostavljamo da je to moglo biti neposredno po doseljenju Hrvata u ove krajeve, tj. oko sredine prve polovice VII. stoljeća.”¹⁹¹ On je zaključio da materijalnu i duhovnu kulturu Hrvata u Dal-

¹⁸⁹ Maja Petrinec, *Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja*. *Opuscula archaeologica*, Zagreb, 2002., sv. 26, str. 224.

¹⁹⁰ M. Jarak, *Zapažanja o grobljima 8. i 9. st. u Dalmaciji*. *Opuscula archaeologica*, vol. 26, Zagreb, 2002., str. 247-254.

¹⁹¹ J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*. Liber, Zagreb, 1980., str. 134-135.

maciji na arheološkom polju sa sigurnošću možemo pratiti tek od početka IX. stoljeća, tj. od vremena kad je, prema njegovu mišljenju, došlo do pokrštenja Hrvata.¹⁹²

Vladimir Sokol navedenu problematiku interpretira ovako: "I. Faza: Rani ili poganski sloj SMK-a \pm ?795.– 850./855. ... Sloj je vrlo pregledno fiksiran u radovima objavljenim u novije vrijeme... U načelu, mogli smo djelomično ili pretežno prihvatiti njihove konstatacije o trajanju i završetku poganskog sloja ukapanja sredinom IX. stoljeća. Kako je rečeno u prvom dijelu rada, ne bismo se mogli suglasiti s mišljenjem da taj sloj počinje negdje tijekom VII. ili početkom VIII. stoljeća... U prethodnom poglavlju iznijeli smo mišljenje o drukčijem datiranju pojedinih elemenata materijalne kulture toga doba: grozdolikim naušnicama, koštanim recipientima s ikonografskim motivima, itd., koje upravo u njihovu horizontalno-stratigrafskom položaju po grobovima i komparativnoj analizi ne možemo datirati prije kraja VIII. ili početka IX. stoljeća; a pojedine nesporno databilne primjerke novca i oružja na grobištima (mačevi, koplja s krilcima, ostruge) prema sredini IX. stoljeća. Jaka prisutnost karolinške tvarne kulture u grobovima poganskog ili ranog horizonta u Hrvatskoj, jednako tako i *potpuna odsutnost* nalaza ranijega merovinškog i bizantskog vremena, koji se inače nalaze u grobovima I. avarskoga kaganata... te nepostojanje *praške keramike* u hrvatskim nekropolama, nameću se kao pouzdane potvrde u prilog kasnijeg datiranja. Povjesničari će to svakako morati uzeti u obzir i usuglasiti s dosad utvrđenim povijesnim činjenicama... npr. seoba Hrvata oko 620. godine – da ili ne?... Prvi horizont nekropola, određen ovdje i kao rani ili poganski... u potpunosti se poklapa s našom I. fazom starohrvatske materijalne kulture, koju smo jednako nazvali 'ranim ili poganskim slojem' s obzirom na njezina pretežna obilježja. Također, u užem smislu, prema dominantnom nalazu možemo ju nazvati i *grupom s keramikom*... Iz svega iznesenoga možemo izvući generalni zaključak – da su za starohrvatsku tipologiju grobne komore u Primorskoj Hrvatskoj prvenstveno važni elementi tradicijske kulture preneseni iz pradomovine. To su ukopi u čistu zemlju i drevnu komoru. No svakako ima i utjecaja lokalnih uvjeta, npr. tla, koji omogućuju ili onemogućuju spomenute grobove s pločama. Stoga ovdje postavljamo čvrsti zaključak – da osim najranijih, ne postoji jedinstveni tip starohrvatske grobne rake i grobne arhitekture

¹⁹² J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata na jadranskoj obali od doseljenja do IX stoljeća*, str. 299.

već se iz tradicijskog prototipa razvijaju izrazito regionalni tipovi... Otpada tvrdnja da su način pokapanja i grobna arhitektura preuzeti od 'poluromaniziranog' (!) 'ilirskog stanovništva'... Više je autora sličnog mišljenja, koje ocjenjujemo netočnim, jer je riječ o prijelazu VIII./IX. i prvoj polovini IX. stoljeća... Rani ili poganski horizont u Hrvatskoj, najcjelovitije dokumentiran u citiranoj knjizi J. Beloševića, pokazuje nespornu činjenicu – ukopi toga doba, koji se sasvim sigurno protežu do u sredinu IX. stoljeća (i u srednjoeuropskom okružju, na sjeverozapadnu Panoniju i groblja tipa Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn; Justová 1990, 224), u najvećem su dijelu Hrvatske samo ukopi u običnu zemlju... Nekropolama, grobnoj arhitekturi te njezinu podrijetlu i tipovima, uostalom i svoj ostaloj materijalnoj i duhovnoj kulturi, Š. Batović i O. Oštrić... pripisuju isključivo ilirsko podrijetlo. Uz potpuno nejasnu situaciju oko ukopa u grobne humke ninskog područja, navode kao primjere 'neprekinutoga' kontinuiteta nekropole u Mihaljevićima i Ninu –Ždrijacu. Iz publiciranog materijala o groblju u Mihaljevićima... jasno je da je ta nekropola najvećim dijelom uništena građevinskim radovima, da su grobovi u stratigrafski različitim dubinama i različitih materijalnih kultura i razdoblja, te da su mnogi stariji ukopi uništeni novima. Iz tih činjenica slijedi prilično jasan zaključak da je tu riječ o različitim grobljima iz različitih razdoblja i da je novije, ne znajući, uništavalo starije. Zajedničko im je jedino mjesto, i to je sve što smijemo zaključiti, a tomu može biti mnogo razloga... U Ninu na lokalitetu Ždrijac situacija je puno jasnija. Horizontalno-stratigrafski, u kontinuitetu rasprostiranja zapad-istok, nalaze se samo starohrvatski grobovi u *jednom* sloju, izuzevši malu skupinu na zapadnom rubu, praktički *bez* kamene arhitekture... Ispod najzapadnijeg dijela, na vertikalno-stratigrafski *većoj* dubini nalaze se liburnski grobovi u manjim četvrtastim *kamenim škrinjama* u kojima su bili *zgrčeni* kosturi, te materijal IX. – III. stoljeća pr. Krista... Zaključiti možemo samo sljedeće: otprilike tisuću godina nakon prvih ukopa, jedno starohrvatsko naselje odabire isto mjesto za svoje ukopište, koje *rubnim* dijelom *sjeda iznad* 16 liburnskih grobova; i to je *sve* što im je zajedničko... Što se tiče usmjerenosti grobova pravcem Z-I, jednaka je na grobljima kasne antike i ranoga srednjeg vijeka po čitavoj Europi, i kršćanskoj i poganskoj, i to je tako poznata stvar da se više ne dokazuje, a sama po sebi ne govori ništa, no Batović i Oštrić ... misle drukčije... Keramika u tim grobovima praktički *nije prisutna*... Beloševićeva su istraživanja pokazala da na brojnim lokalitetima razmatranog područja koje datira (od VII.) ti-

jekom VIII. do polovine IX. stoljeća, u potpunosti izostaje, i to arheološki potvrđeno, u razdoblju od gotovo 250 godina horizont duhovne i materijalne kasnoantičke kulture... U knjizi o starohrvatskim nekropolama između Zrmanje i Cetine... D. Jelovina na više mjesta... govori o problematiki grobne arhitekture i donosi kategorične zaključke o njezinu podrijetlu od, citiramo, 'poluromaniziranog ilirskog starosjedilačkog stanovništva'... Tvrdnje o *izravnom* kontinuitetu antičke grobne arhitekture u srednjovjekovnu, o kontinuitetu načina pokapanja, kulturnom mjestu i kultu (valjda kršćanskom?) potkrepljuje trima tada neobjavljenim nekropolama: Bijaći – Sv. Marta, Danilo – Šematorij i Bribir – Vratnice... No postavlja se pitanje, ako je sva keramika u tim paljevinskim grobovima konteksta dijela već IX. stoljeća s razvijenom tehnologijom izrade, a takva je i starohrvatska – što bi bilo gotovo dva i pol stoljeća od vremena *dolaska* i dakako tolike udaljenosti od ostaloga slavenskog svijeta, pa ipak s njim slična i potpuno usporediva – kako objasniti da je tako brzo u Hrvatskoj u VII. stoljeću (ranom, kasnom?) napuštena i nestala praška keramika bez ikakva traga? To je danas isključivo mišljenje medievistike. Hrvati bi tada prije IX. stoljeća imali keramiku kakvu u slavenskom svijetu nitko ne bi imao niti bi se mogla s ijednom uspoređivati, zatim bi se opet na prijelazu VIII./IX. stoljeće mogla uspoređivati. U spominjanim se prostorima srednje Europe do Bugarske to nije dogodilo i njezin razvoj ne poznaje takve skokove... Također u načelu, teško je uspoređivati te žarne grobove iz Alpa i Panonije sigurne pripadnosti prve polovine IX. stoljeća s onima u Hrvatskoj interpretiranim kao sloj VII. stoljeća, te da se još među njima zemljopisno nalaze prekmursko/zalski 'praški lokaliteti', s kojima pak struka nije uspoređivala. U ispravnom postavljanju i razrješavanju ove problematike krije se – **arheološki** – datum dolaska Hrvata."¹⁹³

Realno zaključivanje o iznesenoj problematiki biti će moguće tek kada sveobuhvatna i detaljna arheološka istraživanja obrade uz postojeće i sve još neotkrivene nekropole. Ali, ni tada se sa sigurnošću ne će moći datirati *doseljenje Hrvata na Balkan oko, odnosno poslije 800. godine*. Tri jedina postojeća vrela o hrvatskoj doseobi datiraju taj dolazak na teritorij rimske Dalmacije u sredinu VI., odnosno u prvu polovinu VII. stoljeća. A sva ta tri vrela, u međusobno savršenom skladu, smještaju to do-

¹⁹³ V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 111., 122-123., 129., 155-158. i 165.

seljenje u nekada japodski dio današnje Hrvatske. Hrvatska povijest na Balkanu počinje u doba stapanja prvobitne skupine hrvatskoga naziva s Japodima, Liburnima i Dalmatima. Hrvati su iz zavelebitske hrvatske pradomovine na Balkanu mogli s Francima u IX. stoljeću zavladatai jadranskim priobaljem, odnosno prostorom Dalmata, ali to ne znači da su tek tada doselili na zapadni dio Balkana.

Prekid u kontinuitetu nekih detalja u načinu pokapanja zapaža se tek od oko sredine IX. stoljeća, što se može povezati gotovo samo s utjecajem Crkve. Promjene koje se zapažaju od početka IX. stoljeća, a koje se očituju posebno u načinu pokapanja i lociranju groblja oko crkava posljedica su jačeg kristijaniziranja povezanog prije svega za Franke. Prema Ljubi Karamanu širenjem kršćanstva u osvitu IX. stoljeća preokret se očituje u tipu groblja, obliku grobova, u vrsti i u podrijetlu predmeta koji su polagani s mrtvacem u grob. S primanjem kršćanstva počinje pokapanje i oko crkava. Mrtvaci se polažu u grobne jame obrubljene uokolo i pokrivene odozgo kamenjem, a položaj mrtvaca s glavom na zapadnoj strani i s rukama ispruženim uz tijelo ostaje nepromijenjen. S pokapanjem u blizini crkava postupno popušta stroga orijentacija grobova.¹⁹⁴ Grobove oko crkava nalazimo u crkvama koje su podignute u Bijaćima, Rižinicama i Biskupiji. Ali, pored toga i dalje se održavaju groblja na redove bez crkava i to u Dalmaciji otprilike do 1000. godine, a u Podravini, gdje je crkvena organizacija bila slabija, još u punom XI. stoljeću. U Glavičinama se nije našao nikakav trag crkve na groblju.¹⁹⁵ Ranosrednjovjekovni zaseoci imaju svoja posebna ukopišta bez crkve sve do XI. stoljeća.¹⁹⁶ U najstarijim grobovima, kao i u grobovima od IX. do XI. stoljeća, mrtvaci su polagani s glavom na zapadu, a s nogama na istoku, dok su ruke redovito ispružene niz tijelo.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Lj. Karaman, *Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatsko groblje*. Rad JAZU, knj. 268, Zagreb, MCMXL, str. 30, 32, 35.

¹⁹⁵ Lj. Karaman, *Živa starina*. HIBZ, Zagreb, 1943., str. 110-112.

¹⁹⁶ Tonči Burić, *Srednjovjekovna naselja u Kaštelima*. U: *Zbornik Kaštela kolijevka Hrvatske*. Uredio: Milan Hodžić. Matica hrvatska Kaštela, Kaštela, 1999., str. 33.

¹⁹⁷ Lj. Karaman, *Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima*, str. 26. "Tek u kasnijem srednjem vijeku nalaze se kod Hrvata mrtvaci položeni u grobovima s rukama skrštenim na prsima. Fra Marun je zabilježio, da su u grobovima vjerojatno dosta kasnog doba otkopanim uokolo crkve u 'Stupovima' u Biskupiji mrtvaci imali ruke prekrštene na prsima, a u istom je položaju našao i mrtvace ispod nekih srednjovjekovnih stećaka u Mirlovića-Zagori." (Lj. Karaman, *Iskopine društva "Bihaća"*

Starohrvatsko groblje u Glavičinama, Mravince kod Splita

Starohrvatski grob u Glavičinama, Mravince kod Splita

2.

Najstarija hrvatska povijest nije shvatljiva ako se tumači samo zaključcima iz analiza nekropola zato što postoje druge mnogobrojne potvrde kontinuiteta starosjeditelja u etnogenezi Hrvata. Kontinuitet kulture starosjeditelja važna je činjenica koja tako potvrđuje snagu i prevlast autohtonog elementa i u etničkom smislu. "Za materijalnu kulturu Južnih Slovena neosporno je značajan *autohtoni balkanski elemenat*. Osnova ovog elementa je ilirska i tračka materijalna kultura."¹⁹⁸ Najpotpuniji prikaz o ostacima paleobalkanskih elemenata u današnjem pučanstvu nekadašnje rimske Dalmacije i Balkana uopće dao je T. P. Vukanović. On je kontinuitet opširnije obrazložio u materijalnoj kulturi, glazbi, običajima i vjerovanjima, društvenom uređenju, umjetnosti, nošnji, nakitu i ekonomsko kulturnim tvorbama.¹⁹⁹

Kontinuitet autohtonosti osobito se očituje u identičnosti keramike, nakita i odijela.²⁰⁰ U narodnoj umjetnosti sjeverne Dalmacije i susjedne Bosne zapaža se u ornamentici mnogo istih ukrasa kao i u antičkoj umjetnosti.²⁰¹ "Kultura domaćeg stanovništva ostavila je na istočnoj jadranskoj obali od Kotora do otoka Krka jake tragove."²⁰² Lidija Bakarić posebno zaključuje da su japodske tradicije ostale u tragovima do danas.²⁰³

u *Mravincima*, str. 10. Usp. i Lj. Karaman, *Starohrvatska umjetnost*. Časopis za hrvatsku povijest /Zagreb/, I/1943, 1-2, 79-82.)

¹⁹⁸ M. Garašanin - J. Kovačević, *Pregled materijalne kulture Južnih Slovena*, str. 210, 214.

¹⁹⁹ T. P. Vukanović, *Etnogeneza Južnih Slovena*. U: *Vranjski glasnik*, knj. X. Narodni muzej, Vranje, 1974., str. 175-243.

²⁰⁰ Garašanin-Kovačević, *Pregled materijalne kulture*, str. 138 -176, 186-195.

²⁰¹ Đurđica Petrović-Mirjana Prošić-Dvornić, *Narodna umjetnost*. Jugoslavija Beograd-Spektar Zagreb-Prva književna komuna Mostar, 1983., str. 33. Utvrđen je i kontinuitet antičkog rakna u srednjem vijeku u primorskom dijelu Dalmacije, izuzevši područja Dubrovnika. (Đurđica Petrović, *Prilog proučavanju kulturnog kontinuiteta u materijalnoj kulturi jadranskog područja*. U: *Fiskovićev zbornik*. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture -Književni krug u Splitu, Split, 1980., str. 664-684.) Kontinuitet iz antičkih vremena potvrđuju čak i detalji. Još u prvoj polovici XX. stoljeća pastiri su u Dalmaciji urezivali na štapove brojke koje ukazuju na začuđujuću sličnost s brojevnim oznakama Etruščana i Rimljana. (Georges Ifrah, *Storia universale dei numeri*. Mondadori, Milano, 1983., str. 160-161.)

²⁰² Z. Vinski, *Epoha seobe naroda*, str. 27.

²⁰³ "Poznato je da su mnogi detalji sa današnje narodne nošnje Gačana tradicija japodskog stila i ukusa. To je naročito vidljivo na tzv. crvenkapi, kapi crvene boje, koja

Kontinuitet na području duhovne i materijalne kulture konkretno je potvrđen:

1. mrežom istih prometnica iz rimskog doba na području obalnog pojasa;
2. istim ili sličnim načinom gradnje kuća i drugih nastambi;
3. istim oblikom i načinom upotrebe ognjišta;
4. najstarijim načinom paljenja vatre kresanjem kremenca u pojedinim krajevima;
5. upotrebom iste simbolike (svastike, drveta života, itd.);
6. istim načinom ukrašavanja s prevladavanjem geometrijskih motiva;
7. identičnošću metalnog ukrasa u oblicima, upotrebi, primjeni i tehnici izrade;
8. istim ukrasnim predmetima (naušnice, prstenje, kopče, itd.);
9. istim oblikom mnogih oružja i oruđa (stožasta preslica, tkalačke daščice, prastara vretena, sjekire, noževi, češljevi, udice, osti, igle za krpanje mreža, konjske žvale, zvona za stoku, nožice za striženje ovaca, žrvanj, isti tip mlina, itd);
10. istim načinom lijevanja metalnih predmeta u jednodijelnim ili dvodijelnim kalupima;
11. keramikom, koja je ista u tehnici obrade, u oblicima, ukrasima, sredstvima za obradu, razmjeni i upotrebi;
12. tragovima prastarog numeričkog sistema, koji je većinom mediteranske autohtone komponente;
13. prapovijesnom stratigrafijom u nizu pojava, a posebno u toponomastici, antroponomiji i uopće jeziku;

oblikom i bojom oponaša nekadašnju brončanu japodsku kapu, a vezena je ukrasima vrlo sličnim onima koji su ukucavani u brončani lim japodske kape.“ (Lidija Bakarić, *Prozor jučer i danas*. Grad Otočac, sv. 5. Izd. Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke – Gacko pučko otvoreno učilište Otočac, Otočac 1999. str. 8-9.) “Japodi su prvi poznati prastanovnici današnje Like čije ime poznajemo, zatim znamo imena njihovih naselja i još poneke pojedinosti koje ukazuju da su na tlu prethistorijske Like i Like pod rimskom vlašću živjeli ljudi koji su bili tipični dinarski gorštaci i koji su očito svojim psihofizičkim osobinama u velikoj mjeri nalikovali današnjim Ličanima.“ (Mirko Marković, *Ličani kroz prošlost*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 19

14. u mnogim elementima koji upućuju na predrimske tradicije, a posebno u društvenom uređenju, rodovskim odnosima, braku i obitelji;
15. istom obućom i nošnjom (japodske kape u Lici, vunene sukne- ne hlače s pojasom, kožni opanci, ženski rupci za glavu, sukne- ne pregače s resom, kabanica-ogrtač od krzna ili sukna, košulja, kratki haljetak itd.)²⁰⁴

Irma Čremošnik u analizi nošnje na rimskim spomenicima zaključila je da su se dijelovi “autohtone nošnje naših ilirskih plemena očuvali... najzad, kroz vjekove i do danas: tako se opanci nose u svim našim krajevima, maramu na glavi istog oblika nose i danas žene u Hercegovini, kapuljaču -cucullus- nose svi pastiri, a u Hercegovini je i danas poznata i duga i kratka kapuljača; poludugu košulju širokih rukava, slično dalmatici, nose žene u Bosni, uske hlače sa tozlucima nose muškarci u Primorju i Hercegovini. Možda bi detaljnija upoređenja današnjih narodnih nošnji sa autohtonom nošnjom naših Ilira u rimsko doba dala i više analogija”.²⁰⁵ Zorislava Čulić analizirala je neke detalje narodnih nošnja Bosne i Hercegovine u usporedbi sa starobalkanskom kulturnom tradicijom. Ona je, između ostalog, konstatovala i sljedeće: “Tako je do sada konstatovano da je ličko-dalmatinska crvena kapica, koja se nosi i u zapadnoj Bosni, analogna kapi iz železnog doba nađenoj u Kompolju u Lici, kao i izvestan broj ženskog nakita iz preistorijskih nalazišta. Dalje valja spomenuti ‘toke’ sa srebrnim pucetima u muškoj nošnji Bosne i Hercegovine, koje odgovaraju nekoj vrsti pancira od metalnih pucadi kakav je nađen u jednom ilirskom grobu na Glasincu. Za pastirsku kabanicu sa kukuljicom također su konstatovali neki naučnici da je ostatak stare balkanske nošnje, a također i za ‘struku’ kojom se ogrću u hladne

²⁰⁴ Š. Batović-O. Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine*, str. 245-281. Šime Batović i Olga Oštrić sve navedene i druge primjere kontinuiteta detaljno su obrazložili u ovoj studiji. Usp. i: Ksenija Vinski-Gasparini, *Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima*. Peristil, Zagreb, 1954., str. 119-127; J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*, str. 113-114, 122, 124; D. Jelovina, *Ranosrednjovjekovno groblje na lokalitetu Brig kod izvora Zduša nedaleko Vrlike*. Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 13, str. 113; Irma Čremošnik, *Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini*, GZM, Arheologija, n. str., tom XVIII, 1963., str. 109-110, 114; Duje Rendić-Miočević, *Antička baština u kulturi jugoslavenskih naroda*. Zbornik zagrebačke slavističke škole, III/1975., 3, 291-301.

²⁰⁵ I. Čremošnik, *Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini*, str. 121.

dane ne samo pastiri nego i svi ljudi u planinskim krajevima na području dinarske etničke zone.”²⁰⁶ Z. Čulić je upozorila i na prikaze žena na stećcima koje su odjevene u haljine duge do gležnja, s dugim rukavima, zatvorenim sprijeda ili nerazrezanim. Ona je, ističući da se na nekim prikazima sasvim jasno vide te haljine opasane pojansom, dok su na drugima bez pojasa i padaju koso do zemlje, zaključila: “Među njima ima samo jedna na kojoj se vide nabori u donjem delu, dok su sve ostale prave i bez nabora. Po svom obliku i po tome kako su opasane i kako padaju pravo do zemlje, ove haljine na stećcima mnogo podsećaju i na dalmatiku i na našu dinarsku košulju. Karakteristično je također i to da se ove predstave figura u spomenutim haljinama nalaze najviše i uglavnom na stećcima iz naših dinarskih krajeva: Stoca, Konjica, Duvna, Mostara, Kupresa, Trebinja, Kalinovika, Bileće, Imotskog, Gornjeg Hrasna, a ima ih i iz okoline Nikšića i iz Dalmacije. Dakle, sa teritorije na kojoj je bila poznata dalmatika, i na kojoj obitava naša dinarska košulja. Iako nam podaci ne dozvoljavaju da sa sigurnošću tvrdimo da se ovde radi baš o košulji, ipak možemo pretpostaviti, prema onome što smo ovde izneli, da to može biti ova odeća. Prema crtežima vidi se sasvim dobro da je ona spreda sasvim zatvorena, a košulja je kod naših žena jedini deo nošnje koji je sasvim zatvoren spreda i navlači se preko glave. Među druge delove odeće koje nose žene u dinarskim krajevima preko košulje spada sukna duga haljina; ona je razrezana sasvim spreda i skopčava se samo u gornjem delu, a negdje se samo opasuje, bez zakopčavanja. Na osnovu ovih podataka iz srednjeg veka, iako nedovoljnih za šire zaključke, možemo konstatovati da je postojao izvestan kontinuitet u upotrebi odeće, koju smo ovde okarakterisali najpre kao dalmatiku, a zatim kao košulju. Sam naziv ‘dalmatica’ u srednjem veku nalazimo jedino za odeću kod sveštenstva u crkvi, dok se u narodu ovo ime, izgleda, već bilo izgubilo. Ali to ne znači da je sama odeća mogla da iščezne sa nestankom njenog imena.”²⁰⁷

Neki su ostaci paleobalkanske kulturne baštine, koje tijekom stoljeća nalazimo i u Hrvata, pripadali i drugim etničkim elementima na Balkanu. Tako je pojava tetoviranja poznata u Makedoniji, Bugarskoj, Grčkoj, Albaniji, Crnoj Gori i drugim balkanskim područjima. U Hrvata je tetovira-

²⁰⁶ Z. Čulić, *Prilog proučavanju elemenata starobalkanske kulturne tradicije u narodnim nošnjama Bosne i Hercegovine*. Godišnjak ANUBiH, knj. IV, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2. Sarajevo, 1966., str. 175-176.

²⁰⁷ Z. Čulić, *Prilog proučavanju*, str. 174-175.

nje poznato osobito u Lici, Slavoniji, Dalmatinskoj zagori i primorju, ali je činjenica da se tetovira većina Hrvata u Bosni i Hercegovini.²⁰⁸ Tetoviranja u našim krajevima bilo je sigurno od prapovijesti. Strabo, kad piše o Japodima, tvrdi i ovo: “Onaj je kraj siromašan, oni većinom žive od sijerka i prosa; oružje im je keltičko, a punktiraju se kao i ostali Iliri i Tračani.”²⁰⁹ Taj Strabonov podatak potvrđuje da je tetoviranje autohtona pojava na velikom dijelu Balkana. Međutim, tetoviranje “kod hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini... predstavlja nešto specifično u odnosu prema tatauiranju kod nekih drugih etničkih grupa na Balkanu (npr. kod jednog dijela Arbanasa, te kod aromunskih grupa u Bugarskoj, Albaniji, Grčkoj i Jugoslaviji.)”²¹⁰ Ta specifičnost u tetoviranju bosanskih i hercegovačkih Hrvata izražava se prvenstveno u vitalnosti održavanja toga narodnog običaja do danas i u obilju ornamentalnih motiva kojima se ukrašuje ljudsko tijelo.²¹¹ Nisu još za sve narode, pa tako ni za Hrvate posebno u Bosni i Hercegovini, razjašnjeni ni podrijetlo ni pravi smisao održavanja tetoviranja. Na temelju raspoložive građe smatra se da se i u toga hrvatskog stanovništva radi o jednoj jako ukorištenoj staroj tradiciji koja se neprekidno održavala do naših dana.²¹² Bez obzira na to što je tetoviranje zajedničko mnogim narodima na Balkanu, važno je u Bosni i Hercegovini zbog njegovih posebnosti koje su dokaz da ono ne potječe ni od kojeg različitog etničkog elementa iz doba “seobe naroda”.

Postojanje krsne slave u Hrvata i u srednjovjekovnoj Bosni potvrđuje da je bio osobito jak paleobalkanski element koji je očuvao tu prastaru svetkovinu vezanu s kultom Lara.²¹³ Kada su Lari zamijenjeni kršćan-

²⁰⁸ Mario Petrić, *O pitanju porijekla običaja tatauiranja kod balkanskih naroda*. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, vol. 39-40. Beograd, 1967., str. 219.

²⁰⁹ Ć. Truhelka, *Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini*. GZM, VI/1894, 2, 256.

²¹⁰ M. Petrić, *O pitanju tatauiranja i cikatrizacije kod prahistorijskog stanovništva jednog dijela Balkana*. Godišnjak ANUBiH, knj. IV. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2. Sarajevo, 1966., str. 168. Usp. i Zdenka Miletić, *Glazbena zrnca iz Bosne*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., str. 185.

²¹¹ M. Petrić, *O pitanju tatauiranja*, str. 168.

²¹² M. Petrić, *O pitanju tatauiranja*, str. 169.

²¹³ O krsnom imenu usporedi M. Kuzmić, *Krsno ime*. Nastavni vjesnik, knj. XXXV, 1926/27, Zagreb, 1927., str. 202-204; knj. XXXV/1927, str. 334-345. Ćiro Truhelka je doveo krsnu slavu u vezu s kultom Lara, koji su kao i Geniji, samo muškog roda. “Genij je, da se etnološki izrazim, *osobni totem* muškarca kao pojedinca, dočim je Lar, kao nekadanji *totem rodočelnika, porodični totem*, a budući da ovaj može biti samo muškarac, posve je prirodno, da i *familia Lar* i od njega izvedeno *krsno ime*

skim svecima (u vremenskom smislu), moguće je utvrditi ako se sveci, koji se slave kao krsno ime, analiziraju kronološkim redom življenja. Ćiro Truhelka je to učinio s dvadeset i četiri sveca “koji se u grkoistočnjaka u našim krajevima najobičnije slave”. On je, na temelju toga, došao iznenađujućih zaključaka: “22 od njih idu naime u predjustinijansko doba, a samo dva, Alimpije Stupnik Paflagonac, koji pada na 26. studenoga, a umro je 641., i Martin Papa (14. II. +655.) ide u VII. vijek. I ti se slave vrlo rijetko, može se reći kao izuzetci. Golema većina svetaca raznih slava svakako je predslovljenska, kanonizirana prije dolaska Slovljena na jug. Zanimljivo je primijetiti, da se među krsnim imenima - osim Save Nemanjića - ne nalazi ni jedan od srpskih nacionalnih tzv. svetaca, premda ih ima s onima iz dinastije Nemanjića lijep broj. Što se sv. Save tiče, on se tako rijetko slavi, da bi u svim slučajevima trebalo ustanoviti, ne radi li se o jednoj recentnoj pojavi, kao rezultatu promičbe ovoga kulta, koji poprima jači opseg tek od karlovačkog sinoda od 3. siječnja 1775., kada su na zahtjev austrijske vlade izabrani kao patron za Srbe sv. Sava, za Grke car Konstantin, a za Rumune sv. Petka. Po ovom se čini, da se krsna slava na Balkanu oblikovala još prije dolaska Slovljena, to jest *larizam* je ustupio mjesto slavi u predjustinijansko doba, i to jamačno u vezi sa strogim zakonskim odredbama, izdanim protiv tajnog kulta Lara konstitucijom cara Teodozija od god. 392. Slovljeni su zatekli tu slavu već izgrađenu pri svom dolasku i preuzeli je, prešavši na kršćanstvo, onakvu, kakvu su je našli.”²¹⁴

Neprijeporan spomen krsne slave ili krsnog imena u srednjovjekovnih Hrvata imamo zabilježen u povelji Pavla Šubića, bana Hrvatske i Dalmacije i gospodara Bosne, koja je izdana 7. travnja 1299. u Skradinu.²¹⁵ “Krstno ime slavio je gost Radin na dan sv. Jurja. Istog dana slavio je i župan Bijeljak Sanković. Sv. Mihovila slavio je njegov brat Radić. Banica Elizabeta majka bana Stj. Kotromanića, slavila je sv. Katarinu mučenicu (25. studenog). Čini se, da je i ban Pavao Šubić slavio kr-

mogu biti samo muškog roda. Kad se Lar zamjenjivao slikom svetca, mogla je ta biti samo muška”. (Ć. Truhelka, *Studije o podrijetlu*. MH, Zagreb, 1941., str. 80-81.)

²¹⁴ Ć. Truhelka, *Studije*, str. 80-81. Truhelka je izrazio misao da se postojanje krsne slave “podudara s granicom, koja je dijelila helensko kulturno područje od latinskog”. (Ibid., str. 95).

²¹⁵ Milenko Filipović, *Slava, služba ili krsno ime u pisanim izvorima do kraja 18. veka*. U: *O krsnom imenu*. Prosveta, Beograd, 1985., str. 179.

stno ime na sv. Ivana Krstitelja. Svakako, on je ovoga sveca uzeo za zaštitnika svoje obitelji.”²¹⁶

Ć. Truhelka je upozorio da slava krsnog imena kao sasvim narodna svetkovina ima u stanovitim etničkim slojevima na sjeverozapadu Balkanskog poluotoka vrlo velik ugled “može se reći veći, nego li sam Uskrs ili Božić... Pretežni dio pristaša pravoslavne vjere: Rusi, Grci, Bugari i Rumuni tu slavu uopće ne poznaju; ne slave ju dapače ni svi Srbi u istočnom dijelu kraljevine Srbije, dočim je u Bosni slave i Karavlasli, dakle pleme romanskog porijekla. Prema tomu nije područje, na kome nalazimo krsnu slavu kongruentno ni sa područjem pravoslavlja ni sa područjem srpstva. Još zanimljivija od ove činjenice je druga, da se ‘krsna’ slava nalazi i u katolika i u muslimana”.²¹⁷

3.

Glazbeni je pučki izričaj najintimniji i najdublji izričaj psihe jednog etnosa. M. Gavazzi je skupu paleobalkanskih elemenata pribrojio “i osobiti, također vrlo živo još održani element pučke muzike u jednog dijela Hrvata. Dobro poznato ‘ojkanje’ (Dalmatinaca, Ličana i dr.), ali i pjevanje u osobitim, našem muzičkom uhu neobičnim ‘primitivnim tonalitetima’ dotično intervalima (u Istri, na otocima i djelomice u Dalmaciji i primorskom zaleđu) - nema analogije nigdje u ostalih Slavena, pa ni ostalih naroda, s kojima su dolazili u dodir, osim na samom Balkanu i možda

²¹⁶ Leo Petrović, *Kršćani bosanske crkve*. Dobri pastir, Sarajevo, 1952., str. 163. L. Petrović u tom tekstu navodi kako je nekad krsno ime slavljeno kod svih katolika. “Taj su običaj, radi velikih zloupotreba i pravoga divljanja franjevci zabranjivali i u svojim župama iskorijenili.” (Ibid.)

²¹⁷ Ć. Truhelka, *Testamenat gosta Radina*. GZM, XXIII/1911,3, str. 369-370. Truhelka je i prije smrti ponovio misao da krsna slava nije svetkovina istočne Crkve, a posebice je istaknuo ovo: “Vj. Klaić pak je prije desetak godina u jednom članku u ‘Hrvatu’ naveo cijeli niz isprava, po kojima su tu slavu, u davna vremena slavila i neka hrvatska plemena; dr. I. Erdeljanović našao je taj običaj u katoličkih Arbanasa, a isto i Miljanov. M. Dj. Milićević navodi, da je slave i Vlasi u Srbiji, a u novije doba tvrdi Carsten Hoeg, da čak Sarakaćani u Epiru slave sv. Iliju, sv. Petku i Veliku Gospojinu. Ovaj navod valja uzeti s oprezom, jer se tu često radi o crkvenoj slavi patrona.” (Truhelka, *Studije*, str. 65.) O krsnoj slavi u Hrvata usp. i: Vladislav Skarić, *Postanak krsnoga imena*. GZM, XXXII/1920, 3-4, 245-272; N. Z. Bjelovučić, *Krsno ime i zdravica banu domaćinu u Konavlima*. Napredak, *Hrvatski narodni kalendar* za 1933., str. 126-130.

gdje u njegovoj blizini). Ta činjenica, pa arhaičnost pjesama i tonaliteta upućuju najprije na izvor u davnih stanovnika rečenih zemalja.”²¹⁸

Autohtonost pučkoga glazbenog izričaja u Bosni i Hercegovini iz “ilirskog doba” i njegova posebnost s obzirom na izričaje svih drugih balkanskih naroda dokazuju istraživanja Cvjetka Rihtmana. Vrlo je indikativan način na koji je Rihtman došao do svojih rezultata. On nije sumnjao u auktoritet nekih povjesničara i etnologa koji su smatrali da su Albanci potomci starih Ilira, pa je bio logičan kad je očekivao da će u Albaniji naći primjera sličnih bosanskima i, možda, još savršenijih polifonih oblika iste kategorije. Međutim, ništa od onoga, što je uspio zabilježiti od Albanaca u Jugoslaviji ili saznati od folklornih skupina iz Albanije, nije svjedočilo (protivno njegovu očekivanju) o srodnosti ili sličnosti tih dviju tradicija, već o njihovoj priličnoj razlici. Zapravo, on nije uspio pronaći ništa što bi odgovaralo karakterističnoj seoskoj polifoniji Bosne i Hercegovine. “Afnitet je sasvim neznatan i takve prirode da bi se jedino moglo govoriti o izvjesnom uticaju narodne muzike Bosne i Hercegovine na narodnu muziku Albanije, ali se niukom slučaju ne bi moglo govoriti o nekom zajedničkom, istovjetnom, porijeklu ovih tradicija. Prema tome, morao sam da zaključim jedno od dvoga: ili nisam uspio da dođem do prave arbanaške seoske tradicije, ili bosanski polifoni oblici nisu ilirski.” Kad je Rihtman proučio Barićevo djelo o podrijetlu Albanaca, u kojem se dokazuje da hipoteza o njihovu ilirskom podrijetlu nije nimalo utemeljena i da albanski jezik nije ilirski nego jedan trački dijalekt, Rihtman je shvatio da je sasvim suvišno tražiti u Albaniji potvrdu “za ilirsko porijeklo polifonih oblika Bosne i Hercegovine. Otsustvo analognih primjera u muzičkoj tradiciji Arbanasa nije moglo osporiti pretpostavku o njihovom ilirskom porijeklu, niti je dokazati”.²¹⁹ Rihtman je saže-

²¹⁸ M. Gavazzi, *Kulturna analiza etnografije Hrvata*. Narodna starina, knj. VII., Zagreb, 1928., str. 119. Gavazzi je, u nedostatku brojnijih primjera, pokušao obrazložiti samo “neke primjere” iz etnološkog blaga današnjih južnih Slavena, ali napominje da su i neki od tih primjera bili poznati balkanskom prastanovništvu (čun od jednog komada debla, plesanje kola, obredno striženje kose). Usp. M. Gavazzi, *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena*. Etnološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1959., str. 28-31.

²¹⁹ Cvjetko Rihtman, *O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine*. Rad Kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952. Zagreb, 1958., str. 99-100. C. Rihtman nije poznavao istraživanje albanskog muzikologa Ramadana Sokolija koji je iznio da postoji pojava polifone glazbe na jugu i homofone na sjeveru Albanije i da to odražava razlike što su u pučkoj glazbi

tak svojih istraživanja dao ovako: “U toku tog posla primijetio sam da se karakteristike stanovite lokalne prakse ne razlikuju bitno od susjednih, ukoliko oba područja pripadaju zajedničkom širemu području. Naprotiv, karakteristike širih područja nailaze u svome rasprostiranju, na prilično oštre granice. To se dešavalo naročito ondje gdje se granice širih područja podudaraju sa prirodnim granicama, tj. granicama koje su uslijed strukture tla otežale saobraćaj između ovih područja. Takvu oštru granicu predstavlja, na primjer, Javor Planina između Birča i Glasinca. Birač pripada širem području ‘Posavine’, a Glasinac području kome je, tako se bar meni čini, on sâm centar. Glasinac se pričinja kao centar zato što tamo nalazimo, na okupu, najjasnije primjere karakterističnih oblika njegovog šireg područja, kao i veći broj varijanata tih oblika. ‘Glasinačko’ područje je ono koje prelazi istočne granice Bosne. Na jugozapadu one dopiru do Hojte. Bjelašnica i Treskavica planina spojene su Hojtom visokim prevojem, koji se poput bedema ovdje izdiže i oštro razdvaja ‘glasinačko’ područje od susjednog. To susjedno područje, koje ovdje počinje i odavde se (od Rakitnice i Umoljana) prostire na jug, zahvata veći dio Hercegovine. Širem ‘posavačkom’ području našli smo oštre granice još i na prevoju od Stoca (brda) do Visoke Glavice (između Vučje Planine i Debelog Brda), koji razdvaja Jezera (Teslić) i područje Nemile (Zenica). Široko područje jugozapadne Bosne oštro je ograničeno, kod Jajca, srednjim tokom Vrbasa. Odavde pa do Dinare nalazimo zajedničke, naročito karakteristične, oblike u takozvanim putničkim pjesmama, koje se ističu posebnim oblikom melostrofe i posebnom tehnikom potresanja (nešto poput trilera). Ovo putničko potresanje (gr’otanje) nalazimo na tom širokom području i kod Srba i kod Hrvata, a izvan tog područja ni kod jednih ni kod drugih... Na području sjeverozapadne Bosne, dionica prvog partnera ne spušta se ispod dionice drugog, iako pojedini detalji oblika sa ovog područja očito odaju izvjesnu srodnost sa oblicima ostalih područja Bosne i Hercegovine. Isto možemo kazati i za područje uže Krajine (od Une do Kladaše). Granice ovih (širih) područja još nisu tačno obilježene... ako navedena područja, ovako skicirana, uporedimo sa geopolitičkim pregledom ilirskih plemena, lako ćemo primijetiti da se ‘šira’ područja polifonih oblika prilično tačno podudaraju sa područjima pojedinih ilirskih plemena. Ova činjenica ne može biti slučajna, a to i je-

Ilira postojale već u prapovijesno doba. Usp. A. Stipčević, *Iliri*. II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1989., str. 189.

ste razlog koji me danas još više ubjeđuje u pretpostavci da ova specifična polifona praksa zaista predstavlja relikv ilirske muzičke kulture.”²²⁰ Rihtmanov bitni zaključak, koji je iznio u diskusiji, kategoričan je i ova-ko glasi: “Neka područja najjasnijih polifonih oblika predstavljaju se kao centri, koji se podudaraju s centrima ilirskih naseobina. U nekim centrima, kao u Glasincu, ta se je praksa odlično sačuvala, premda se stanovništvo izmijenilo, t.j. došlo iz istočne Hercegovine. Istraživanja su u tom dijelu Hercegovine pokazala oblike posve različite od glasinačkih! Jasnije je, da su današnji Glasinčani preuzeli oblike zatečene u Glasincu. Važan je podatak, da su se u Glasincu naseljavali pojedinačno, a ne grupno. A u takvim prilikama došljaci uvijek preuzimaju tradiciju i nošnju nove sredine.”²²¹ Rihtman je posebno upozorio i na to da na području Bosne i Hercegovine postoje velike razlike između “malovaroške tradicije” razvijene pod jakim utjecajem Istoka i seoske, čiji su uvjeti postojanja i prenošenja više pogodovali konzerviranju. Prema njemu, polifona je praksa na selu poprimila posebne oblike, među kojima noviji sloj oblika potiskuje starije, koji su čvršće vezani za pojedina uža područja. “Stariji sloj posebno obilježava tretman sazvučja sekunde, koji se ne može objasniti elementima muzičke kulture evropskih naroda, a ni uslovima njihovog razvitka, pa nema sumnje da se njegovo porijeklo mora tražiti u kulturnoj tradiciji vanevropskih, ili ranijih evropskih naroda, u svakom slučaju - u mraku preistorije.”²²²

²²⁰ C. Rihtman, *O ilirskom porijeklu*, str. 102-103.

²²¹ C. Rihtman, *O ilirskom porijeklu*, str. 103. Prema O. Mladenović Rihtmanova ispitivanja u tom pravcu mogu se proširiti i na igre (plesove), u prvom redu bosansko-hercegovačke, “pa će se videti u kojoj meri koreografski materijal podupire Rihtmanove zaključke”. (O. Mladenović, *Kolo u Južnih Slavena*. Etnografski institut SANU. Posebna izdanja, knj. 14, Beograd, 1973., str. 24.)

²²² C. Rihtman, *Die Hauptmerkmale der konstatierten Schichten in der traditionellen Musik und in den Musikinstrumenten Bosniens und Herzegowina*. Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. XXVI, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 9, Sarajevo, 1965., str. 224. Rezultati Rihtmanovih istraživanja prihvaćaju se u historiografiji. (Usp. Stipčević, *Iliri*, str. 230.) Nije bez značenja što je Rihtmanove rezultate prvi popularizirao Vladimir Dvorniković, pisac *Karakterologije Jugoslovena*. On je poslije drugoga svjetskog rata naglasio da su “sva ta dosadašnja, iako razasuta i nedovršena ispitivanja, i jezička (osobito toponomastička) i socijalna i pravno-istoriska, etnološka, antropološka itd., pokazala... da u celokupnom našem etničkom liku ima mnogo više starobalkanskih, tračko-ilirskih i balkansko-romanskih elemenata nego što se to *dosad u našoj nauci isticalo*”. Dvorniković je zaključio da su naivna sva vjerovanja u iščezavanje starog stanovništva i da u novijim

Rihtmanova analiza glazbenog izričaja na bosanskom selu dokazala je i na glazbenom području apsolutnu prevagu autohtonoga (domaćeg) etničkog elementa u Bosni i Hercegovini od prapovijesti do danas. To stanje također potvrđuje da na tom području nije nikad bilo toliko jakih doseljavanja da bi mogla izmijeniti etničku strukturu starosjeditelja.

O snazi starosjediteljskog etnika svjedoči i upozorenje D. Rendića - Miočevića da se imena hrvatskih kraljeva pišu dvojako i da se to može povezati sa sličnim običajem starosjeditelja u antičko doba. Hrvatski banovi nose samo jedno ime, i to narodno, a takvo bi se ime moglo "barem formalno, dovesti u vezi s imenima kakva nose u kasnoj antici i rimski građani". Imena krunjenih hrvatskih vladara, dakle onih u X. i XI. stoljeću navode se na drugi način. Hrvatski vladari se u povijesnim izvorima pojavljuju s onomastičkom formulom u kojoj nalazimo dva imena (*ego Suinimir qui et Demetrius; ego Demetrius qui et Suinimir; ego Cresimir qui alio nomine vocitor Petrus...* itd.). Rendić - Miočević izveo je iz te činjenice sljedeće zaključke: "Iz navedenih formulacija (*qui et...*, *seu*) jasno se vidi da se tu jedno od dva imena javlja alternativno, odnosno da vladar nosi 'dva' imena samo alternativno tek toliko da oba budu naznačena, jer je moguće - kao što epigrafski izvori potvrđuju - da vladar bude označen i samim jednim od tih dvaju imena. Ne ulazeći meritorno u historijske aspekte toj zanimljivoj pojavi dvaju (alternativnih) imena u onomastici hrvatskih kraljeva u srednjem vijeku, potrebno je još jednom upozoriti da su knezovi, odnosno vladari koji nisu predstavljali krunjene glave, nosili uvijek samo jedno, i to narodno ime. Hrvatski vladari, primajući kraljev naslov, primali su, kako iz svega proizlazi, još jedno, i to kršćansko ime, koje se, alternativno, (tj. samo), mada izuzetno, javlja i na epigrafskim spomenicima. Zašto to spominjem? Iako neću reći da se radi o direktnoj analogiji, niti o direktnom preuzimanju ili kontinuiranju nekih pojava iz antičkog doba u domeni onomastike, vrijedno je pri tome upozoriti na neke, barem u formi, veoma slične formule u ilirsko-rimskoj onomastici. Radi se konkretno o specifičnim onomastičkim formulama koje zapažamo na natpisima mornara ilirskog porijekla koji su umrli služeći u Misenumu,

istraživanjima "sve više izbijaju etnički recidivi starog Balkana i onde gde sami autori nimalo ne ukazuju na njih". (V. Dvorniković, *Problem preslovenskog, starobalkanskog, elementa u našem muzičkom folkloru*. Rad Kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952. Savez udruženja folklorista Jugoslavije, Zagreb, 1958., str. 92 - 94.)

na Tirenskom moru, jednoj od dviju velikih pomorskih baza Rimskog Carstva, u Italiji (druga jadranska flota stacionirana je u Raveni). Ilirski mornari na službi u jednoj i drugoj floti, kao i njihovi drugovi u kopnenim jedinicama na granicama Carstva - u prvom redu na Rajni ili u Africi (Mauretanijska) - poznati su nam sa spomenika po njihovim domaćim imenima, no oni iz Misenuma ostavili su nam specifične aspekte onomastičke formule, u kojoj domaća imena dolaze uz rimska, u jedinstvenoj kompleksnoj onomastičkoj formuli. Naš je *Bato Scenobarbi (filius)* postao sada *Caius Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi*, ali ta je formula mogla naći mjesta samo na jednom ovakvom spomeniku sepulkralna karaktera, gdje je njegova individualnost mogla biti identificirana i od strane onih njegovih drugova iz redova domorodaca, Ilira, koji su ga poznavali pod domaćim imenom, kao i onih koji su znali samo za njegovo novo, rimsko ime, odnosno imena. Ovaj je primjer, mada vjerojatno samo formalnog značaja, naveden zbog određenih analogija u spomenutoj formuli s imenima srednjovjekovnih hrvatskih kraljeva, s kojom ga povezuje i karakterističan izraz *qui et* - koji vezuje dva raznorodna onomastička elementa - a koji je svojstven, inače, rimskom *signum*u. Iako su navedene analogije, u prvom redu, formalnog značenja, ne možemo a priori isključiti ni određene utjecaje, reminiscencije na određene forme rimske onomastike, koje su se mogle odraziti i na našem tlu, u različito vrijeme i u različitim uvjetima. To utoliko prije što i naš ranosrednjovjekovni onomastik, kako se čini nije pošteđen imena koja oblikom i tvorbom podsjećaju na stara ilirska imena”²²³

Arheolozi Garašanin i Kovačević, ističući prije svega kontinuitet u stanovanju na istim lokalitetima i u upotrebi istih uporabnih i ukrasnih predmeta, utvrdili su da je u tom kontinuitetu najvažnija prevaga autohtonoga balkanskog elementa, a da su elementi “nomadski i praslovenski sekundarni”. Iz toga su onda izvukli zaključak: “Materijalna kultura južnih Slovena predstavlja jednu posebnu materijalnu kulturu, koja je u svojim glavnim linijama posebna kultura prema susednim neslovenskim a i prema drugim slovenskim kulturama. Nju su usloveli istoriski razvoj i geografski položaj tla na kome se ona formirala.”²²⁴ Malobrojni dose-

²²³ *Simpozij o Ilirima u antičko doba*. Posebna izdanja ANUBiH/CBI V/2, Sarajevo, 1996. Diskusija D. Rendića-Miočevića.

²²⁴ Garašanin-Kovačević, *Pregled materijalne kulture*, str. 213-214.

ljenici sa sjevera Europe prihvatili su veliki dio kulture prevladavajućih starosjeditelja. Tek s Turcima je došlo do većeg miješanja različitih etnosa posebno u Bosni i Hercegovini.²²⁵ Z. Vinski je iz različitih primjera kontinuiteta zaključio: “Izrazita tradicija antičke baštine manifestira se u vidu kulturnog kontinuiteta, a taj je jedva objašnjiv bez stanovitog arheološki mogućeg, premda povijesno neodređenog, etničkog kontinuiteta.”²²⁶

4.

Da se tijekom antičkoga i ranoga srednjovjekovnog razdoblja stvarno nije dogodila neka veća “seoba” naroda s europskoga sjevera na balkansko-dalmatinski jug, nedvojbeno i konačno su dokazali rezultati antropoloških i genetičkih istraživanja. Antropolog Živko Mikić, od 1978. godine do danas, u svojim mnogobrojnim radovima nepobitno je dokazao da su starosjeditelji na balkanskom prostoru bili toliko mnogobrojni u odnosu na doseljenike da je čak i starosjediteljski brahikrani tip prevladao i poslije doseljenja s europskog sjevera. Prema Mikiću, u brončano je doba na Balkanskomu poluotoku došao do izražaja proces brahikranizacije i usporedo s tim dinarizacije, tako da su tada i etničke podjele na Balkanu poprimile pouzdane kriterije. Da su doseljenici etnički prevladavali nad zatečenim starosjediteljima, do daljnjeg nastavljanja procesa brahikranizacije ne bi uopće došlo. To također potvrđuje mišljenje da

²²⁵ Važno je da se i danas može prepoznati granica koja je od prahistorije, dakle, stoljeća i stoljeća, na Balkanu dijelila dva duhovna svijeta, odnosno dva različita etnička elementa. I etnološka ispitivanja potvrđuju da se i poslije svih seoba (pred Turcima, za vladavine Turaka, pa i poslije Turaka) do danas sigurno poznaje stara granica, koja je od davnine dijelila “trački i ilirski svijet”. Špiro Kulišić o tome zaključuje: “Karakteristično je da mnoge crte u životu i kulturi dinarskog stanovništva znače odstupanje od stare slovenske tradicije i da se mnoge od ovih specifičnih dinarskih crta podudaraju sa tradicijom preslovenskog stanovništva ovih krajeva, uz neke zanimljive kavkasko analogije, koje svakako potiču od veoma starog, dijelom možda i od preindoevropskog stanovništva ovih krajeva... Iako je ova granica sadašnje dinarske kulturne oblasti određena uticajima recentnih migracija slovenskog stanovništva, bitne razlike u kulturi matičnih oblasti istočno i zapadno od navedene granice, koje upućuju na balkansko porijeklo, u osnovi se podudaraju s ilirskom kulturnom sferom na zapadu i tračkom na istoku i jugu.” (Š. Kulišić, *Neki etnički problemi u predanjima o starom stanovništvu dinarske oblasti*. Godišnjak ANUBiH, knj. V. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 3, Sarajevo, 1967., str. 208.)

²²⁶ Z. Vinski, *Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine*. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, serija 3, sv. V. Zagreb, 1971., str. 67.

se nikakve mase "Sklavina" nisu doselile. Važno je naglasiti i Mikićevu konstataciju da je u južnim planinskim područjima udio autohtonog stanovništva dinarskoga antropološkog tipa u daljem antro- i etnogenetskom razvoju u smjeru recentnog stanovništva mnogo veći nego u sjevernim područjima (sjeverno od Save i Dunava) koja su manje brahikrana od drugih.²²⁷ Mikić sintezu svojih istraživanja zaključuje ovako: "Paralelno sa procesom slavizacije antropološki se prati i proces dinarizacije autohtonog stanovništva, koji se hronološki i bioantropološki vezuje za proces brahikranizacije. On tokom zadnja dva milenijuma nije bio prekidan osim što je u pojedinim periodima 'samo ometan' uplivom novog etničkog elementa (npr. u periodu ranog srednjeg veka). Dokaz tome je vrlo široka rasprostranjenost dinarskog antropološkog tipa kao supstrata u našoj recentnoj populaciji, koja je uz to i jedna od najbrahikralnijih u Evropi (prema novijim bioantropološkim istraživanjima savremenog stanovništva)."²²⁸

Sofija Davidović-Živanović rezultate istraživanja u Podunavlju rezimira ovako: "Posebno je značajna činjenica da su antropološki nalazi potvrdili postojanje slovenskog življa kao autohtonog, starosedelačkog stanovništva ovih krajeva. Epigenetske karakteristike slovenskog stanovništva utvrđene na ostacima skeleta u Podunavlju, Panoniji i na Balkanu pokazuju direktnu liniju razvoja slovenskog stanovništva od paleoli-

²²⁷ "Während bis zur slawischen Einwanderung der Längenbreitenindex diachron anstieg, fällt er in der slawischen Zeit deutlich ab. Danach folgt eine neue Brachykranisation. Dies ist im Mittelalter sicherlich nicht durch eine Zuwanderung neuer kurzköpfiger Bevölkerungen zu erklären. Es ist viel wahrscheinlicher, daß die von Haus aus dolicho- bis mesokranen Slawen den brachykranisierenden Faktoren unterworfen wurden, die schon bei den früheren Bevölkerungen Jugoslawiens wirksam gewesen waren. Eine klare Definition dieser Faktoren ist jedoch leider noch nicht möglich." (Ž. M. Mikić, *Die Ethnogenese der Illyrer in Jugoslawien aus der Sicht der Anthropologie*. U: W. Bernhard - A. Kandler-Palson, *Ethnogenese europäischer Völker*, str. 88.) Usp. i: Ž. Mikić, *Antropološka struktura stanovništva Srbije*. Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1988., str. 120, 127-129; Ž. Mikić, *O fizičkoj antropologiji u Srbiji i rezultatima istraživanja*. Glasnik Srpskog arheološkog društva, Beograd, br. 10./1995., str. 45- 51.

²²⁸ Ž. Mikić, *Übersicht der etnoanthropologischen Prozesse auf dem Territorium des Zentralbalkans von den ältesten Spuren bis zum Mittelalter*. Balcanica (Beograd), sv. XXVI., 1995., str. 116. Sadašnje je stanovništvo u Hrvatskoj po "kefaličnom indeksu pretežno brahikefalnih glava". (Božina M. Ivanović, *Morfološke osobine jugoslovenskih naroda*. Posebna izdanja Antropološkog društva Jugoslavije, knj. 11, Beograd, 1990., str. 127.)

ta do današnjih dana... U toku zaštitnih arheoloških iskopavanja na deonici autoputa Beograd–Zagreb kroz Srem, ekipa arheologa *Zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine* kojom je rukovodila dr Olga Brukner otkrila je, pored ostalog, i jednu nekropolu kod južne izlaznice autoputa prema Sremskoj Mitrovici. Arheološkim metodama je ova nekropola datovana u IV – V vek posle Hrista. Ostaci ljudskih skeleta iz ove nekropole sistematski su antropološki obrađeni u *Antropološkoj laboratoriji Zavoda za anatomiju Medicinskog fakulteta* u Novom Sadu. Antropološki pregled navedenih skeleta je pokazao da samo tri skeleta od ukupno 58 nisu bili slovenskog porekla. Nekropolu je koristilo za sahranjivanje autohtono slovensko stanovništvo koje je činilo većinu. Sve do dobijanja rezultata antropoloških proučavanja ostataka skeleta ljudi koji su sigurno datovani u period pre VI veka, u ovom slučaju u IV vek, nije bilo sigurnih dokaza da su Sloveni živeli ovde daleko pre nego što se desio događaj u vezi sa Slovenima koji pominje Prokopije. Utvrđene epigenetske karakteristike navedenih skeleta potvrđuju da su stanovnici koji su živeli i radili na rimskim imanjima u Sirmiumu i okolini bili Sloveni koji su tu živeli sigurno više hiljada godina pre nego što istorijski 'izvori' govore o 'dolasku' Slovena. Sistematska longitudinalna antropološka i epigenetska proučavanja na teritoriji stare Srbije, Braničeva, Rasa, Vojvodine i šireg Podunavlja pokazuju da je na svim ovim prostorima slovensko stanovništvo autohtono... Autohtono slovensko stanovništvo činilo je osnovni antropološki substrat Panonije, šireg Podunavlja i Balkana... Antropološka i epigenetska proučavanja nekropole u Starom Rasu, Đerdapu, Braničevu i Vojvodini pokazuju da je to stanovništvo bilo praslovensko."²²⁹

Genetička ispitivanja u skladu su s antropološkim rezultatima. Istraživanja objavljena 2000. godine u časopisu *Science*²³⁰ bila su preliminarne i pokazala su kako Hrvati od istraženih evropskih naroda imaju najveću učestalost jednog genetskog biljega tada nazvanog Eu7 ili kasnije haplogrupe I, određena biljegom M-170 starih oko 20000 godina.²³¹ Hrvati su identificirani kao narod s najvećom učestalošću od

²²⁹ S. Davidović-Živanović, *Mementa arhaeologica et eruditiva*, str. 32., 74-76., 78-79.

²³⁰ O. Semino - D. Primorac - M. Marcikić i drugi, *The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective*. *Science*, vol. 290., 2000., str. 1155-1159.

²³¹ "Hrvati kao dio svog genetičkog naslijeđa posjeduju gene, preciznije, molekularne biljege, kao i ostali evropski narodi, ali učestalost pojedinih biljega varira među na-

45 % haplotipa Eu7 (genima Y kromosoma) koji je star od 20 do 25 tisuća godina. U Bosni su istraživanja sprovedena na uzorku od 260 rodbinski nepovezanih muškaraca koji najmanje dvije generacije imaju isto etničko podrijetlo, a dolaze iz različitih dijelova Bosne. Temelj istraživanja bila je genetička analiza genetskog biljega I (haplo grupa I) koji određuje razdoblje starije od 22 tisuće godina. Istraživanja Daimira Marjanovića u Bosni i Hercegovini dokazala su da više od 50 % muške populacije, kao i više od 40 % Hrvata u Hrvatskoj nosi tzv. genetički biljeg haplo grupe I (Hg1) star oko 22000 godina, što je najveći postotak toga biljega u Europi.²³²

Dotadna genetička istraživanja potvrdila su prvobitne zaključke, kako je to kasnije i Pavao Rudan ustvrdio: “Moram napomenuti da je još prije nekoliko godina u izvrsnom članku objavljenom u časopisu *Science* skupina od 17 autora iz različitih zemalja (među kojima i dva znanstvenika iz Hrvatske – kolege Marcikić i Primorac) pokazala, temeljem analize biljega na kromosomu Y, da je uistinu došlo do 'rekolonizacije' europskog kontinenta nakon posljednjeg ledenog doba. Pokazali su i da je vjerojatno jedan biljeg (danas ga označavamo kao I1b) nastao mutacijom u našim krajevima. Istraživanja koja posljednjih godina provodimo u Institutu za antropologiju doista su pokazala (a uzorak je sakupljen i u drugim zemljama ovog dijela Europe: Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj

rodima. Hrvati imaju i one najstarije europske gene, stare oko 35000 godina, ali i one mlade, vezane, primjerice za neolitsko doba... U početku je uzorak bio relativno malen – stoga smo u zaključcima bili oprezni – ali se mogao smatrati reprezentativnim. Pitanje veličine uzorka danas više nije upitno, jer je na daleko većem broju uzoraka cijenjeni prof. dr. Rudan sa suradnicima dobio slične rezultate. Također, slična studija u BiH potvrdila je prethodne hipoteze i to na uzorku iznimno velikom za relativno malu populaciju.“ (Dragan Primorac, u razgovoru za tjednik *Globus*, br. 773. od 30. rujna 2005., str. 29-31.)

²³² “Naše je istraživanje pokazalo da je najviše utjecaja na sadašnju BiH populaciju imalo ledeno doba. Homo sapiens je na ovom području ne samo živio i preživio, nego se danas više od 50 posto humane populacije u BiH može na neki način smatrati njegovim potomcima. Budući da je HgI najfrekventniji kako u ukupnom bosansko-hercegovačkom uzorku, tako i u svakoj od tri ispitivane populacije, to ledeno doba promovira u mogući prvi determinirajući faktor koji je oblikovao genetičku strukturu BiH populacije... Homo sapiens je na ovim prostorima ne samo živio, nego i preživio ledeno doba i danas njegov biljeg nosi više od 50 posto muške populacije u BiH... U svakom slučaju, imamo najveću frekvenciju tih starih paleolitskih biljega u Europi.“ (D. Marjanović u razgovoru za dnevnik *Slobodna Dalmacija*, br. od 9. lipnja 2005., str. 15.)

Gori, na Kosovu i u Albaniji, kao i u mnogim područjima Hrvatske) da se učestalost tog biljega nalazi kod 30 posto današnjih stanovnika u Makedoniji i Srbiji, oko 32 posto u Hrvatskoj, a između 52 posto i 63 posto kod stanovnika Bosne i Hercegovine.”²³³

Dosadašnja genetička istraživanja utvrdila su da haplotipa Eu 19, koji pripada doseljenicima s europskog sjevera, u Hrvata ima do oko 29%. što je relativno zanemarivo u odnosu na preostale raznovrsne i uglavnom balkanske starosjediteljske gene.²³⁴ Rezultati dosadašnjih istraživanja omogućavaju postavljanje hipoteze o veličini udjela haplogrupe I (Eu7) u hrvatskom narodu na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Najveći je udio hrvatskog haplotipa Eu7 na području omeđenom linijom: Korčula-Metković-Jablanica-Prozor-Kupres-Sinj-Drniš-Brač. Nešto manji je udio haplotipa Eu7 na području od linije Jablanica-Prozor-Kupres do Drave na sjeveru. Još je manji udio haplotipa Eu7 na najzapadnijem području Hrvatske, od Zagorje do Kvarnerskih otoka i Istre. 1. Hrvatima je glavno genetičko obilježje haplotip Eu7, koji je sistematizacijom *Y-kromosom konzorcija* svrstan u haplogrupu I, a unutar Eu7 ustanovljeno je 8 genetičkih različitosti... Na osnovi dosadašnjih analiza uzoraka iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine može se postaviti hipoteza da je najveći udio haplogrupe I na području omeđenom točkama: Korčula-Metković-Jablanica-Prozor-Kupres-Sinj-Drniš-Brač. Nešto manji je udio haplogrupe I na području od linije Jablanica-Prozor-Kupres do

²³³ P. Rudan u razgovoru za dnevnik *Vjesnik* (Zagreb), broj od 9. i 10. travnja 2005., str. 70-71.

²³⁴ I. Jurić, *Genetičko podrijetlo Hrvata. Etnogeneza i genetička otkrića*. II. izdanje, Slobodna Dalmacija, Split, 2005., str. 151-181, 197-207. “U našoj znanstvenoj literaturi postoje navodi i dokazi koji potvrđuju autohtonost utvrđenu putem genetičkih spoznaja. Kada to kažem uzimam u obzir i radove Mužića (1989., 1996.), koji je logično zaključio da ne može ogroman broj stanovništva nestati i onda se cijela populacija doseliti. Poslije takva zaključka uložio je ogroman trud da pronađe dokaze za nelogičnost doseljavanja velikog broja stanovništva. Takav Mužićev pristup izazvao je i negativne reakcije, ali opet prije metodološke naravi nego takve kojima bi se oborili dokazi o nelogičnosti doseljavanja, koje iznosi Mužić (Katičić, 1991.) O teoriji o slavenskom podrijetlu Hrvata može se reći: čini se vjerojatnim da je manji dio stanovništva s najvećim udjelom slavenskog haplotipa došao na područje Hrvatske poslije seobe naroda. Možda su neki pripadnici toga stanovništva činili dio elite čijim postupcima su se stvorili uvjeti za stvaranje hrvatske države, a time i hrvatske nacije. Međutim, genetičke spoznaje definitivno podržavaju teoriju o autohtonosti većine pripadnika hrvatskog naroda na području Hrvatske.“ (I. Jurić, *Genetičko podrijetlo Hrvata*, str. 206-208.)

Drave na sjeveru. Još je manji udio na najzapadnijem području Hrvatske, od Zagorja do Kvarnerskih otoka i Istre. 3. Struktura haplotipova (haplogrupa) otkrivena na uzorcima iz Hrvatske i na Hrvatima omogućava zaključak da je velika većina predaka današnjih stanovnika Hrvatske na povijesno hrvatsko područje pristigla prije i tijekom neolitizacije (do prije 7 tisuća godina).”²³⁵

I. Jurić zaključuje: “Rezultati genetičkih istraživanja omogućavaju pretpostavku da je među starosjedilačko paleolitičko i neolitičko stanovništvo već oko dvije tisuće godina prije Krista, a pogotovo poslije otprilike 900. godine prije Krista, počelo pristizati stanovništvo haplotipa Eu19 (Po nomenklaturi Y-kromosom konzorcija /YCC/ haplotip Eu 19 je u haplogrupi R1a). Ovo je doseljavanje bilo s područja ruskih i ukrajinskih stepa, jer se mutacija kojom je nastala haplogrupa R1a, odnosno marker M17, dogodila u južnoruskoj stepi prije oko 10.000 godina... Nepobitno je da su konjaničke grupe pridošle sa sjeveroistoka formirale Daljsku grupu, Grupu Martijanec-Kaptol, Kalopijane, Budinjak grupu i naposljetku Japode. Značajan utjecaj stanovništva pristiglog sa sjevera bio je na području Histra i Liburna, kao i na području Slovenije; a izgleda da znatno manje na području Dalmata i srednje Bosne.”²³⁶

Prevladavanje starosjediteljskih gena u Hrvata počelo se (i to često sa suzdržanošću!) prihvaćati kao činjenicu tek poslije objavljivanja rezultata genetičkih istraživanja.²³⁷

²³⁵ I. Jurić, *Genetičko podrijetlo Europljana s posebnim osvrtom na Hrvate*. Rukopis, str. 17-18.

²³⁶ I. Jurić, Recenzija (od 10. rujna 2006.) rukopisa *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, str. 2.

²³⁷ Tako Neven Budak zaključuje: “Prijedlozi N. Klaić, I. Mužića i nekih drugih istraživača o autohtonosti Hrvata u Iliriku nisu prihvaćeni, premda je danas jasno da su srednjovjekovni Hrvati nastali stapanjem došljaka s (mnogobrojnijim?) starosjediocima... Kakvi su bili brojčani omjeri doseljenika i starosjedilaca ne znamo, ali svakako nam se danas sve više čini da Slaveni nisu prevladavali u onoj mjeri kojoj si je to zamišljala ranija historiografija. Privremeni rezultati genetičkih ispitivanja upućuju na izražene tragove starije, neolitičke populacije čiji je temelj bio položen u migracijama kojima je prostor Dalmacije i Panonije bio zahvaćen prije više tisuća godina.“ (N. Budak u: N. Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Školska knjiga, Zagreb, 2006, str. 42-43. Uzgred napominjem da nikad nisam obrazlagao da je jezgra pod hrvatskim imenom autohtona na Balkanu, ali to ne znači da isključujem i takvu mogućnost.)

5.

Etnički sastav balkanskog pučanstva na prostoru između Neretve, Drine, Dunava i Jadrana bio je po etničkom sastavu za oko tri četvrtine, isti u antičko i srednjovjekovno doba kao i danas. Nebalkanski čimbenici, tome su stanovništvu, mijenjali samo ime pa su ih tako nazivali Veneti, Iliri i Sklavi(ni).

Multidisciplinarna, posebno antropološka i genetička, istraživanja nepobitno su dokazala da u današnjih Hrvata prevladavaju geni prapovijesnih starosjeditelja. To znači da je hrvatski narod nastao u svojoj današnjoj postojbini i to stapanjem zatečenog pučanstva s malobrojnim doseljenicima.

M. Suić je već 1979. godine savršeno točno utvrdio u etnogenezi Hrvata, uz “malobrojni hrvatski superstrat” i južnoslavensku komponentu, posebno paleobalkanski superstrat: “Za formiranje historijskog hrvatskog etnosa važne su prvenstveno etničke skupine Japoda (uglavnom Lika), Liburna (Kvarner, Hrvatsko primorje i Podgorje, Ravni Kotari i Bukovica), Delmata (središnja Dalmacija od Krke do Cetine s dalmatinskom Zagorom) i donekle Ardijejaca (s obje obale Neretve). Histri su igrali mnogo manju ulogu, a oni su bili i izvan Ilirika kao i izvan rano-srednjovjekovne hrvatske države (koja se formirala uglavnom unutar kasnoantičke provincije).”²³⁸ U hrvatskoj etnogenezi sudjeluju, dakako u određenoj mjeri, i Goti, koji su nastavili prebivati na teritoriju Liburnije poslije gotsko-bizantskih ratovanja.

Način nastajanja hrvatskoga naroda, kako je prikazao Toma Arhiđakon, u potpunosti su potvrdila antropološka i genetička istraživanja. Bit Tomina kazivanja najtočnije je u dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji interpretirao Kerubin Šegvić: “Narodi, koji su navalili na rimsko carstvo, nisu došli u ukupnoj masi, nisu se selili ostavljajući prijašnje stanove i zemlje, da potraže nove zemlje za obrađivanje. Dolazili su oni ovamo, da osvoje narod, koji će za njih raditi. A dok to ne postignu, davali su se u službu, kao vojnici-plaćenici, carstva. Za tim ciljem su išli svi sjeverni narodi: Franki, Burgundi, Goti, Langobardi, Normani, Varjazi itd. Nije se radilo o osvajanju zemlje, nego o osvajanju naroda skupa sa zemljom, na kojoj je stanovao... Puka je nacionalna taština, kad se tvrdi i vjeruje, da su Hrvati i Srbi poslavenili Balkan, da su nametnuli svoj slavenski jezik i slavensko ime. To godi čuti, ali je teško dokazati. Nijedan narod

²³⁸ M. Suić, *Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa*, str. 367.

nije nametnuo svoj jezik osvojenomu narodu i zemlji. Hrvati i Srbi su nametnuli samo svoje ime onima, koje su podvrgli time što se je njihovim imenom prozvala država, koju su osnovali. Croatia, Servia, kako imamo Bulgaria, Francija, Burgundija, itd. Ali jezik?! Taj je plod asimilacije.... Onih sedam ili osam župa ili tribusa mogli su brojiti najviše sedam ili osam hiljada glava. Oni su mogli svojim vrlinama vojničkim osvojiti zemlju, ali nije moguće pomisliti da bi oni bili kadri asimilirati sebi brojne heterogene narode. Šaka ljudi se može namenuti za gospodara i velikoj mirnoj masi bez obrane; ali je ne može nikako progutati i pretopiti u manjinu. U pitanjima asimilacije broj je odlučan. Manjina se može dugo opirati uticajima milieua, uticajima većine, ali ona nikako ne može apsorbirati većinu. Do sada je uvijek većina apsorbirala manjinu.”²³⁹

Benedikta Zelić-Bučan u istom smislu i bez dvoumljenja zaključuje:

“Iz povijesnih izvora znademo da su u nekadanjim rimskim pokrajinama Dalmaciji i Panoniji (a to je današnja čitava Hrvatska zajedno s BiH, te Crnom Gorom) živjela brojna po imenu nam poznata ilirska plemena, među kojima su središnje mjesto zauzimali Delmati. O njihovu političkom životu, o njihovim dugotrajnim borbama s Rimljanima, do konačne rimske prevlasti godine 9. poslije Kr. imamo dosta podataka. Ali o jeziku tih Ilira stari pisci ništa ne kazuju, a nije sačuvan ni jedan spomenik na njihovu jeziku, za koji su počev od druge polovice XIX. st. jezikoslovci (Jagić) bez ikakva znanstvena dokaza tvrdili da je bio poseban jezik indoeuropske jezične skupine, ali od njega nam do danas nije ostao nikakav trag. Dok je starija povijesna i jezikoslovna znanost Ilire, Venete, Vende, kako su sve stari pisci nazivali starosjeditelje rimskih pokrajina Dalmacije i Panonije, smatrale Slavenima, a Hrvate njihovim potomcima, nije bilo problema oko pitanja podrijetla i postanka hrvatskog naroda. No, otkad se počelo tvrditi o posebnosti Ilira, o njihovoj potpunoj latinizaciji pod rimskom vlašću, otkad se i te navodno latinizirane, odnosno romanizirane Ilire zajedno s doseljenim rimskim građanima, koji su u ovim pokrajinama obavljali upravnu i vojničku službu i naseļjavani kao vojni veterani, počeli zajedničkim imenom nazivati Romanima ili Latinima, kojih je jezik bio latinski, postavlja se pitanje kako to da su malobrojni Hrvati, ako su oni bili jedini Slaveni u ovim pokrajina-

²³⁹ K. Šegvić, *Oko rođenja Hrvatske. Po Tomi Splitsaninu i narodnoj pjesmi*. Hrvatsko kolo za god. 1927. i 1928. Zagreb, 1928., str. 224-226.

ma, uspjeli svoj jezik nametnuti mnogobrojnijim romanskim starosjediteljima. Tako se što nije dogodilo nigdje na tlu Zapadnoga Rimskog Carstva. Nigdje germanska plemena (Langobardi, Istočni i Zapadni Goti, Franci i dr.) romanskim starosjediteljima osvojenih pokrajina, u kojima su organizirali svoje države, nisu nametnuli svoj jezik, pa su tako Španjolci, Francuzi, Talijani i Rumunji po jeziku romanski narodi. Slično tome ni uralsko-altajski Bugari koji su osvojili rimske pokrajine na istočnom dijelu Balkana, koje su prije njih masovno naselili Slaveni prelazeći preko donjeg tijeka Dunava, nisu pokorenim Slavenima nametnuli svoj jezik, nego su ga od njih prihvatili, ali su državi, narodu i jeziku dali svoje nacionalno bugarsko ime. Zašto bi Hrvati u tom pogledu bili iznimka?... *Budući da su oni (starosjeditelji) prema došljacima i osvajačima Hrvatima (bili ovi Goti ili ne) bili većina, sasvim je prirodno da su živeći stoljećima zajedno u istoj državi Hrvati prihvatili slavenski jezik starosjeditelja.* Slijedi zaključak da je hrvatski narod poput većine europskih naroda nastao simbiozom (sljubljanjem) starosjedilaca i osvajača. Hrvati su kao organizatori države toj novoj državi, jeziku i narodu dali svoje nacionalno ime hrvatsko.”²⁴⁰

Etnogenezu pod hrvatskim imenom pokušala je precizirati N. Klaić 1988. godine. Ona se, prema vlastitom navodu, 1984. godine počela posebno baviti “tamnim stoljećima” hrvatske povijesti, a poslije četiri godine istraživanja neposredno pred smrt (u Zagrebu 2. kolovoza 1988. godine), ustvrđuje da je “tek najnovija historiografija, pomno razrađujući Anonimov izvještaj u *DAI*, uspjela *dokazati* da Bijela Hrvatska nije bila na sjeveru, nego na jugu.”²⁴¹ N. Klaić je postavila “jednadžbu pokrštena

²⁴⁰ B. Zelić-Bučan 1996. godine u *Predgovoru* IV. izdanju knjige I. Mužić, *Slaveni, Goti i Hrvati*. Dominović, Zagreb, 1997., str. 31-32.

²⁴¹ N. Klaić, *Odakle smo se doselili*, Start (Zagreb), br. 498. od 20. II. 1988., str. 59. Ona tu Bijelu Hrvatsku na jugu locira ovako: “Prema tome, ovu Konstantinovu Staru ili Velu Hrvatsku nije nimalo teško staviti u određen geografski okvir. Ona je, prije svega, daleko od mora 30 dana putovanja. Pljačkaju je susjedni narodi Franci, Mađari i Pečenezi, što je također točno. Dopunimo li te careve podatke anonimovom tvrdnjom da *hrvatski ban vlada Krbavom, Likom i Gackom, dobili smo točan opseg Stare ili Vele Hrvatske* još u X. st. Tako, na kraju, smijemo zaključiti da su svi carevi podaci o Staroj Hrvatskoj točni i odgovaraju istinitom razvitku te prastare avarske pokrajine od prve polovice IX. do druge polovice X. st. Sad nam je, također, potpuno jasno zašto Franci ne mogu ni s pomoći vazalnog kneza Borne osvojiti Staru Hrvatsku. Ona je bila tako odlično prirodno zaštićena da je do nje mogao doći samo s unske strane Ljudevit, dok se njegov suparnik Borna, kako vidjesmo, morao

Hrvatska = županijska Hrvatska” i zaključila da su Hrvati s franačkom pomoći zauzeli zemlju između Zrmanje, Krke, Dinare, Mosora i mora, a da je nežupanijska ili banska Hrvatska ostala poganska.²⁴² Srž je zaključivanja N. Klaić da su Dinaridi prapostojbina etnogeneze pod hrvatskim imenom točna.²⁴³

povući.“ (N. Klaić, *Gdje je bila stara Hrvatska*. Start, br. 499., od 5. III. 1988., str. 87.)

²⁴² “Franci su prema njoj bili nemoćni, tako da im nije uspjelo poslati u tu njima nepristupačnu zemlju ni prve misionare, te stanovnici njezini ostaju pogani najmanje do sredine X. stoljeća. Zato i car Konstantin u svoje vrijeme oko 959., razlikuje dva hrvatska područja: županijsko (s pokrštenim stanovnicima) i bansko, koje je još uvijek pogansko!... Svaku ovu carevu tvrdnju možemo staviti u povijesni okvir IX. ili X. stoljeća. Stara je Hrvatska zaista poganska, kao i susjedni Sorabi. Pljačkaju je i Franci i Mađari, što je također točno. Napokon i njezin smještaj u unutrašnjosti, daleko od mora, također je točan. Tako na kraju smijemo zaključiti da svi carevi podaci o Staroj Hrvatskoj ili prastaraj avarskoj banskoj pokrajini odgovaraju istinitom razvitku i odnose se na razdoblje prve polovice IX. stoljeća, kad su Franci zamijenili avarsku vlast nad ostalim dijelovima kaganata, a formalno i u toj zabačenoj banskoj pokrajini... Zato pošto smo utvrdili položaj Vele ili Stare Hrvatske, pogranične gore na koje car misli mogu i opet biti samo Petrova gora koja je stoljećima bila stvarna granica između Hrvatske i Slavonije.“ (N. Klaić, *Poganska stara ili vjela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta*. CCP /Zagreb/, godište XII., 1988., br. 21, str. 56.)

²⁴³ Nije posebno bitno Klaićkino predimenzioniranje avarskog elementa u Hrvatskoj, kao ni njezino mišljenje da su se Hrvati sa svoga prvobitnoga zavelebitskoga teritorija iselili u Karantaniju i odatle se kao franački saveznici vratili u prvobitnu postojbinu, a zatim došli i na more. Ona, naime, odbija mogućnost da su se Hrvati doselili u doba franačkog osvajanja Liburnije i Dalmacije neposredno iz zavelebitske visoravni na obalni pojas Dalmacije (u nekadašnjem užem smislu), zato jer su, prema njoj, ti Hrvati iz *De administrando imperio* pokršteni, a banska Hrvatska je bila poganska. Međutim, iz *DAI* je jasno da su Hrvati došli na more kao pogani (a takvima su smatrani i arijanci) i da su se oni tek u Dalmaciji pokatolili.

HRVATSKA POVIJEST
DEVETOGA STOLJEĆA

Liburnija, Dalmacija i Panonija u doba Rimskog carstva. Izradio Tomislav Kaniški

U: Branka Raunig, *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda*. ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 8, Sarajevo, 2004., str. 24.

Najznačajnija nalazišta japodske kulture.
 U: Dubravka Balen – Letunić, *Japodi*. MH, Ogulin, 2006., str. 9.

Liburnija i Dalmacija u doba Borne. Izradio Tomislav Kaniški

Hrvatska sa susjednim zemljama devedesetih godina IX. stoljeća prema Martinu Eggersu u: M. Eggers, *Das "Grossmährische Reich". Realität oder Fiktion?* Hiersemann, Stuttgart, 1995. Izradio Tomislav Kaniški

Hrvatska u spisu *De administrando imperio*. Izradio Tomislav Kaniški

Prvi spomen hrvatskog etnonima na arhitravu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Marte u Bijaćima. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Spomen bana Trpimira na ulomku zabata oltarne ograde iz benediktinskog cenobija u Rižinicama kod Solina. Arheološki muzej u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Spomen bana Branimira s hrvatskim etnonimom na arhitravu i zabatu oltarne ograde predromaničke crkve na Crkvini u Šopotu kod Benkovca. MHAS u Splitu.
Snimio Zoran Alajbeg

Spomen bana Branimira na oltarnoj ogradi iz jedne predromaničke Crkve u Otresu. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Spomen bana Branimira s titulom na arhitravu oltarne ograde u predromaničkoj crkvi sv. Bartula iz sela Ždrapanj kod Skradina. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Spomen bana Branimira s označenom godinom 888. na arhitravu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Petra u Muću. Arheološki muzej u Zagrebu. Snimio Filip Beusan

Spomen Branimira s titulom "dux slcavorum" na arhitravu oltarne pregrade iz crkve sv. Mihovila u Ninu. Arheološki muzej u Zadru. Snimio Zoran Alajbeg

Spomen hrvatskog etnonima iz IX. stoljeća na zabatu oltarne ograde iz predromaničke crkve pronađen na položaju kasnije gotičke crkve sv. Nikole (Starog) u Kuli Atlagića kod Benkovca. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Spomen Mutimira (“princeps”) s godinom 895. na arhitravu i zabatu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Ivana u Uzdojlu kod Knina. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Mramorna kamenica – krstionica svećenika Ivana, koja se različito datira. MHAS u Splitu.
Snimio Zoran Alajbeg

Hrvatski etnonim iz X. stoljeća na ogradi stubišta ambona iz Kapitula kod Knina.
MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

Bosna u X. stoljeću. Izradio Marko Vego

I.

PRVOBITNI SMJEŠTAJ HRVATA NA LIBURNIJSKOM TERITORIJU

I

FRANAČKO OVLADAVANJE LIBURNIJOM I DALMACIJOM

“Lika i Krbava sa Kninskim poljem je jak prirodni uvjet za vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom.”

Iso Kršnjavi²⁴⁴

1.

Opis teritorija Hrvatske, kojim vlada hrvatski ban u spisu *De administrando imperio* u potpunosti se slaže s opisom teritorija Hrvata, kako ga opisuje *Hrvatska kronika* i *Historia salonitana* Tome Arhidakona.

U djelu *DAI* opisuje se teritorij banske Hrvatske ovako: “Zemlja je njihova podijeljena u 11 županija: Hlijevansku (Livnu u Bosni), Cetinsku, Imotsku, Plivanjsku, Pesentsku, Primorsku, Bribirsku, Nonsku, Kninsku, Sidrašku, Ninsku, a Ban, njihov vlada Krbavom, Likom i Gackom... Od Cetine pako rijeke započimlje zemlja Hrvatska i proteže se primorjem do medja istarskih, to jest do grada Labina. U gorama ponešto i preseže temat istarski; primiče se pako kod Cetine i Hlijevna zemlji Srpskoj, jer zemlja srpska sučelice je sa svijem ostalim zemljama, a na sjeveru primiče se Hrvatskoj, na jugu pak Bugarskoj.”²⁴⁵ U ovom spisu posebno se izdvajaju Lika, Krbava i Gacka, kao jedinstveni prostor kojim vlada hrvatski ban i koji se može smatrati jezgrom hrvatske države. N. Klaić ne sumnja da su pod bansku vlast spadali i oni krajevi koji su u razvijenom srednjem vijeku činili s Likom, Gackom i Krbavom jednu cje-

²⁴⁴ Iso Kršnjavi, *Iz Dalmacije*. Zagreb 1900., str. 21.

²⁴⁵ Nikola Tomašić (preveo i priredio), *Constantini Imp. Porphyrogeniti de administrando imperio liber*. Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva, Zagreb, godište XX/1918, sv. 1-2, str. 63-83.

linu, a to su “po svojoj prilici i Bužane ili Buže, Modruš, Drežnik, Nebljuh, Srb na Uni i Lapac”.²⁴⁶ N. Klaić je taj prostor, pred smrt, precizirala ovako: “Napokon oba pisca moraju priznati da su otad, to jest od avarskog osvajanja samo neki 'primorski gradići' ostali pod vlašću careva. Car ih i izričito nabraja. To su: *Kotor, Ragusa, Split, Trogir, Arba, Vekla i Opsara!* Stoga je car, a za njim i anonim, vješto izbjegli odgovor na pitanje zašto carstvo nije poslije 602. god. vratilo Salonu pod svoju vlast... Anonim govori o *banskoj zemlji* i o njezinim pokrajinama Lici, Gackoj i Krbavi, a car ga dopunjuje opisom *poganske Stare ili Vele Hrvatske*. Prema tome, za razliku od *županijске pokrštene Hrvatske*, ova druga je *poganska, ima svoga bana* i leži *u unutrašnjosti*. Kako anonim piše da ban upravlja sa spomenute tri zemlje, ostavlja otvoreno pitanje što je s prekovelebitskim *županijama*, na primjer, s Bužanima. Nije neopravdan zaključak da se županije u Banskoj Hrvatskoj ne spominju zato što je Hrvatska tada razdijeljena na svega tri pokrajine koje su uključivale sve ostale. Kako se županija Bužane nalazila na gornjem toku Like, spadala je, bez sumnje, u X. st. još pod Liku i tek kasnije se izdvojila kao samostalna županija.”²⁴⁷ B. Ferjančić konstatira da Hrvatska iz *DAI* “na kontinentu prema severu nije prelazila tok Kupe jer se u *DAI* ne spominje ni jedna župa koja se nalazi severno od te reke.”²⁴⁸

Ova Porfirogenetova banska Hrvatska savršeno odgovara teritoriju koji opisuje *Hrvatska kronika*, također kao posebnu banovinu, a koja se naziva Bijela Hrvatska. *Hrvatska kronika* na ovom teritoriju locira etnos, koji naziva Bijelim Hrvatima. U drugoj se glavi hrvatske redakcije ovog ljetopisa spominju Hrvati u Dalmaciji sredinom VI. stoljeća. U IV. glavi hrvatske redakcije navodi se kako je Silimir, koji je mogao vladati krajem VI. stoljeća, kršćanima napunio “zemlju Hrvatsku”.²⁴⁹ U glavi se devetoj (hrvatske redakcije) priča da je Budimir razdijelio svoje kra-

²⁴⁶ N. Klaić, *Lika u srednjem vijeku*. U: *Arheološka problematika Like*, str. 119.

²⁴⁷ N. Klaić, *Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona*, Historijski arhiv Pazin – Historijski arhiv Rijeka, Posebna izdanja 9, Pazin – Rijeka, 1988., str. 14., 19-20.

²⁴⁸ B. Ferjančić (priredio), *Vizantiski izvori*, II., str. 35.

²⁴⁹ Neki pisci tumače spomen Hrvata u II., IV. i IX. glavi vrela u smislu da se oni tretiraju kao starosjeditelji, a ne (što je najvjerojatnije) kao doseljenici s Gotima iz sredine VI. stoljeća. Međutim, i u ovakvom shvaćanju ostaje nepobitna činjenica da ovaj izvor svjedoči o mogućem postojanju Hrvata na teritoriju “Donje Dalmacije” od VI. stoljeća pa dalje.

ljevstvo na Primorje i Zagorje, a Primorje je podijelio na Bijelu i Crvenu Hrvatsku. “*Od Dalme do Valdemina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini Nižnji.*”²⁵⁰ Bijeli su Hrvati, kako ih naziva hrvatska redakcija ovoga izvora, prvobitno zauzimali posebno kontinentalni pojas Donje Dalmacije, dakle samo jednu od više postojećih banovina u zajedničkoj gotosklavinskoj državi. Vjekoslav Klaić iz toga opisa zaključuje da je ta Bijela Hrvatska “sezala...od Duvanjskog polja na sjever do Vinodola”.²⁵¹ U glavi XV. spisa iznose se događaji iz doba kad se “*Donji Hrvati*” odvrgoše od kralja Kanimira, a kralj tada skupi “vojske svrhu istri(ja)nske zemlje i u Bosnu gornju i pojde na nje”.²⁵² Hrvatska redakcija XX. glave navodi kako u doba kralja Cepimira “*izidoše ljudi imenom Nimci ispod zvizde i primiše Istriju i počesh ulizovati u hrvacku zemlju*”. U latinskoj redakciji iste ove glave rečenica glasi: “*Eo tempore venerunt Alamanii et ceperunt Istriam caeperuntque intrare Croatiam.*”²⁵³ Iz opisa u obje redakcije ove glave točno je opisano odakle su dolazili Franci i kako su preko Istre pokušali upad na hrvatski teritorij. Iz navedenoga je očito da su Hrvati bili smješteni na širem teritoriju nekadanje Liburnije, odnosno Donje Dalmacije. M. Kuzmić točno zaključuje: “Bijela Hrvatska kod popa iz Duklje ide do Cetine kao i Hrobatija u cara Konstantina.”²⁵⁴

Navedeni teritorij Hrvata, kako se očituje u *DAI* i u *Hrvatskoj kronici*, gotovo do detalja odgovara opisu teritorija koji su, po Tomi, zauzeli Goti, odnosno Sklavini. “Sclavi ili Goti” su se, prema Tomi Arhiđakonu, nakon doseljenja naselili u brdovitim predjelima na sjeveru Dalmacije, a

²⁵⁰ Vladimir Mošin (priređio, napisao uvod i komentar), *Ljetopis Popa Dukljanina*. Matica hrvatska, Zagreb, 1950., str. 54.

²⁵¹ V. Klaić, *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija*. Hrvatsko kolo, knj. VIII., Matica hrvatska, Zagreb, 1927., str. 112. Franjo Rački o značenju naziva “Valdevin“ misli ovo: “Ali ja navadjam bez svakoga okolišanja rieči Dubrovčanina Ljudevita Crievića, inače Tuberonu: ,est regio Illyrici inter Valdavum, quem fluvium vulgo Unnam vocant, et Drinam amnem sita, partim Hungariae partim Turciae ditionis, nunc Bosniae regnum nuncupatur‘. Još Crieviću, piscu XV. vieka, Una potok slovi ,Valda-uus‘; uzmemo li u obzir pogrešnost izdavanja našega ljetopisa, to ćemo se lasno uputiti, da Dukljaninov Valdev–in je Crievićev Valdav–us t.j. rijeka Una.“ (F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka*. Književnik, I/1864, 2, 209.)

²⁵² V. Mošin, *Ljetopis*, str. 59.

²⁵³ V. Mošin, *Ljetopis*, str. 60-61.

²⁵⁴ M. Kuzmić, *Povijesne crtice*. Nastavni vjesnik, knj. XXXVIII., Zagreb, 1930., str. 207.

to bi uglavnom odgovaralo posebno prijašnjem teritoriju Japoda, odnosno kasnijem području Like, Gacke i Krbave (pored ostaloga).²⁵⁵ Toma nije mislio da se pojam te brdovite Hrvatske, u kojoj su živjeli oni koje se nekada nazivalo Kuretima, ograničava geografski na otok Krk. Tomi je, naime, Hrvatska brdovita zemlja koja se prostire na sjeveru Dalmacije, a iz toga bi slijedilo da Krk u vrijeme, kad je Toma smještao opisana zbiivanja, direktno graniči s Dalmacijom. Pogrešno je Šišićevo tumačenje da Toma Kurete izvodi prema Lukanu od stanovnika otoka Kurikte, današnjega Krka.²⁵⁶ Hrvatska je, prema njemu, planinsko područje, koje se nastavlja na sjeveru od Dalmacije. Tomini Kureti ne mogu biti stanovnici Krka ni zato, što taj otok nije u smislu Tominih shvaćanja, bio na sjeveru Dalmacije. Kada Toma priča (u XIII. poglavlju) o granicama kraljevstva Dalmacije i Hrvatske u doba narodnih vladara onda je prema njemu tom kraljevstvu na zapadu Koruška, a to kraljevstvo na sjeveru počinje od obale Dunava. Iz toga se može zaključiti da se otok Krk može smjestiti samo na zapad, a ne na sjever od Dalmacije. Radi analogije može se s Tomom usporediti i pisanje u istom smislu Jurja Šižgorića, koji u VI. poglavlju svoga djela *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku* izričito navodi da Dalmacija na zapadu ima Liburniju i da ta Dalmacija počinje na rijeci kod Skradina (Krki). Iz svega je očito da Toma Kurete smješta u kontinentalni dio rimske provincije Dalmacije. P. Vitezović u spisu *Croatia rediviva*, koji je objavio 1700. godine u Zagrebu, zaključuje da je prvobitna jezgra pod hrvatskim imenom nastala u Krbavi i ističe kako su se običaji, koje Toma Arhiđakon pripisuje *Kuretima* “sačuvali... do današnjega dana posvuda u Krbavi i Hrvatskoj”.²⁵⁷

²⁵⁵ Prema Viktoru Novaku u brdovite krajeve gdje su živjeli starosjeditelji “nesumnjivo... spadaju prostori od Gvozda na jug prema dalmatinskom moru u smeru Livna i Neretve”. (V. Novak, *Sitni prilozi*. JIČ, /Ljubljana-Zagreb-Beograd/, II/1936, 1-4, 121.) K. Šegvić je u izvanredno temeljitoj studiji *Hrvat, Got, Slav u djelu Tome Splitsanina* istaknuo da Toma opisuje “Croatiu” “kao da je imao pred očima Liku i Gorski Kotar tamo do Save”. (K. Šegvić, *Hrvat, Got, Slav u djelu Tome Splitsanina*. Nastavni vjesnik, za 1931/32, knj. XL, Zagreb, str. 19.)

²⁵⁶ ”Toma Arhiđakon splitski (iz XIII. vijeka) tumačio je Hrvate (Chroate) od starinskoga *Curetes* ili *Coribantes*, naime od imena žitelja današnjega Krčkoga otoka, kao tobože starijega imena...” (F. Šišić, *Ime Hrvat i Srbin, i teorija o doseljenju Hrvata i Srba*. Godišnjica Nikole Čupića. Beograd, 1923., str. 2.)

²⁵⁷ P. R. Vitezović, *Oživiljena Hrvatska*. Latina et Graeca-Hrvatski institut za povijest-Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1997., str. 81. O prostiranju Krbave i podrijetlu naziva ne znamo nešto posebno. “Još više sam uvjeren, kako je naš top. Krbava

Bijeli Hrvati na teritoriju nekadašnje rimske Dalmacije ne spominju se samo u *Libellus Gothorum*. Hrvati se u Nestorovoj kronici *Povijest minulih ljeta*, za koju se smatra da je dovršena u Kijevu najvjerojatnije 1113. godine, spominju pet puta, a od toga dva puta na sadašnjem balkanskom prostoru.²⁵⁸ F. Rački posebno ističe da Nestorov ljetopis razlikuje sjeverne “Horvate” od južnih koje zove “Horvate bijelim”.²⁵⁹ Taj Nestorov navod glasi: “*Po mnozêh že vrêmenêh sêli sat Slovêni po Dunajevi, kdê jest ninê agorska (ugarska) zemlja i blgarska. Od têh Slovên razidoše se po zemlji, i prozvaše se imeni svojimi, kdê sêdoše na kotorôm mêtê, jako prišedše sêdoše na rêcê imenom Morava, i prozvaše se Moravani, a drugi Česi narêkoše se, a se ti že Slovêni: Hrvate bêlij, i Srbe i Korantane... Tako razide se slovênskij jezik.*”²⁶⁰ U početcima Nestorove *Kronike* navodi se da su Iliriju prvobitno nastavali Slaveni, a Hrvati se spominju u pasusu u kojemu stoji da su Slaveni također Bijeli Hrvati, Srbi i Horutani (Karantani). Iz toga nabranjanja je moguće zaključiti da Hrvati žive blizu Karantanije, a to onda ne može biti ni iza Karpata, niti u Karantanimi. “Nestor govori o nase-

(Corbavia, Corbalia) predindoeuropska podrijetla. Naime, korienski morfem kor/krnalazimo po Sredozemlju. Evo stanovitih primjera: Krk, Krka, Kornati, Kreta, Krf, Korint, Korčula. I svi su –koliko mi je poznato– predindoeuropskoga izvora. Krbavu se ne može lučiti iz date skupine. Držim, da su inačice etnonimi Koribanti, Korbati, Hrobati, Krovati, Horvati, Croati, ali među njih ne spadaju Kureti. Ipak su glasovno daleko od navedenih.“ (Pismo M. Šimundića, autoru koje je uputio iz Maribora 29. studenoga 1997.)

²⁵⁸ Oleksandr Malyckij, *Hrvati u uvodnom nedatiranom dijelu Nestorove kronike Povijest minulih ljeta*, str. 100., u: J. Behcicki - F. Dvornik - G. Iljinski - O. Korčinski - T. Lehr-Splawiński - T. Lewicki - O. Malyckij - L. Perich - N. Pintarić - O. Strižak - E. Šimek - M. Vach - J. Widajewicz, *Bijeli Hrvati*. I. Maveda, Rijeka 2006. Usp. Dmitrij Tschizewskij- (Uvod i komentar), *Die Nestor-Chronik*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1969., str. 4-5; *Povest vremenih let*. Sankt-Peterburg, 1996., str. 8-9; *Rauchspur der Tauben. Radziwill-Chronik*. Gustav Kiepenheuer Verlag, Leipzig-Weimar, 1986., str. 21.

²⁵⁹ F. Rački, *Biela Hrvatska i biela Srbija*. Rad JAZU, knj. LII., Zagreb, 1880., str. 161.

²⁶⁰ Vj. Klaić, *Slike iz slavenske povjesti*. MH, Zagreb, 1903., str. 6. Taj Nestorov navod u srpskom prijevodu Nenada Kosovića glasi: “*Poslije mnogo vremena sjeli su Sloveni zu Dunav, gdje su danas Ugarska zemlja i Bugarska. Od ovih Slovena razidoše se Sloveni po zemlji i nazvaše se imenima svojima po mjestima gdje sjedoše. Oni koji došavši sjedoše zu rijeku po imenu Morava, i nazvaše se Morava, a drugi se Česi nazvaše. A ovo su još ti isti Sloveni: Bijeli Hrvati, i Srbi, i Horutani.*“ (*Povijest minulih ljeta ili Nestorov ljetopis*. I. izdanje. Nikola Pašić, Beograd 2003., str. 6-7.)

ljenju Slavena s područja Dunava na sjever. Da ne bi tko pomislio, da su se svi Slaveni iselili s područja rijeke Dunava, Nestor iza kako je naveo iseljenje prvih dviju grupa, moravske i češke, ubacuje rečenicu, u kojoj veli, da su Slaveni i Bijeli Hrvati i Srbi i Korutanci, koji su ostali na području rijeke Dunava. Sa zamjenicom 'ti' on veže Slavene ove treće rečenice s dunavskim Slavenima, o kojima je govorio u prvoj rečenici. Slično značenje ima i zamjenica 'teh' na početku druge rečenice, kojom se 'teh' Slovene, naimе Moravljani i Česi, vežu s dunavskim Slavenima prve rečenice. Da Nestor u našem navodu misli na južne Bijele Hrvate, vidi se nadalje iz samoga teksta treće rečenice, u kojoj on usko veže u jednu skupinu: Bijele Hrvate, Srbe i Korutance. Smisao je cijeloga konteksta, da su ta tri naroda susjedni jedan drugomu i da se nalaze jedan uz drugoga na bliskom prostoru. Hrvata i Srba bilo je i sjeverno od Moravljana i Čeha, ali Korutanci nijesu nigda stanovali sjeverno od Karpata nego samo u današnjoj Koruškoj i Štajerskoj. Dakle u slučaju 'Horutana' Nestor bez sumnje govori o Slavenima južno od Dunava. Kako on usko veže Bijele Hrvate i Srbe s Horutanima u jednu zasebnu prostorno blizu skupinu, to proizlazi, da je on na ovom mjestu imao pred očima podunavske Slavene: Korutance, Bijele Hrvate i Srbe."²⁶¹

U staroj *Splitskoj kronici* Hrvati iz srednje Dalmacije (posebno se spominje uz Split i Krbava) nazivaju sebe i svoje zemljake "Bijelim Hrvatima".²⁶² Pretpostavlja se da ovaj spis potječe iz izgubljenog dijela

²⁶¹ D. Mandić, *Crvena Hrvatska*, str. 49-50.

²⁶² "Zvonimir, posljednji kralj Hrvata, umro je 1090. godine. Po smrti njegovoj Hrvatima (Croates) mnoga zla počiniše boreći se između sebe i plijeneći se međusobno, te tjerajući podjedno i primorske gradove u žalost nanoseći im štete i sramote (pokore), jer su im hvatali žene i kćeri, tako da se nitko nije usudio da izlazi iz gradova. Potom odaberu Spljećani poradi te stvari osam mudrih muževa iz grada (da odluče) nešto u toj stvari. Ovi muževi izabraše jednoga od osmorice, imenom Petra od plemena Cacauntova, da potajno pođe u Ugarsku k prejasnomu kralju Stjepanu(!) i da preda grad u vlast kraljevskoga veličanstva pod stalnim pogodbama. I ode potajno i dođe u Krbavu i nađe ondje nekoga muža od plemena Gušićeva imenom Petra, koji ga usrdno primi u svoju kuću; vesela srca ispitujući (Petar Spljećanin) njega (Petra Gušića), reče mu, kamo je nakanio ići i poradi čega, kunući se, da ne će nikomu kazati (ono što bi od njega čuo). Tada primivši (Petar Spljećanin) od njega (Petra Gušića) vjeru, otkrije mu sve. Potom razgovarajući međusobno, pođoše zajedno ne govoreći nikomu ništa, i stupiše pred kralja te sagnute glave i skučenih koljena pozdraviše. Nato ih kralj upita, odakle su, a oni jednodušno odgovore: 'Mi smo bijeli Hrvati' (Croates Albi), te mu ponudiše vladanje nad Spljetom i nad čitavom Hrvatskom. Čuvši to kralj, veoma se obradova i pozvavši savjetnike svoje,

Kronike Mihe Madjeva (umro oko 1358.), koji je to prepisao iz još starije izgubljene *Splitske kronike*.²⁶³

Bijelu Hrvatsku spominje Andrea Dandolo (1309.–1354.) koji je to preuzeo od Dukljanina, a zatim Flavius Blondus (1388.–1463.), koji to preuzima od Dandola. Bijelu Hrvatsku spominje i Iunius Restius u djelu *Chronica Ragusiana*, a preuzeo je od Dukljanina.²⁶⁴

Značenje pojma *Bijeli Hrvati* obično se tumači po zemljopisnom smještaju. Jezikoslovac M. Kuzmić, navodeći razne primjere, tumači značenje pojma Bijelih Hrvata po nošnji.²⁶⁵ Nikola Deržavin pak zaključuje da je podrijetlo naziva *Bijela Rusija* i *Crna Rusija* ostalo do danas nejasno.²⁶⁶

Prvobitna jezgra pod hrvatskim imenom mogla je nastati najprije u liburnijskom zaleđu u smislu da je pod tim imenom pripadala starosjediteljima ili onima koji su doselili moguće od oko sredine VI. do oko sredine VII. stoljeća. Ne može se, u nedostatku vrela i arheoloških potvrda, isključiti i mogućnost da je neka značajnija ratnička družina, bilo starosjediteljska ili nestarosjediteljska i bilo kada doseljena, preuzela hrvatsko ime i kasnije. Iz navedenoga liburnijskoga zaleđa proširilo se hrvatsko ime po cijeloj Liburniji. Upravna podjela Liburnije i kasnijih starohrvatskih županija posebno potvrđuje da je prvobitna jezgra pod hrvatskim imenom stvarno mogla biti na liburnijskom teritoriju. “Liburni su do u rimsko doba bili organizirani u četrnaest općina. Sasvim je vjerojatno da su Hrvati nakon doseljenja preuzeli teritorijalnu podjelu ilirskih općina. Konstantin Porfirogenet navodi četrnaest starohrvatskih županija, koje su bile političko-upravne ustanove. Spomenuli smo da su sjedišta staro-

ispripovijedi im sve, što će se dogoditi te odmah dade spremati vojsku, koje se sabralo do 100.000 ljudi i pođoše sve do Gvozda. Tada bi javljeno kralju, da je narod tatarski upao u kraljevstvo ugarsko, našto se on vrati u Ugarsku.” (I. Guberina, *Kako je Zvonimirova kruna prešla na glavu madjarskog kralja*. Zagreb 1942., str. 50-51. S. Gunjača u knjizi *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji* /knjiga 3., Školska knjiga, Zagreb, 1975., na str. 346./ donio je ovaj tekst, ali nije naveo da je to prijevod I. Guberine.)

²⁶³ Usp. Hrvoje Morović, *Anonimna Splitska kronika*. Izdanje Muzeja grada Splita, Split 1962., str. 8.

²⁶⁴ Usp. M. Kuzmić, *Povijesne crtice*, str. 209.

²⁶⁵ M. Kuzmić, *Povijesne crtice*, str. 210-212.

²⁶⁶ N. S. Deržavin, *Porijeklo Ruskog naroda*, str. 128-129.

hrvatskih župa u sjevernoj Dalmaciji bila pretežno u prvotnim sjedištima ilirskih općina. Zato je vjerojatno da im se i područje poklapalo... Stara hrvatska plemenska organizacija od 12 plemena nalazila se uglavnom na području sjeverne Dalmacije, upravo na području Liburna. Veze s ilirskom organizacijom nameću se same od sebe, tim više što je S. Gunjača uvjerljivo dokazao da se Petrova gora ili planina Gvozd, na kojoj se odigrala sudbonosna bitka posljednjeg hrvatskog kralja Petra s Mađarima, nalazila ne u gornjoj Hrvatskoj, već u srednjoj Dalmaciji.”²⁶⁷

2.

Franci su zauzeli Istru godine 787., a poslije toga su nastojali proširiti svoju vlast i dalje uz istočnojadransku obalu i njezino zaleđe. Kod liburnijskog grada Tarsatike ubijen je 799. godine furlanski markgrof Erik, što znači da su se između stanovnika Liburnije i Franaka vodile borbe. Franci već 803. godine drže čitavu teritoriju između mora, Raše, Vrbasa i Cetine.²⁶⁸

Iz postojećih vrela može se sa sigurnošću zaključiti da su i krajem VIII. stoljeća postojale posebne političke jedinice Liburnija i Dalmacija, a da je Dalmacija bila teritorij između Cetine i Krke sa svojim dalmatskim zaleđem. Iz povijesne jezgre *Životopisa Ursa Confessora* proizlazi da u doba Karla Velikoga krajem VIII. stoljeća na teritoriju Dalmata postoji potpuno samostalna, dakle i u odnosu na Bizant neovisna država, s poganskim stanovništvom, koje se naziva Dalmati, a kojima vlada samostalni vladar (“rex”).²⁶⁹ Iz franačkih vrela i Gottschalka znamo da u IX. stoljeću u Hrvatskoj postoje Dalmati(ni), Sklavi(ni) i Latini, odnosno Romani. Hrvatski vladari u kasnije doba tituliraju se kao kraljevi “Hr-

²⁶⁷ Š. Batović–Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine*, str. 276. U jednoj mađarskoj kronici iz XIII. stoljeća, kada se spominje bitka na Gvozdu i kralj Petar stoji: “Sjedište ovoga kralja bilo je u Kninu.” (Rački, *Documenta*, str. 481.)

²⁶⁸ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 15.

²⁶⁹ Usp. F. Bulić (objavio), *Accessiones et correctiones all’ Illyricum sacrum del P. D. Farlati*. Di P. G. Coleti. Supplemento al ‘Bullettino di archeol. e stor. Dalm. 1902.-1910. Spalato, 1910., str. 45-50. I. Goldstein dijeli Šišićevo mišljenje da je bez obzira na kasni datum nastanka taj izvor sačuvao pokoje zdravo zrno povijesne istine i dodaje kako i sam misli da je jezgra legende istinita. (Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*. Novi Liber-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995., str. 229.) “Izvor ima svakako autentičnu jezgru, jer navodi dovoljno konkretnih podataka, uz rjeđa opća mjesta.” (N. Budak u: N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 67.)

vata i Dalmatina”, što također potvrđuje da se radi o posebnim (i) etničkim identitetima. Latini (Romani) u priobalnim gradićima kristijanizirani su i pripadnici Carstva, a oni od njih kojima su u zaleđu Dalmati etnički mogu i sami biti Dalmati(ni). U ovom smislu u gl. XXX. *DAI* stanovnici Salone u vrijeme njezina osvajanja označeni su kao Dalmatinoi. Postavlja se pitanje tko su Dalmati u IX. stoljeću? Pod imenom Dalmata svojedobno se širom Carstva, posebno među vojnicima, javljaju stanovnici te provincije, tako da se u tom imenu krije i oznaka pokrajinske pripadnosti.²⁷⁰ Međutim, postojao je i u to antičko vrijeme teritorij koji su nastavali gotovo samo Dalmati, a oni koji su tu živjeli ili bili podrijetlom s toga prostora osjećali su se kao narodna posebnost. Dakako da se sadržaj pojma Dalmati tijekom stoljeća i na tom teritoriju mijenjao u određenom smislu, posebno poslije raspada Rimskog Carstva i pod utjecajem kristijaniziranja. Naziv Dalmati(ni) u IX. stoljeću označava većinski dio pučanstva na teritoriju koji se može označiti kao Dalmacija u užem smislu. U tim srednjovjekovnim Dalmatima prevladavaju u antropološkom i genetičkom smislu njihovi predci - postantički starosjeditelji, koji su nosili isto ime i obitali na uglavnom istom prostoru. Samo u ovom smislu može se govoriti o identitetu Dalmata tijekom navedenih povijesnih razdoblja i o njihovoj posebnosti u odnosu na doseljene Sklavine.

Poeta Saxo (za 803. godinu) odvaja Liburniju od Dalmacije.²⁷¹ Pisici franačkih izvora, govoreći o Dalmaciji, misle i na širu Dalmaciju, “preživjelu” na antičkim tradicijama u koju je ubrajan i veći dio Liburnije. Govoreći o tome M. Suić ističe da je postojao i manji dio Liburnije koji u doba spomenutih franačkih izvora nije bio uključen u tu Dalmaciju i koji je upravo zbog toga sačuvao posebno ime Liburnija. M. Suić zaklju-

²⁷⁰ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, str. 83-84. M. Suić ističe da se od početka Carstva ime Dalmatia u izvorima odnosi na rimsku provinciju, a ne na postojbinu Dalmata, tako da je “svaki pripadnik te provincije bio Dalmat, bez obzira na etničko podrijetlo”. (M. Suić, *Hijeronim Stridonjanin - građanin Tarsatike*. Rad JAZU, knj. 426, Zagreb, 1986., str. 424.)

²⁷¹ “*Pannonias etiam victor subiecit utrasque*

His cum vicinis urbibus innumeris.

Arva Liburnorum vel quae vocitantur ab Histro

Nec non Dalmatiam subdidit et Daciam

Sclavorum populos censum sibi solvere fecit

Plures, quam quisquam dinumerare queat.“

(Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. II., /1. 801.-1000./ Leonova družba, Ljubljana, 1906., str. 18.)

čuje: “Za pitanje, o kome je riječ, nije važno, da li je ime Liburnija u IX. st. sačuvano preko kontinuirane tradicije iz antike, ili je pak to učena rekonstrukcija karolinških pisaca, koji su, na temelju studija historijskih izvora, našli za ovo područje pogodno ime. Prvo mišljenje je vjerojatnije... Dokle se protezala ta Liburnija, teško je određeno i posve pouzdano odgovoriti.”²⁷²

Sklavi(ni) su iz gotske Liburnije i to Like, Krbave i Gacke doseljavali na teritorij Dalmata najranije od početka IX. stoljeća, u doba franačke ekspanzije na istočno-jadranskoj obali, što se očituje i u tadašnjem razgraničivanju između doseljenih Hrvata, starosjedilaca Dalmata i malobrojnih Romana u nekim gradićima. Doseljenici s teritorija Gacke, Like i Krbave, kada su došli na teritorij Dalmata, nazivani su i od starosjeditelja Sklavi(ni)ma, jer su ih tako i drugi nazivali. Taj dolazak novoga stanovništva među Dalmate, zbio se u doba proširenja franačke vlasti na teritorij rimske Dalmacije, i to u doba Borne. Ti su Sklavi(ni) došli na teritorij Dalmata, dakle i u splitsku okolicu, uz franačku suglasnost u prvim desetljećima IX. stoljeća.

Prijepori oko razgraničenja, koje spominju franački izvori iz prvih desetljeća IX. stoljeća mogli su postojati samo između doseljenika zvanih Sklavi(ni) s Dalmatima i Romanima, jer su Romani (Latini) u gradovima i Dalmati izvan gradova sve svoje moguće prijepore oko granica morali davno prije riješiti. Krajem 805. godine nalazimo i "poslanike Dalmata" (*legati Dalmatarum*) kod cara Karla u Diedenhofenu,²⁷³ što također potvrđuje njihovu etničku posebnost. I. Guberina je, tumačeći navedeni izvor kako su svršetkom 805. godine poslanici Dalmatina bili kod cara Karla u Diedenhofenu, zaključio: “Nigdje se iz konteksta ili drugih okolnosti ne može zaključiti, da bi 'Dalmatae' u franačkim izvorima ovog vremena označivali samo stanovnike primorskih gradova, Bizantu podvrženih. Kada ti isti izvori hoće da luče između stanovnika gradova i ostalog pučanstva Dalmacije, onda to izričito istaknu, i to tako, da su građani gradova Romani, a ostali Dalmatae i Sclavi...”²⁷⁴

²⁷² M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, str. 285-289.

²⁷³ F. Rački, *Documenta*, str. 310.

²⁷⁴ I. Guberina, *Državna politika hrvatskih vladara*. I., Knjižara Velebit, Zagreb, 1944., str. 53. Reinhold Rau u izdanju ovoga izvora latinski tekst ovako prevodi na njemački jezik: “*Die Gesandtschaft aber betraf, außer Freundschaft und Bündnis, die Grenzen der Römer, Dalmater und Slaven.*” (Reinhold Rau /ponovo preradio na te-

Einhard, koji je živio od 770. do 840. godine i koji je, kako se drži, autor i *Anala karolinškog kraljevstva*, napisao je u *Životopisu Karla Velikoga* sljedeće: “*Karlo je franačko kraljevstvo, koje je poslije smrti oca Pipina preuzeo zaista veliko i snažno, tako slavno povećao da ga je gotovo udvostručio... Pošto je (osvojio) Saksoniju, obje Panonije i na drugoj strani Dunava položenu Daciju, Istru, također i Liburniju i Dalmaciju, izuzevši primorske gradove ('atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus'), koje je prepustio da ih ima bizantinski car zbog prijateljstva i s njim sklopljena saveza; zatim je sve barbarske i divlje narode, koji se nalaze između rijeka Rajne i Visle i Oceana i Dunava po jeziku zaista slične, ali po načinu življenja i naravi vrlo različite, i koji nastavaju Germaniju, tako upokorio te je postigao da mu plaćaju danak. Među tim (narodima) osobito se ističu Welatabi (Wilzi), Sorabi, Abodriti, Boemanni...*”²⁷⁵ Dakle, u ovom vrelu izričito piše da su dalmatinski gradovi samo dio Dalmacije, odnosno da je Dalmacija širi teritorijalni pojam od dalmatinskih mjesta. Mirom u Aachenu 812. godine Karlo Veliki uistinu je dobio Dalmaciju, Istru i Panoniju, a nekoliko dalmatinskih mjesta i otoka pripalo je Bizantu.

Iz franačkih izvora nedvojbeno se vidi da u prvoj polovici IX. stoljeća primorski gradići nisu bili sva Dalmacija nego samo jedan njezin dio. Bizantinski car Lav V. Armenac, poslao je 817. godine franačkom caru Ludoviku poslanstvo da s njim raspravi pitanje o granicama između stanovnika u Dalmaciji. Navod u *Ann. reg. Franc.*, koji se odnosi na godinu 817., u hrvatskom prijevodu glasi: “*Kada je (Ludovik radi zimovanja) tamo (u Aachen) došao, primio je poslanika cara Leona, po imenu Nicifora, koji je poslan iz Konstantinopola zbog dalmatinskog pitanja ('pro Dalmatinorum causa'). Njemu predloži - jer Kadolah, kojem je bila povjerena briga za te granične oblasti, nije bio tu, a mislilo se da će ipak naskoro doći- da čeka njegov dolazak. Kada je on došao, između njega i careva poslanika, održana je rasprava o pitanjima koje je ovaj podnio. Kako se spor odnosio na mnogobrojne i Romane i Sklave ('ad plurimos et Romanos et Sclavos'), a činilo se da se bez njih ne može dovršiti, odlu-*

melju prijevoda O. Abela i J. Jasmunda/, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. I., Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993., *Quellen*, str. 299.)

²⁷⁵ Einhard, *Život Karla Velikog*. Latina et graeca, Zagreb, 1992., str. 75. Usp. F. Rački, *Documenta*, str. 315.; R. Rau, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. I., str. 184 - 185. Potrebno je naglasiti da su se skupnim imenom *Sclavi* potkraj VIII. i na početku IX. st. nazivale zajednice koje su inače imale svoja posebna imena.

čeno je da se onamo riješi. U tu svrhu s Kadalom i prije spomenutim legatom poslan je u Dalmaciju Albigarije, Unrohov nećak (unuk?).”²⁷⁶ Iz ovoga je izvora očito da su mnogobrojni i Romani i Sklavi(ni) stanovali u Dalmaciji, što znači da pojam Dalmacije nije bio ograničen samo na dalmatinska mjesta.

Drugi franački izvor (*Vita Hludowici*), koji također vrijedi za 817. godinu, navodi o tome i ovo: “*Boraveći u onoj palači (Aachen) Ludovik je primio poslanika konstantinopolskog cara Leona po imenu Nicifora, koji je k njemu došao. Sadržaj pak poslanstva, izuzevši prijateljstvo i savezništvo, bio je o granicama između Dalmatina, Romana i Sklavena ('Legatio autem, excoepa amicitia et sotietate, erat de finibus Dalmatorum, Romanorum et Sclavorum'). Kako nisu bili nazočni ni oni ni Kadalo, prefekt graničnih oblasti, a bez njih se to nije moglo razriješiti, poslan je Albigarije u Dalmaciju, da to smiri i sredi s Kadalom, poglavicom graničnih oblasti ('fniium principe').*”²⁷⁷ Iz navedenoga je vrela također moguće zaključiti da su u drugom desetljeću IX. stoljeća u Dalmaciji živjeli Dalmati, Sklavi(ni) i Romani. Međutim, Rački je protumačio taj izvor u smislu da je predmet poslanstva bilo razgraničenje između dalmatinskih Romana i Slavena.²⁷⁸ Od hrvatskih povjesničara samo se I. Guberina nije složio s tim mišljenjem točno obrazlažući: “Oni (izvori) nam vele, da je bizantinski car Lav V. Armenac 817. g. poslao franačkome caru Ludoviku svoje poslanstvo, na čelu s Niciforom, da s njim

²⁷⁶ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II, str. 47.

²⁷⁷ Georgius Heinricus Pertz (edidit), *Monumenta Germaniae historica*. Tomus II, Hannoverae, 1829., str. 621. Pertz je u bilješci ispod teksta naveo i izraz “Dalmatarum”. Rački je objavio rečenicu onako kako ju je Pertz donio u originalu. (Rački, *Documenta*, str. 317.) Ivan Lučić je tu rečenicu u originalu ovako naveo: “*Legatio autem excoepa amicitia, et societate, erat de finibus Dalmatarum, Romarum, et Sclavorum,...*” (Ioannis Lucii, *De regno Dalmateae et Croatiae libri sex*. Ioannem Blaeu, Amstelodami, 1668., str. 51.) U drugom izdanju Lučićeva djela ta je rečenica navedena na isti način. (Ioannis Lucii, *De regno Dalmatiae et Croatiae*. Vindobonae, 1758., str. 51.)

²⁷⁸ Fr. Rački, *Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod*. Rad JAZU, knj. LVII., Zagreb, 1881., str. 106. Tumačenje Račkoga prihvatili su i drugi pojedinci u historiografiji. Tako je Konstantin Jireček, navodeći te izvore koji govore o reguliranju granica između Franaka i Bizantinaca 817. zaključio da se prema tim izvorima razlikuju “dva tipa Dalmatinaca: Romani i Slaveni”. (C. Jireček, *L'eredità di Roma nelle città della Dalmazia durante il medioevo*. Società Dalmata di storia patria, Roma, 1984., str. 67.) I F. Šišić misli slično. (F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 312-313.)

razpravi '*o granicama Dalmatinaca, Romana i Slavena*' (*de finibus Dalmatorum, Romanorum et Slavorum*, Rački, *Doc.* str. 317). Ovdje se luče granice Dalmatinaca, Romana i Slavena. Romani su stanovnici gradova (tako ih zove grčki pisac Porfirogenet), a za Slavene znamo, što su. Pita se: koji su to Dalmatinci? Izvor od 813. g. ističe, da je Karlu Velikome pripala 'Liburnija i Dalmacija, osim primorskih gradova' (Rački, *Doc.* str. 315). Kako se u užem (sudskom) značenju Dalmacija protezala od ušća Krke do ušća Neretve, to se ovdje Dalmatinci imaju razumjeti stanovnici ovoga područja. Dalmatinci su stanovnici područja od Krke do Neretve, Romani stanovnici gradova, a Slaveni stanovnici Liburnije. Ovo ne znači, da Slavena nije bilo na području uže Dalmacije... Iz ovoga slijedi, da je područje oko Splita i sa Splitom sačinjavalo jednu posebnu političku osebnost, koja je u međunarodnom svijetu na početku IX. st. bila poznata kao 'zemlja Dalmatinaca', a lučila se od Slavena kao i od stanovnika gradova."²⁷⁹

Navedeni franački izvori iz prvih desetljeća IX. stoljeća izričito potvrđuju da su sve do tada sačuvana nekadašnja pokrajinska imena teritorija, konkretno Liburnije i Dalmacije. "Liburnia' je ona zemlje uz istočnu obalu jadranskoga mora, u kojoj je grad Trsat ležao; dalje na jug Liburniji slijedila je Dalmacija... Liburnija, koja je i davnu Japidiju obuhvaćala, doticala se je dolnje Panonije na sjever-istoku... Gacku dijeli Gvozd od pritoka Kupe; ovdje dakle imala teći granica između Bornine i Ljudevitove kneževine, između dolnje Panonije i Dalmacije... Dolnja porječja Une, Vrbasa i Bosne s dotičnim predjelima spadala su na Panoniju, te je onuda tekla granica panonsko-dalmatinska."²⁸⁰ Liburnija je, "koju i franački izvori oštro dijele od Dalmacije", tada vjerojatno sezala do rijeke Krke i nesumnjivo je obuhvaćala i teritorij nekadašnjih Japoda.²⁸¹ Navedeni izvori savršeno jasno potvrđuju da stanovnici priobalnih mjesta nisu bili starosjeditelji, koji su (samo) nazivani Dalmati(ni).²⁸² Neretva-

²⁷⁹ I. Guberina, *Državna politika*, I., str. 58.

²⁸⁰ F. Rački, *Hrvatska prije XII. vieka*. Rad JAZU, knj. LVI. Zagreb, 1881., str. 108-109.

²⁸¹ M. Suić, *Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima*. U: *Arheološka problematika Like*. Split, 1975., str. 114-115. Suić ističe da je Liburnija u doba Borne teritorij izvan Dalmacije. Usp. M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, str. 287.

²⁸² Ivan Lučić je svoju pretpostavku o tome, da su neki razdvojeni primorski gradići i otoci više stoljeća bili Dalmacija iznio ovako: "Ime Dalmatinaca ili Latina bilo je dakle stiješnjeno na gradove na kopnu, tj. Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik, i na za-

ni su, u razgraničenjima koje spominju izvori, ostali “s druge strane pogranične linije”.²⁸³

Vrelo *Vita Hludowici* za 817. godinu svjedoči o razgraničenju između Dalmatina, Romana i Sklavina (*de finibus Dalmatorum, Romanorum et Sclavorum*) što znači da su u to doba na dijelove teritorija Dalmata doselili Sklavini, koji je naziv u ovom navodu i na ovom prostoru, sudeći prema kamenim natpisima, sinonim za Hrvate. U *DAI* pak piše da hrvatski ban vlada Gackom, Likom i Krbavom, ali se iz toga vrela ne može zaključiti da u tim oblastima njegova vlast započinje tek u prvoj polovini X. stoljeća, što može značiti da je ta banovina postojala i u prethodnom stoljeću. Jezgra pod hrvatskim imenom mogla je nastati ili se nalaziti u Krbavi i(li) Lici, od kuda je hrvatski ban mogao širiti svoju vlast. Franačka vrela navode od svega liburnijskog pučanstva samo Guduscane što može značiti da su Franci samo njih uspjeli stvarno podložiti, dok su nad ostalim dijelovima Liburnije, dakle u Krbavi i Lici, tijekom prva tri desetljeća IX. stoljeća povremeno imali više nominalnu, nego stvarnu vlast. To se može zaključiti iz činjenice da u borbama protiv Ljudevita ratuju samo Guduscani, a ne i ostali stanovnici Liburnije, u koje spadaju i oni iz Like i Krbave. Doseljeni su Sklavi(ni) iz Liburnije, odnosno njezina zaleđa, mogli povremeno upadati na teritorij Dalmata već od sredine VI. stoljeća. Međutim, ti Sklavini mogli su najranije početi stvarno zaposjedati dio dalmatskoga prostora tek krajem VIII., a najvjerojatnije od početka IX. stoljeća, uz franačku pomoć. Dakle: Hrvati iz Liburnije

padne otoke, zajedno s Biševom, Visom i Lastovom od istočnih. Tako se najveći dio Dalmacije sastojao od otoka. Kad se stoga ubuduće bude spominjala Dalmacija, pod njezinim će imenom trebati podrazumjevati gore spomenute gradove i otoke. Dubrovački grad doduše nije bio uključen u kraljevstvo Dalmacije o kojem se ima raspravljati, ali ga je ime Dalmacije ipak obuhvaćalo”. (I. Lučić, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Latina et Graeca, Zagreb, 1986., str. 317.) Čak i zastupnici toga Lučićeva pričanja o Dalmaciji, moraju priznati, da je ta “Bizantinska Dalmacija bila neko teritorijalno čudovište s mnogo nepovezanih dijelova od kojih je svaki težio svom posebnom razvitku” (N. Klaić, *Povijest Hrvata*, I., str. 119). Ivan Strohal, koji je inače i sam vjerovao u seobu Sklavina, logično je zaključio da su, ako je gotovo sve stanovništvo na tim prostorima u seobama nastradalo, i gradovi bili opustošeni, pa se je i u njima moralo naseliti novo stanovništvo. (I. Strohal, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*. I., JAZU, Zagreb, 1913., str. 11-12.)

²⁸³ N. Klaić, *Historijska uloga Neretvanske kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran*. Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju. Makarska, 1970., str. 124-125.

mogli su samo kao franački saveznici zavladatai teritorijem Dalmata, dakle posebno onim između Zrmanje i Cetine, tek od prvih desetljeća IX. stoljeća. Pretpostavljanje nekih pisaca o doseljenu Hrvata sa sjevera Europe na Balkan tek krajem VIII. ili početkom IX. stoljeća²⁸⁴ nije potvrđeno ni jednim pisanim izvorom, niti arheološkim nalazom. L. Margetić je svoje zaključivanje da su Hrvati mogli doseliti oko 800. godine temeljio na vremenskoj nemogućnosti njihova ranijeg doseljenja sa sjevera Europe na Balkan zbog Avara. Ova nemogućnost doseljenja općepoznata je činjenica na koju je još davne 1839. godine upozorio Ivan Švear. Da su se Hrvati doselili sa sjevera Europe na bilo gdje na nekadašnji teritorij rimske Dalmacije tek s Francima krajem VIII. ili na samom početku IX. stoljeća, franački bi ih izvori spomenuli, kao što su spomenuli Guduscane.

Hrvati su se, prema gl. XXX. kao i gl. XXXI. *DAI*, doselili poslije avarsko-sklavinskog osvajanja Solina, dakle u prvoj polovini VII. stoljeća. Ti su Hrvati, prema gl. XXX. *DAI* (u prijevodu B. Ferjančića), stanovali “u to vreme s one strane Bagibarije, gde su sada Belohrvati”. Riječi “u to vrijeme” odnose se na doba avarsko-slavenskog zauzimanja Solina, što znači na prvu polovinu VII. stoljeća, a riječ “sada” odnosi se na doba kada je spis nastajao. Hrvati su se (jedna obitelj predvođena s petoro braće i dvije sestre) odvojili od matične zemlje i sa svojim narodom došli u Dalmaciju, koju su oslobodili od Avara, odnosno osvojili je za sebe. Izvor dakle ovo hrvatsko doseljenje nepobitno datira u prvu polovinu VII. stoljeća, a dalje navodi i ovo: “*Izvestan broj godina i Hrvati u Dalmaciji pokoravahu se Francima, kao i ranije u svojoj zemlji.*”²⁸⁵ Iz ove stilizacije proizlazi da su se Hrvati po doseljenu u Dalmaciju u prvoj

²⁸⁴ L. Margetić, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*. Zbornik Historijskog zavoda JAZU, Zagreb 1977., str. 5-88. M. Suić je upozorio da Margetićevo shvaćanje doseljenja Hrvata krajem VIII. stoljeća nije prihvatljivo, jer je protivno postojećim izvorima i arheološkim nalazima. (M. Suić, *Ocjena radnje L. Margetića*. Zbornik Historijskog zavoda JAZU, sv. 8., Zagreb, 1977., str. 89-100.) Koščak bi Suićevim “valjanim razlozima dodao kako je Margetić prešutio sukladne vijesti Porfirogeneta i Tome Arhidakona o hrvatskim rodovima koji su došli iz Poljske na Jadran, a pogotovo je sasvim ispustio iz vida *Ljetopis popa Dukljanina*“. (V. Koščak, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928*. Historijski zbornik, god. XXXIII-XXXIV /1/, 1980-81, str. 294.)

²⁸⁵ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 32. I Miljenko Lončar napominje problematičnost ovoga navoda. (M. Lončar, *Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature*. Diadora. Zadar, 1992., sv. 14., str. 393.)

polovini VII. stoljeća nastavili pokoravati Francima, i da su im se pokoravali i u pradomovini prije doseljenja što također znači u prvoj polovini VII. stoljeća. Ovo je nemoguće jer u VII. stoljeću franačka vlast nije postojala u Dalmaciji. Ako je barem jezgra ovoga navoda vjerodostojna onda se ona može odnositi samo na početak IX. stoljeća, jer su se samo tada Hrvati u Dalmaciji mogli “pokoravati” Francima. Stilizacija navoda “kao i ranije u svojoj zemlji” može se vremenski odnositi samo na početak IX. stoljeća, a u to doba ni jedno vrelo ne spominje postojanje Hrvata na sjeveru Europe. Ideju o doseljenju Hrvata krajem VIII. stoljeća u vrijeme franačko-avarskog rata oživjela je 2000. godine skupina autora u katalogu izložbe *Hrvati i Karolinzi* posebno se pozivajući na karolinške mačeve i neke sličnosti toponima i plemenskih imena u područjima polapskih Slavena i dalmatinskih Hrvata. “Osim što su neke identifikacije toponima i etničkih imena dvojbene, zastupnicima se te teze može postaviti pitanje kako to da Karlo Veliki pokreće seobeni val s prostora koji nisu pod njegovom kontrolom, pa su čak i vrlo udaljeni od krajeva pod franačkim utjecajem. Dokazna snaga brojnih nađenih mačeva pada u vodu kada se pogleda karta nalaza karolinških mačeva K- tipa nađenih u Europi, objavljena u istom katalogu. Naime, daleko je veća koncentracija njihovih nalaza u Skandinaviji nego u Hrvatskoj, a znatan ih je broj i u sjevernoj Irskoj. Ne samo da su to bila područja izvan domašaja vlasti Carstva, nego su, dapače, Normani bili njegovi najgori neprijatelji. Ako su u Hrvatskoj mačevi oružje franačkih saveznika, kako to da su u Skandinaviji oni oružje njihovih neprijatelja?”²⁸⁶ I. Goldstein točno napominje kako se i Mladen Ančić (u tekstu *Hrvatska u karolinško doba*) pozvao na Margetićevo pretpostavljanje o doseljenju Hrvata oko 800. godine “ali i dalje bez pravih argumenata. Naime, nijedan franački izvor ne spominje Hrvate, a nema ni vijesti da su se na europskome prostoru u to vrijeme događale značajnije migracije stanovništva. Mnogi su argumentirano odbacili Margetićevu tezu.”²⁸⁷

²⁸⁶ N. Budak u: N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 48.

²⁸⁷ I. Goldstein, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*. Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2003., str. 60. “Mladen Ančić piše o povijesti nastajanja i trajanja franačke vlasti na prostorima što ih obuhvaća ova izložba... Franačko ratovanje s Avarima u Panoniji dovodi (godine 796. spomenute u *Ljetopisima*) slavenške vojnike u franačku vojsku, a potom uzrokuje i doseljenje u južne dijelove avarskoga kaganata. Pisac u svojim zaključcima naglašava upravo doseljenje. Možda je moguće razmišljati i o drukčijem tumačenju navoda franačkih izvora o pojedinim

Matična zemlja Hrvata, prema Tomi Arhiđakonu i *Libellus Gothorum* također je tijekom VIII. stoljeća pa nadalje, bila dio liburnijskog zaleđa, koji su Franci najvjerojatnije zauzeli krajem VIII. stoljeća. Dio se Hrvata mogao samo iz toga zavelebitskog zaleđa doseliti na teritorij Dalmata i nastaviti se “pokoravati” Francima dok se nisu pobunili i pobijedili Franke na način da su se potpuno osamostalili. U starohrvatskim grobovima uz jadransku obalu i njezino bliže zaleđe nalazi se posebno oružje i nakit iz karolinškog doba, ali ti nalazi mogu samo eventualno potvrđivati da su Borna i njegovi nasljednici, odnosno njihovi podanici, ratovali i doselili iz Liburnije²⁸⁸ kao franački saveznici. Zemljopisni položaj Like, Gacke i Krbave bio je vrlo pogodan za širenje vlasti i hrvatskog imena u današnju Slavoniju, Bosnu i obalni pojas.²⁸⁹ Kranioometrijska istraživanja (Šlausa i njegovih suradnika) na starohrvatskim na-

slavenskim narodima (*gentes*). Taj spomen ne mora uvijek dokazati doseljenje, premještanje narodnosne skupine istodobno spomenu u izvoru, može biti i dokaz njezina postojanja na spomenutom prostoru i prije vremena nastanka toga izvora.” (Milan Ivanišević, *Hrvatska u karolinškoj Europi*. CUS, XXXVI/2001, 3, 361 – 367.) „Nedavno je M. Ančić pokušao na temelju toponomastičkih podataka rekonstruirati sliku naseljavanja niza slavenskih ‘plemena’, bolje reći, njihovih odlomaka na području Dalmacije. Vidi: M. Ančić, *U osvit novog doba*. U: *Hrvati i Karolinzi*. I, Split, 2000., str. 76-83, 90-95. Nije potrebno posebno naglašavati da takvi pokušaji koji se oslanjaju na suzvučja naziva nose izrazito hipotetički karakter.“ (Denis Alimov, *Neka opažanja u vezi s problematikom oblikovanja hrvatske kneževine u Dalmaciji*. Hrvatska obzorja, XIV/2006, 1-4, str. 105.)

²⁸⁸ Da je hrvatsko ime prvobitno bilo najprije udomaćeno u gotskoj Liburniji i da je to hrvatsko ime poistovječeno s liburnijskim može se zaključivati i iz rječnika Joakima Stullija, koji riječi vezane s pojmom Hrvat ovako prevodi: “Hârvacsia, e, f.= Croatia, Liburnia”; “Hârvatски, a, o, Croato = Liburnicus-hârvatska zemlja”; “Hârvat, ata, m. - Hârvatac, atca, m = uomo di Croazia, vir ex Liburnia”; “Hârvacsicca, e. f. = donna di Croazia, mulier ex Liburnia”. (Joakima Stulli Dubrocsanina, *Rjecnoslojce*. U Dubrovniku, MDCCCVI., str. 207.)

²⁸⁹ Gačani su bili na nekadašnjem teritoriju Japoda. “Kod navođenja hrvatskih župa, Gacka se kod Porfirogeneta nalazi na posljednjem mjestu nabrojavanja... Kako iza Gacke nema više nabrojene niti jedne župe, može se ustvrditi da je Gacka bila najsjevernija (sjeverozapadna) pokrajina i da druge hrvatske pokrajine dalje na sjeverozapadu nije bilo... Bilo je to područje veoma pogodno za širenje vlasti i hrvatskog imena prema obali, Slavoniji i Bosni.” (Milan Kranjčević, *O Gackoj*. U: *Grad Otočac 4*, Otočac, 1998., str. 128-129.) “Krbava s Korenicom pripada području Une (od koje ih rastavlja Plješivica), a po njemu Podunavlju i Crnomu moru, dok Lika, Bužani i Gatanska župa spadaju na Jadransko pomorje”. (V. Klaić, *Grada za topo-*

lazištima datiranim između X. i XIII. stoljeća “pokazala su da to razdoblje koincidira s razdobljem postupne ekspanzije starohrvatske populacije koja se iz iz svojega uporišta na istočnoj obali Jadrana i njegova neposrednog zaleđa postupno širila – najprije na teritorij današnje Bosne i Hercegovine, a potom i u kontinentalnu Hrvatsku”.²⁹⁰ D. Mandić zaključuje: “Kraljevstvo ‘Hrvatska’ zvalo se zemlje južno od Gvozda (Velika i Mala Kapela), Grmeč planine i Borja. Istom za turskih ratova u XVI. i XVII. stoljeću, kada se velik broj hrvatskoga pučanstva preselio iz Dalmacije i Bosne sjeverno do Gvozda i Save, naziv ‘Hrvatska’ prenesen je na sjever.”²⁹¹

grafiju Ličko-krbavske županije u srednjem vijeku. Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s., sv. VII za 1903/4., str. 129.)

²⁹⁰ M. Šlaus, *Bioarheologija. Demografija, zdravlje, traume i prehrana starohrvatskih populacija*. Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 106-107.

²⁹¹ D. Mandić, *Kako su govorili Hrvati i Srbi kod svoga dolazka na jug?* Hrvatska misao, Buenos Aires, br. 25 za 1958., str. 97.

II.

SJEDINJENJE LIBURNIJE I DALMACIJE 818. I OSLOBOĐENJE HRVATA OD FRANAČKOG VRHOVNIŠTVA DO 839. GODINE

1.

Borna se spominje u Einhardovim *Analima* za 818. godinu ovako: “*Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudewiti, ducis Pannoniae inferioris...*”²⁹² U historiografiji prevladava mišljenje Ernsta Dümmlera iz 1856. godine da se Borna spominje u citiranim *Analima* za 818. godinu kao ban Gačana (*dux Guduscanorum*).²⁹³ Stoga se prvi podatak o Borni iz *Annales regni Francorum* prevodi: “*Godine 818. Kad je car, ... stigao u Heristal, ... tu bijahu poslanici i drugih naroda, naime Bodrica, Borne, gadskoga kneza, i Timočana, koji su nedavno napustili savez s Bugarima... Ujedno bijahu tu i poslanici Ljudevita, kneza Donje Panonije...*”²⁹⁴

V. Klaić ističe da su žitelji Gacke bili u franačkim vrelima IX. stoljeća spomenuti imenom Guduscani i da Einhard spominje te Gačane 818. godine usporedo s Bornom. Očito je da je Klaić shvatio franački izvor u smislu da su 818. na dvoru bili, između ostalih, i Gačani uz Bornu. To

²⁹² F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II, str. 48.

²⁹³ “Bei den Worten: legati Bornae ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudewiti etc. interpungire ich mit Zeuss (die Deutschen p. 614) hinter Guduscanorum, denn es ist ganz klar, dass die Timotschaner mit Borna nichts zu thun hatten, da sie auch im Jahre 819 als selbständiges Volk sich mit Liudewit verbinden.“ (Ernst Dümmler, *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*. Sitzungsberichte der Akad. der Wissenschaften. Wien, 1856., str. 388.)

²⁹⁴ Jaroslav Šidak (uredio), *Historijska čitanka za hrvatsku povijest*, I. Školska knjiga, Zagreb, 1952., str. 9-12.

znači da vrelo po Klaiću ne tretira Bornu kao njihova bana.²⁹⁵ F. Šišić je 1914. godine zauzeo u biti isto stajalište kao V. Klaić, i to je obrazložio ovako: “Prvi se puta Borna spominje 818. i to, kako mislim, samo kao *dux*, dok se ono *Guduscanorum* ima od *ducis* rastaviti zarezom, tako da je u neposrednoj vezi sa *Timocianorum*, dakle ova stavka treba da glasi ovako (*Einhardi Annales* 149): ‘*Erant ibi* (t. j. u Achenu) *et aliorum nationum legati, Abodritorum videlicet, ac Bornae ducis, Guduscanorum et Timocianorum.*’ Taj ispravak u položaju interpunkcije činim s razloga, što se u vijesti o bitki na Kupi između Ljudevita i Borne (*An. F.* 151, pod godinom 819.) jasno razbire iz čitavoga konteksta, da je glavar ‘*Guduscanorum*’ bio ‘*Dragamosus socer Liudewiti*’, dok se za Bornu na tom mjestu kaže, da je ‘*dux Dalmatiae*’. Tek docnije, nagrađen očito za vjernost svoju franačkoj državi, on postaje (821.) ‘*dux Dalmatiae atque Liburniae*’, a time i vladar onih ‘*Guduscanorum*’, to jest plemena hrvatskoga naseljena oko rijeke Gacke kod Otočca, jer je Liburnija bila prijedjel od Raše do Zrmanje.”²⁹⁶ M. Ančić je 1998. godine ponovio istu Šišićevu misao iz 1914. godine, i to s napomenom kako je to “nova lekcija ovoga ulomka”, u smislu da iza Borne dolazi zarez (“*ac Bornae ducis*”).²⁹⁷

Navedeno shvaćanje vrela nije točno jer se u njemu spominju “*nationum legati*”, što znači da Borna može biti samo “*dux*” jedne ili više od tih “*nationum*”. U ovom smislu važan je izvor *Vita Hludow. imp.* u kojemu stoji: “*Praeterea aliarum aderant missi Abodritorum videlicet et Goduscanorum et Timocianorum, qui Bulgarorum societate relicta, nostris se nuper sotiaverant. Sed et Liudewiti, rectoris inferioris Pannoniae...*”²⁹⁸ Navod ovoga vrela gotovo je isti kao i citirani iz *Ann. Reg. Franc.*, a odlučna je njegova bit koja spominje samo Abodrite, Godus-

²⁹⁵ V. Klaić, *Porieklo banske časti u Hrvata*. Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. Zem. arkiva, I., Zagreb, 1889., str. 20.- 28.

²⁹⁶ F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*. Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva. Nova serija svezak XIII. za 1913. i 1914., Zagreb, 1914., str. 31.

²⁹⁷ M. Ančić, *Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskoga vladara. Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća*. Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, sv. 40 za 1998., str. 27-41. Ozbiljan povjesničar, koji piše o ovoj problematici, morao bi poznavati ovu Šišićevu studiju. Ako pak zna za to Šišićevo mišljenje neoprostivo je prezentirati ga kao svoje. (Ovakvo čitanje vrela prihvaćeno je i u izdanju knjige *Hrvati i Karolinzi*, dio prvi: *Rasprave i vrela*, Split, 2000., str. 258-259. Kao autori komentara ovoga izdanja potpisani su: M. Ančić i Ž. Rapanić.)

²⁹⁸ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 49.

cane i Timociane. To što se u ovome vrelu (*Vita Hludow. imp.*) ne navodi Borna znači da je on u *Analima* spomenut samo kao “dux Guduscanorum”.²⁹⁹ Jer: Borna nije mogao biti i “dux Timocianorum”. Timočani, koji su poslali poklisare 818. godine franačkom caru Ludwigu Pobožnom, mogli su biti ili samostalno pleme ili vojna družina, ali u svakom slučaju daleko od Liburnije i vjerojatno najprije pod bugarskim vrhovništvom, a zatim su bili 819. godine saveznici Bornina neprijatelja Ljudevita Posavskog. Oni se u bitci kod Kupe 819. godine uopće ne spominju u franačkim vrelima. “Tako se Dimler opredelio za jedno mišljenje koje je sasvim logično: Bornini saveznici, milom ili silom, mogli su biti pre svega slovenski stanovnici Dalmacije i nekadašnje Liburnije, a ne Timočani, koji su geografski bili mnogo bliži području koje je mogao kontrolisati Bornin protivnik Ljudevit Posavski... Teško se može prihvatiti da je Borna bio knez i Guduskana i Timočana, niti se time može objasniti Bornina uloga u događajima čak oko Kupe. Uz to znamo da Ajnhard nigde ne kaže da su Guduskani prešli na Ljudevitovu stranu, već samo, da su na Kupi napustili Bornu i *otišli kući*, što upućuje na neko bliže područje, a ne na neko daleko na istoku, niti pak na područje Ljudevitove delatnosti. Jer, kad Ajnhard kaže da ih je Borna opet pokorio, ne može se ni pomisliti da je išao čak negde nadomak Timočana, ali ni na Ljudevitovo područje, jer bi to izazvalo novi sukob sa Ljudevitom što bi Ajnhard svakako zabeležio kao uspeh franačkog saveznika u borbi protiv njihovog žestokog protivnika Ljudevita. Po svemu sudeći Borna nije bio knez nekih Guduskana između Braničevaca i Timočana, a još manje je mogao biti knez Timočana. Guduskani nisu mogli *otići kući* negde čak u Podunavlje niti bi bilo jednostavno da Borna usred sukoba sa Ljudevitom ide čak na istok da bi Guduskane opet pokorio. Sve se to moralo dešavati u zapadnoj Dalmaciji... Nije li još D'Anville pao u zabludu koju su posle mnogi prihvatili, jer dosad nije poznat nijedan savremeni izvor koji bi argumentovano ukazivao na postojanje rimskog grada *Guduskuma* u predelu današnjeg Kučeva.”³⁰⁰

²⁹⁹ To je valjda razlog da F. Šišić u *Povijesti Hrvata* 1925. godine nije o tome ponovio svoje mišljenje iz 1914. godine. Usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 310.

³⁰⁰ Relja Novaković, *Baltički Sloveni u Beogradu i Srbiji*. Narodna knjiga, Beograd, 1985., str. 42., 54.-55., 63. Usp. Svetislav M. Prvanović, *Ko je bio hrvatski knez Borna (Da li je poreklom iz Istočne Srbije)*. Rad JAZU 311, 1957., Zagreb, str. 301-310. Vidi: osvrt N. Klaić, *Historijski zbornik*, godina X. za 1957., br. 1-4, str. 258-259.

Iz *Annales regni Francorum* za 819. godinu može se sa sigurnošću zaključiti da je Borna tada vladao Dalmacijom kao "dux Dalmatiae".³⁰¹ Zapis u hrvatskom prijevodu glasi: "Godina 819... A dalmatinski knez Borna sukobi se kod rijeke Kupe s Ljudevitom, koji je išao na nj s velikom vojskom. U prvom sukobu napuste Bornu Gačani, ali se on ipak spasi, jer ga je obranila i zaštitila njegova tjelesna straža. U tom boju pogine Dragomuž, Ljudevitov tast, koji je u početku odmetništva bio napustio svoga zeta i pristao uz Bornu. Kad su se Gačani vratili kući, Borna ih ponovo pokori..."³⁰²

Bitan je navod o boju na Kupi u izvoru *Vita Hludowici imperatoris* u kojemu se Borna spominje kao ban Dalmacije (*Dalmatiae duci*).³⁰³ Borna se u navedenim *Analima* za 820. godinu navodi samo po imenu, dakle bez posebnog tituliranja,³⁰⁴ a isto tako spominje se samo po imenu i u *Vita Hludowici imperatoris* za 820. godinu.³⁰⁵ Borna je u Einhardovim *Analima* za godinu 821. označen kao "dux Dalmatiae atque Liburniae".³⁰⁶

³⁰¹ "Borna vero, dux Dalmaciae, cum magnis copiis ad Colapium fluvium Liudewito ad se venienti occurrens, in prima congressione a Guduscanis deseritur; auxilio tamen praetorianorum suorum protectus evasit. Perit in eo proelio Dragamosus socer Liudewiti, qui in exordio defectionis, relicto genero, Bornae se coniuxerat. Guduscani domum regressi iterum a Borna subiguntur." (Rački, *Documenta*, str. 320-322.) Anonymi *vita Hludowici* navodi pobliže zašto su Guduskani napustili Bornu: "Sed Borna, Goduscanorum perfidia an timore desertus incertum, suorum tamen iutus auxilio domestico discrimen imminens tutus evasit, sed et desertores suos postea subegit." (Rau /Hrsg./, *Quellen zur karolingischen Reichgeschichte*, I., str. 310.)

³⁰² J. Šidak, *Historijska čitanka*, str. 9.

³⁰³ "Fugatus a Baldrico Liudevitus, Bornae occurrit Dalmatiae duci ad Colapium flumen consistenti. Sed Borna, Goduscanorum perfidia an timore desertus incertum, suorum tamen iutus auxilio domestico discrimen imminens tutus evasit, sed et desertores suos postea subegit." (F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II, str. 48.)

³⁰⁴ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 55.

³⁰⁵ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II, str. 61.

³⁰⁶ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II, str. 61. N. Klaić je takvo tituliranje Borne 1971. godine razjasnila svojim tadašnjim mišljenjem da franački anali Bornu nazivaju "dalmatinsko-liburnskim knezom" jer upotrebljavaju za balkanske i jadranske zemlje historijske nazive. Usp. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 206. R. Katičić o naslovima Borne zaključuje ovako: "Polaziti treba od toga da je pravi naslov Bornin bio *dux Sclavorum Dalmatinorum atque Liburnorum*, oslanjajući se na tradiciju kasnorimskih provincija, a prema vijestima koje su došle do nas iz mlađega vremena vrlo je

Je li Borna -sudeći po imenu- podrijetlom balkanski starosjeditelj, odnosno mogući rodovski (plemenski) vođa, kojega u tom smislu nasljeđuje njegov srodnik, ili je on stranac nametnut od Franaka ne može se sa sigurnošću zaključiti.³⁰⁷

Franački izvori Bornu tituliraju nazivom *dux*, koji pojam koristi franačka terminologija i kada prevodi naslove prvaka (vođa) starosjedite-lja na liburnijskom prostoru, koji su mogli imati i posebno značenje. U starim njemačkim analima pod nazivom *dux* podrazumijeva se *Herzog*, *Markgraf* ili *Heerführer*.³⁰⁸ U bizantskom shvaćanju termin *dux* označuje vojskovođu.³⁰⁹ Naslov *dux Dalmacije i Liburnije* bio je na snazi i pod Ostrogotima “a valjda i kroz cijelo vrijeme od 679. do 802. godine”.³¹⁰ U Gota su moćni i bogati zadržali zapovjedna mjesta kao “*comites et duces*” i to tako da *comites* značuju pripadnost kraljevom okruženju, a po-

vjerojatno da se naporedo i istoznačno s time javljao i naslov *dux Chroatorum*. To je bila legitimacija gentilne vlasti kojoj je Borna stajao na čelu kao knez... Među knezovima što su vladali u gentilnom sustavu koji su tvorili *Chroati* ili, pretežno s frabnačkoga gledišta, *Sclavi Dalmatini* bio je Borna *dux Guduscanorum*,... Pretpostavimo li da je takvo uređenje potrajalo sve do prijelaza iz 8. u 9. st., onda nam se *Borna dux Guduscanorum* pokazuje sasvim naravno kao jedan od *duces Chroatorum* ili *Sclavorum Dalmatinorum*.” (R. Katičić, *Pretorijanci kneza Borne*. Starohrvatska prosvjeta. Serija III., sv. 20, Split, 1990., str. 69.-70.) Iz citiranih je vrela očito da ona ne potvrđuju ovo Katičićevo zaključivanje.

³⁰⁷ “U *Kartularu* opatije Saint-Aubin d’Angers (Anjou) koja je pripadala benediktincima, nalazi se u ispravi iz 1082-1106. g. među svjedocima i ‘Walterius Bornus’. U drugoj pak ‘Ingelbertus Bornus’, u trećoj iz 1080-1120. ‘Johannes Bornus’, te u onoj iz o. 1100. ‘Johannem Bornus’, a u slijedećoj iz 1060-1087. g. ‘Hilduinus de Borena’ ili pak u onoj s. d. opet ‘Walterius Bornez’ /*Cartulaire de l’Abbaye de Saint-Aubin d’Angers*, I, Angers, 1896., 80, 105, 106, 114, 301, 449/.” (S. Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima*, str. 129.) M. Šimundić smatra da su imena Borna i Porga hrvatska. “Borna je hrvatsko ime. Uspor. Borimir, Borislav, Borivoj, kojih je prvi član aorist bori, boriti se. Ni sam se osobito bavio imenom Porga, ali ga povezujem s glag. porgati< pohrgati: pohrdati - polupati, potući.” (M. Šimundić autoru u pismu iz Maribora od 31. I. 1997.)

³⁰⁸ Na primjer: Alois Bernt, *Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren*. Grabert - Verlag, Tübingen, 1989., str. 84.

³⁰⁹ K. V. Hvostova, *K voprosu o terminologii Ljetopisi popa Dukljanina*. U: *Slavjanski arhiv*. Izdanje Akademija nauka, Moskva, 1959., str. 30 - 45.

³¹⁰ A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*. NZ Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 65.

jam *dux* označuje vojno vodstvo, što je u ratu značilo biti samostalni zapovjednik umjesto kralja.³¹¹ U vrelima je pojam *dux* mogao imati razni smisao zavisno od vremena i prostora (vojskovođa, vojvoda, knez). Međutim, oznaka *dux*, kada se odnosi na Hrvate u liburnijskom prostoru i na Hrvate po dolasku na teritorij Dalmata, može se prevoditi samo kao ban. Riječ ban najvjerojatnije je germanskog podrijetla, a njeno se značenje tijekom srednjeg vijeka mijenjalo. Goti su prema nekim znanstvenicima (kako je davno upozorio V. Klaić) također koristili riječ ban. U *Korčulanskom kodeksu* iz XII. stoljeća spominje se ban kao državni dostojanstvenik Gota.³¹² U Germana je pojam *Bann* imao pored svjetovnog i sakralno značenje, a u Hrvata je on bio kao kraljev namjesnik, sudac i vojskovođa.³¹³ Da u Hrvata *dux* znači ban potvrđuje i latinska redakcija *Hrvatske kronike* koja riječ ban prevodi kao *dux*. Iz glave IX. latin-

³¹¹ “Die Begriffe *comes* und *dux* konnten - im gentilen Bereich - Gefolgsmann und Heerkönig meinen. Damit traf sich die spätantike Verfassungsentwicklung. Seit der Neuordnung Konstantins des Großen nehmen *comites* einen festen Platz in der Administration ‘mit entsprechender Stellung im Hofrangsystem’ ein, und zwar sowohl in der kaiserlichen Zentralverwaltung wie in den Provinzen, als zivile wie militärische Beauftragte. Als Militärs können diese *comites* auch *duces*, Heerführer, heißen; doch steht dem unspezifischen Wortgebrauch die Bedeutung von *dux* als *terminus technicus* gegenüber: Ein solcher *dux* ist der Kommandant eines Dukats, eines für eine oder mehrere Grenzprovinzen eingerichteten und zuständigen Militärbezirks... Aus der Funktion des spätantiken *Dux* entstanden Rang und Beauftragung desjenigen *Dux*, der Vorläufer des frühmittelalterlichen Herzogs wurde. Wie zäh sich jedoch seine Ursprünge hielten, zeigt die Tatsache, daß mit der karolingischen Restauration *Dux* und *Comes* wieder austauschbar wurden, daß dann bis an den Beginn des Hochmittelalters jeder *Dux* grundsätzlich auch ein *Comes* war... Und bezeichnenderweise sind die ersten und am besten bekannten *comites et duces* des Königs Römer gewesen. Auch westgotische Hofadelige des siebenten Jahrhunderts drückten ihre militärische Beauftragung mit der Doppeltitulatur *comes et dux* aus.“ (Herwig Wolfram, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*. Verlag C. H. Beck, München, 2001., str. 217, 220.)

³¹² Vinko Foretić, *Korčulanski kodeks XII. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske dinastije u njemu*. Starine JAZU Zagreb, 1956., knj. 46., str. 23-44.

³¹³ A. Dabinović, *Hrvatska državna*, str. 109-112. Usp. za pojmove *bannus* i *dux* : J. F. Niermeyer & C. van de Kieft (preradeno od J. W. J. Burgers), *Mediae Latinitatis lexicon minus*. I. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2002., str. 109-112, 477. U svezi s ovom problematikom zanimljivo je napomenuti da je u Kijevskoj Rusiji postojala i titula “veliki knez“, a ona je označavala ideju starješinstva u kneževskoj sredini (rodu) i to ne toliko u smislu stvarne vlasti i političkih ambicija, koliko po autoritetu vezanom sa starom tradicijom poštovanja starosti, odnosno starijega. (A. V. Majorov, *Velikaja Horvatija: etnogeneza i ranaja istorija Slavjan*

ske redakcije nedvojbeno proizlazi da je latinska riječ *dux* na hrvatskom značila ban (“*banum ordinavit, id est ducem*”).³¹⁴ Riječ se “*dux*” u odnosu na Hrvate ne može prevoditi u značenju *knez*. Hrvatska redakcija *Sc-lavorum Regnum* konkretno dokazuje da su u Hrvata postojali i banovi i knezovi. (“I zapisaše časti i dohotke banom i hercegom i knezom i satnikom.”- gl. IX.) Da je u hrvatskoj državi vladao ban dokaz je postojanje banske časti u Hrvata, kako se navodi u *DAI*. Postojanje banovina u idućim stoljećima na teritoriju Gacke, Krbave i Like, kao i Bosne upućuje na nastavljanje kontinuiteta banske vlasti još iz doba kad su tim krajevima zavladao Goti.

2.

O stanovništvu koje je živjelo u granicama Liburnije i Dalmacije, možemo zaključivati i na temelju franačkih izvora koji spominju Bornu. Iz toga tituliranja Borne, odnosno iz franačkih vrela koji konkretiziraju postojanje teritorija Liburnije i Dalmacije, možemo kao nesumnjivo zaključiti da je još u prvoj polovici IX. stoljeća u dalmatskim mjestima živjelo stanovništvo, koje se i u franačkim izvorima, naziva *Romani*, a da se u tadanjoj Dalmaciji i susjednim krajevima stanovništvo dijelilo prema posebnim nazivima (*Guduscani, Dalmati*). U *Ann. Fuld.* za 823. godinu piše: “*Liudewitus... iterum in Dalmatas ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset, dolo ipsius interfectus est.*”³¹⁵

Iz franačkih vrela proizlazi da su do Borne postojale dvije odvojene povijesno - političke posebnosti: Liburnija i Dalmacija, koje su pod Bornom postale jedna državna zajednica teritorijalnim proširenjem uz franačku privolu.³¹⁶ U nazivu Liburnija sadržano je više oznaka stanovništva, koji su nastavali određene teritorijalne posebnosti. Gačani su se na-

Prikarpatasko regiona. Izdanje Univerziteta u Sankt-Peterburgu, Sankt-Peterburg, 2006., str. 41.)

³¹⁴ A. Dabinović, *Hrvatska državna*, str. 124-125.

³¹⁵ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 67. U raznim rukopisima nalazi se: “*Liudemhuslum, Liudemislum, Liudemuslum, Liudemunhslum, Ludemuhslum.*“ (F. Kos, II., *ibid.*)

³¹⁶ M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, str. 285-289. Suić u tom radu navodi da se poslije 821. imenu Liburnija zameo svaki trag. Prema Suiću, granice reducirane Liburnije počinju od Labina, koji je ostao u sastavu Istre, dok je Tarsatika ušla u sastav Hrvatske. On dalje zaključuje da se Gacka nikad nije nalazila u sklopu Liburnije, pa ni u rimsko doba.

lazili na nekadašnjem teritoriju Japoda. Stjepan Pavičić misli da se može vjerovati da nazivi Lika i Krbava potječu iz starijeg vremena, ali pretpostavlja da je ime Gatska obuhvaćalo u početku IX. st. cijelo današnje područje Like od Une do Velebita ili do mora.”³¹⁷ Međutim, činjenica je da o stvarnom opsegu Krbave i Like u IX. stoljeću ne znamo ništa sigurno.

Franačka vrela iz prve polovine IX. stoljeća spominju postojanje u Dalmaciji etnosa, koji nazivaju “Sorabi”. J. Šidak spomen tih *Soraba* u Dalmaciji ovako interpretira: “Franački izvor razumijeva pod ovim imenom rimsku Dalmaciju. Premda postoji mišljenje, da se izraz izvora: *ad Sorabos* vjerojatno odnosi na toponim Srb, koji se u kasnijim srednjovjekovnim spomenicima pojavljuje kao središte istoimene župe u dolini gornje Une, ipak je vjerojatnije Šišićevo mišljenje, da se doista radi o Srbima, koji su živjeli 'svakako Savi i Vrbasu negdje na jugoistoku u blizini dalmatinskih Hrvata'.”³¹⁸ Treba istaknuti da je pojam Dalmacije bio shvaćan u raznim vremenima u različitim teritorijalnim opsezima. Ovaj izvor odnosi se na opseg nekadašnje rimske Dalmacije jer je iz njega očito da se ona sastoji od više dijelova, i da u svakome od njih vlada poseban “dux”.³¹⁹ Ta se Dalmacija protezala do Drine i tu su se negdje mogli nalaziti i Srbi, ako je to značenje riječi *Sorabi*. Srbi nisu mogli postojati u IX. stoljeću na teritoriju Dalmata, a posebno ne na liburnijskom području Like, Krbave i Gacke. N. Budak se u vezi mišljenja o postojanju Srba na Uni od doseljavanja Slavena i u IX. stoljeću, poziva na Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* i zaključuje “da glagol *srpati* ili *srbati* znači piti, a pojam *srb* u Lici označava pojilište stoke, te nema veze sa Srbima. Kada bi se doista radilo o toponimu izvedenom od etnonima, oblik bi zasigurno bio u pluralu, kao što je to slučaj s toponimima *Horvati* ili *Hrvace*, te bi glasio *Srbi* ili nekako slično. To što je do nedavno taj kraj bio naseljen Srbima, nije nikakav argument za prilike u IX. stoljeću”.³²⁰ “Gromile... manje

³¹⁷ S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*. JAZU, Zagreb, 1962., str. 15-16. U literaturi se ističe da se u starini Likom smatrao samo kraj oko Gospića i Široke Kule. (Josip Buturac, “Stjepan Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*.” Historijski zbornik, Zagreb, 1962., godina XV. broj 1-4, str. 309.) Navedeno mišljenje je moguća, ali nedokazana pretpostavka.

³¹⁸ J. Šidak (priređio), *Historijska čitanka*, str. 11.

³¹⁹ U *Ann. reg. Franc.* stoji ovako: “... *Liudewitus Siscia relicta ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem optinere dicitur, fugiendo se contulit et uno ex ducibus eorum, a quo receptus est,...*” (F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 63.)

³²⁰ N. Budak, *O knjizi I. Goldsteina: “Hrvatski rani i srednji vijek”*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 28, 1995., str. 326. Đ. Janković nije pažljivo proučio fra-

humke” u kojima nema ostataka ljudskih kostura i koje su vezane s običajem “da se spaljeni ostaci pokojnika ne sahranjuju u zemlju, već izvan gromila” na teritoriju nekadašnje rimske Dalmacije pripadaju prapovijesnom ili antičkom dobu, dakle starosjediteljima, a ne samo Srbima prije pokrštenja, kako to misli Đorđe Janković.³²¹

Granice političkog teritorija Borne bile su, prema mišljenju A. Dabinovića, od Raše u Istri do Cetine, a na istoku do Vrbasa i preko dalje na istok prema rijeci Bosni.³²² D. Mandić to precizira da se Hrvatska protezala od Zrmanje do Cetine, a u unutrašnjosti preko Duvna i Hlivna do razvodnih gora rijeke Vrbasa i Bosne, to jest do Komara i Vranice planine.³²³ “Pod imenom *Panonije* razumijevala se je nekada zemlja od Dunava do Save, ali se ovdje ne može uzeti u tom smislu, kad znamo, da su u Podunavlju i nadalje ostali Avari, koje je istom Karlo Veliki svladao (od g. 791-799.), nego se misli na *posavsku* Panoniju (između Save i Drave), koju Porfirogenet u jednom drugom svom djelu spominje pod naslovom 'eparhija' Panonija, kojom upravlja posebni namjesnik, a ima dva glavna grada, a to su Sirmium (danas Mitrovica) i Bassiana (danas Petrovci).”³²⁴

Franačko interveniranje pri razgraničenju između Dalmat(in)a, Sklavina (Hrvata) i Romana potvrđuje da Hrvati u područje razgraničenja

načke izvore i zato ih sasvim pogrešno interpretira ovako: “Iz ovog šturog kazivanja anala o zbivanjima u Dalmaciji izvesno je da na njenom zapadu žive u ranom IX stoleću Gudušćani, Gačani i Srbi. U to vreme tu su već morali živeti Hrvati i Litciki, mada se ne spominju po imenu. Zemlje Srba koji drže ‘veliki deo Dalmacije’, određuje prostiranje gromila. Gudušćani su verovatno gospodarili u današnjoj Lici, pošto se spominje Liburnija. Gačani su posebno pleme, ili srpsko pleme, potčinjeno Francima. Knez Ljudemisl mogao je da vlada Hrvatima u primorju kada je i Borna držao Liburniju (Liku).” (Đ. Janković, *Srpske gromile*. Beograd, 1998., str. 144.)

³²¹ “Nesumnjivo se u zapadnim predelima provincije Dalmacije oko 800. godine vrši sahranjivanje na razne načine. Srbi podižu gromile u planinskim i brdskim predelima, te u poljima između njih. Hrvati se sahranjuju na poganski način u Ravnim kotarima, a predstavnici franačke vlasti u oblasti oko Knina sahranjuju se na hrišćanski način, mada sa ratničkom opremom. Zato je za datovanje gromila u Kninskoj krajini i Lici ključno pitanje franačkih osvajanja u provinciji Dalmaciji. Sa ovim pitanjem povezano je i datovanje gromila u gradinama oblasti Unca i Une.” (Đ. Janković, *Srpske gromile*, str. 142- 145.)

³²² A. Dabinović, *Hrvatska državna*, str. 63.

³²³ D. Mandić, *Državna i vjerska pripadnost*, str. 450.

³²⁴ D. Gruber, *Študije iz bosanske povijesti Milana Preloga*. Vjesnik, god. X, sv. II, III, IV., Zagreb, 1908., str. 233.

nisu došli nekoliko stoljeća ranije, jer bi se u tom dugom razdoblju granice prethodno sigurno bile utvrdile. Iz stilizacije franačkih izvora očito je da su u drugom desetljeću IX. stoljeća na teritoriju Dalmat(in)a živjeli: 1. doseljavani Hrvati (Sklavini), 2. Romani u gradovima (ponekad nazivani i Latini), i 3. u zaleđu neromanizirani starosjedioci Dalmati(ni).

Ne može se prevoditi franačka vrela u smislu da su tada postojali samo novodošli Hrvati i Romani po gradovima, a da su jedni i drugi obuhvaćeni pojmom Dalmatini. Takvo shvaćanje ne može obrazložiti zbog čega su novodošli Sklavini pošteđjeli Romane u nekoliko gradića i izoliranih otoka, a još manje može objasniti na temelju čega su se ti novodošli Sklavini mogli u vrelima, kojima je bilo poznato stvarno stanje, tretirati kao Dalmatini. Kada bi pojam Dalmacija bio ograničen samo na primorska mjesta, u kojima su Romani u njima dalmatinski Romani ili Dalmati (Dalmatini), ne bi se moglo razjasniti kako u tom slučaju Sklavini mogu biti dalmatinski Sklavini, ako oni žive izvan gradova. Naime, u smislu shvaćanja da su samo primorski gradići Dalmacija, Sklavini koji žive izvan te tobožnje Dalmacije, nikako ne mogu biti dalmatinski Sklavini, već samo Sklavini.

3.

Einhardovi *Anali* za godinu 821. izvještavaju da je Borna mrtav i da ga je naslijedio Vladislav: “*Godine 821. u mjesecu veljači održan je sabor u Aachenu i na njemu se raspravljalo o ratu s Ljudevitom. Određene su tri vojske, da idućeg ljeta naizmjenice pustoše polja izdajnikâ. Međutim umre dalmatinski i liburnijski knez Borna. Na molbu naroda i uz carev pristanak za njegova nasljednika bi postavljen njegov nećak po imenu Vladislav...*”³²⁵ Prema *Analima* Borna je umro 821. godine, a prema anonimnom autoru *Vita Hludowici* Borna je ubijen (*vita privato*).³²⁶ Bor-

³²⁵ “*Interea Borna, dux Dalmatiae atque Liburniae, defunctus est, et petente populo atque imperatore (Hludowico) consentiente nepos illius, nomine Ladasclavus, successor ei constitutus est.*” (Rački, *Documenta*, str. 325.) Prijevod u: J. Šidak, *Historijska čitanka*, str. 11.

³²⁶ “I dok Einhardovi *anali* pod 821. g. naprosto kažu da je Borna, ‘defunctus est’, pod istom godinom Anonimova ‘*Vita Hludowici*’ piše da je on ‘vita privato’. Izraz ‘defunctus est’ znači ‘umro je’, t. j. ‘pokojni je’, a ‘vita privato’ glasi u prevodu ‘lišen života’ ili drugim riječima: ubijen je. Da je Borna ubijen piše o tome i ‘*Catalogus ducum et regum Dalmatię et Croatiaę*’, sastavljen u prvoj polovici 18. stoljeća, a autor mu je valjda Filip Riceputi. U tome spisu se kaže da je Borna ispočetka bio vje-

na je završio život vjerojatno u siječnju ili veljači 821. godine, a za nasljednika mu je iste godine izabran “na molbu (uz suglasnost) naroda” i uz potvrdu franačkoga cara njegov nećak, sinovac (unuk?) “*Ladasclavus*”.³²⁷ Trajanje vladavine Vladislava, koja je počela 821. godine neutemeljeno se datira do oko 835. godine.³²⁸ *Ann. reg. Franc. (Ann. Einh.)* izvještavaju o bijegu Ljudevita 822. godine u Dalmaciju i da ga je u njoj 823. ubio Bornin ujak Ljudemisl.³²⁹ *Annales Fuldenses* navode da je Ljudevit³³⁰ došao 823. godine Ljudemisl, koji ga je na prevaru ubio,³³¹ što može značiti da je te 823. godine prestao vladati Vladislav. Ljudemisl se u *Katalogu banova i kraljeva Dalmacije i Hrvatske (Catalogus ducum et*

ran Ludoviku Pobožnom i da je savladao kneza Ljudevita (819), a malo kasnije je pristao uz njega i bio ubijen 821. godine. Međutim Šišić, koji je objelodanio ovaj katalog, smatra da je sve to ‘o Borninoj prijekoju smrti, nakon što se tobože pridružio Ljudevitu, naprosto izmišljotina kompilatora’. No Šišić nije u pravu u pogledu Bornine likvidacije, jer njegovo ubistvo donosi i potvrđuje savremeni izvor.“ (S. Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći*, str. 134.)

³²⁷ Bogo Grafenauer pojam *populus* objašnjava ovako: “Izraz *populus* (pored njega i *gens*) se upotrebljava po tom uzoru u ranom srednjem veku za politički narod (vojsku, zborove punopravnog stanovništva, zborove pri glasanju ili krunisanju kralja itd.); *natio* (i *gens*) se međutim upotrebljava pri označavanju plemenske strukture i plemenske pripadnosti.” (B. Grafenauer, *Pitanje srednjovekovne etničke strukture prostora jugoslovenskih naroda i njenog razvoja*. JIČ, Beograd, br. 1-2 za 1966., str. 7.)

³²⁸ “No, činjenica je da ni jedan povijesni izvor ne potvrđuje ovakvu dataciju. Jedino što se o Vladislavu zna jest već spomenuti podatak da je počeo vladati. Mislim da je na osnovi samo jedne rečenice iz izvora neutemeljeno protegnuti njegovu vladavinu na razdoblje od 14 godina. S obzirom na uobičajenu praksu srednjega vijeka da se vladari lako svrgavaju, što potvrđuju i kasniji događaji u Hrvatskoj, nije neosnovano pretpostaviti kako bez uhodanoga principa nasljeđivanja vlasti Vladislav nije tako dugo vladao.” (Vladimir Posavec, *Krstionica kneza Višeslava i njegovo mjesto u kronologiji hrvatskih vladara*. Historijski zbornik, god. XLIX, 1996., str. 26.)

³²⁹ “... *peractoque placito (sc. ad Franconofurd) et dimissis primoribus, cum imperator iam inde digredi stauisset, adlatum est ei de interitu Liudewiti, quod relictis Sorabis, cum Dalmatiam ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset et aliquantum temporis cum eo moratus fuisset, dolo ipsius esset interfectus.*” (F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 67.)

³³⁰ Ljudevitova vladavina obuhvaćala je područje kasnoantičke provincije “Savia“, kojoj je glavni grad bio Sisak. Ljudevit “dux“ ili “*rector inferioris Pannoniae*“, a to je dio današnje Slavonije s centrom u Sisku. (S. Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima*, str. 129-139.)

³³¹ U *Ann. Fuld.* za 823. godinu piše: “*Liudewitus... iterum in Dalmatas ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset, dolo ipsius interfectus est.*” (F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 67.)

regum Dalmatiae et Croatiae), spominje kao ban (“dux”), koji vlada poslije kratke vladavine Vladislava i sam pogiba 826.³³² Ovaj navod u *Katalogu* ne mora biti vjerodostojan, ali se ne može isključiti mogućnost, prema *Annales Fuldenses*, da je Ljudemisl 823. stvarno banovao u Dalmaciji. Borna je, kako je već navedeno, prema *Ann. Reg. Franc.* 821. godine umro kao *dux Dalmatiae atque Liburniae*. Prema istim *Ann. Reg. Franc.* za 823. godinu Ljudevit bježi Borninu ujaku Ljudemislu, koji je u Dalmaciji, a prema *Ann. Fuld.* te godine Ljudevit bježi Ljudemislu, koji je među Dalmatima (“*in Dalmatas*”).³³³ Moguće je zaključivati, iako ne sa sigurnošću, da Ljudemisl vlada kao ban samo u Dalmaciji, odnosno nad Dalmatima, dakle ne i u Liburniji. To bi značilo da su tada Dalmacija i Liburnija, nastavile postojati kao dvije političko-teritorijalne posebnosti, ali obje pod franačkim vrhovništvom

Tijekom tridesetih godina IX. stoljeća Hrvatima vlada Mojslav,³³⁴ o kojemu postoje oskudni izvori. U Ivanovoj *Mletačkoj kronici* (Ivan je umro 1008.) Mojslava³³⁵ se naziva *princeps*, a Družaka *iudex*. Prema Da-

³³² U *Katalogu* stoji: “VI. *Ladasclavus, alias Lado seu Hado, nepos Borne brevi peri(i)t. VII. Liutesmulus Borne avunculus, rebellis, Salone obsessus, captus et interemptus* 826.” F. Šišić uz ove navode napominje: “Dakako sve što se o njemu kaže kao o buntovniku i pogibiji njegovoj 826., naprosto je izmišljotina kompilatorova.” (Šišić, *Genealoški prilozi*, str. 90.)

³³³ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, II., str. 61, 67.

³³⁴ “Ime ovog vojvode u prijepisu Trpimirove isprave iz Kaštel Sućurca glasi: ‘*Oyslavus*’, dok u ostalim prijepisima ‘*Mislaus*’. U *Kronici* Ivana Đakona to ime glasi: ‘*Muisclavus*’ “. (*Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Sv. I. Uredio: Marko Kostrenčić. Sakupili i obradili: Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović. JAZU, Zagreb, 1967., str. 3.)

³³⁵ U historiografiji je, posebno od F. Šišića, prihvaćeno pisanje ovoga bana kao “Mislav”. Međutim, J. Modestin ističe da Šišić “nije takav filologički kapacitet, da drugome daje filologičke lekcije” i zaključuje: “Mjesto Mojslav, kako je utvrdio Miklošić, kako je pravo pisao Smičiklas, i kako dolazi u starijoj češkoj i u starijoj poljskoj historiji, Šišić uzima oblik Mislav (*Povijest Hrvata*, str. 326-345.) Istina, u listini kneza Trpimira 852. dolazi ime njegova prethodnika u obliku ‘*Mislavus*’ (Rački, *Documenta*, str. 4); ali to je griješka pisara ili prepisivača: listina se sačuvala samo u prijepisu g. 1333. i to istom u Iv. Lucija (*De regno*, 1666, p. 61-62) pa u prijepisu čak iz prve polovine 18. vijeka u arhivu biskupije splitske, dok mletačka hronika đakona Ivana, tajnika dužda Petra II. Orseola (991-1009) bilježi, kako je dužd Petar Trandenik 839. utvrdio mir ‘*pacem cum illorum* (t. j. Hrvatâ) *principe Muisclavo nomine firmavit*’. (Fotografski snimak komadića rukopisa s imenom ‘*Muisclavo*’ u Šišića, *P. H.* 329). – Odista prema Mojmir ima glasiti Mojslav, kako prema Gojmir što glasi Gojslav, prema Stojmir – Stojoslav, prema Vojmir – Vojslav. Kako

binoviću izraz *princeps* u latinskim izvorima označuje *arhonta*, a oznaka *iudex* u Gornjoj Italiji označuje kneza.³³⁶ U Trpimirovoj ispravi spominje se “*Mislavo duce*” iz čega se možda može zaključivati da je u Hrvata oznaka *princeps* imala isto značenje kao i oznaka *dux*. O pojmu *princeps* može se zaključivati i iz Dukljanina. Bitno je da se u prvom poglavlju Dukljanina spominju *principes* kao sinovi kralja, ali i kao nositelji određene vlasti. Iz petoga poglavlja *Libellus Gothorum* očito je da je ta vlast slabija od vlasti vrhovnog vladara, koji je u hijerarhijskom smislu nadređen princepsu.

Ivan Đakon piše, da je dužd Petar Trandenik “*treće godine svoga duždovanja otišao ratnim brodovima zauzeti Sklaveniju*”.³³⁷ Ivan Đakon dalje izvješćuje da je dužd ugovorio mir s Mojslavom i da je zatim prešavši na neretvanske otoke s Družakom (*Marianorum iudice*) učinio ugovor, koji je vrlo malo vrijedio.³³⁸ F. Šišić to događanje datira “nekako oko g. 839/840.” i dodaje: “Poznato je, da djakon Ivan nije u hronologiji osobito pouzdan i točan.”³³⁹

Hrvati su se oslobodili Franaka u doba Mojslava.³⁴⁰ Rat Hrvata protiv Franaka, koji navodi Porfirogenet, trajao je sedam godina i mogao se dogoditi u Dalmaciji, a ne u Panoniji. U glavi XXX. *DAI* priča se o franačko-hrvatskom sukobu zbog franačke okrutnosti “ali on govori o Hr-

zveči Mimir mjesto Mojmir, Gislav mjesto Gojslav, Stislav mjesto Stojslav, Vislav mjesto Vojslav? Upravo tako rđavo zveči i Mislav mjesto Mojslav.“ (J. Modestin, *Imena braće i sestara na početku hrvatske povijesti*. Nastavni vjesnik, knj. XXXIV. za 1926., str 13.)

³³⁶ A. Dabinović, *Hrvatska državna*, str. 188. Iz Porfirogenetova djela *De caeremonis* proizlazi da je bizantski car basileus, a da su južnoslavenski vladari arhonti. O značenju *princeps* usp. *Mediae latinitatis Lexicon minus*. II. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2002., str. 1107-1108.

³³⁷ F. Rački, *Documenta*, str. 335.

³³⁸ F. Rački, *Documenta*, str. 335. Iz vrela proizlazi da su Neretljani tada bili samostalni. Jedan njihov prvak dao se oko 830. godine u Mlecima krstiti. (Rački, *Documenta*, str. 334.)

³³⁹ F. Šišić, *Genealoški prilozi*, str. 5.

³⁴⁰ Ivan Tkalčić navodi da je Mojslav, dok je franačka sila ratovala s Bugarima, izbio samostalnost. “Jer kada bi iza svrgnuća Balderikova (828) njegova markografija podijeljena bila na četiri grofije: Furlansku, Istriju, Korušku i donju Panoniju, ne nalazimo nigdje među timi grofijama ili knježevinama koje bi zavisile od njemačke vlade, dalmatinske Hrvatske, kojoj je u to doba pripadala i Liburnija. Da bijaše župan Mojslav neodvisan od Franačke, vidimo pošto se upuštavao samostalno u ugovor.“ (I. Tkalčić, *Hrvatska povjestnica*. Zagreb, 1861., str. 29.)

vatima u Dalmaciji, a ne u Panoniji”.³⁴¹ U DAI piše: "*Nekoliko godina Hrvati, koji su bili u Dalmaciji, pokoravahu se Francima, kako i prije u njihovoj zemlji; no Franci mučili su ih tako nemilo, da su i napršćad Hrvata ubijali i bacali ih psima. Ne mogući Hrvati to od Franaka podnositi, odmetnu se od njih i ubiju vladare (arhonte), koje im bjehu postavili: toga radi diže se na njih iz Francije velika vojska i, pošto su jedni s drugima vojevali sedam godina, kasno i teškom mukom nadvladaju Hrvati i poubijaju sve Franke i vladara (arhonta) njihova po imenu Kocilisa.*"³⁴² U djelu DAI stoji i da su pod carem Mihajlom Mucavim (820.-829.) dalmatinski gradovi "postali neovisni, te se ni rimskom caru, ni bilo kome nijesu pokoravali".³⁴³

F. Šišić misli da je Mojslav premjestio sjedište iz Nina u Klis.³⁴⁴ Josip Ante Soldo pretpostavlja da je za Mojslava "državno središte prešlo od Like u tvrđi Klis, odnosno Kaštela".³⁴⁵ Navedena su mišljenja pogrešna. Sa sigurnošću se može zaključivati sljedeće: Prvo crkveno središte za Hrvate u Liburniji, osobito po dolasku Franaka, bilo je u Ninu. Doseljenjem Hrvata od drugoga desetljeća IX. stoljeća na dalmatinski teritorij hrvatski se vladar zadržava (vršeći vladarsku vlast) u Bijaćima, Klisu, Ninu. Međutim, glavno vladarevo političko sjedište (gdje se najduže zadržavao i tijekom cijelog IX. stoljeća) bio je Knin. Hrvatski je vladar iz toga grada mogao sigurnije vladati Liburnijom i Dalmacijom. Iz Knina se pokušavalo i pokatoličavati Hrvate u Gackoj, Lici i Krbavi. To je razlog postojanja više crkvenih objekata (crkava i samostana), koji se grade na kninskom području u Trpimirovo doba, kao i tijekom cijeloga IX. stoljeća.³⁴⁶

³⁴¹ "Sama sam prije vjerovala da se radi o piščevoj zabuni, jer da je Anonim, tobože, pri pisanju mislio na Ljudevitov ustanak, a ne na dalmatinske Hrvate. Priklonila sam se, dakle, mišljenju koje je prihvatila velika većina historičara, a odbacivala sam tumačenje koje je davno, danas sam uvjeren s pravom, zastupao F. Šišić. On je smatrao da se gore spomenuta vijest o hrvatskom ustanku zaista odnosi na dalmatinske Hrvate." (N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, str. 25.)

³⁴² F. Šišić (preveo), *Genealoški prilozi*, str. 14-19.

³⁴³ F. Rački, *Documenta*, str. 338.

³⁴⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 326.

³⁴⁵ J. A. Soldo, *Suradnja crkve i hrvatske kneževine u IX. stoljeću*. U: *Zbornik Kaštela kolijevka Hrvatske*, str. 21.

³⁴⁶ M. Jarak, *Karolinški elementi u predromaničkoj arhitekturi Trpimirova doba*. U: *Zbornik Kaštela kolijevka Hrvatske*, str. 101-106.

III.

HRVATSKI KRALJEVI TRPIMIR, KREŠIMIR I MIROSLAV

1.

Iz natpisa “*pro duce Trepim*”(ero) na ulomku lijeve strane zabata u crkvi benediktinskog cenobija u Rižinicama (Solin)³⁴⁷ može se zaključiti da je Trpimir započeo vladavinu kao ban. Trpimirov rod mogao je potjecati iz Krbave, Like i Gacke, dakle s teritorija kojim su, prema *Libellus Gothorum*, vladali kraljevi s germanskim završetkom imena (*Silimir, Ratimir, Satimir, Budimir*). U vezi s time ne može se zanemariti činjenica da imena Trpimira i nekih drugih hrvatskih vladara u IX. stoljeću završavaju na – mer, što upućuje na mogućnost da ne potječu s dalmatskog teritorija.

O Trpimiru se do godine 1931/32. pisalo na temelju isprave nazvane *Trpimirova darovnica*, koja je sačuvana u najstarijem prijepisu iz 1568. godine. Prijepis te Trpimirove isprave iz XVI. stoljeća upućuje na mogućnost da indikcija može biti i pogrešno prepisana. Pod pretpostavkom da je indikcija točno navedena ne može se sa sigurnošću zaključiti na koju se godinu odnosi.³⁴⁸ Povijesna jezgra ove isprave može se prihvatiti kao istinita.³⁴⁹ Njezin sačuvani prijepis počinje ovako: “*U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Za vladanja vrlo pobožnoga Lotara, kralja franačkoga, u Italiji, indikcije 15., 4. ožujka.*”³⁵⁰ M. Barada je bio svjestan težine datiranja ove isprave. “U ovo doba još nije općenito u porabi datiranje

³⁴⁷ Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996., str. 128.

³⁴⁸ Lucius datira ispravu u 838. godinu. (Giovanni Lucio, *Storia del regno di Dalmazia e di Croazia*. Edizioni Lint, Trieste, 1983., str. 149.)

³⁴⁹ Ž. Rapanić, *Solinska epizoda europske povijesti*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Sv. 85., Split, 1992., str. 91.-116. Usp. i N. Klaić, *O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXII., 1960., Split 1960., str. 105-155.

³⁵⁰ Miho Barada, *Dvije naše vladarske isprave*. Croatia Sacra, Zagreb, 1937., str. 8.

po kršćanskoj eri; datira se na razne druge načine, kao na pr. *anni imperii* ili *regni*, t. j. po godinama vladanja jednoga vladara. U našoj je ispravi samo općeniti izraz *regnante* bez oznake godine vladanja. To je razumljivo kad se zna za razna i različita datiranja Lotareva vladanja. Njegove godine carevanja počinju se brojiti negdje od g. 820., drugdje od g. 822.; u srpnju g. 833. u Franačkoj je to prva godina, a u Italiji već je trinaesta, da u srpnju 840. bude u Franačkoj 20.”³⁵¹ U starijoj historiografiji prevladalo je mišljenje da je Lotar okrunjen u Rimu 5. travnja 822. godine i da do njegove smrti “indictio XV.” dolazi 822., 837. i 852. Obrazlagalo se da Trpimirova isprava nije mogla biti izdana 837., jer se u njoj spominje Mojslav kao Trpimirov prethodnik, a za njega, prema nepouzdanom mletačkom izvoru, neki zaključuju da je vladao 839. Zastupnici ovoga mišljenja zbog toga su datirali Trpimirovu darovnicu u 852. godinu. L. Margetić na svoj način interpretira Lotarovo vladanje, a prihvaćajući vjerodostojnost mletačkoga izvora da je Mojslav vladao 839. zaključuje da Trpimirov uspon treba datirati između 839. i 844., a kao najvjerojatniji datum predlaže 4. ožujka 840. godine.³⁵² Datiranje Trpimirove isprave stvarno je moguće na temelju sljedećih činjenica: Najstariji sin cara Ludviga Pobožnog (814.-840.) je Lothar (umro 855.), koji je okrunjen za suvladara 817. godine. On je Ludvigov suvladar, a u Trpimirovoj ispravi spominje se samo jedan od ta dva suvladara. Treba posebno istaknuti da je Lotar bio regent u Italiji od 822.-825., ali da je u Rimu okrunjen na Uskrs 823., a ne 822. godine.³⁵³ Dakle pouzdano je da je Lotar od 822 do 825. bio regent u Italiji, a da je okrunjen na Uskrs 823. godine u Rimu.³⁵⁴ Tomislav Raukar zaključuje da je “općeprihvaćeno datira-

³⁵¹ M. Barada, *Dvije naše vladarske isprave*, str. 22.

³⁵² L. Margetić, *Bilješke uz Trpimirovu ispravu*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 30/1, 1993., str. 47-51.; L. Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije*. CCP, god. XVIII., 1994., br. 34, str. 23.

³⁵³ *Der Grosse Ploetz*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999., XXXII. izdanje, str. 381.

³⁵⁴ “Lothar I. “Der älteste Sohn Ks. Ludwigs d. Fr., seit 814 Unterkg. V. Bayern, wurde 817 in Aachen zum Mitks. Gekrönt und war nach der dort beschlossenen ‘Ordinatio imperii’ als Ks. Und Nachfolger des Vaters vorgesehen, unter dessen Oberhoheit die Brüder (Ludwig d. Deutsche, Pippin v. Aquitanien) stehen sollten. Die Folgezeit (822-825) verbrachte L. als Regent in Italien (Ks. Krönung Ostern 823)... In den nach Ludwigs Tod offen ausbrechenden Brüderrkriegen... Der nach vielen Verhandlungen geschlossene Vertrag v. Verdun (Aug. 843) wurde zur Grundlage der künftigen territorialen Entwicklung. L. erhielt das Ksm. Und die Herrschaft über das

Ulomci iz Rižinica. IX. stoljeće. Arheološki muzej u Splitu

nje s godinom 852, doduše, u skladu s 15. indikcijom, ali ne i s činjenicom da Lotar od 844. god. više nije bio talijanskim kraljem nego njegov sin Ludovik II”.³⁵⁵

Početak Trpimirove vladavine moguće je datirati najkasnije u 840. godinu na temelju Tomina podatka da je Justin bio nadbiskup u Splitu 840. godine poslije nadbiskupa Petra, koji se spominje u Trpimirovoj

‘Mittelreich’, das sich von der Nordsee bis nach Italien erstreckte, er übte aber keine Oberhoheit über die Teilreiche der Brüder im O und W ... Während Friesland seit 845 durch jährl. Normanneneinfälle erschüttert wurde – im Zuge der Brüderkämpfe hatte L. 841 der Herrschaft der norm. Brüder Harald und Rorik über die Insel Walcheren zugestimmt (850 Ansiedlung Roriks in Dorestad) -, wurde Italien, das L. nach 840 nicht mehr betrat, von den Sarazenen heimgesucht. L. s. ältester Sohn Ludwig II. übernahm die Regentschaft in Italien, wurde 844 zum Kg. Der Langobarden und Ostern 850 zum Mit-Ks. Gekrönt.“ (*Lexikon des Mittelalters*, V., 2002., Coron Verlag Monika Schoeller, Lachen am Zürichsee, str. 2123-2124.)

³⁵⁵ T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1997., str. 27.

ispravi.³⁵⁶ Bulić-Bervaldijev *Popis spljetskih nadbiskupa po rezultatima kritičnog istraživanja kamenih i pisanih dokumenata*³⁵⁷ poznaje nadbiskupa Justina iza nadbiskupa Petra. Trpimir je mogao vladati do oko 850. godine, kada ga nasljeđuju kraljevi: sin Krešimir, pa unuk Miroslav.

U Trpimirovoj ispravi stoji: “*Tripimirus dux Chroatorum*,”³⁵⁸ a navodi se i “*regnum Croatorum*.”³⁵⁹ Ne može se iz sumnjive stilizacije *regnante* zaključiti, kao što su to mislili I. Lučić, F. Šišić i njihovi sljedbenici, da je Trpimir priznavao vrhovnu vlast franačkog cara Lotara.³⁶⁰ Nije moguće zanemariti podatak da se u toj ispravi navodi kako Trpimir vlada po milosti Božjoj.³⁶¹ Prvorazredan i izvanredno vrijedan izvor za ranu hrvatsku povijest je traktat poznatoga monaha Gottschalka iz IX. stoljeća iz kojega proizlazi da je Trpimir suvereni vladar i da nije ničiji vazal. Gottschalk je, kada je zbog svojeg učenja o predestinaciji, protjeran iz Furlanske, duže vrijeme boravio i najvjerojatnije širio svoj nauk u Dalmaciji. Boravak od Crkve progonjenog Gottschalka na Trpimirovu dvoru također dokazuje nezavisnost Trpimira. Spomen o Gottschalkovu boravku u Dalmaciji sačuvan je i u *Bertinijanskim analima*.³⁶² Reinhard Schneider precizira da je Gottschalk mogao biti na Trpimirovu dvo-

³⁵⁶ “*Najzad poslije propasti Salone u Splitu nalazimo, da su ovo bili stariji biskupi u Splitu: nadbiskup Justin je bio godine inkarnacije osamsto četrdesete...*” (Toma Arhidakon, *Kronika*. Uredio i preveo: Vladimir Rismondo. Čakavski sabor, Split, 1977., str. 42.)

³⁵⁷ F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa*. Zagreb, 1912-1913., str. 168.

³⁵⁸ M. Barada, *Dvije naše*, str. 23. Važno je napomenuti sljedeće: U dvadeset i pet hrvatskih vladarskih isprava, datiranih od Trpimira do one kralja Stjepana iz 1089/90., u titulama hrvatskih vladara, oni se navode kao kraljevi Hrvata i Dalmatina, a ime Sklavina ne navodi se ni jednom. Ta se činjenica ponavlja i u svim nevladarskim ispravama iz toga razdoblja.

³⁵⁹ M. Barada, *Dvije naše*, str. 32. Riječ *regnum* je arhaičniji izraz. Usp. N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., str. 76.

³⁶⁰ Usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. NZ Matice hrvatske, 1975., str. 93.

³⁶¹ Željko Trkanjec - Pavao Knezović (priređili), *Documenta historiam Croaticam spectantia: (repraesentativa)*. 3. izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1995., str. 100-101.

³⁶² F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. II., str. 113.

ru samo u razdoblju od 845. do najkasnije kraja 847. godine.³⁶³ Gottschalkov manuskript pronašao je u knjižnici u Bernu belgijski benediktinac Germain Morin.³⁶⁴ Cyrille Lambot je 1931. godine prepisao taj manuskript u cjelini, ali ga je objavio tek 1945. pod naslovom *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d' Orbais*.³⁶⁵ Mirko D. Grmek je prvi u Hrvata pregledao ovo Lambotovo izdanje i utvrdio da cijeli jedan pasus nije bio dostupan Lovri Katiću i o tome je objavio posebnu raspravu.³⁶⁶ M. Grmek je upozorio da se taj bitan podatak ne nalazi, kako je mislio L. Katić, u Gottschalkovu djelu *De trina deitate*, nego u zbirci Gottschalkovih odgovora na razna pitanja i to u poglavlju pod naslovom: *Si Sibillae et ceteri vates paganorum spiritum sanctum umquam meruerint mereri vel habere?*³⁶⁷

Dijelovi u Gottschalkovu izvorniku, koji se odnose na hrvatsku povijest, u hrvatskom prijevodu, glase:

“...Kad je naime Trpimir, vladar Sklavina ('rex Sclavorum'), krenuo protiv Grka i njihova patricija, a naš dvorac bijaše na samoj granici budućeg rata, rekao sam mu (Gottschalkovu učeniku) da ide i da priskrbi sve što je potrebno kralju i njegovoj vojsci, a to mu je i dužnost. Ali ga ipak strašno zakleha Gospodinom Bogom, da ne uzimlje oružja niti da ide s vojskom, nego da jaše za njima i da pomnjivo pazi kakvo će biti držanje onoga našeg konja. Prema nedavnim naime događajima posve sigurno sam znao da će pobjeda pripasti onom dijelu ljudi (onoj strani)

³⁶³ R. Schneider, *Die Südslawen im Lichte erzählender Quellen des Karolingerreiches*. U: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća*. CUS, Split, 1990., str. 245. Ovim se ispravljaju ranija datiranja Gottschalkova boravka u Dalmaciji od (oko) 846. do 848. godine. Usp. Lovre Katić, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*. Bogoslovska smotra, br. 4/1932, str. 12.; Božidar Vidov, *Benediktinac Gottschalk iz Orbaissa na dvoru kneza Trpimira I*. Vlastita naklada, Toronto, 1984., str. 18.

³⁶⁴ G. Morin je poslao don Frani Buliću fotografije, i to samo folije numerirane 71 r i 71 v. Frane Bulić je taj materijal prepustio Lovri Katiću, koji je prvi detaljnije obradio (na 30 stranica) taj tekst. (L. Katić, *Saksonac Gottschalk*, str. 12.)

³⁶⁵ C. Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d' Orbais*. “Spicilegium sacrum Lovaniense“, Louvain, 1945., str. 684.

³⁶⁶ D. M. Grmek, *Dva filozofa, Gottschalk i Hasdai Ibn Šaprut, o Hrvatima u vrijeme narodnih vladara*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, godište XX., br. 1-2 (39-40), Zagreb, 1994., str. 435-448.

³⁶⁷ D. M. Grmek, *Dva filozofa*, str. 439. O ovom Gottschalkovu spisu ne može se pisati kao o “autobiografskom djelu“ ili ga smatrati “uspomenama“, kako to radi M. Ančić. (M. Ančić, *Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskoga vladara*, str. 27, 39.)

i da će njihova biti pobjeda čiji konji budu veselo išli i svojim pobjedničkim držanjem pokazivali radost. A tako se naskoro i dogodilo, kako je nagovijestilo i unaprijed otkrilo držanje konja koji se veselo poigravao... Svi Venetici, naime Latini (homines Latini) koji žive u gradovima na moru, svoga gospodara, tj. grčkog cara, ne zovu dominus nego dominatio. Oni kažu: Benigna dominatio miserere nostri, ili Fuimus ante dominationem, ili Ita nobis dixit dominatio. Da ne bi podcijenio taj gotovo pučki način govora, gledaj što se zbiva na nebu. Umjesto dominus kažu dominatio i oni blaženi duhovi koji među ostalima čine šesti red.³⁶⁸ Tako se dakle za Boga govori Boštvo i Božanstvo. Isto tako Dalmatini ('homines Dalmatini'), kao i Latini uza sve to što su podložni grčkom carstvu, po svoj veoma dugoj zemlji Dalmaciji ('per totam Dalmatiam longissimam revera regione(m)') nazivaju zajedničkim nazivom: kralj i car, kraljevstvo i carstvo. Kažu naime: 'Bili smo pred kraljevstvom' i 'Stali smo pred carstvo' i 'Tako nam je reklo kraljevstvo'. Ali ne misli, da to oni govore s omalovažavanjem."³⁶⁹

Trpimir se u Gottschalkovu izvoru naziva kralj Sklavina (*rex Sclavorum*), kojega su smatrali kraljem i njegovi podanici. Titula *rex* u bizantskom tituliranju ne postoji i u bizantsko-grčki jezik prenesena je iz latinskoga. U bizantskoj literaturi postoji *bazileus*, a to je bizantski car, a tek kasnije frančki, pa bugarski i srpski car.³⁷⁰ Papinski izvori južnoslavenske vladare nazivaju kraljevima, dok su oni u Bizantu smatrani arhontima. Papinske poslanice upotrebljavaju od VI. stoljeća naslov *rex* i za vladare koji nisu bili okrunjeni. Pape u IX. stoljeću bugarskom knezu Borisu daju titulu *rex*, a u Bizan-

³⁶⁸ U latinskom izvorniku ovaj pasus glasi: “*Omnes Venetici qui sunt uidelicet intra mare degentes in ciuitatibus homines Latini dominum suum id est imperatorem Graecorum nequaquam uocant dominum sed dominationem. Dicunt enim: Benigna dominatio miserere nostri, et: Fuimus ante dominationem, et: Ita nobis dixit dominatio. Sed ne tibi uilescat illorum quasi rustica loquutio, uide quid sit in caelo. Nam pro dominis dominationes uocantur illi spiritus beati qui sunt inter ceteros in ordine constituti VI°.*” (Lambot, *Oeuvres théologiques*, str. 208.). M. Grmek donosi prijevod ovoga dijela Gottschalkova navoda, koji je u mene naveden masnijim slovima, uz primjedbu: “Katić i ostali naši autori ne poznaju ni mjesto tog odlomka u Gottschalkovim djelima, ni tekst ovog početnog dijela.” (M. Grmek, *Dva filozofa*, str. 442.)

³⁶⁹ Prvi sam pasus donio u svom prijevodu. Posljednji pasus Gottschalkova teksta donio sam prema prijevodu I. Guberine.

³⁷⁰ Ivo Goldstein, *O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka XII. stoljeća*. Historijski zbornik, godište XXXVI (1), 1983., str. 148-149.

tu ga zovu *arhont*.³⁷¹ Bizantski pisci zvanje *arhont* upotrebljavaju u različitim značenjima.³⁷² Porfirogenet piše da Hrvati i Srbi u zaleđu Dalmacije nemaju arhonte, već samo starce župane, kao i ostale Sklavinije, ali ovaj njegov zapis ne može se odnositi na Trpimirovo doba jer o tome postoji protivno svjedočanstvo Gottschalka, koji je suvremeni izvor. “Za Gottschalkovo djelo ovaj je pasus prigodnog značenja. Služi mu za ilustraciju njegove teološke teorije o Bogu. Po njemu Dalmatinci i Latini u IX. vijeku uzimali su kao sinonime rieči: kraljevstvo i carstvo, kralj i car. U ostaloj latinštini onoga doba nalazimo doista kao sinonime 'rex' i 'imperator'. Ali to dolazi vrlo rijetko i više kao sporadični slučaj (Usp. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, Venetiis, 1789 v. VII, str. 96, 178), dok je prema svjedočanstvu Gottschalkovu u Hrvatskoj to bila redovita pojava, koja je iznenadila i samog Gottschalka.”³⁷³ N. Klaić točno interpretira ovaj navod: “Trpimir se ponaša kao pravi mali istočni dinast. Jednostavno ne dopušta da ga njegovi ljudi nazivaju po imenu, nego on svoju vladarsku vlast – *personificira!* Ponaša se dakle kao i *bizantski car* i po svoj prilici traži također od svojih ljudi da pred njim padnu ničice.”³⁷⁴

Izjednačivanje pojma *rex* s “vladar” nije vjerodostojan prijevod jer ne sadrži sva njegova značenja. Smisao riječi *rex* je u tome da taj *rex* na određenom teritoriju ima vrhovnu vlast, odnosno da nije ničiji vazal. Titulu *rex* Trpimiru nije dao papa, ali je ona vrijednija od one koju je papa dao Zvonimiru. “Suprotno starim romantičarskim tumačenjima, titula *rex* i diadema ili kruna koja uz nju ide, nisu izraz suverenosti već potčinjenosti onome ko je dodeljuje, znak uključivanja u njegov hijerarhijski sistem. Ali, to istovremeno donosi izjednačavanje sa onima koji su u takvom odnosu prema papi ili caru, i stavljanje iznad onih koji nisu u neposrednom odnosu prema nosiocu 'univerzalne' vlasti.”³⁷⁵

³⁷¹ Tadeusz Wasilewski, *Geneza tytułu “rex Chroatorum”*. Pamiętnik slowianski. Poljska akademija nauka. Tom XVII. 1967., Wrocław-Warszawa-Krakow, od str. 149-160. Za pojam *regnum* usp. *Mediae*, II., str. 1177.

³⁷² T. Živković navodi da pojam *arhont* “može da se odnosi i na vizantijske oficire“ i zaključuje: “Svi navedeni primeri pokazuju da je pojam *arhont* mogao i to veoma često da označava vizantijske oficire tokom dugog razdoblja od V. do X. veka.“ (T. Živković, *Južni Sloveni*, str. 324.)

³⁷³ I. Guberina, *Državna politika*, I., str. 63.

³⁷⁴ N. Klaić, *Kad je postala hrvatska država* (3). Start (Zagreb), broj 502. od 16. travnja 1988., str. 87.

³⁷⁵ Sima Ćirković - Rade Mihaljčić (priredili), *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd, 1999., str. 321.

U *Čedadskom četveroevanđelju* pisanom uncijalom V.-VI. stoljeća uneseni su upisi uglavnom iz IX. stoljeća, a većinom su germanski i slavenski, i u njemu se spominje Trpimir kao *dominus*.³⁷⁶ “Na petom listu (verso) upisano je '*domno Tripimiro*', no još na istoj strani, ali na drugom mjestu i drugom rukom, ubilježena je velika hrpa raznih imena germanskih i slavenskih zajedno, a među njima i '*bribina terpimer. petrus. maria dragouid*'. Da je ono prvo zapis u spomen hrvatskoga kneza Trpimira, o tom ne može biti sumnje, a obilježuje ga izrijeком ono '*domno*', što se i u tom jevanđelju i uopće u ono doba (u IX. vijeku) rado daje isključivo vladarima i drugim odličnicima, tako biskupima.”³⁷⁷ Trpimir je u *Čedadskom četveroevanđelju* spomenut zajedno s karantanskim grofom Witagowo i s Pribinom u jednoj bilješci “*die vor 860 anzusetsetzen*.”³⁷⁸

Iz Gottschalkova svjedočanstva proizlazi da su u prvoj polovici IX. st. u Dalmaciji uz Latine u gradovima (koji su podložni Bizantu), živjeli još Dalmatini i Sclavi (Hrvati). Točno je Katićevo mišljenje da Gottschalk “uzimlje Dalmaciju u starorimskom opsegu”. Iz Gottschalkova isticanja da je Dalmacija “veoma duga zemlja” može se sa sigurnošću zaključiti da u IX. st. teritorijalni pojam Dalmacije nije bio ograničen samo na nekoliko dalmatinskih gradova. Gottschalk stanovnike u dalmatinskim gradovima izričito naziva Latinima. Dakle, i prema tomu je “jasno da su se stanovnici gradova u Dalmaciji zaista zvali već u IX. vijeku Latini, čime se ispravlja Šišićev nazor da su se oni počeli tako nazivati tek od XII. vijeka”.³⁷⁹ Prema Gottschalku, u Dalmaciji stanuju, osim Latina koji su podložni grčkom carstvu, i Dalmatini, dok mu je Trpimir “*rex Sclavorum*”. I drugi izvori potvrđuju da nazivi Dalmatini i Sklavini u IX. st. nisu sinonimi.³⁸⁰ Trpimir pobjedonosno ratuje protiv grčkoga naroda

³⁷⁶ V. Putanec, *Čedadsko četveroevanđelje. Prilog lingvističkoj analizi hrvatskih antroponima u njemu*. Forum (Zagreb), br. 9., 1996., str. 1014 - 1022.

³⁷⁷ F. Šišić, *Genealoški prilozi*, str. 6.

³⁷⁸ Uwe Ludwig, *Anmerkungen zum Evangeliar von Cividale und zur Erforschung der slawischen Namenträger*. U: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze*. II. Uredio: Rajko Bratož. Narodni muzej Slovenije. Ljubljana, 2000., str. 822.

³⁷⁹ L. Katić, *Saksonac Gottschalk*, str. 12-14.

³⁸⁰ Tako Ivan Đakon piše da su godine 875. istarske gradove napali “*najgori narodi Sklavina i Dalmatina*” (Rački, *Documenta*, str. 365). Važno je istaknuti da ti Dalmatini nisu bili stanovnici dalmatinskih gradova. V. Koščak u vezi s tim vrelom točno zapaža: “Već iz samih citiranih riječi da su 'tada najgora plemena Slavena i Dalmatina počela pljačkati istarsku pokrajinu' teško se može zaključiti da se pod njima

(bizantske države). Ne stoji Katićevo mišljenje da Gottschalk pod *gens Graecorum* misli na stanovnike dalmatinskih gradića, koje je prema njemu vodio zadarski patricij kao arhont Dalmacije. M. Grmek prihvaća Koščakovo mišljenje da zadarski arhont nije nosio naslov *patricius* i da Gottschalk misli o Grecima, a ne o Latinima, kako su se tada nazivali stanovnici dalmatinskih mjesta.³⁸¹ Gottschalk doslovno piše da su ljudi Latini podvrgnuti narodu Grka (*homines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti*). Znači da ti pojmovi označuju etničku pripadnost, a riječi *gens Graecorum* to izrijeком potvrđuju. Međutim o stvarnoj etničkoj pripadnosti Latina ne može se iz vrela zaključivati.

Ž. Rapanić tumači Gottschalkov navod o stanovništvu tako da ga u određenom dijelu zanemaruje: “Dvije su Gottschalkove konstatacije. Prva, da postoje dva naziva za stanovništvo u 'rimskoj Dalmaciji' i to: *Dalmatini homines* koji bi trebalo da budu Hrvati, odnosno stanovnici zaleđa, dok bi *homines Latini* bili stanovnici u bizantskim gradovima. Druga je konstatacija iz toga teksta da ti stanovnici (*Dalmatini*, odnosno *Latini*) različito nazivaju vlast i vladara, i to: *rex* i *regnum* te *imperator* i *imperium*. Takvo se tumačenje može i prihvatiti, iako valja reći da u onome prethodno citiranome odlomku (fol. 51) Sas naziva hrvatskoga vladara Trpimira – *rex Slavorum*, a ne *Dalminorum* kako bi valjalo očekivati kad bi ovakvo tumačenje u cijelosti stajalo. Ni ovoj vijesti, međutim, ne bi trebalo davati pretjeranu važnost.”³⁸² Nepobitno je da su Latini stanovnici primorskih gradova (*homines Latini*). Također je točno da su *Dalmatini homines* “stanovnici zaleđa”, ali to nisu Hrvati. Gottschalk naziva Trpimira *rex Sclavorum*, a ne *Dalminorum*. Dakle, *Sclavi* su Hrvati, a *Dalmatini* ostaci autohtone populacije. “Ništa se ovome ne proti-

razumijevaju i građani dalmatinskih gradova. Pogotovo je to isključeno iz nastavka vijesti, koji je Margetić prešutio, a u kojem se ti napadači, koji su opustošili istarske gradove Umag, Novigrad, Sipar i Rovinj i protiv kojih je mletački dužd Urso Particijak pokrenuo flotu od 30 brodova i suzbio ih zovu Slaveni (dva puta 'Sclavos'). Posljedica tog rata bila je da se nekadašnji savez 'između Slavena i Mlečana' ('inter Sclavos et Veneticos') razbio". (V. Koščak, *O nekim pitanjima hrvatske povijesti*, str. 222.) Zaista, teško je zamisliti da su se uzduž cijele jadranske obale iz svih ili pak iz nekoliko malih i međusobno dosta udaljenih primorskih gradića skupili vojnici tzv. Dalmati, i pošli sa Sklavinima pljačkati Istru.

³⁸¹ M. Grmek, *Dva filozofa*, str. 442.

³⁸² Ž. Rapanić, *Solinska epizoda europske povijesti*, str. 100. Istu misao ponavljaju M. Ančić i Ž. Rapanić u komentarima *Vrela* u knjizi: *Hrvati i Karolinzi*. Dio prvi. *Rasprave i vrela*. Izdavač MHAS, Split, 2000., str. 294.

vi ni spomenuta Gottschalkova viest, koja govori o Latinima, koji su 'uza sve to podložni grčkome carstvu'. Pod Latinima Gottschalk misli stanovnike gradova, ali iz Gottschalkova izvještaja ne slijedi, da su oni bili narodnostno i rasno Latini. Kao što izraz *Dalmatini* Gottschalk uzimlje u posebnom značenju, dok u redovitom značenju onoga vremena označuje stanovnike gradova – isto tako u posebnom značenju uzimlje *Latini*... Gottschalk o narodnoj pripadnosti tih *Latina* uobće ne govori."³⁸³

O vojnoj se snazi županijske Hrvatske u doba Trpimira u *DAI* navodi: “*Krštena Hrvatska može dići 60.000 konjanika i 100.000 pješaka, a sagena 80 i kondura 100. Sagene imadu po 40 momaka, a kondure po 20, manje pak po 10 momaka. Veliku ovu silu i množinu četa imala je Hrvatska sve do vlade Krešimirove.*”³⁸⁴ Nekim se povjesničarima navedeni podatci o hrvatskoj vojnoj sili čine preuveličanima.³⁸⁵ Takvo shvaćanje može biti dijelom opravdano, ali treba znati da se na carskom dvoru u Bizantu posebno pratila vojna snaga pojedinih država na Balkanu. “Ali biće da je krivo postavljeno pitanje izračunavanja stanovništva po broju vojske... Težište stvari leži naprotiv na razmeri konjanika i pešaka. Ta pak razmera jeste prema modernom ključu sasvim neverovatna, ali je naprotiv kod nomadskih naroda vrlo verovatna. I za to glava 31 ne bi bila relevantna u pogledu broja stanovnika, nego bi bila relevantna u pogledu razmera između konjanika i pešaka. Taj razmer upućuje na jedan nomadski potencijal, gdje se cela vojska sastoji od konjanika, a gde su svi odrasli muškarci konjanici i gdje pešačke vojske u opšte i nema, u koliko je ne sačinjavaju upokoreni nekonjanički pešački narodi, što bi ovde značilo vojsku od 60 hiljada konjanika i 100 hiljada pokorenog pešačkog naroda. Ako bi se već i htelo po tome izračunavati broj stanovništva, onda se naravno to ne bi moglo činiti po modernom ključu, nego po ključu no-

³⁸³ I. Guberina, *Državna politika*, I., str. 102.

³⁸⁴ Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio*. “Edidit Gy. Moravcsik. Anglice vertit R. J. H. Jenkins.” *Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University*, novo izdanje, Washington, 1985., str. 150-151. (Preveo D. Gruber.) Vrelo poznato kao *DAI* sastavljeno je i iz raznih starijih zapisa, koje su preuzimani u nama sačuvanoj redakciji.

³⁸⁵ Usp. Ante Nazor, *Vojna oprema primorskih Hrvata u doba kneza Branimira*. U knjizi: *Hrvatska u doba kneza Branimira*. Izdanje Hrvatskoga arheološkog društva, Zadar, 2002., str. 99.

madskog vremena, što znači, ako se porodica uzima sa četiri člana, da bi onda ovome razmeru konjaništva i pešaštva i njegovom broju odgovarao nekako tek treći deo onoga broja, koji izračunava Rambaud. Taj pak broj pučanstva od 600 hiljada već može pre odgovarati Dalmaciji, odnosno krštenoj Hrvatskoj, kako to kaže glava 31.”³⁸⁶

Da je Trpimir raspolagao velikom vojnom snagom potvrđuje i njegovo pobjedonosno ratovanje protiv bizantske države, koja je već za cara Mihajla II. bila oslabljena. Hrvatska je, prema Gottschalku, u odnosu na Bizant potpuno samostalna država. “Iz Gottschalkova izlaganja može se videti da je Trpimir zaratio na Vizantijce, a ne da je vizantijski zapovednik krenuo prema hrvatskim oblastima... ali, što je ono pouzdano sledi na osnovu ovog ratnog sukoba, jeste činjenica da Hrvatska tada nije priznavala vrhovnu vlast Carstva.”³⁸⁷ Primorska su mjesta između 846. - 848. godine priznavala vlast Bizanta, ali Trpimir je u tom razdoblju započeo rat pa je moguće zaključiti, da je čak ta primorska mjesta htio podvrgnuti pod svoju vlast. Postojanje velike hrvatske kopnene i pomorske sile bilo je moguće samo u državi prostorno mnogo većoj od banske Hrvatske. Kada se govori o hrvatsko-bugarskim dodirima (ratovima) može se zaključiti da je tada postojala, odvojeno od Bugarske, i druga velika država u kojoj su bili Hrvati i da je ta država graničila s Bugarskom. “Ako su dakle Bugari mogli navaliti na Hrvate, morali su oni biti susjedi, a to je moglo biti samo na Drini. Bosna je dakle morala biti i tad još (u IX. stoljeću) u rukama Hrvata, jer nemamo nikakova razloga niti je vjerovatno uzeti, da je ona možda tada bila u rukama Bugara.”³⁸⁸

Porfirogenet piše da je bugarski vladar Boris Mihajlo (852.-889.) napao na Hrvate, ali je bio prisiljen sklopiti s njima mir. To se moglo dogoditi za Trpimira ili za nasljednika Krešimira. N. Klaić piše da Porfirogenet u X. stoljeću donosi vijest o ratu Mihajla Borisa s Hrvatima, i da je to moglo biti u doba Trpimira.³⁸⁹ F. Šišić navodi da je Boris krenuo na “Dalmatinsku Hrvatsku”, ali je bio prisiljen sklopiti mir 855. godine.³⁹⁰ U doba Trpimira nisu zabilježene borbe s Mlečanima, što znači da se mletački gusari nisu usuđivali pustošiti istočnojadransku obalu.

³⁸⁶ Dušan S. Popović, *Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina*. “Autorovo izdanje”, Beograd, 1957., str. 1046.

³⁸⁷ T. Živković, *Južni Sloveni*, str. 356.

³⁸⁸ D. Gruber, “*Študije iz bosanske povijesti*“, str. 235.

³⁸⁹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 227-231.

³⁹⁰ F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 94.

V. Klaić napominje da se u ispravama Trpimira i Muncimira, dakle od četrdesetih godina IX. stoljeća sve do kraja toga stoljeća, na dalmatском teritoriju između Zrmanje i Cetine spominju župani, ali ne i ban,³⁹¹ što dokazuje da se tada hrvatska država sastojala od dvije teritorijalne posebnosti.

Za Trpimira se moglo događati i posebno snažno pokatoličavanje Hrvata.³⁹²

2.

U gl. XXXI. *DAI* spominje se kao hrvatske vladare “*arhonta Trpimira, oca arhonta Krešimira*”, a kada se dalje u nastavku teksta opisuju hrvatska vojna snaga stoji: “*Veliku ovu silu i množinu četa imala je Hrvatska sve do vlade Krešimirove; kad je pak ovaj umro, a njegov sin Mirosлав iza četirigodišnje vlade ubijen bio od bana Pribunje, poradi čega su u zemlji nastali nemiri i strančarstva, znatno se smanjio broj konjanika i pješaka, a tako sagena i kondura.*”³⁹³ Bitno je da se u ovoj glavi dva puta navodi kako je arhont Trpimir otac arhonta Krešimira. Međutim, u hrvatskoj historiografiji prevladalo je zamišljanje da Trpimirove potomke i nasljednike Krešimira i Mirosłava, treba datirati u X. stoljeće.³⁹⁴ F. Bulić je 1898. godine pronašao nadgrobni natpis kraljice Jelenе, koji je datiran s 976. godinom. U ovom natpisu spominju se hrvatski kraljevi Mihajlo i Stjepan, a kraljica Jelena se navodi kao udovica kra-

³⁹¹ Klaić, *Poriеklo banske časti u Hrvata*, str. 24 -25.

³⁹² “Njegove krupne vojničke pobjede nad Bizantom... i Bugarima (*DAI*, gl. 31), njegovu ili njegovih izaslanika nazočnost u sjevernoj Italiji gdje je upisan u *Čedadsko evanđelje* s naslovom dominus (*Domno Tripimiro*) – koji naslov među više stotina unesenih svjetovnih imena ima još samo Karlo Veliki,... zatim dolazak na njegov dvor vrhunskog teologa i učitelja teorije o predestinaciji Gottschalka... označuje to prijelomno razdoblje i akciju konačne kristijanizacije, koju je očito bio u mogućnosti provesti bez većih potresa. Podržavajući aktivno i dolazak benediktinaca, Trpimir ju je, kako je pokazala analiza nekropola na čitavom državnom teritoriju, vjerojatno proveo u najširim razmjerima. ...njegovom vladavinom prestaje jedno razdoblje, a započinje drugo: razdoblje intenzivne kristijanizacije oko ±850., te potpuno i konačno *masovno* napuštanje svih poganskih nekropola negdje između 850. i 870-ih godina.“ (V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, str. 111., 122-123., 129., 155-158., 165.)

³⁹³ C. Porphyrogenitus *De administrando imperio*, str. 150-151. (Preveo D. Gruber.)

³⁹⁴ E. Dümmler prihvaća kao vjerodostojan podatak iz *DAI* i poslije Mojsłava navodi hrvatske vladare ovako: “Trpimir..., Kresimir I., Mirosłav.“ (E. Dümmler, *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*, str. 430.)

lja Mihajla, a majka kralja Stjepana. F. Bulić je predložio identificiranje kralja Mihajla s Krešimirom, a Stjepana s njegovim sinom Miroslavom, kraljem iz *DAI* misleći da su imena u *DAI* narodna, a ona na nadgrobnom natpisu Jelene svetačka. On je to obrazložio ovako: “U napisu Jeleninu baš u ovo isto prazno razdoblje dolaze imena dvajuh kraljeva, naime Mihajla i Stjepana. U Konstantinu Porfirogenetu ova dva vladara nose narodno ime, u napisu Jeleninu kršćansko-evropsko. Što je dakle više naravno, nego li pomisliti, da su dva Porfirogenetova kralja Krešimir i Miroslav isto što Mihajlo i Stjepan napisa Jelenina? Suvišno je ovdje dokazivati, da su naši narodni kraljevi u X. i XI. v. nosili uz narodno i jedno kršćansko ime. Za to imademo mnogo primjera, a budi dovoljno navesti dva velika kralja: Petra Krešimira i Dimitra Zvonimira. Kao što ovi, tako su morali imati drugo kršćansko ime Krešimir i Miroslav, naime prvi Mihajlo, a drugi Stjepan.”³⁹⁵

Ova dva, od Bulića pretpostavljena, vladara iz X. stoljeća morali bi prema *DAI* imati oca koji se zvao Trpimir, ali ni jedno vrelo ne potvrđuje postojanje nekog Trpimira II. u tome stoljeću, kako je to shvatio i Gavro Manojlović. On tvrdi da, ako dobro pogledamo tekst glave XXXI. *DAI*, vidimo, da se ona ne može ticati sadašnjosti Porfirogenetova pisanja, već da se radi o izvatku, koji se odnosi na prošlost, a da se to još bolje vidi iz toga, što odmah daljna alineja, govoreći da je rečenu vojnu silu imala Hrvatska za Krešimira, upotrebljava imperfekt. On dalje navodi kako se tu i Krešimirova smrt ne prikazuje razmjerno suvremenom, pak ni vlada Mirosavljeva i njegovo umorstvo, a da ni nutarnji nemiri iza toga ni najmanje nisu prikazani kao suvremeni. Prema G. Manojloviću na koncu cijele te alineje istom dolazi nabranje 'sadašnje' umanjene hrvatske vojne snage. “Pa možda ni ta 'sadašnjost' nije upravo istovremena s pisanjem Porfirogenetovim, nego s pisanjem njegova pouzdanika, iz kojega on vadi ove očite ekscerpte; taj pouzdanik ipak ne mora biti godina-ma daleko, osobito ako na tome mjestu Porfirogenet ne ekscerpira kakvu kroniku, ali se ovo potonje zbilja čini. Ovo razglabanje Porfirogenetovih obiju alineja u ovom pogledu svakako meće sadržaj njihov u neku prošlost prema vremenu Porfirogenetova pisanja ovih mjesta, i to ne baš u bližnju... Svakako ona druga spomenuta Porfirogenetova alineja dje-

³⁹⁵ F. Bulić, *Izveštaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene*. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva. Nova serija sv. V., Zagreb 1901., str. 222.

luje tako, da se po njoj samoj ne mogu ni Krešimir, ni Miroslav ni Pribunja ni građanski oni ratovi postaviti u peti decenij X. stoljeća. A kamo onda? Mislim da bi ipak najzgodnije bilo, povratiti se na pređašnje, gdje već imamo Trpimira listine od 4. III. 852. Od godine 852. njegove listine pak do pisma Ivana VIII. Domagoju (između 14. XII. 872. i IX. 873.) ima ravnih dvadeset godina, u koje usred burnoga u hrvatskoj povijesti IX. stoljeća može stati vlada Porfirogenetova Krešimira, 4-godišnja vlada Mirosavljeva i nutarnji ratovi, započeti umorstvom kneza Miroslava banom Pribunjom (Prvunjom), iz kojih je onda niklo vladanje krepkoga Domagoja, vladara – ne iz 'Trpimirova koljena'... Ali tu će mi se prigovoriti, da ime bana Pribyne u ovoj listini jamči za identičnost Krešimira Starijega s Porfirogenetovim Krešimirom, jer se u Porfirogeneta veli, da je Krešimirova sina Miroslava srušio ban Πριβουνία. Nego, na to bi se moglo odgovoriti: 1. da samo ime 'Pribyna' u latinskom možda nije identično s Πριβουνία, jer se Πριβουνία može čitati upravo Prvunja ... 2. ako ime i jest identično, to lica ne moraju biti ista, pošto je sasvim lako moguće jedan Pribina ban u IX. stoljeću, a jedan u X.”³⁹⁶

F. Šišić je 1906. godine u knjizi *Hrvatska povijest* prihvatio Manojlovićevo obrazloženje i podatke iz *DAI* o redosljedu vladara i vojnoj snazi Hrvata datirao u doba Trpimira u IX. stoljeće.³⁹⁷ Međutim, on je u jednoj raspravi objavljenj 1914. godine zaključio ovako: “Ove su careve vijesti svi historici od Lucija dalje prenosili na kneza Trpimira, pa su dosljedno tome onda iza njega, a pred kneza Domagoja stavljali u niz hrvatskih vladara još i Kresimira i Miroslava, dapače neki su grješkom još i banu Pribini dali bar neko časovito vladarsko mjesto, premda za takovo mnijenje riječi cara Konstantina ne daju baš nikakova uporišta... No otkad je dokazano i stavljeno izvan svake sumnje, da je Trpimirova isprava izdana 852., ili drugim riječima, da je vrijeme od onih pomenuutih dvadeset i sedam godina sada stegnuto u bitnosti (ako uzmemo, da je

³⁹⁶ G. Manojlović, *Jadransko pomorje IX. stoljeća*. Rad JAZU, knj. 150., Zagreb 1902., str. 90-102.

³⁹⁷ F. Šišić, *Hrvatska povijest*. I. *Od najstarijih vremena do godine 1526*. Zagreb 1906., str. 43-44. I D. Gruber je prihvatio Manojlovićevo stajalište: “Konstantinov Krešimir i Miroslav ne spadaju u X. stoljeće, kako uzimlje Pavić, nego u IX. stoljeće kako je to dobro razložio dr. G. Manojlović u Radu, knj. 150., str. 98-102.” (D. Gruber, “*Cara Konstantina VII. Porfirogenita DAI glave 29-36*“. *Raspravio Armin Pavić*. Vjesnik, Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskoga arkiva, godina X., Zagreb, 1908., str. 85.)

za Trpimira apsolutno sigurna samo 852.) na dvanaest godina, od kojih bi dapače četiri godine imale otpasti na samoga Miroslava, morao je nastupiti preokret u shvaćanju onoga mjesta u cara Konstantina... Kad je Bulić otkrio poznati nadgrobni napis kraljice Jelene (+ 976.), u kojem se spominju imena dvaju dotle nepoznatih kraljeva, Mihajla oca i Stjepana sina, onda se očito pod dojmom toga nalaza odluči Manojlović, da povrati Konstantinove vladare Trpimira, Kresimira i Miroslava opet natrag u IX. vijek, dok je kraljeve Mihajla i Stjepana kao nova vladarska lica uvrstio kao nasljednike Tomislavljeve. Ali naš rezultat o Trpimirovim sinovima zahtijeva sada očito, da se oni Konstantinovi vladari, naime Trpimir, Kresimir i Miroslav, odmaknu iz IX. vijeka i opet metnu natrag u X. vijek. ... A sada pitamo, može li se takova snažna vojna organizacija zamisliti u IX. vijeku, naime u doba kneza Trpimira iz poznate listine od 852., u doba kad je Hrvatska nesumnjivo priznavala franačku vrhovnu vlast?... Isto je tako tvrdnja, da sigurno zajamčeni ban *Pribina* za vladanja kralja Kresimira, oca Držislavljeva, dakle prije g. 970., nije isto lice s Konstantinovim banom *Pribinom*, subjektivna konjektura, koja naspram ove činjenice upravo nikako ne može da sebi pribavi autoriteta. Jer treba dobro pripaziti, da se ne radi naprosto o identičnosti imena, već – a to je kud i kamo važnije, – o identičnosti dostojanstva banskoga. Savjestno pak istraživanje Klaićevo pokazalo je, u IX. vijeku ne samo da se ne spominje u sačuvanim izvorima banska čast, već se može uzeti kao utvrđena činjenica, 'da u Hrvatskoj između Zrmanje i Cetine nema kroz čitavo IX. stoljeće mjesta banu, a prema tome nema on ni vlasti u toj kneževini!'"³⁹⁸

Navedeni Šišićevi razlozi posve su neutemeljeni. Njemu je u ocjeni Porfirogenetova navoda bilo posebno bitno da je Trpimirova isprava izdana 852. godine, a ona se stvarno može datirati oko 840. godine. Potpuno je nekritički na temelju riječi *regnante* iz Trpimirove isprave zaključivati da je Hrvatska priznavala za Trpimira franačko vrhovništvo. Banska čast u Hrvata postojala je sigurno i tijekom IX. stoljeća na teritoriju Like, Krbave i Gacke jer je *dux* u franačkim izvorima hrvatski ban. Gottschalkov izvor potvrđuje Trpimira kao kralja, a pobjedonosno ratovanje protiv Bizanta dokazuje postojanje vojne snage, koju spominje *DAI*. F. Šišić posebno tvrdi: "Poslije Tomislava pak, tj. između 928. i 949; treba staviti Konstantinove vladare Trpimira, Krešimira i Miroslava". Šišić je na taj

³⁹⁸ F. Šišić, *Genealoški prilozi*, str. 59.-60.

način izmislio Trpimira II., koji se ne spominje ni u jednom vrelu. On, a poslije njega i sljedba njegovih pristaša, pretpostavlja da je iza Tomislava vladao Trpimir II. “vjerojatno njegov mlađi brat” i to od oko 928. do oko 935. godine. Ova zamišljanja nisu potvrđena ni u drugorazrednim izvorima. Potpuna je fantazija tobožnje postojanje Krešimira I. kao Trpimirova sina, koji je vladao od oko 935. do 945. godine.

V. Klaić je napomenuo o ovoj problematici sljedeće: “No još je veća neprilika, što Konstantin o imenovanim hrvatskim vladarima govori tako neodređeno, da se dosad nije moglo ustanoviti, u koje stoljeće da se svrstaju rečeni vladari, da li u IX. stoljeće ili u X.? Svi historičari od Luciusa do Dümmlera ređali su ih u IX. stoljeće, naročito u vrijeme između god. 852. (837.) i 864.; noviji povjesničari počev od Drinova i Račkoga pak do Šišića meću ih u X. stoljeće, i to u vrijeme od god. 931. (935.) do 949. No jedni i drugi su osjećali, da su periode od 852.–864. ili 931.–949. suviše malene za četiri arhonta i još jednoga bana, pa su zato od četiri arhonta načinili tri, poistovjetovavši Trpimirova sina Krešimira s Miroslavljevim ocem Krešimirom. Ali ni tim nijesu se mnogo pomogli, jer su morali stvoriti skroz fantastičnoga arhonta Trpimira II., da bude djed ubijenomu arhontu Miroslavu.”³⁹⁹

Šišićeva škola, prema mišljenju Martina Eggersa, zapada u “najveću teškoću” jer izmišlja Trpimira II. od 928. do 935. godine, koji inače nije nigdje potvrđen. M. Eggers smatra da gl. XXXI. DAI obrađuje vrijeme poslije Muncimira oko 895. godine, a prije Tomislava. Tako on stavlja iza Muncimira Porfirogenetova Krešimira oko 900. i Miroslava 905., pa zatim Pribinu do 910. godine.⁴⁰⁰ Međutim, Eggers zanemaruje podatak da Porfirogenet stavlja Trpimira prije Krešimira i Miroslava.

³⁹⁹ “Čitav taj čvor može se posve lako riješiti pretpostavkom ili hipotezom, da je Konstantin imao na umu dva Krešimira, te da je jedan Krešimir s ocem Trpimirom živio u IX. stoljeću, a drugi Krešimir sa sinom Miroslavom u prvoj polovici X. stoljeća. Tako otpada i potreba, da se stvori imaginarni drugi Trpimir, kojemu ni u jednom spomeniku nema nikakva traga, i koji čini gotovo nemogućim, da bi se u 14–18 godina izmijenile tri vladarske generacije (djed, otac i sin, dotično unuk).“ V. Klaić pretpostavlja kako njegova kratka analiza glave XXXI. DAI “dokazuje, da Trpimir i sin mu Krešimir spadaju u IX. stoljeće prije sukoba s Bugarima, a Krešimir i sin mu Miroslav u X. stoljeće. Krešimir je u opće ime, koje se za narodnih vladara kroz tri stoljeća više puta ponavlja.“ (V. Klaić, *Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara*. Nastavni vjesnik, knj. XXXIII/1925., str. 276-277.)

⁴⁰⁰ M. Eggers, *Das ‘grossmährische Reich’ Realität oder Fiktion?*, str. 343-347, 350.

U Kaptolskom arhivu u Splitu sačuvana je jedna isprava datirana 950. godinom, ali u prijepisu iz 1397. godine, i u njoj se spominje kralj Krešimir. Ispravu je obradio S. Antoljak, koji je iz nje zaključio da je do oko 950. godine u Hrvatskoj vladao kralj Krešimir 24 godine što znači da je započeo vladati od 926. godine. Antoljak je, znajući da je oko sredine IX. stoljeća postojao Trpimir, a u uvjerenju da se navod o tri kralja iz toga stoljeća u *DAI* (Trpimiru, Krešimiru i Miroslavu) odnosi na X. stoljeće, zaključio da je otac Krešimira iz navedene isprave Trpimir II. kojega je on datirao u razdoblje od oko 920. do 925. ili 926. godine. Međutim, ako je ova isprava autentična onda je u Hrvatskoj u X. stoljeću stvarno vladao kralj Krešimir, ali taj kralj nije imao oca Trpimira, niti sina Miroslava.⁴⁰¹

Kralja Trpimira, koji je vladao do oko 850. godine, a možda i koju godinu više, naslijedio je njegov sin Krešimir, koji je kraljevao do oko 860. godine. Posljednji hrvatski kralj u IX. stoljeću, prema glavi XXXI. *DAI*, bio je Krešimirov sin Miroslav. On je prema tome vrelu vladao četiri godine, što znači od oko 860. do 864./865. godine, kada preuzima vladavinu Domagoj. Riječ u *DAI* koja opisuje njegov završetak prevodi se na razne načine: “pogibe” (Tomašić, Šišić), “odstranjen” (Jenkins), “ubijen” (Ferjančić), “uklonjen” (N. Klaić).⁴⁰²

⁴⁰¹ S. Antoljak želeći srediti podatke iz *DAI* da je ovaj kralj Krešimir imao oca Trpimira, koga on nazivlje Trpimir II. zaključuje o Šišiću. “Isto tako, ne možemo se složiti sa Šišićem da su Tomislav i Trpimir II. sinovi Muncimira kao ni sa datiranjem njihove vladavine, jer se to nikako ne slaže s podatkom iz naše isprave.” (S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti*. Književni krug, Split 1992., str. 143.) Kralj Krešimir iz ove isprave nazivao bi se, prema Antoljaku, Krešimir I. ili Krešimir stariji, za razliku od Krešimira II. koji je imao drugo ime Petar prema ispravi iz 1067. U drugoj polovici XX. stoljeća rijetki su pojedinci u historiografiji posebno upozoravali na Porphyrogenetov redoslijed vladara iza Trpimira. (Usp. Vladimir Markotić, *Ho ton hrobaton theos, Porphyrogenitus’ god of the Croats*. U: *Mandićev zbornik*. Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, sv. I-II. Hrvatski povijesni institut, Rim 1965., str. 11-37.)

⁴⁰² S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti*, str. 154.

IV.

HRVATSKI BANOVI U DRUGOJ POLOVINI IX. STOLJEĆA

1.

DOMAGOJ

Domagojeva vladavina započela je 864./865. godine. Ivan Đakon bilježi da je 864. godine ubijen dužd Petar i da je izabran Urso pa nastavlja: “*Naime, prije rečeni dužd Urso žurio se da povede mornaricu protiv slavenskog vladara Domagoja. Ali, čim je ovaj vidio mletačko mnoštvo, nije se upustio u bitku i zatražio je mir. Dužd se zatim, pošto je primio ta- o- ce, vratio u Veneciju.*”⁴⁰³

Domagoj nije bio potomak Trpimira. U jednom manuskriptu, koji je sastavljen od dvije kronike (jedna iz XV., a druga iz XVI. stoljeća) navodi se Domagoja kao princa Neretljana (“*Domoghoi, prinze de Narentani*”).⁴⁰⁴ M. Suić ističe da se složenica “-goj”, susreće dva puta u osobnom imenu samo “neretvanskih knezova” Domagoja i Berigoja.⁴⁰⁵ Domagoj je vjerojatno kao neretvanski ban, čija je banovina bila sastavni dio države predhodnih hrvatskih kraljeva, preuzeo vlast u toj državi zbog čega je nastala pobuna protiv njega. I. Guberina točno zaključuje da je on došao na vlast “nelegalnim putem, zato je i protiv sebe stvorio urotnike, s kojima je vrlo surovo postupao.” Domagoj je pobio sve zavjerenike. On je vjerojatno preoteo vlast u Hrvatskoj, doživio urotu i ubio i jednoga od zavjerenika, iako je dao riječ svećeniku Ivanu da će ga pošte-

⁴⁰³ F. Rački, *Documenta*, str. 364. Preveo Dane Gruber.

⁴⁰⁴ Jakov Stipišić, *Corona Venetorum*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, god. I./1972, br. 1/2, str. 128 - 135. U toj mletačkoj kronici pod naslovom *Corona Venetorum* Domagoja se naziva: “*Domoghoi, prinze de Narentani*”.

⁴⁰⁵ M. Suić dodaje: “O tome opširnije u *Particulae Narantanae*, gdje dokazujem hrvat- sku pripadnost neretvanskog kneza Domagoja.” (M. Suić, *Nekoliko spojnica i raz- djelnica između Nina i Knina. Iz starije hrvatske povijesti*. U: *Starohrvatska spome- nička baština. Rađanje prvog hrvatskog pejisaža*. Zagreb, 1996., str. 165-167.)

djeti. Tada papa Ivan VIII. piše, između 874. i 875. godine, Domagoju ovako: "Ako bi nekoga, što Bože očuvaj, našao, da ti radi o glavi, kazniga ne smrću, nego izgonom, jer ako im oprostiš radi Boga, koji ih tebi predade, tebe će od njih nepovrijeđena očuvati onaj, koji se nije ustručavao, da za spas sviju umre na križu."⁴⁰⁶ Papa u istom pismu Domagoju piše i ovo: "Osim toga opominjemo Te, da protiv pomorskih razbojnika, koji pod Tvojim imenom (sub pretextu tui nominis) divljaju na kršćane, tim žele ustaneš, u koliko znaš, da njihova djela potamnjuju čast Tvoga imena. I ako se može vjerovati, da oni putnike napadaju protiv Tvoje volje, a ipak se kaže, da ih Ti možeš ukrotiti, to ako ih ne ukrotiš, smatramo te krivcem."⁴⁰⁷ Iz ovoga Papina pisma očito je da su "morski razbojnici" Domagojevi podanici i da ih on ako hoće, može obuzdati. D. Gruber dijeli mišljenje Šišića da se ovdje ne radi o "gusarstvu", nego o pravom ratu i dodaje: "Doista se ovdje radilo o pravom ratu, ali ne s Francima, nego s Mlečanima, jer ono *gusarenje*, znači borbu Hrvata s Mlečanima radi gospodstva na Jadranskom moru, kako spomenusmo, pa zato nije čudo, da su pri tom stradale i zemlje Franaka, saveznika mletačkih. I u dotadašnjim ovakovim *gusarskim* vojnama između Hrvata i Mlečana zbilo se je često, da su sami njihovi vladari vodili ratne operacije i da su ih završili obnovom mirovnoga stanja, tako za vojne dužda Petra Tradonika na Mislava i Družeca (g. 839. i 840.), i Orsa Badoarija na Domagoja (g. 865/6.), kako spomenusmo."⁴⁰⁸ Papa Domagoja titulira kao *dux Sclavorum*.⁴⁰⁹

Domagoj je ratovao 871. godine na strani cara Ludovika kod Barija, a u njegovoj odsutnosti bizantinsko brodovlje pustošilo je jadransku obalu.⁴¹⁰ Car Ljudevit (Ludwig) u pismu Baziliju piše: "A *patricije Niceta određen, da brodovljem čuva jadranski zaljev, upotrebio je ovu prigodu, da opljačka ove Slavene i porušivši njihove neke gradove odveo je zarobljenike, a niti je do sada vraćeno ono, što su spomenuti častni izaslanici izgubili. A mi doista želimo, da Tvoje duhovno bratstvo zna, da smo mi vrlo uzbuđeni zbog naših razbijenih gradova i velikog naroda naše*

⁴⁰⁶ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Zagreb, 1914., str. 201. Preveo I. Guberina.

⁴⁰⁷ F. Šišić, *Priručnik izvora*, str. 201-202. Usp. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, str. 11-12. Preveo I. Guberina.

⁴⁰⁸ D. Gruber, *Smeštenje Hrvata*, str. 130.

⁴⁰⁹ F. Šišić, *Priručnik izvora*, I., str. 201.

⁴¹⁰ F. Rački, *Documenta*, str. 361-362.

Slavenije bez milosrđa odvedenoga u robstvo. Nedolično je, da se tim našim Slavenima, dok su za zajedničku korist sa svojim lađama obsjedali Bari i ništa zla ne sluteći, tako nesavjestno kod kuće sve razgrabili, a što, da su oni predviđali, da će se to dogoditi, ne bi u tu nesreću bili upali. Stoga molimo i zaklinjemo Tvoje bratinstvo, da skoro narediš, da se to ispravi i ti zarobljenici puste svojim kućama, ako želiš, da se veza naše ljubavi nikada ne raskinu".⁴¹¹ I. Guberina točno zaključuje: "Iz Ludovikovih rieči 'nostra Sclavenija' ('naša Slavenija') izvoditi zaključak, da je Hrvatska tada bila više nego samo simbolički (kao član zapadnog carstva) podložna franačkome carstvu, nije nipošto na mjestu. Kada Ludovik zna, da su Slaveni južnoga Jadrana bili protiv njega, a uz Bazilija, tada oni, koji su njegovi saveznici, su 'naši'. Da su Hrvati kao vazali bili obvezani doći Ludoviku u pomoć kod Barija (Šišić, *Povijest*, str. 351.), on bi ih bio onda pozvao i 869. god. prigodom prve opsade Barija, te se ne bi obraćao Baziliju."⁴¹²

Ivan Đakon piše da su (oko) godine 876., istarske gradove napali "najgori narodi Slavena i Dalmatinaca".⁴¹³ On piše: "*Tada je umro u Veroni pobožni car Ludovik... Nekako u isto vrijeme došli su Saraceni i pokušali zauzeti grad Gradež... U to vrijeme gospodin dužd Urso učinio je sina svoga Ivana svojim suvladarom. Tada su najgora plemena Slavena i Dalmatinaca počela pljačkati istarsku pokrajinu: tamo su naime poharali četiri grada, to jest: Umag, Novigrad, Sipar i Rovinj. Zatim je javljeno gospodinu duždu Ursu da bi oni htjeli prijeći do grada Gradeža; došao je s trideset lađa do prije rečenog grada. Odatle brodeći prema Istri, hrabro nasrne na iste Slavene i tako ih u boju uništi da nitko od njih nije mogao pobjeći ni vratiti se u domovinu. Budući da je vladar nad njima slavno iznio pobjedu, oslobodio je Slavene koje bijaše u tom boju zarobio i povratio je crkvene stvari koje su bile oduzete u prije spomenutoj pokrajini, i tako se u pobjedničkom slavlju vratio u palaču. Zbog toga se razvrgao savez koji je nekoć bio između Slavena i Mlečana.*"⁴¹⁴

O teritoriju koji je obuhvaćala Domagojeva vladavina može se zaključiti na temelju postojećih izvora da je vladao: Liburnijom, Dalmaci-

⁴¹¹ F. Rački, *Documenta*, str. 362. Preveo I. Guberina.

⁴¹² I. Guberina, *Državna politika*, II., str. 21.

⁴¹³ "Tunc Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum..." (F. Rački, *Documenta*, str. 365.)

⁴¹⁴ J. Šidak, *Historijska čitanka*, str. 24-25.

jom i Neretvanskom oblašću (Paganijom). Nije vladao Panonijom u kojoj vlada "Montemero" između 873. i 884.⁴¹⁵

Ivan Đakon je zapisao da je Domagoj umro 876. godine. "Zatim je, poslije smrti Domagoja, najgorega kneza Slavena, gospodin dužd Urso i njegov sin Ivan sa Slavenima sklopio mir i slogu ('cum Sclavis pacem et concordiam iniiit'). Ipak protiv Neretljana, s kojima je bio u neprijateljstvu, pošalje vojsku ('Tamen adversus Narentanos cum quibus iurgium habebat exercitum misit')."⁴¹⁶ Sclavi su Hrvati i s njima je mletački dužd Urso Patricijak, poslije Domagojeve smrti, sklopio mir. Istodobno taj dužd šalje na Neretvane vojsku, što može značiti da su se oni osamostalili poslije smrti Domagoja.

⁴¹⁵ M. Hadžijahić, *Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije južno od Save*. CCP, IX/1985., br. 15, str. 10.

⁴¹⁶ F. Rački, *Documenta*, str. 364-366.

2.

ZDESLAV

Ivan Đakon za 878. godinu bilježi: “*Tih je dana Sedesklav iz Trpimirova roda, došao iz Carigrada, pomognut carskom zaštitom, prigrabio banovinu Slavena i potjerao Domagojeve sinove u progonstvo.*”⁴¹⁷ Domagoj je umro godine 876. godine, a Zdeslav je krajem 878. godine protjerao iz Hrvatske Domagojeve sinove. Dakle od Domagojeve smrti 876. godine do Zdeslavova preuzimanja vlasti 878. godine može se pretpostaviti da su vladali Domagojevi sinovi. Ni jednome od tih Domagojevih sinova nije sačuvano ime.

Tobožnji “slavenski knez Iljko” (varijante: Yllicus, Unusclavus etc.), koji bi u navedenom međuvremenu vladao Hrvatima, u vrelima ne postoji. Mihailo Dinić je dokazao “da je knez Iljko fantastična ličnost, nastala usled vrlo ranog nerazumevanja teksta gde se on tobože prvi put spominje”. On je dokumentirao da je prerađivač Dandolove tzv. *Male kronike* “u nerazumevanju od adverbna načinio ime i dao mu odgovarajući latinski oblik Yllicus.” M. Dinić je kao konačnu potvrdu za svoj zaključak, pronašao bilješku, koju je napisao Giovanni Monticolo na temelju rukopisnog predloška, a koja glasi: “La notizia deriva con errata interpretazione dell'avverbio 'illico' dalla cronaca breve di Andrea Dandolo.”⁴¹⁸

Zdeslav je preuzeo vlast poslije vladavine Domagojevih sinova. Smisao navoda Ivana Đakona: “*His diebus Sedesclavus, Tibimir ex progenie,...*” može značiti da je on prema značenju riječi bio iz Trpimirova roda, ali nije morao biti jedan od Trpimirovih sinova, kako misli F. Šišić.⁴¹⁹ Međutim, bitno je iz toga vrela da Zdeslav potječe s teritorija, koji se kasnije označava kao banska Hrvatska.

Papa Ivan VIII. godine 879. godine piše Zdeslavu. Pismo je adresirano: “*Dilecto filio Sedesclavo, glorioso comiti Sclavorum.*”⁴²⁰ Papa za Zdeslava koristi izraz *comes*. Naslov *comes* je uobičajen od IV. stoljeća, a koristi se “više-manje kroz cio srednji vijek”.⁴²¹ Titula *comes* je manja

⁴¹⁷ “*His diebus Sedesclavus, Tibimiri ex progenie, imperiali fultus presidio, Constantinopolim veniens, Sclavorum ducatum arripuit, filiosque Domogor exilio trusit.*” (Rački, *Documenta*, str. 373.)

⁴¹⁸ Mihailo J. Dinić, *O hrvatskom knezu Iljku*. JIČ, IV/1938, 1-2, 77-86.

⁴¹⁹ F. Šišić, *Genealoški prilozi*, str. 8-9.

⁴²⁰ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I., str. 12.

⁴²¹ F. Bulić- J. Bervaldi, *Kronotaksa*, str. 129.

od titule *arhont i princeps*. U *Hrvatskoj kronici* ban je hijerarhijski iznad kneza kojega on i postavlja.⁴²²

Zdeslav je, vjerojatno kao ban ili kao jedan od banova u tada mogućoj većoj državi, graničio s Bugarima. Papa Ivan VIII. u citiranom pismu navodi sljedeće: “*Budući da je glas o tvojoj ljubaznosti, dobroti i vjeri u Boga došao sve do nas, s pouzdanjem nalažemo i preporučujemo tvojoj slavi da za ljubav svetih apostola Petra i Pavla, vaših zaštitnika, nazočnom poslaniku kojeg šaljemo k narodu bugarskom omogućite da dođe zdrav i čitav k ljubljenom sinu našem Mihajlu, njihovu slavnom kralju; i pružite mu za ljubav božju što god mu je potrebno za hranu i odijevanje.*”⁴²³ F. Šišić ističe kako se ne može ni pomisliti da bi papinski glasnik mogao proći kroz bizantski teritorij i zaključuje: “No iz toga valja zaključiti, da su Hrvatska i Bugarska tada neposredno graničile u današnjoj sjevero-istočnoj Bosni uz bugarsku ravnu Slavoniju i Srijem.”⁴²⁴

Zdeslav je vremenski vladao veoma kratko, i to vjerojatno od kraja 878. do početka 879. godine.

⁴²² U latinskoj redakciji *Hrvatske kronike* izjednačava se *župan* i *comes* (“*jupanus, comes*”). Iz ovoga bi se moglo zaključiti da su sinonimi *comes*, *župan* i *knez* (*comitibus vero, id est supanos* = knezovi pak, tj. županima). Naziv *comes* za župane dolazi po prvi put u hrvatskoj povijesti za Zvonimira 9. X. 1976. godine. (Mijo Brašnić, *Župe u Hrvatskoj državi za narodne dinastije*. Rad JAZU, knjiga 25., Zagreb, 1873., str. 38.) V. Valčić zaključuje na temu granica ninske županije: “Iz navedenoga se vidi da na ovom području termin županija, župa comitatus i parochia označuju jedan te isti pojam i znače županiju, kako je za te dijelove sredovječne Hrvatske prvi zapisao taj naziv K. P/orfirogenet/, iako ponekad može da pojedino značenje bude uže.” (V. Valčić, *Granice ninske županije*. Rad JAZU, Zagreb, 1952., str. 96.)

⁴²³ F. Šišić, *Priručnik*, str. 202.

⁴²⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 353.

3.

BRANIMIR

Ivan Đakon izvješćuje za kraj 878. ili početak 879. godine i ovo: “U to je doba neki Slaven imenom Brenamir, umorivši Zdeslava, prisvojio njegovu banovinu.”⁴²⁵ Branimir je, sudeći po papinim pismima, vladao od 879. Podrijetlo Branimirovo nije poznato, ali ako se može suditi “prema rasprostranjenosti natpisa s njegovim imenom i dobrim vezama s ninskim biskupom, možda njegove posjede treba tražiti negdje u Ravnim kotarima ili unutrašnjosti”.⁴²⁶ Moguće je, iz ovoga podatka kao i imena, zaključivati da Branimir potječe iz banske Hrvatske.

⁴²⁵ “His diebus quidam Sclavus nomine Brenamir, interfecto Sedesclavo, ipsius ducatum usurpavit.” (Rački, *Documenta*, str. 374.)

⁴²⁶ N. Budak u: N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 116.

Branimirov natpis pronađen u predromaničkoj crkvi sv. Petra u Muću (sada u Arheološkom muzeju u Zagrebu) datira se u 888. godinu.⁴²⁷ Natpis je s naznakom godine 888. i 6. indikcija,⁴²⁸ i na njemu nema spomena Branimirove titule. Na natpisu arhitrava oltarne pregrade iz crkve sv. Mihovila u Ninu (sada u Zadru) a datira se od 879. do 892. navodi se: “*B(ra)nnimero dux Slcavorum*”⁴²⁹ Na ulomcima arhitrava iz predromaničke crkve na položaju sv. Bartula (Ždrapanj, Skradin) nalazi se: “*(Br)animero duce (m) Clavitnoru(m)*”⁴³⁰ Na natpisu iz Šopota (kod

⁴²⁷ Šime Ljubić, *Pisan spomenik iz doba hrvatskoga vojvode Branimira*. Rad JAZU, knj. XXV., Zagreb 1873., str. 92-102. Heribert Illig (inače po struci povjesničar umjetnosti) zastupa tezu, u brojnim izdanjima svojih knjiga i rasprava, da su izmišljena stoljeća od 614. do 911. godine i da Karlo Veliki nije postojao. Us. H. Illig, *Das erfundene Mittelalter. Hat Karl der Große je gelebt?* VII. izdanje, Ullstein, München, 2000., str. 453.; *Bayern und Phantomzeit*. Mantis Verlag, Gräfelfing, 2002., sv. I., str. 590.; sv. II., str. 591-957.; *Wer hat an der Uhr gedreht? Wie 300 Jahre Mittelalter erfunden wurden*. V. izdanje, Ullstein, München, 2003., str. 288. Suočeni s činjenicom datiranja hrvatskih kamenih spomenika iz IX. stoljeća on, između ostaloga, tvrdi da je i Branimirov natpis s urezanim godinom hrvatska nacionalistička krivotvorina iz XIX. stoljeća. “Bei der Inschrift wollte es eine glückliche Fügung, dass zwar der linke Flechtwerksbeginn zerstört ist, darunter aber just nach dem Bruch der Name ‚Branimir‘ beginnt und vollständig erhalten ist. Es fällt hier wie bei den anderen in Frage stehenden Steinen auf, dass sie trotz ihres fragmentarischen Charakters gerade die Namen hinreichend erkennen lassen, dazu den fraglichen Titel oder das schmückende Beiwerk (Epitheton ornans). An diesem Stein fällt zudem auf, dass sich die Datierung von der Stirnseite auf die Unterseite fortsetzt. Diese Unterseite ist nicht gut geglättet und lässt links und rechts von der Schrift Freiraum erwarten, weil der Balken beidseits aufgelegt haben muss. Doch diese Auflager sind ganz unterschiedlich breit: Der viel breitere ist der linke, der obendrein kupert ist. So entsteht der Eindruck, als wäre im ersten Anlauf die kunstvoll übereinander angeordnete Jahreszahl 880 geschrieben und erst später noch 8 Jahre hinzugefügt worden. Dieses älteste, datierte Schriftzeugnis Kroatiens ist aus diesen vier Gründen als Fälschung des späten 19. Jhs. zu bezeichnen, erzeugt in Zeiten von Not und glühendem Patriotismus für das Selbstverständnis eines unterdrückten Volkes.“ (H. Illig, *Split und die Rätsel Alt Kroatiens*. Zeiten-sprünge. Interdisziplinäres Bulletin, godište XV, sv. 1 za 2003., str. 175.) Dr. H. Illigu, ponudio sam, u jesen 2005. godine, na uvid preslik dokumentacije pisanih izvještaja župnika u Gornjem Muću Mije Jerka Graniča, koji je kopajući temelje za župnu crkvu sv. Petra, pronašao krajem kolovoza 1871. godine, Branimirov natpis i o tome objavio tekstove 1871. i 1873. godine. H. Illig tada je naše dopisivanje prekinuo.

⁴²⁸ V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 123. (Tabla XLII.)

⁴²⁹ V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 207. (Tabla LXVIII.)

⁴³⁰ V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 252. Tabla LXXXI i V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 321-323.

Benkovca) čita se: “*Branimero com ... dux Cruatoru(m) cogit(avit)*.”⁴³¹ U kamenom ostatku iz Otresa (između Bribira i Ostrovice) čita se: “*domno (Br)anni(mero) duci*”.⁴³² Na sto i drugom listu *Čedadskoga evanđelista*-ra stoji: “+ *brannimero comiti. mariosa cometissa*”, a to je “zacijelo hrvatski knez Branimir (879-892.) sa ženom Marušom (Marijom)”.⁴³³

Papa Ivan VIII. u pismu upućenom svećenstvu u Dalmaciji od 7. lipnja 879. naziva Branimira *princeps*.⁴³⁴ Papa Ivan VIII. u pismu Branimiru, koje se može datirati od druge polovine 881. do druge polovine 882. godine naziva Branimira *comes*. Papa Ivan VIII. titulira Branimira “*excellentissimo viro*” “što je u ono vrijeme obična formula.”⁴³⁵ Dakle papi je 889. godine Branimir *princeps*, a nekoliko godina kasnije *comes*. Papa ni u jednom sačuvanom pismu ne naziva Branimira *dux*. Toma Arhiđakon spominje Branimira kao “bana Sklavonije” (“*ducis Sclavoniae*”).⁴³⁶ Dijelovi kamenih ostataka iz Šopota povezuju se ovako: “*Branimero com ... dux Cruatorum*”, što znači da se Branimir titulira na istom natpisu kao *comes* i *dux*. Ovo zaključivanje nije jednodušno prihvaćeno. Međutim, Branimir je mogao istodobno biti i *comes* i *dux*.⁴³⁷ Već iz tituliranja Branimira može se zaključiti da je iznad njega barem nominalno mogla biti veća kraljeva vlast. Gottschalk naziva Trpimira “kraljem”, a u *DAI* Trpimir, Krešimir i Miroslav su kraljevi iza kojih pada vladarska moć u Hrvata tijekom druge polovine IX. stoljeća. Jedno od mogućih tumačenja, posebno Branimirove titule *comes*, bilo bi da je bio vezan i uz kraljevski dvor.

Samo na jednom od kamenih spomenika u IX. stoljeću hrvatsko ime sačuvano je u cijelosti, a imamo zabilježeno i sklavinško. To je dovoljno da se shvati da su hrvatsko i sklavinško ime na ovom prostoru sinonimi. Hrvatsko ime u IX. stoljeću sačuvano je u potpunosti samo na pronade-

⁴³¹ V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 166. (Tabla LX.)

⁴³² V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 217. (Tabla LXXI.)

⁴³³ F. Šišić, *Genealoški prilozi*, str. 7.

⁴³⁴ Rački, *Documenta*, str. 9.

⁴³⁵ Ž. Rapanić, *Hrvatska u doba kneza Branimira*. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 16, Zagreb, 1993., str. 25.

⁴³⁶ “*Marinus archiepiscopus fuit tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclavoniae...*” (Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Književni krug, Split, 2003., str. 52.)

⁴³⁷ Herwig Wolfram, *Die Goten*. str. 217- 220. Tako je Thachulfus iz kolovoza 873. “*comes et dux Sorabici*”. Usp. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. I., str. 109-112.

nom natpisu iz Šopota kod Benkovca. N. Klaić napominje da Branimirov natpis u kojemu se on navodi kao “*dux Cruatorum*” piše manje vješta ruka domaćeg majstora.⁴³⁸ Nema dvojbe da je hrvatsko ime bilo zapisivano i prije Branimira.⁴³⁹ Godine 887. dolazi do rata u kojemu Mlečani napadaju Neretvane, o čemu Ivan Đakon izvješćuje: “*Postavši duždem Petar Kandijan... odmah protiv neretljanskih Slavena pošalje vojsku. Budući se ova bez učinka vratila, tada je sam s 12 lađa u mjesecu kolovozu neprijateljski izplovio na more i došavši do slavenskog brda (Biokovo) na mjestu, koje se zove Muculus (Makar), iziđe (na kopno), ali s malim brojem. Slavene, koji su mu se oduprli, najprije potjera u biege, te mnoge od njih ubije, a pet lađa, koje su se tu nalazile sjekirama sasječe. Ali naskoro navališe Slaveni i tu je bio ubijen sa još sedmoricom (odličnika) 18. rujna, a ostali se zdravi povratiše.*”⁴⁴⁰ Rat se, kako navodi Dandolo, vodio protiv Neretvana, a odlučna bitka dogodila se pod brdom Biokovom kod Makarske. Ivan Đakon izvješćuje da su Mlečani od tada plaćali godišnji “uobičajeni danak” Hrvatima. “I doista nakon poraza kod Makra pa sve do ulaska u XI. vijek samo se izuzetno spominje jedan sukob između Hrvata i Mletčana, iz čega izpravno možemo zaključiti-

⁴³⁸ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 257.

⁴³⁹ A. Milošević opisuje ornamentalnu grupu spomenika pronađenih u crkvi Sv. Marte i pribraja im jedan vrlo važan fragment. “Ulomak je osobito zanimljiv i zbog ostatka natpisa od kojega je ostalo CA...IUP[anus (-ano?...)], u dva reda uz desni odlomljeni rub fragmenta u gornjem ornamentalnom i [...Chr]OATORV(m) ET... u donjem natpisnom pojasu... Našim stilskim usporedbama smo nastojali pokazati, da i ovaj ulomak, kao i druge ‘rustične skulpture’ iz crkve Sv. Marte vjerojatno pripadaju kraju 8. ili samom početku 9. stoljeća, a kako detaljnim uvidom u spomenik, nismo primijetili tragove naknadnog uklesavanja natpisa, mislimo da cjelinu fragmenta arhitrava (i natpis i ukrase) treba držati istovremenima. Logičan je stoga i zaključak, da nam je ovaj ulomak iz Sv. Marte sačuvao najstariji do sada poznati spomenik na kojemu je zabilježen hrvatski etnik, a u skladu s time i najraniji do sada zabilježeni institut župana u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.” (A. Milošević, *Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima*. Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 26/1999., str. 256-257.) Ipak, vjerojatnije je datirati ovaj nalaz od doba drugog desetljeća IX. stoljeća. Dio je ovoga natpisa uz donji red grede oltarne ograde “dijelom urezan i na ukrasnom polju, vjerojatno s toga jer klesaru nije ostalo dovoljno mjesta”. (Tomislav Šeparović, *Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira*. Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 26/1999., str. 160.)

⁴⁴⁰ F. Rački, *Documenta*, str. 374- 375. Preveo I. Guberina

ti, da je nakon bitke kod Makra između Hrvata i Mlečana sklopljen sporazum, po kojem su Mlečani bili obvezni Hrvatima plaćati danak."⁴⁴¹

Bazilije I. (867. – 886.) naredio je da Split, Trogir, Zadar, Osor, Rab i Cres plaćaju hrvatskom vladaru tribut mira,⁴⁴² a to također svjedoči o Branimirovoj vojnoj snazi.

Papa Ivan VIII. u pismu od 7. lipnja 879. godine hvali Branimira što se vraća Rimskoj crkvi: "*Ljubljenom sinu Branimiru. Čitajući pismo Tvoje plemenitosti, koje si nam poslao po časnom svećeniku, zajedničkome vjerniku, Ivanu, sjajnije od svijetla smo upoznali, kolika je Tvoja vjera i iskrena pobožnost prema crkvi sv. Petra i Pavla i Nama. A jer Božjom pomoći kao vjerni sin sv. Petra i Nas, koji ga Božjom pomoći zamjenjujemo, ponizno ispovijedaš i želiš biti poslušan, ovim pismom Našega apostolstva dostojno zahvaljujemo Tvojnoj plemenitosti i očinskom ljubavi kao predragoga sina, koji se vraća u krilo sv. Apostolske Stolice, majke Tvoje, s čijeg prečistog vrela Tvoji otci su pili medonosne rijeke svetog propovijedanja, primamo i duhovnim rukama grlimo te, apostolskom dobrotom njegujemo, da posjedujući milost i blagoslov Božji svetih apostola Petra i Pavla, apostolskih poglavica, uvijek budeš čil i siguran od vidljivih i nevidljivih neprijatelja, koji nikada ne prestaju zasijedati na ljudsko spasenje, te željnu pobjedu nad neprijateljima lakše izvojuješ... I pošto si nas preko svećenika Ivana zamolio, da bi te za veći Tvoj spas blagoslovili svojim blagoslovom, učinili smo to rado. Kad smo naima na dan uzašašća Gospodnjega čitali misu pred žrtvenikom sv. Petra, digosmo ruke u vis, te blagoslovismo Tebe i narod Tvoj i zemlju Tvoju, da uzmogneš ovdje sretno vladati, a po smrti da se na nebesima raduješ za sve vijeke. Ujedno Ti javljamo, da smo ovoga vjernoga svećenika Ivana odredili za poslanika bugarskome kralju, pak te molimo, da za ljubav Božju dozvoliš, da to poslanstvo obavi bez krzmanja, pak Ti zato Tvojjoj ljubavi mnogo puta zahvaljujemo.*"⁴⁴³

Papa Ivan 7. lipnja 879. godine ninskom biskupu Teodoziju piše: "*da se ne utičeš drugoj strani i protiv svetih odredaba časnih otaca i ne tražiš u drugoga milost biskupstva,... nego se svim srcem i dušom vratiš u krilo sv. Stolice... te biskupsko posvećenje polaganjem naših ruku primiš*".⁴⁴⁴

⁴⁴¹ I. Guberina, *Državna politika*, II., str. 29.

⁴⁴² B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 36.

⁴⁴³ F. Šišić, *Priručnik*, Zagreb 1914., str. 202-203. Preveo I. Guberina.

⁴⁴⁴ F. Šišić, *Priručnik*, str. 204. Preveo I. Guberina.

Teodozije nije poslušao poziv pape i dao se posvetiti od akvilejskog patrijarha. Važna je i činjenica da je ninska biskupija postojala prije Teodozija, jer papa Ivan VIII. u pismu Teodoziju navodi “*antecessores tui*” što znači da je bilo više biskupa prije Teodozija, dakle on nije bio prvi ninski biskup – kao što neki povjesnici pretpostavljaju.⁴⁴⁵

Papa Ivan VIII. u pismu od 7. lipnja 879. godine svećenstvu i svemu puku navodi kako se “*predragi sinovi*” žele “*svom dušom i svom gorljivošću vratiti svetoj Rimskoj crkvi*”. Papa veli: “*Svim časnim svećenicima i čitavom narodu. Pročitavši poslanicu Vašega kneza Branimira, koju nam poslaste po časnom svećeniku Ivanu, vidjesmo ne samo njegovu, već i vašu vjeru i iskrenu ljubav prema sv. Petru i nama. I pošto se kao premili sinci želite vratiti svetoj crkvi rimskoj, te tražiti našu apostolsku milost i blagoslov, to smo se stoga u velike uzradovali. Primamo vas sa raskriljenim rukama i s očinskom ljubavi, i bit ćemo vam u svemu skloni, ako u toj namjeri i ugovoru (sponsio) svome sve do kraja iskreno ustrajete. Jer gospodin kaže: 'Samo onaj, koji ustraje do kraja, spasit će se'... Zato budite vjerni sv. Petru do smrti kako obećaste, te ćete dobiti krunu života, što je Bog daje onima, koji ga ljube.*”⁴⁴⁶

Papa Ivan VIII. piše 10. lipnja 879. godine dalmatinskim biskupima, te “svim svećenicima i narodnim starješinama”, kao i stanovnicima gradova, da se vrate stolici sv. Petra ili će ih “ih sasvim isključiti” i dodaje: “*Uostalom, ako se bojite Grka i Slavena, jer želite, da se k nama povratite i da primite posvećenje i pallium, znajte kao sigurno, da ćemo Vas prema odredbama svetih (crkvenih) otaca i naših predhodnika papa odlučno podupirati.*”⁴⁴⁷

Papa Ivan VIII. u pismu, napisanu poslije Teodozijeva dolaska u Rim (“oko 880.”, a vjerojatno 881./82. godine), koje je uputio Branimiru, svećenstvu i “svemu narodu” piše: “*Preuzvišenom gospodinu Branimiru, slavnome knezu i ljubljenom sinu našem, zatim svim pobožnim svećenicima i poštovanim županima, kao i čitavom narodu mir i milost u ime Kristovo. Čuvši od Teodozija, vašega časnog biskupa, o vjeri i pobožnosti, koju imate prema Stolici sv. Petra i našem biskupstvu, zahvaljujemo Bogu, koji vas je sada dostojao dovesti k tolikoj milosti i među svoje ovce ubrojio, koje je Gospodin apostolskom poglavici povjerio re-*

⁴⁴⁵ V. Koščak, *Pripadnost istočne obale*, str. 317.

⁴⁴⁶ F. Šišić, *Priručnik*, str. 205. Preveo I. Guberina.

⁴⁴⁷ F. Šišić, *Priručnik*, str. 205- 206. Preveo I. Guberina.

kavši: 'Ako me ljubiš, Šimune Petre, pasi ovce moje.' Zato vašu vjernost i najkršćansku pobožnost ovim našim apostolskim pismom opominjemo i hrabrimo, da ne popustite do kraja izvršivati i obdržavati ono, što ste Božjim nadahnućem počeli činiti i kako ste se pobrinuli, da se poput ljubljene djece svom snagom podvrgnete pod okrilje, upravu i obranu svetog Petra apostola i Našu, i u njegovoj službi ustrajete, tako, da što jasnije i očitujete i usavršite, kao što Gospodin u evanđelju govori: 'Neka svijetli svijetlo vaše pred ljudima, da vide vaša dobra djela i slave Oca vašega, koji je na nebesima' i tako neka se (svijetlo) vaše raznese po cijelome svijetu, tako da, pomoću Božjom i zaslugom svetih apostola, ono, što je na spas i korist svih vas, odmah na čast i uznošenje sv. Stolice možemo obaviti, kao što ste u vaše ime Nama povjerili pisma (scripta), tako neka ta pisma ostanu u knjizi nebeskoj. S toga naređujemo, da, kada se k vama vrati vaš ljubljeni biskup, ne propustite odmah k Nama osobno poslati podesne svoje poslanike, koji će sa strane svih vas Nama i apostolskoj stolici zasvjedočiti o onome, što ste nam povjerili, te da i mi pošaljemo s njima k vama svog izaslanika, kojemu će po običaju naše Crkve sav vaš puk obećati vjernost. Međutim vas opominjemo, da ostanete ustrajni, jer je pisano: 'Bolje je ne zavjetovati se, nego nakon zavjeta obećano ne izvršiti.' Duh Božji, koji je napunio zemlju, neka napuni vaše srce svakim mirom i veseljem u Isusu Kristu, Gospodinu našem.'" ⁴⁴⁸

U historiografiji prevladava shvaćanje da se papini navodi odnose na odvrćanje Hrvata od Bizanta.⁴⁴⁹ Ipak, kada papa piše o vraćanju Hrvata rimskoj stolici ne mogu se isključiti i druge mogućnosti. "Glavni sadržaj u sva četiri pisma poziv je za povratak pod papino okrilje. Što se tiče Hrvatske, to se može shvatiti kao povratak nakon Zdeslavova probizantskog vladanja. Međutim, pismo dalmatinskom kleru toliko je nabijeno predbacivanjem zbog njihova odvajanja od rimske crkve (cum ab ea vos quasi alienos separare non dubitastis), toliko se ističe momenat povratka (četiri puta je upotrijebljen izraz 'redire', odnosno 'revertere'), toliko se ističe potreba da nadbiskup primi posvećenje i palij u Rimu, a ne drugdje, te se u protivnom prijeti ekskomunikacijom, da se nužno name-

⁴⁴⁸ F. Šišić, *Priručnik*, str. 207-208.

⁴⁴⁹ N. Klaić ističe da je biskup Teodozije sufragana akvilejskog patrijarha i da se zato nije odazvao papinu pozivu. (N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 250-252.)

će zaključak kako se tu radi o mnogo težoj stvari nego što je obično otuđenje.”⁴⁵⁰

Iz pisma pape Ivana VIII. Branimiru od 7. lipnja 879. godine može se pretpostaviti da je Hrvatska graničila s Bugarima ili da je Branimirova banovina mogla biti sastavni dio jedne zajedničke države kojom je vladao kralj, i koja je graničila s Bugarima. Papa Ivan VIII. u pismu iz 879. godine savjetnicima bugarskog kralja Mihajla piše da oni dadu na znanje Mihajlu “da se vrati, a zajedno s njime da se vratite i vi u okrilje svete rimske crkve, a ne da u uvjeravanju izopačenog učenja nekih drugih propadnete i upropastite se”.⁴⁵¹ Poslije poraza Avara nije isključena mogućnost postojanja velike države nezavisne od Franaka i zato je moguće da je Branimir mogao biti ban u toj većoj državi.⁴⁵² O mogućem postojanju te države u drugoj polovini IX. stoljeća posebno svjedoči *Hrvatska kronika*. “Ivan VIII. je slijedio politiku svojih prethodnika čiji je cilj bio osloboditi Rimsku crkvu od franačkog starateljstva i obnoviti rimsku crkvenu jurisdikciju nad Ilirikom... Papinska je kancelarija pripremila pisma upućena Branimiru, zatim izabranom ninskom biskupu Teodoziju, Branimirovu narodu i svećenstvu, bugarskom kralju Mihajlu, dalmatinskim biskupima, Sventoplku i Metodu (*archiepiscopus Pannoniensis ecclesiae*). Sva su ta pisma datirana između sedmog i četrnaestog lipnja 879. godine, i poslana po jednom svećeniku, Ivanu iz Venecije. U pismu napisanom Sventoplku, papa Ivan spominje izaslanika kao *Johannes presbyter vester*, dok u pismu napisanom Teodoziju, ninskom biskupu, govori o Ivanu da on ide *'de vestra parte'*... Papini odgovori, poslani najviše mjesec dana prije državnog udara u Hrvatskoj govore o posjedima dvojice knezova, Sventoplka i Branimira, kao o *'terra Sclavorum'*. Brza razmjena pisama i činjenica da se Ivan od Venecije, koji je putovao i u

⁴⁵⁰ V. Koščak, *Pripadnost istočne obale*, str. 317.

⁴⁵¹ *Monumenta Montenegrina*. Knj. III, tom I, Podgorica, 2001., str. 46.

⁴⁵² V. Koščak obrazlažući devetu glavu “Dukljaninova Ljetopisa” zaključuje, bez uvjerljivoga obrazloženja ovako: “Jezgra drugog dijela je vijest o saboru na Duvanjskom polju pod predsjedanjem kralja Budimira-Svetopeleka, koji može biti samo knez Branimir.” (V. Koščak, *Pripadnost istočne obale*, str. 326.) Uzgred: Ako je ta država stvarno postojala ona nije obuhvaćala teritorij između Save i Drave, koji je bio pod franačkom vlašću. Između Save i Drave vladao je *dux* Braslav od oko 880. godine do kraja IX. stoljeća. Usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 396.

Bugarsku, već vratio u Rim krajem lipnja ili početkom srpnja, implicira-ju da su države Branimira i Sventoplka bile, u stvari 'partes' od 'terra Sc-lavorum', kao što je rečeno u pismima. I Branimir i Sventoplk opisuju se kao '*gloriosus comes Sclavorum*'. Kao što je dokazano, za papinsku ku-riju 'Sclavi' su tvorili političku jedinicu na nekom području unutar odre-đenih 'fines'... Nova se politika pape Ivana VIII. prema državama Sven-toplka i Branimira izrazila u pokušajima da se reorganizira čitava crkve-na administracija u Iliriku i preuzme politička kontrola nad Hrvatskom, Moravom i možda Bugarskom... Može se primijetiti da se Sventoplk iz latinskog teksta *LJPD* zove u hrvatskoj redakciji 'Budimir'.⁴⁵³

Iz navedenih papinih pisama može se sa sigurnošću zaključiti kako veze Hrvata sa Svetom stolicom nisu bile posebno čvrste. Ni Branimi-rov biskup Teodozije ne ponaša se kao poslušnik Rima. "Iako su i on i njegov biskup izrazili vjernost papi i crkvenoj zajednici s Rimom oni je realiziraju posredstvom tradicionalno im pretpostavljene crkvene vlasti u Akvileji, s kojom je ranosrednjovjekovna Hrvatska bila povezana još od širenja franačke vlasti početkom 9. stoljeća. Svakako da je Branimir za to imao valjanih razloga. Rukovodeći se običajima franačkih vlada-ara, koji su, iako u suprotnosti s rimskocrkvenim kanonom, sami imeno-vali biskupe, izabirući ih (*electio*) i potvrđujući ih diplomom (*concessio regalis*), Branimir i Teodozije zanemaruju papin zahtjev da ninski bi-skup dođe na posvećenje u Rim. Nakon izbora od klera i naroda, te Bra-nimirova pristanka, Teodozije želi da ga potvrdi i posveti sam mitropoli-ta – akvilejski patrijarh. Tako se Hrvatska oslobodila ne samo tutorstva već onemoćaloga franačkoga carstva nego i neposredne podložnosti pa-pinskoj disciplini... Njegujući međuzavisnost države i Crkve, Branimir i Teodozije su vodili sukladnu i mudru politiku težeći neovisnosti jača-njem i osamostaljenjem crkvene i državne vlasti."⁴⁵⁴

Papa Stjepan V. (IX. 885.–14. IV. 891.) piše u pismu iz 886/87. go-dine Teodoziju pismo u kojemu ga prekora što je poslije smrti nadbi-skupa Marina preuzeo njegovu stolicu i primio posvetu od akvilejskog patrijarhe.⁴⁵⁵ Papa kori Teodozija: "...Zar ti podučavaš barbarski narod da se vjenča s dvije zaručnice? Zar nisi pročitao Apostola koji izlaže po-

⁴⁵³ Imre Boba, *Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište Sirmium u crkvenoj pokrajini Scla-ronia*. CUS, XX/1985, 4, str. 392-398.

⁴⁵⁴ Mate Zekan (priredio), *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII*. Književ-ni krug, Split 1989., str. 12-13.

⁴⁵⁵ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, str. 209-210.

slanicu 'Bit će dvoje u jednome tijelu', ili možda tvoji kodeksi pogrešno trojicu spominju u jednome tijelu?"⁴⁵⁶ Teodozije je bio voljan odreći se ninske biskupije "ali tako, da je sjedini sa svojom novom splitskom".⁴⁵⁷ Teodozije je kao ninski biskup došao na čelo splitske Crkve i T. Raukar točno napominje kao najvažnije da je "taj prvi pokušaj crkvene integracije imao ishodište u ninskoj Crkvi, na hrvatskom teritoriju".⁴⁵⁸ Dakako da Teodozije nije sam mogao pokušati podrediti sebi Split na način da sjedini ninsku i splitsku biskupiju. On je tako mogao postupati samo u dogovoru s Branimirom.

U drugom papinu pismu Teodoziju iz 887/888. godine spominje se potreba obnavljanja porušenih crkava, koje su barbarskim bijesom razorene. U tom se navodu radi o crkvama kao građevinama.⁴⁵⁹ Crkve, koje se kao porušene spominju u drugoj polovini IX. stoljeća, mogu se odnositi i na moguće međusobne sukobe katolika i arijanaca, koje spominje *Hrvatska kronika*.

⁴⁵⁶ "Numquidne duabus simul sponsis nubere barbaricam gentem instruis? Numquidne sacramentum ecclesie exponentem apostolum non legisti: erunt duo in carne una? an forsitan tui codices falso tres in carne una asserunt." (Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, I., str. 21.) Prijevod u: Mirjana Matijević Sokol - Vladimir Sokol, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 1999., str. 55. Posljednji dio ovoga navoda direktno asocira na problematiku Trojstva.

⁴⁵⁷ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 392.

⁴⁵⁸ T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 35.

⁴⁵⁹ Pojam crkve imao je razna značenja. "Die *ekklesia* war in den Vortellungen der frühen Christen zunächst die Gemeinschaft der Gläubigen... Die dreifache Verwendung von *ecclesia* für 1. die Christenheit, 2. die Einzelgemeinde und nunmehr auch 3. als normalste, verbreiteste Bezeichnung für jene Kirchenbauten, die jetzt in großer Zahl aus dem Boden wuchsen, wird zu Anfang des 4. Jh.s den Regelbefund in der Christenheit dargestellt haben. Dieser Stand scheint mir als archaisches Erbe, ohne spätere Verunklärung, von all jenen, weder Griechisch noch Latein sprechenden Völkern bewahrt zu sein, bei denen das Christentum schon früh, etwa bis zur Mitte des 4. Jh.s, Wurzeln geschlagen hatte. Die meisten von ihnen verwenden Lehnformen aus *ekklēsia* oder *ecclesia* für die Gemeinschaft der Gläubigen, aber zugleich auch als das gängigste Wort für das Kirchengebäude." (Gottfried Schramm, *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1997., str. 347-348.) Usp. Ž. Rapanić, "Ecclesiae destructae...ut restaurantur imploramus." U: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996., str. 57 – 64.

4. MUTIMIR

Mutimir⁴⁶⁰ je banovao od oko 890. do oko 900. godine. Postoji jedna Mutimirova isprava u kasnom prijepisu, datira se u 892. godinu, a njezina povijesna jezgra može se prihvatiti kao istinita. U toj ispravi nalaze se riječi da Mutimir sjedi “na očinskom prijestolju” (“*residenter paterno solio*”) kao i riječi: “*ut donatam a patre meo recolimus*”, to jest “*kako se opominjemo, da je darovana od moga oca*”.⁴⁶¹ F. Šišić to komentira ovako: “Budući da se ove riječi izravno odnose na izrijekom naglašenu darovnicu Trpimirovu od 852. i a limine isključuju svaku drugu donaciju drugoga kojega vladara, slijedi nesumnjivo, da je Mutimir upravo sin kneza Trpimira.”⁴⁶² Međutim, ne može se sa sigurnošću zaključiti da je Mutimir Trpimirov sin. Darovanje je izvršio Mojslav, a Trpimir je to darovanje samo potvrdio. U navedenoj Mutimirovoj ispravi navodi se kao posebna potvrda suverene vlasti: “*Muncimiro, divino munere iuvatus Croatorum dux*”, odnosno u prijevodu na hrvatski: “*Muncimir, po milosti Božjoj vladar Hrvata*”.⁴⁶³

Na arhitravu i zabatu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Ivana u Uzdlju kod Knina spominje se “*Muncimir*”, a označena je godina, koja se uobičajeno čita kao 895. F. Šišić čita natpis ovako: “*(ho)c bene (co)np(o)s(u)it opus prin(ceps) na(m)q(ue) Muncimir ... (non)aginta et q(ui)nq(ue) ... (a)nnorum d(omi)ni*”.⁴⁶⁴ U tom natpisu Mutimir se titulira kao *princeps*.⁴⁶⁵ Mutimirova žena u Cividale označena je kao *comitissa* i po tome bi Mutimir bio i *comes*.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ “Staro ime Motimir izgovaralo se Montimir, što je konačno dalo današnji oblik Mutimir. Stoga ga ne treba pisati Muntimir/Muncimir, dakle polatinjeno.“ (M. Šimundić autoru u pismu iz Maribora od 31. I. 1997.) Ranije se u hrvatskoj historiografiji koristio naziv Mutimir. Usp. Tade Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, str. 196-197.; Rudolf Horvat, *Povijest Hrvatske. Knjiga I. od najstarijeg doba do g. 1657*. Zagreb, 1924., str. 40-41.; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 396-397.; L. Katić, *Pregled povijesti Hrvata*. MH, Zagreb, 1938., str. 36-37.

⁴⁶¹ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, str. 22-25.

⁴⁶² F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 396.

⁴⁶³ N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest I. (do g. 1107.)*. Školska knjiga, Zagreb, 1955., str. 28.

⁴⁶⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 396.

⁴⁶⁵ V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 156-157. (Tabla LII.)

⁴⁶⁶ F. Šišić, *Genealološki prilozi*, str. 9-13.

O prostranstvu granica i čvrstoj snazi Mutimirove vladavine možemo ponešto zaključivati iz podatka u gl. XXXII. *DAI* da su tada u Hrvatsku bježali i nalazili u njoj zaklonište pretendenti za vladavinu u Srbiji.⁴⁶⁷

Nemamo podatka u vrelima do kada je Mutimir vladao. Toma u *Salonitanskoj povijesti* kada spominje nadbiskupa Ivana navodi da je to bilo “*godine Gospodnje 914. u vrijeme Tomislava bana*”,⁴⁶⁸ što znači da je prije toga prestala Mutimirova vladavina.

N. Klaić zaključuje da se prostorni opis zemlje Hrvata iz glave XXX. *DAI* vjerojatno odnosi i na početak X. stoljeća. Opis u tom izvoru glasi: “*Zemlja je njihova podijeljena u 11 županija: Hlijevansku (Livnu u Bosni), Cetinsku, Imotsku, Plivanjsku, Pesentsku, Primorsku, Bribirsku, Nonsku, Kninsku, Sidrašku, Ninsku, a Ban, njihov vlada Krbavom, Likom i Gackom... Od Cetine pako rijeke započimlje zemlja Hrvatska i proteže se primorjem do medja istarskih, to jest do grada Labina. U gorama ponešto i preseže temat istarski; primiče se pako kod Cetine i Hlijevna zemlji Srpskoj, jer zemlja srpska sučelice je sa svijem ostalim zemljama, a na sjeveru primiče se Hrvatskoj, na jugu pak Bugarskoj. Otkada dodjoše rečeni Sloveni obladaše cijelom zemljom Dalmacijom. Romajski pako gradovi obradivahu otoke i življahu od njih.*”⁴⁶⁹

N. Klaić navodi da je prema *DAI* u X. stoljeću jugoistočna granica Hrvatske Cetina, a u hrvatske županije ubrajaju se Imota, Pliva i Pset u današnjoj Bosni što znači da “je očito hrvatska granica napuštala Cetinu i preko Dinare obuhvaćala ne samo Livno i Imotski nego i udaljenije krajeve u porječju gornjeg Vrbasa.”⁴⁷⁰ F. Šišić posebno ističe ovo: “Županija Hlijevno sa središtem u istoimenom gradu (danas obično zvan Livno) obuhvaćala je jamačno još i poznate tri vispoljane: Glamoč, Duvno i Kupres pa se na istoku primicala planinama, što dijele ovaj visoki kraj od doline uz gornji Vrbas.”⁴⁷¹

⁴⁶⁷ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 86. Dolasci i odlasci tih srpskih “prinčeva” datiraju se od 891. do oko 895/896. godine. (Klaus Belke – Peter Soustal /uvod, prijevod i komentari/, *Die Byzantiner und ihre Nachbarn*. Verlag Fassbaender, Wien, 1995., str. 175.)

⁴⁶⁸ “*Johannes archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo quarto decimo tempore Tamislavi ducis;*” (Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*. Priedio: F. Rački, JAZU, Zagreb, 1894., str. 36.)

⁴⁶⁹ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 63-83.

⁴⁷⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 284-285.

⁴⁷¹ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 447. Usp. i: Franjo Smiljanić, *Prilog proučavanju županijskog sustava*. U: *Etnogeneza Hrvata*, str. 181-189.

Starosjeditelji Dalmati(ni) postojali su kao posebnost i tijekom X. i XI. stoljeća i taj pojam nije označavao stanovnike priobalnih mjesta, kako to potvrđuju bizantski izvori. M. Suić, navodeći djelo *Vita avi Basilii* Konstantina Porfirogeneta, iz sredine X. stoljeća, u kojemu se spominje “more Dalmata” zaključuje: “Dalmati na ovom mjestu nisu samo žitelji bizantskog temata nego historijske provincije Dalmacije, one po kojoj je u rano carsko doba i nastao naziv *Dalmaticum mare*.”⁴⁷² Toma Arhiđakon navodi da su se hrvatski vladari od Držislava (969.-997.) dalje nazivali kraljevima Dalmacije i Hrvatske.⁴⁷³ On tu činjenicu tumači ovako: “*Od toga Držislava ostali njegovi nasljednici nazivali su se kraljevima Dalmacije i Hrvatske. Primali su naime znakove kraljevskoga dostojanstva od bizantinskih careva i nazivali se njihovim eparsima ili patricijima. Oni su naime gospodstvo nad kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske imali po nasljedstvu svoga postanka otaca i pradjedova.*”⁴⁷⁴ Bizant je, prema kazivanju Tome Arhiđakona, dao Držisla-

⁴⁷² M. Suić, *Dalmaticum mare*. Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 29-30, Zadar, 1983., str.13.

⁴⁷³ Lujo Margetić ističe da je naziv *Regnum Croatiae et Dalmatiae* ostao u znanosti do danas neriješen problem. On navodi da su predložena ova tri temeljna rješenja: “1. Ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije u jedno kraljevstvo pod nazivom *Regnum Croatiae et Dalmatiae* sproveo je Petar Krešimir koji je stvarno vladao nad Dalmacijom i kojem je Bizant tu vlast međunarodno-pravno priznao... 2. Petar Krešimir je imao stvarnu vlast nad Dalmacijom te je zbog toga uzeo titulu kralja Hrvatske i Dalmacije bez obzira na priznanje i suglasnost Bizanta... 3. Petar Krešimir nije imao ni stvarnu ni pravnu vlast nad Dalmacijom. On se zapravo samo kitio naslovom kralja Hrvatske i Dalmacije”. Margetić je zaključio da ni jedno od predloženih rješenja ne zadovoljava: “Ne postoji nikakav dokaz da je Bizant priznao novu državno-pravnu cjelinu (*regnum Croatiae et Dalmatiae*), a niti je to čak vjerojatno. S druge strane, stvarna vlast nad nekim područjem nije dovoljan pravni razlog da se to područje pravno ujedini pod međunarodno priznatom vlašću... Sama činjenica držanja Dalmacije bez međunarodnog priznanja ne bi davala nikakvo pravo Petru Krešimiru da nosi naslov ujedinjenog kraljevstva. Po našem je mišljenju Petar Krešimir vladao doduše nad Krkom, dakle imao je stvarnu vlast nad dijelom Dalmacije, ali daleko važnije od posjeda dijela Dalmacije bila je bar prešutna suglasnost pape na Krešimirov program osvajanja Dalmacije i njezinog inkorporiranja u Hrvatsku.” (L. Margetić, *Odnosi Petra Krešimira i pape prema korčulanskom kodeksu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. LXXIV, Split, 1980., str. 233-234.) Zabluda svih dosadašnjih tumačenja, uključujući i Margetićevo, je u tome što se pojam Dalmacije svodi samo na nekoliko primorskih mjesta. Hrvati i Hrvatska bili su u Dalmaciji, kojoj su u zaleđu dalmatinskih gradića živjeli Dalmati, kojima je zavladao hrvatski kralj i to izrazio u svojoj vladarskoj tituli.

⁴⁷⁴ I. Guberina, *Državna politika*, I., str. 158.

vu znakove dostojanstva, ali je iz Tomina teksta očito da su hrvatski vladari imali vlast nad jedinstvenim kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske, i to po nasljedstvu prava svojih otaca i pradjedova, što znači od velike starine. Tako je Bizant samo formalno priznao ono što su hrvatski vladari imali već prije. Zanimljivo je i tituliranje hrvatskih vladara u ispravama, u kojima se oni spominju kao kraljevi Hrvata i Dalmatina. U sačuvanim ispravama prvi put se tek na početku druge polovine X. stoljeća hrvatski vladari označuju kao kraljevi Hrvata i Dalmatina. Da su *Dalmatini* isto što i Hrvati onda bi takvo razlikovanje u tituli bilo besmisleno. Ako bi se ova kraljevska titula odnosila na stanovnike gradića, koji su se nazivali Romani (Latini), onda bi se vladari nazivali kraljevi Hrvata i Romana, odnosno Hrvata i Latina, a ne kraljevi Hrvata i Dalmatina. U ispravama od kralja Petra Krešimira IV. počinje se paralelno upotrebljavati uz dotadašnju oznaku “kralj Hrvata i Dalmatina” i formula “*rex Chroatae et Dalmatiae*”. Da pojam “Dalmacija” nije obuhvaćao samo nekoliko gradova i otoka, može se savršeno jasno zaključiti na temelju toga što kralj Petar Krešimir IV. u ispravi izdanoj u Ninu 1069. naziva sve more uz jadransku obalu “svojim dalmatinskim morem” (“*...nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam, que uocatur Mauni,...*”).⁴⁷⁵ Hrvatska i Dalmacija bile su geopolitička cjelina što dokazuje i naziv “kraljevstvo” (*regnum*).⁴⁷⁶

Hrvatska je, od prije druge polovine IX. stoljeća, bila sastavljena od etničkih posebnosti Hrvata i Dalmati(na), čija se međusobna nesnošljivost mogla očitovati i u kasnijem uništenju hrvatske državnosti. Toma Arhidakon navodi da je kralj Ladislav u osvajanju Hrvatske stao “*napadati utvrde i tvrđave i započinjati mnoge bitke s narodima Hrvatske. Budući da se oni nisu međusobno pomagali, jer su bili podijeljeni, kralj je lako mogao postići pobjedu.*”⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. I., str. 112-114.

⁴⁷⁶ Vjekoslav Klaić, *Regnum Croatiae et Dalmatiae*. Sveslavenski zbornik, Zagreb, 1930, str. 80. Plural “regna” upotrebljavao se tek od 1359. godine. (F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 523.)

⁴⁷⁷ “*Post hec transiuit Alpes et cepit impugnare munitiones et castra multaque prelia comittere cum gentibus Chroatie. Sed cum alter alteri non ferret auxilium essentque divissi ab inuicem, facilem victoriam rex potuit optinere.*” (Toma Arhidakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, str. 84 - 85.)

V.

POKATOLIČAVANJE ARIJANSKIH HRVATA

1.

Činjenica je da se u apostolsko doba započelo s kristijaniziranjem Ilirika, odnosno Dalmacije. Pavao navodi (*Rim. XV, 19*) kako je propovijedao Evanđelje od Jeruzalema i naokolo do Ilirika. Dakako, da to može značiti kako je sveti Pavao evangelizirao područje samo do granica Ilirika. Važan je veoma stari izvor nazvan *Armenska geografija*, koji u opisu Dalmacije navodi boravak apostola Pavla zbog brodoloma na jadranskom otoku Mljetu.⁴⁷⁸ Antun Ničetić je stručno, s navigacijskog aspekta, dokumentirao da je sv. Pavao, kada je 61. godine iz luke Caesaree krenuo u Rim, doživio brodolom na otoku Mljetu.⁴⁷⁹ Jeronim u *Epistoli Marcella* piše kako je božanska riječ bila “s Tomom u Indiji, s Petrom u Rimu, s Pavlom u Iliriku”. Julijan Jelenić ističe da je u Pavlovo doba Ilirik obuhvaćao i Macedoniju, u kojoj je Pavle stvarno bio, ali da nije sigurno da je bio u svim dijelovima Ilirika. Me-

⁴⁷⁸ Robert H. Hewsens (uvod, prijevod, komentari), *The Geography of Ananias of Širak*. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992., str. 47. Robert H. Hewsens je (na temelju detaljne analize) zaključio “sa sigurnošću”, da je to djelo nastalo između 591. i 636. godine. Važno je da je ono, neovisno od toga kada je sastavljeno, utemeljeno na mnogo starijim vrelima. Djelo je napisano na temelju ranije nastalih i izgubljenih vrela iz razdoblja od II., a posebno od IV. do oko sredine VII. stoljeća s mogućnošću poneke kasnije interpolacije. Bitni sadržaj vjerojatno je najvećim dijelom prenesen iz izgubljene *Chorographiae* Papusa iz Aleksandrije (IV. stoljeće), koji je koristio (skraćivao!) Ptolomejevu *Geografiju*. Ono je dragocjeno i zato jer sadržava podatke, kojih nema u Ptolomeja, ni u drugih autora. Djelo je, za vrijeme u kojemu je nastalo, kako s pravom zaključuje Hewsens, vrhunsko ostvarenje i to na Istoku, i na Zapadu.

⁴⁷⁹ A. Ničetić, *O nekim navigacijskim aspektima plovidbe svetoga Pavla od Krete do Melite*. U : *Nove spoznaje o postanku Dubrovnika, o njegovu brodarstvu i plovidbi svetoga Pavla*. Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2005., str. 357- 433. Vidi i: Đivo Bašić, *Izida, Liber(a)i sveti Pavao na Meliti*. Obavijesti Hrvatskoga arheološkog društva, XXXIX/2007, 1, 153-167. Heinz Warnecke objavio je knjigu da je sv. Pavao doživio brodolom na grčkom otoku Kefallinia, ali njegovo obrazlaganje prihvatio je samo Thomas Schirmacher. Usp. H. Warnecke – Th. Schirmacher, *War Paulus wirklich auf Malta?* Stuttgart, Hänssler, 1992., str. 255.

đutim Tit je otišao propovjedati u Dalmaciju jer to potvrđuje sam Pavao (2 *Timoteju*, IV, 9-11). Važno je navesti da sv. Epifanije (umro 403.) piše kako je apostol Luka propovijedao Evanđelje i kako je on “tu dužnost obavio najprije u Dalmaciji, Galiji, Italiji i Macedoniji”.⁴⁸⁰ Prema predaji jedan od učenika sv. Marka došao je u Liburniju širiti evanđelje.⁴⁸¹ B. Zelić Bučan točno ističe da veliku pomutnju u problematiku kristijaniziranja unosi činjenica što svi povjesničari govoreći i pišući o pokrštenju Hrvata kod toga uvijek misle samo na onaj dio naroda, koji je pod imenom Hrvata u rimskoj pokrajini Dalmaciju organizirao svoju državu. “Ako pak uzmemo u obzir činjenicu da hrvatski narod, kakav nam se javlja u spomenicima (pisanim i kamenim) od IX. stoljeća dalje, ne potječe samo i jedino od tih doseljenika sa sjevera, od sedam plemena Hrvata, nego da je postao miješanjem doseljenika i starosjeditelja, kao što je nastala i većina europskih naroda, pogotovo onih koji su nastali na području nekadašnjega velikoga Rimskog Carstva, tada i na pitanje pokrštenja Hrvata moramo gledati sa sasvim drukčijeg motrišta, ne kao na jedinstven, nego i vremenski i sadržajno dva različita procesa... Ti starosjeditelji kršćani, koji su preživjeli avarsko-hrvatsko višegodišnje ratovanje, u postanku hrvatskog naroda čine svakako znatnu, brojčano vjerojatno i premoćniju sastavnicu. Prema tome, *znatan dio naših predaka primao je kršćanstvo postupno već od prvih stoljeća kršćanstva...* Starosjeditelji su se počeli obraćati na kršćansku vjeru iz poganstva već u prvim stoljećima kršćanstva... Zbog toga je ispravnije kazati da je *pokrštavanje hrvatskog naroda kao cjeline započelo već u prvim stoljećima kršćanstva.*”⁴⁸²

Rani pokušaji kristijaniziranja mogli su imati djelomične uspjehe (na primjer u primorskim mjestima), ali teško da se ono jače osjetilo u brdskim krajevima jadranskog zaleđa. Broj kršćana nije bio velik, posebno ne na graničnim područjima, pa je naravno da je među njima nastao jak osjećaj kršćanske posebnosti i međusobnog zajedništva.⁴⁸³ G. Novak, komentirajući jadikovku

⁴⁸⁰ Navedene podatke iznio sam prema poglavlju J. Jelenića *Djelovanje Hristovih i apostolskih učenika te ostalih vjerovjesnika u Iliriku* iz: J. Jelenić, *Povijest Hristove crkve*. I., Zagreb, 1921., str. 38-42.

⁴⁸¹ Enver Imamović, *Počeci kršćanstva na tlu Bosne i Hercegovine u svijetlu pisanih izvora i arheoloških spomenika*. Tribunia, Zavičajni muzej Trebinje, 1983., str. 39.

⁴⁸² B. Zelić-Bučan, *Predgovor u: Slaveni, Goti i Hrvati*, str. 33-35.

⁴⁸³ Vrlo su zanimljive usporedbe broja kršćana i nekršćana. “U zapadnom dijelu carstva oko 400. godine, dakle u doba pune afirmacije kršćanstva kao službene religije, broj kršćana nije veći od 4-5 milijuna. Na Istoku, gdje se kršćanstvo brže razvijalo, taj broj se kreće negdje oko 10-12 milijuna na približno 50 milijuna stanovnika oba dijela carstva. Prema tome, kršćana je u to doba tek nešto više od 1/3 ukupnog

sv. Jeronima zbog prodiranja barbara, ističe da je u Dalmaciji kršćanstvo ulazilo u gradove, ali da su sela ostajala “i dalje vjerna svojoj staroj religiji i starijim bogovima”. G. Novak dopušta mogućnost većeg širenja kršćanstva tek nakon Konstantinova edikta, a u Dalmaciji tek od V. stoljeća.⁴⁸⁴

Međutim, od V. stoljeća na teritoriju Dalmacije i današnje Slavonije jako se širio arijanizam. “Gotima Italije i Panonije učini kraj car Justinian (Slaven, 527-65); naša zemlja dođe u privremeni posjed Bizanta (535-51), Gepida i Langobarda. I ovi su bili svi arijani i to bezobzirniji od Gota, što se je osobito pokazalo kasnije u Italiji (iza 568). Tako je Panonija sriemska kroz cijeli skoro 6. vijek pretežno arijanska, ali se je u Mitrovici i u Sisku, koji se je poslije Teodorika pridružio metropoliji solinskoj, ipak sve do konca 6. stoljeća uzdržala katolička biskupija.”⁴⁸⁵

M. Kuzmić navodi niz vrela iz doba Totile od 541. do 552. godine kako su naročito Sklavini “dugo služili *istočnim Gotima* i s njima se kojekuda potucali” i zaključuje da su svi Goti bili Arijevi sljedbenici i da se zato ne smijemo čuditi ako su i Sklavini kao “vječni pratioci i sluge Gota... primili arijevtvo, osobito, ako i tu vrijedi načelo: *cuius regio, eius religio*”.⁴⁸⁶ Toma piše da su doseljeni Goti “koji su uistinu Sklavini”, bili arijanci, a i Hrvate opisuje kao arijance.⁴⁸⁷ Iz pisanja Grgura Velikoga (590.–604.) očito je kako je kršćanska crkvena organizacija u Panoniji i Dalmaciji u nje-

broja čitavog stanovništva. Sasvim je sigurno da je taj broj kršćana uglavnom otpadao na stanovnike gradova, dok je pagus najvećim dijelom bio poganski.“ (Nenad Cambi, *Problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali*. Materijali XII., IX. Kongres arheologa Jugoslavije, str. 268.)

⁴⁸⁴ G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, I., str. 67, 84 - 85.

⁴⁸⁵ Matija Pavić, *Arijanstvo u Panoniji Sriemskoj*, str. 46 - 48. O arijanizmu na teritoriju Ilirika usp. Vicko Kapitanović, *Ilirik u odrazu kršćanske književnosti*. Služba Božja, XLIII/2003, 2-4, str. 111-115, 125-142.

⁴⁸⁶ M. Kuzmić, *Pripomena članku K. Šegvića “Jesu li Ćirilo i Metod prosvjetitelji Hrvata?”* Nastavni vjesnik, knj. XXXV za 1926 - 1927., Zagreb, 1927., str. 378- 380.

⁴⁸⁷ “Slaveni su mogli primiti taj oblik kršćanstva od zapadnih Gota koji su ostali na Balkanu poslije progona od svojih poganskih suplemenika, Gepida... ili od arijanskih istočnih Gota koji su krenuli za Dalmaciju iz Italije poslije poraza od strane Justinijanove vojske. Prijašnje veze između heretičkih Gepida, Gota i Slavena razjašnjavaju činjenicu da najstariji odlomci Svetog pisma na slavenskom pisani u glagoljici potječu iz gotskog (arijanskog) teksta od Wulfilla, a ne iz ‘pravovjernih’ tekstova na grčkom ili latinskom. I gotske i glagoljsko-slavenske biblije imaju iste propuste u usporedbi s ‘pravovjernim’ grčkim ili latinskim verzijama. Štoviše, nekoliko staroslavenskih crkvenih termina jesu prijevodi s istočno-germanskog dijalekta, a ne s grčkog ili latinskog.” (I. Boba, *Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište Sirmium u crkvenoj pokrajini Sclavonia*. CUS, br. 4., 1985., str. 394.)

govo vrijeme bila na izumiranju.⁴⁸⁸ Jedan važan suvremeni izvor potvrđuje da su sredinom VII. stoljeća ondašnja Dalmacija i Istra bile nastanjene “poganima”. Papa Ivan IV. (+ 642.), sam rodom iz Dalmacije (*po narodnosti Dalmatinac*), poslao je opata Martina 640./641. godine u Dalmaciju i Istru da sakupi kosti mučenika i da otkupi zarobljene kršćane od pogana.⁴⁸⁹ U jednoj poslanici pape Agatona (678.-681.) caru Konstantinu IV. i njegovim sinovima iz godine 680., što ju je potpisalo 125 biskupa (koji su bili u saboru), spominju se biskupi koji djeluju među narodima (*in medio gentium*) Langobarda, Sasa, Sklavina, Franaka, Gala, Gota i Britanaca,⁴⁹⁰ ali se ne može zaključiti na koje se Sklavine odnosi ovo misionarenje.

Poslije germanskih provala prvo sustavno kristijaniziranje Sklavina i to najvjerojatnije onih u Podunavlju započelo je početkom VII. stoljeća, a predvodili su ga irski misionari.⁴⁹¹ Rana “iro-škotska kristijanizacija” u alpskim i panonskim krajevima bila je - radi pridobivanja najširih pučkih slojeva - vrlo tolerantna. Zahvaljujući tomu, mogli su se održati mnogi stari (prvobitno poganski) običaji, dakako u kršćanskoj interpretaciji.⁴⁹²

Nije moguće odrediti stvarni početak pokatoličavanja doseljenika, posebno na na teritoriju nekadanje Liburnije. Anđela Horvat je na navedenom

⁴⁸⁸ D. Mandić, *Državna*, str. 446.

⁴⁸⁹ F. Rački, *Documenta*, str. 277.

⁴⁹⁰ D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. HPI, Rim, 1963., str. 134. Usp. i D. Mandić, *Papa Ivan IV. Solinjanin i pokrštenje Hrvata*. CCP, XVI/1992, 29, 12-13.

⁴⁹¹ “Nennen wir die früheren Episoden, die Christianisierung der Slawischen Völker durch die Iren betreffen. Schon Columban der Jüngere beabsichtigte, als er etwa zehn Monate in Alemannien weilte, *Veneten, die auch Slawen genannt werden*, das Evangelium zu verkünden; Gottes Engel brachte ihn jedoch angeblich von dieser vorzeitigen Absicht ab. An dieser Stelle müssen wir bemerken, dass dies die erste Quellenangabe über die Absicht der Christianisierung der Slawen und zugleich eine der ältesten Erwähnungen der Slawen in Mitteleuropa überhaupt ist. Sie fällt in die Jahre 610 - 612. Der Biograph des Heiligen, Jonas von Bobbio, bestimmt diese Slawen nicht näher. Vom geographischen und geschichtlichen Gesichtspunkt aus würden die meisten Angaben dafür sprechen, dass Columban die karantanischen Slawen /Karantanen/ oder die ein bisschen weiter nördlich weilenden Slawen an der mittleren Donau meinte.” (Jerzy Strzelczyk, *Irische Einflüsse bei den Westslawen im Frühmittelalter*. Zbornik: *Irland und die Christenheit*. Hrsg. Próinséas Ní Chatháin - Michael Richter. Verlag Klett-Cotta, Stuttgart, 1987., str. 446. Kolumban je rođen u Irskoj 543. g. Predvodio je kristijaniziranje po mnogim zemljama tadašnje Europe. Umro je 23. studenog 615. godine. Usp. Jakob Torsy, *Der grosse Namenstagskalender*. Verlag Herder, Freiburg - Basel - Wien, 1985., str. 331.)

⁴⁹² Marijana Gušić, *Etnička grupa Bezjaci*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, knj. 43./ 1967., str. 115-116.

teritoriju pronašla očuvan spomen na nekadašnje postojanje sakralnih građevina (župne, odnosno samostanske crkve ili kapele i samostane). Neke od ovih sakralnih građevina ne spominju povijesni izvori, a ona je za njih saznala kada je obilazila teren. A. Horvat je nabrojila 85 lokaliteta u kojima je našla ostatke crkvene arhitekture. “Pojam Like ovdje ću uzeti u širem smislu riječi, obuhvatajući teritorij župa Dalmatinske Hrvatske: Krbavu, Liku i Gacku. One su na kulturnom području zbog geografske izoliranosti imale svoj zasebni tok razvitka... Akcija, u kojoj se tragalo za stećcima, pokazala je da je i u ličko-krbavsko-gatačkom kraju bio raširen običaj sahranjivanja u svoju 'didinu', pod teško monolitno kamenje, no da su ti nadgrobnici spomenici – stećci – naše dane dočekali u vrlo prorijeđenome broju... 'Crkvina', 'Crkvište', 'Crikvica' ili 'Klisa' (od ecclesia). Takvi nazivi čuvaju spomen da se tu nekoć nalazila sakralna građevina, koja je mogla biti župna ili samostanska crkva ili kapela. Mjesto nekadašnjeg samostana narod ovdje obično nazivlje 'Kloštar'. Neke pak od tih građevina ne spominju historijski izvori, pa smo doznali za njih u času kad smo obilazili teren. U tim su, dakle, lokalitetima obuhvaćene mnogobrojne crkvine, crkve u ruševnom stanju kao i one koje su pod krovom, a koje su nastajale tokom Srednjeg vijeka do turskog zauzeća velikog dijela tog područja, tj. do u 16. stoljeće... To je uvid u sačuvane ostatke nekadašnje bujne djelatnosti u cvatućoj pokrajini, koju su redom postepeno napuštali nosioci kulturnih tekovina nakon razarajućih turskih prodora. Kraj oskudnih podataka koji postoje zasad je zaista teško reći kada su nastajale te brojne crkve na području Like. Nešto konkretnije o tom govori nekoliko ukrašenih kamenih fragmenata. Da je tu, u starohrvatsko doba, bilo crkvenih građevina svjedoči kameni ulomak iz Mogorića s pleternom ornamentikom, koja ima stilske karakteristike razdoblja 9. do 11. st.”⁴⁹³

Do detaljnih arheoloških istraživanja ne možemo znati početak gradnje crkvenih građevina u Gackoj, Krbave i Lici, kao ni to da li su svi ostaci sakralnih objekata na tom prostoru pripadali rimskoj Crkvi jer postoji mogućnost da su neki od njih mogli biti i arijanski.

Sasvim je moguće da je pokatoličavanje pučanstva na liburnijskom teritoriju Gacke, Krbave i Like započelo iz Nina. Ž. Rapanić misli da su gradovi uz obalu ili na otocima bili u bizantskim rukama, a da su mjesta u unutrašnjosti, daleko od jezgra hrvatske države, ili nespretno postavljena poput

⁴⁹³ Anđela Horvat, *O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like*. U: *Arheološka problematika Like*. Znanstveni skup Otočac 22-24. IX. 1974. Hrvatsko arheološko društvo, Split, 1975., str. 127-128, 134.

Skradina, bila nepogodna da postanu središtem hrvatske crkve. “No, Nin je, dade se to s više razloga zaključiti, imao i nešto puka, i crkava, i dakako, svećenika, pa se nije morao kršiti onaj članak sabora iz Sardike koji nije dopuštao da se u neznatnim mjestima osnuje biskupija.”⁴⁹⁴ Po B. Gušiću crkvena tradicija je vjerovala da kršćanstvo u Ninu potječe iz apostolskih vremena i da je sv. Anselmo poslan od sv. Pavla u Nin i da je tu utemeljio prvu kršćansku zajednicu. E. Dyggve naišao je ispod ostataka nekadašnje bazilike sv. Marije ostatke temelja “manje starije ranokršćanske crkve, što je siguran dokaz za crkvenu organizaciju već u rano doba kršćanstva. Pa i teško je vjerovati da bi toliki grad kakova je bila antikna Enona sa svojih oko najmanje 10000 stanovnika bila na izmaku antike bez biskupa”.⁴⁹⁵ Carlo Federico Bianchi prema onome što je o Ninu “pisao domaći plemić dr. Ivan Kašić od kuće Petričića (umro 1698.)” spominje da je Nin imao trobrodnu crkvu iz VII. ili VIII. stoljeća izrađenu u mramoru sa 16 velikih stupova, s kapitelima i s pločnicima “na mozaik,” ali to dosadašnja istraživanja nisu potvrdila.⁴⁹⁶ F. C. Bianchi zaključuje: “Poslije silaska Slavena u Dalmaciju, duhovnu vlast nad njima po potrebi od početka je preuzeo ninski biskup, kao onaj koji je imao veliku ulogu u njihovu obraćenju na katoličanstvo i koji je poznavao njihovu narav, običaje i jezik. Kad je zatim od njih okupiranom dije lu Dalmacije bio nametnut naziv Hrvatske ninski biskup uzeo je naslov hrvatski biskup. Slijedom širenja ovih naroda i njihovim zauzimanjem gotovo cijelog južnog dijela Provincije, ninski biskup nije oklijevao proširiti duhovnu jurisdikciju nad njima u svim zemljama, koje su oni zauzeli.”⁴⁹⁷ C. F. Bi-

⁴⁹⁴ Ž. Rapanić, *Solinska epizoda*, str. 112.

⁴⁹⁵ Branimir Gušić, misli da je Nin (Enona) za liburnijske samostalnosti vjerojatno zbog svoje zaštićenosti imao važniju ulogu od tadašnjega Jadra (Zadra), koji izgleda nije pripadao istom liburnijskom plemenu kao Nin. (B. Gušić, *Najstarije hrvatsko naseljenje oko Nina*. JAZU, Zagreb, 1970., str. 16-21.) “Glasoviti benediktinac, opat samostana u Fuldi, Hrabanus Maurus (+ 856.) u legendi o sv. Marceli piše, da je ona pred smrt pošla iz Galije u Hrvatsku, da naviešta kršćansku vjeru. Ta legendina tvrdnja ima se tumačiti, da su njezine moći prenesene u Hrvatsku, u Nin, što je svakako bilo prije vremena Hrabanova.” (L. Katić, *Priestonice hrvatskih narodnih vladara*. Suradnja /Zagreb/, godina I., rujna 1943., br. 2., str. 77.)

⁴⁹⁶ Usp. Kerubin Šegvić, *Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili Škižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059.–1075*. Pretisak iz *Bogoslovske smotre*, Zagreb, 1930., str. 67- 68.

⁴⁹⁷ Carlo Federico Bianchi, *Zara Cristiana*. Zara, 1879., vol. II, str. 201. Bianchi, svećenik i povjesničar, uživa autoritet ozbiljne osobe. “Poznavao je i pregledao skoro sve zadarske crkvene, javne i privatne biblioteke i pronašao mnoštvo dokumenata, iz kojih je crpio podatke za svoje radove. Međutim, on u tim radovima ne navodi izvore, tako da se mnogi njegovi podaci vrlo teško dadu izravno provjeriti. Ipak njegova djela

anchi spominje kao prvoga hrvatskog biskupa (*vescovo croatino*) Teodori-
ka u 686. godini uz navod da ga je posvetio splitski nadbiskup i to Ivan Ra-
venjanin. Bianchi spominje u godini 787. ninskog biskupa po imenu Pavla i
to kao Slavena po rođenju (“a. 787. *Paolo, slavo di nascita*.”)⁴⁹⁸ Bianchievi
navodi ne mogu se potvrditi izvorima.⁴⁹⁹

i rasprave mnogo znače za proučavanje crkvene i svjetovne povijesti Zadra i okolice.“
(S. Antoljak, *Hrvatska historiografija*. MH, Zagreb, 2004., str. 596.) V. Novak poseb-
no zaključuje da je C. F. Bianchi “odličan poznavalac zadarske crkvene historije“.
(V. Novak, *Zadarski kartular samostana Svete Marije*. JAZU, Zagreb, 1959., str. 19.) U
historiografiji se i prije Bianchija zastupalo mišljenje da je ninska biskupija postojala
od početka druge polovine VII. stoljeća. Tako Ivan Črnčić misli da Nin “ima biskupa
od osmoga vieka, ako ne liepo od sedmoga“. “Pak moremo vjerovati, kako i Farlat, da
je ta biskupija počela negdje među 650 i 680 godinom, a po prvom Splitskom nadbi-
skupu Ivanu, ravenjaninu.“ (I. Črnčić, *Najstarija poviest, Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj,
Senjskoj, i Krbavskoj biskupiji*. Rim, 1867., str. 2-3.)

- ⁴⁹⁸ “a. 539. *Costantino*, il quale fu presente nel sinodo di Aquileja, ove si sottoscrisse
così: *Constantinus Episcopus electus Nonensis*. È qui succede un’ altra interruzione di
pressochè 150 anni, la quale devesi attribuire non solo alle preaccennate circostanze,
poco favorevoli alla religione, ma benanco alla barbarica irruzione del secolo settimo.
a. 686. *Teodorico*, consacrato qual vescovo croatino da Giovanni di Ravenna, arci-
vescovo di Spalato. Il Maroli nella sua storia l’ appella Teodorico, mentre l’ arcidi-
acono Tommaso ne tace il nome.
a. 699. *Patrizio*, di cui è memoria in documento, relativo al sinodo di Grado, ove fu
appianata una controversia insorta tra i Patriarchi di Grado e di Aquileja. Vedi *Hist.*
Aquilejen.
a. 714. *Mauro*, che intervenne al sinodo d’ Aquileja. Vedi *la storia della chiesa d’*
Aquileja, edita a Venezia nel 1714.
a. 756. *Anastasio*, rammentato negli atti della chiesa Aquilejense. Vedi *la Storia pre-*
citata.
a. 787. *Paolo*, slavo di nascita, indicato negli atti suddetti.
a. 812. *Marino*, di cui si fa menzione negli atti medesimi.
a. 879. *Teodosio*, che essendo diacono fu elevato alla dignità di vescovo di Nona l’
anno 879 dal clero e dal popolo per l’ esimia sua santità e dottrina. Appena eletto, fu
primo suo pensiero di ricondurre i Croati della Dalmazia all’ unità della chiesa cattoli-
ca, da cui per istigazione dell’ imperatore Basilio, e di Fozio, Patriarca constantinopo-
litano, s’ erano separati. Assistito Teodosio da Branimiro, loro duce, riuscì nell’ impre-
sa, onde scrisse tosto una ossequiosa lettera al pontefice Giovanni VIII, colla quale,
dopo di aver professata la religiosa sua riverenza ed obbedienza alla chiesa di Roma,
gli annunciava il ritorno dei Croati della Dalmazia alla fede antica, e chiedeva la ve-
nerata sua benedizione.“(C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, II., str. 198-199.)

- ⁴⁹⁹ Usp. K. Šegvić, *Borba za hrvatsko bogoslužje*, str. 44., 64-68. Marko Perojević na-
pominja: “Imena tih (biskupa) ne poznaju ni ninska predaja ni sačuvani spomenici,
ni ninske iskopine... Nažalost nismo mogli doći do *Historije akvilejske crkve*, izda-

Moguće pokatoličavanje liburnijskog zaleđa iz Nina tijekom VII. i VIII. stoljeća nije bilo posebno uspješno. Spaljivanje nekih pokojnika, ostaci životinjskih kostiju, nalazi posuda za hranu i piće u nekim starohrvatskim grobovima potvrđuju snažno preživljavanje poganstva i tijekom IX. stoljeća. Kakva su bila ta poganska vjerovanja stanovništva na središnjem teritoriju hrvatske države može se zaključivati i iz nekoliko nalaza koji su pronađeni u nekropoli Ždrijac kod Nina i u Ivoševcima kod Knina.⁵⁰⁰ Na svakome od dvaju nalaza predstavljen je motiv drva i ispod njega dvije simetrično postavljene i suprotstavljene, ali i povezane rogate životinje. Očito se radi o prikazu stabla života i poganskom shvaćanju jedinstva suprotnosti. Ni u temeljnom motivu ni u urezima koji je podsjećaju na rozete i u kojima dominira u poganstvu znakoviti broj osam apsolutno nema ničega što može asociirati na znak kršćanskoga križa. Ta je simbolika bila općenarodno predkršćansko dobro Hrvata, a koji se motiv sreće u hrvatskoj narodnoj ornamentici još i u XX. stoljeću.⁵⁰¹

Stanovnici Lombardije spominju se u *Sumpetarskom kartularu* kao narod koji odvodi i robove iz okolice Splita. Tekst, na temelju kojeg to zaključuje u originalu glasi: “*Ad hec comparavi de Longobardis pro X. solidis in tali tenore, ut sint omnes fratres et sorores in seruitute; Duymo*

ne u Mlecima g. 1714., na koju se Bianchi poziva...” (M. Perojević, *Ninski biskup u povijesti hrvatskoga naroda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 47.) Osobno sam utvrdio da je u Veneciji godine 1714. objavljeno 108 knjiga, ali ni jedna nema naslov na koji se poziva Bianchi. Na zamolbu dobio sam odgovor iz Biblioteca Nazionale Marciana, Ufficio Informazioni Bibliografiche u Veneciji. Dr. Paola Margarito, u tome dopisu od 28. siječnja 2006. navodi da su pretraženi katalogi i da nisu pronađeni naslovi *Historia Aquilejensis* ili *Storia della chiesa di Aquileja* tiskani u Veneciji 1714. godine, koje navodi Bianchi u knjizi *Zara cristiana*. Dobio sam odgovor 24. ožujka 2006. i iz Fondazione Querini Stampalia u Veneciji od gospođe Angele Munari. Ona piše da su pretražili indekse i da nisu mogli ništa pronaći o navedenim biskupima, koje u navedenoj knjizi spominje Bianchi.

⁵⁰⁰ J. Belošević je u tim crtežima prepoznao simbole šamanizma. (J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 125.–128.). Ako se i radi na tim nalazima o simbolima šamanizma treba napomenuti da je šamanizam poznat gotovo svim starim narodima i da se mogući simboli šamanizma u starohrvatskim grobovima ne mogu tretirati samo kao avarsko kulturno dobro. Razni narodi u poganskoj Europi, a osobito Goti s kojima su stoljećima zajedno ratovali i Slaveni, dobro su poznavali šamanizam. (Usp. Scardigli, *Die Goten*, str. 58-69.)

⁵⁰¹ M. Gavazzi, *Južni Slaveni. /IV. dio/ Socijalna kultura Južnih Slavena*. Predavanja / skripta/ u privatnom posjedu, str. 112.

prior et filius eius testes.”⁵⁰² Dakako da se robove iz okolice Splita moglo odvoditi i prodavati samo ako nisu bili kršćani.⁵⁰³ Sve upućuje na zaključak da je pokatoličavanje u zaleđu primorskih gradova (bez obzira na postojanje ranijih manjih kršćanskih oaza), kao i na cijelom današnjem hrvatskom prostoru, moglo započeti već po doseljenu, ali da je trajalo do X. stoljeća, pa i dalje. A. Dandolo bilježi događaj o pokatoličenju jednoga neretvanskog prvaka, koji se datira u 830. godinu.⁵⁰⁴

Čini se da Franci za trajanja borbe s Avarima, dakle, gotovo do kraja VIII. stoljeća, nisu silom kristijanizirali Sklavine, jer su ih htjeli imati kao saveznike u borbi protiv Avara. Zanimljiv je zapisnik *Rižanskog placita*, koji je sazvan na nalog Karla Velikoga i njegova sina kralja Pipina 804. godine, na kojem su “predstavnici istarskog stanovništva iznosili svoje pritužbe na uvedene franačke novotarije i uspoređivali ih sa stanjem pod bizantskom upravom”. U posljednjoj pritužbi predstavnika gradova kaže se i sljedeće: “*Već tri godine one desetine, koje smo morali davati svetoj crkvi, dajemo Slavenima paganima ('ad paganos sclavos'), otkako ih je postavio na crkvene i naše općinske zemlje na svoj grijeh, a našu propast.*”⁵⁰⁵

Tek nakon 803. godine Franci snažno utječu ne samo na političke nego i na vjerske prilike među Hrvatima, i to posebno posredovanjem misionara iz Akvileje.⁵⁰⁶ U hrvatskom crkvenom i kulturnom ži-

⁵⁰² *Supetarski kartular*. Uredio i komentirao Viktor Novak, a lingvističku analizu obavio Petar Skok, JAZU, Zagreb, 1952., str. 226.

⁵⁰³ Usp. N. Budak, *Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji*. Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 15, za 1985., str. 257.

⁵⁰⁴ “*Huic duci (Joanni Particiaco) Narentini nuncium suum mittunt, et petitam pacem ab eo obtinent, quam non diutius servaverunt. Nuncius autem, qui infidelis erat, hortatu ducis baptismum susceperit. Erant enim Sclavi adhuc gentiles, quia a Gothis originem traxerant.*” (F. Rački, *Documenta*, str. 334.)

⁵⁰⁵ N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Školska knjiga, Zagreb, 1972., str. 12.

⁵⁰⁶ Josip Buturac - Antun Ivandija, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*. Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973, str. 40. Mišljenje o franačkom pokrštanju Hrvata zastupali su već u prvoj polovini XX. stoljeća mnogi istaknuti povjesničari (J. Bervaldi, F. Bulić, L. Duchesne, J. Jelenić, N. Klaić, F. Šišić, G. Novak). O ulozi Akvileje u hrvatskom pokrštanju usp. I Giuseppe Cuscito, *Il ruolo di Aquileia e dei Franchi nella cristianizzazione degli Slavi sudoccidentali*. U: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života*, str. 145-174. O franačkoj vladavini usp. Karl Bosl, *Franken um 800*. Verlag C. H. Beck, München, 1969., str. VIII + 210.

votu osjeća se od prve polovice IX. stoljeća gotovo samo franački utjecaj. On se posebno očituje u kultu franačko-akvilejskih svetaca (Asel, Martin, Chrisogon = Krševan, Ludovik, Ambroz, Mogor = Hermagoras, Marta, Eufemija, Marcela) i u franačkim imenima svećenika (Theudebertus abba /2/, Gumpert, biskup Aldefred = Aldefrit). Sva su ta imena uglavnom iz IX. stoljeća.⁵⁰⁷ Prema P. Skoku biskupi osorske, rapske, zadarske, splitske, trogirске i krčke biskupije nose imena grčko-latinska, dok se ninski biskup 892. zove franačkim imenom Aldefred (poslije njemački Alfred), episcopus croatensis Rainerius (od germ. Raghinari); splitski Gisilbertus nosi također franačko ime. P. Skok zaključuje da i takva lingvistička analiza opravdava zaključak o provenijenciji misio-narstva iz Oglaja u VIII. i IX. st. u hrvatskim zemljama.⁵⁰⁸ Nedopustivo je zaključivati o kristijanizaciji Hrvata iz nekih neprovjerenih detalja, koji nisu vremenski, ni prostorno određeni. Tako, na primjer, za krstionicu “kneza Višeslava”, ne znamo iz kojeg stoljeća potječe, ni da li prvobitno bila smještena u Ninu.⁵⁰⁹ Sigurno je samo da je tu kamenu krstioni-

⁵⁰⁷ Usp. J. Belošević, *Počeci kršćanstva kod Hrvata u svjetlu arheološke građe*. Referat pripremljen za “Drugi međunarodni simpozij o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti u Splitu od 30. rujna do 5. listopada 1985.”, Rukopis, str. 6. Ovaj rad pod istim naslovom, ali “u nešto izmijenjenu i dopunjenu obliku” objavljen je u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, vol. 36 (23), Zadar, 1998., str. 101-139.

⁵⁰⁸ P. Skok, *Uslovi života glagoljice*. Slovo, sv. 3/1953., str. 60.

⁵⁰⁹ “Krstionica kneza Višeslava, koja je u mjesecu lipnju o. g. došla u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu, bila je dosad poznata samo užemu krugu stručnjaka... Nemajući dosad pred sobom dobre fotografije cijeloga natpisa, ja sam zato odmah, kako je krstionica došla u Akademiju, prišao k njoj, da vidim, kako je napisano ime kneza Višeslava, pa sam mogao konstatirati, da je Šišićeva transkripcija netočna, jer u latinskom imenu kneza Višeslava niti imamo *W* niti *i* za naše staro *y*, jer se u natpisu na rubu pete i šeste strane... čita upravo... Vuissaslavo, iz čega vidimo, da je nekadašnje naše *Vyšeslav*- preneseno ovim latinskim slovima: *v* kao *v*, *y* kao *ui*, *š* kao *ss*, *e* kao *a* zbog asimilacije idućemu vokalu *a* i skup *sl* kao *scl*, kako se inače prenosio (ispor. *Sclavus* za *Slavus*). Pošto sam tako latinsku grafiju imena kneza Višeslava sasvim pouzdano utvrdio, mogao sam odbaciti i sve sumnje, što ih je u meni dotad budila netočna starija transkripcija.“ (Stjepan Ivšić, *Grafija imena kneza Višeslava na njegovoj krstionici*. Nastavni vjesnik /Zagreb/, srpanj-kolovoz 1941.-1942., br. 27., str. 411-416.) Zapis o rušenju ninske krstionice 1746. godine potječe iz rukopisa *Anonimi Filippi* (kraj XVIII. stoljeća) i u njoj se krsni zdenac opisuje s natpisima i grbovima, a na ovoj “kneza Višeslava” nema grbova. Luka Jelić je u Ninu obavio arheološka istraživanja i poslije njih je objavio nacrt građevine koji bi, prema njegovu mišljenju, odgovarao onome iz navedenoga rukopisa. Međutim, revizijska istraživanja (M. Suić - M. Perinić 1962.) dokazala su da je L. Je-

onicu u doba navedenoga vladara dao izraditi neki svećenik Ivan iz pobožnosti u čast sv. Ivana Krstitelja da za njega (svećenika Ivana) taj svetac posreduje (kod Boga). Znakovita je ova stilizacija: “*Ovaj izvor uzima praznovjerne da prime sakramenat vjere. Ovdje čiste svoje grijehе koje primiše od praroditelja da postanu Kristovi štovatelji, spasonosno ispo- vjedajući vječno trojstvo...*”⁵¹⁰ Vjerojatno je da je ova krstionica izrađena u Veneciji za nekoga hrvatskog bana, koji je banovao na arijanskom teritoriju Like, Krbave i Gacke.

Dio ranije kristijaniziranoga stanovništva na današnjem hrvatskom prostoru, a posebno na dijelovima teritorija Dalmata, nije nikada bio u potpunosti uništen. U gl. XXX. *DAI* u istočne dijelove ranosrednjovjekovne Hrvatske navode se tri županije: Livanjska, Plivska i Pset. U njima tekovine pokatoličavanja započete u kasnoantičko doba nisu nestale ni tijekom srednjega vijeka zahvaljujući preživjelim kršćanima starosjediteljima, progon kojih spominje *Libellus Gothorum*.⁵¹¹

Ne zna se sigurno kada je započeo djelovati biskup za Hrvate.⁵¹² U početku se najvjerojatnije radilo o biskupu u Ninu, koji se brinuo za pokatoličenje liburnijskog zaleđa.

lić “tloris građevine u cijelosti izmislio“. Podatke u ovom pasusu donio sam prema: Nikola Jakšić, *Manipulacija povijesnim spomenicima - primjer Višeslavove krstionice*. U: *Povijesno nasljeđe i nacionalni identiteti*. Zavod za školstvo Republike Hrvatske. Zagreb, 2006., str. 40-45.

⁵¹⁰ Stjepan Pantelić, *Hrvatska krstionica*. Laus Split-Croatia antiqua, Mainz-Split, 2000., str. 40. Donio sam ovaj prijevod prema Panteliću zato jer se s njegovom obrazloženom stilizacijom suglasio i Jozo Marević.

⁵¹¹ “Nastanak ranosrednjovjekovnih nekropola uz kasnoantička groblja i ranokršćanske sakralne objekte potvrđuje svojevrsnoga kontinuiteta kulturnog mjesta, kulturnih objekata, a i suživota koji se nastavio iz kasne antike tijekom ranoga srednjega vijeka.“ (Ante Škegro, *Kristijanizacija istočnih dijelova Branimirove države*. U: *Hrvatska u doba kneza Branimira*. Zadar, 2002., str. 150.)

⁵¹² U literaturi se zamišlja ustanovljenje “hrvatskog biskupa” u drugoj polovini IX. stoljeća. Tako Vittorio Peri tvrdi da prema grčkim i latinskim izvorima možemo postaviti između 859. i 864. godine pojavu jednoga domaćeg biskupa sa sjelom na dvoru u Ninu, a s vlašću i mjerodavnošću nad svim Hrvatima. (Vittorio Peri, *Spalato e la sua chiesa nel tema bizantina di Dalmazia*. U zborniku: *Vita religiosa morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X-XI*. Antenore, Padova, 1982., str. 348.) I Lothar Waldmüller misli da su Hrvati dobili svog biskupa sa sjedištem u Ninu u trećoj četvrtini IX. stoljeća. (L. Waldmüller, *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1987., str. 29.) Sva ova mišljenja prihvatljiva su samo kao moguće pretpostavke.

Teško je zamisliti kao slučajnost i činjenicu da su Hrvati narod u Katoličkoj crkvi, koji je izborio bogoslužje na vlastitom jeziku. Oni su se u uvođenju bogoslužja na narodnom jeziku, pa i u moguće ranom ustanovljenju biskupa za Hrvate, mogli ugledati samo u istu gotsko-germansku tradiciju. Goti su u svojim arijanskim obredima upotrebljavali samo svoj narodni jezik.⁵¹³ Oni su imali i svoga biskupa. Tako se zna, na primjer, da su gotske trupe, koje su pod vodstvom Sigiswulfa g. 427. godine opsjedale Kartagu, vodile sa sobom i svoga biskupa Maksimina. Arijanizam je u Gota bio temelj državne crkve i zato je gotski biskup u svih Gota imao veliki autoritet u državi, vjerojatno najveći poslije kraljeva. I vladari nekih drugih germanskih naroda (na pr. Vandala) imali su također na kraljevskom dvoru svoga biskupa.⁵¹⁴

2.

Velika uloga Franaka u pokatoličenju Hrvata očituje se, između ostalog, i u karolinškom utjecaju na hrvatsku predromaniku, konkretno u pojavi “Westwerk”-a u nekim “starohrvatskim” crkvicama.⁵¹⁵ Neke od tih crkvice potvrđuju da su građene u doba franačkog pokrštanja Hrvata tijekom prve polovine IX. stoljeća. Velika se rasprava vodila o tim crkvicama - o vremenu njihova građenja (IX., X., XI. st.) i njihovoj umjetničkoj (stilskoj) pripadnosti određenom kulturnom krugu (zapadnom, bizantskom, iranskom ili izvorno hrvatskom).⁵¹⁶ Rezultati najnovijih istraživanja o vezanosti sakralne gradnje uz određene astronomske datosti (posebno sunca)⁵¹⁷ pomažu nam da točnije datiramo i gradnju staro-

⁵¹³ Jože Rus na temelju istraživanja njemačkog znanstvenika M. H. Jelineka zaključuje ovo: “V okolici mesta Tomi, v današnji Dobrudži, vemo n. pr., da se je rabila gotščina kot cerkveni jezik še v prvi polovici 9. stoletja”. (J. Rus, *Kralji dinastije Svevladičev Najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454-614*. Ljubljana, 1931., str. 203.)

⁵¹⁴ Hans von Schubert, *Das älteste germanische Christentum oder der sogen. “Arianismus” der Germanen*. Verlag J. C. B. Mohr, Tübingen, 1909., str. 22-25.

⁵¹⁵ Vidi: Tomislav Marasović, *Carolingian influence in the early medieval architecture in Dalmatia*. Actes du XIXe Congrès international d’histoire de l’art. Paris, 1959, str. 117- 121.; T. Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*. Književni krug, Split, 1994., str. 201-210.

⁵¹⁶ M. Japundžić, *Il problema dell’origine delle antiche chiese croate in Dalmazia*. Rivista di archeologia cristiana, XLV/1969, 1-4, 73-87.

⁵¹⁷ Sunce je već u starom vijeku igralo ulogu u sakralnoj gradnji u kojoj se vodilo računa o izlasku sunca na istoku, a posebno o zimskom i ljetnom solsticiju. (Gerard

hrvatskih crkvice. M. Pejaković posebno je obradio neke starohrvatske crkvice (Sveti Križ u Ninu, Sveta Trojica u Splitu, Sveti Juraj u Rovanskoj kod Zadra). On navodi i druge crkve građene na isti način (na primjer crkvicu Svetog Jurja u Radunu kod Kaštel Staroga, crkvicu Svetog Đurđa na Koločepu) te u svim tim crkvama otkriva zajednički i cjelovit program kojemu je podređena njihova izvedba u istom vremenu, ali na različite načine zbog uvažavanja lokalnih uvjeta.⁵¹⁸ Radi što točnijeg datiranja starohrvatskih crkvice važno je navesti da se u srednjem vijeku ta sakralna arhitektura (veza s izlaskom sunca, te zimskim i ljetnim solsticijem) posebno nastavila u franačkom carstvu, i to s Karlom Velikom.⁵¹⁹ Pejakovićeva zasluga nije samo u tome što je u hrvatskoj znanosti 1978. godine upozorio na posebnost starohrvatske crkvene arhitekture.⁵²⁰ Utvr-

de Champeaus - Sebastien Sterckx, *I simboli del medio evo*. Jaca Book, Milano, 1981., str. 133.) Taj se pristup fenomenu sunca očitovao i u nekim srednjovjekovnim sakralnim objektima. (Usp. Rudolf Droßler, *Astronomie in Stein*. Prisma, Leipzig, 1990., str. 133.) Tom se problematikom osobito bavio U. Sareik, koji je 1985. godine na Visokoj pedagoškoj školi u Erfurtu obranio disertaciju pod naslovom *Gelenktes Sonnenlicht im Kult an kirchlichen Feiertagen und bei markanten astronomischen Daten*. M. Pejaković ističe da je ravnodnevica astronomsko-geografska činjenica, koja je imala golemo značenje i u srednjem vijeku. Već su se u ranom kršćanstvu pokušavali uskladiti promjene godišnjeg doba i tijek sunca s datumima vezanim uz život Krista, Majke Božje i svetaca. Ti su datumi s pripadnim smjerovima zraka i pojavom sunca na određenom mjestu mjesnoga istoka iskorišteni pri zidanju pojedinih predromaničkih crkvice. Tobožnje de-formacije svjesno su zamišljene i ovisne o konfiguraciji okolice i o tipu građevina (kružnom, okruglom ili šesterolinsnom). Orijentacija i kompozicija crkve posebno je određena s obzirom na njezina titulara tako da na dan toga sveca sunce izlazi na mjestu u horizontu uvijek u istoj točki. Smjerovi tih zraka izlazećeg sunca vrlo često određuju orijentaciju objekta i prema njima se de-formiraju pojedini elementi. Prema veličini kuta podnevne visine sunca na različite blagdane i svetačke dane određuje se položaj prozora, otvora, njihov izgled i veličina. (M. Pejaković, *Starohrvatska sakralna arhitektura*. KS - NZ MH, Zagreb, 1988., str. 284.)

⁵¹⁸ M. Pejaković, *Starohrvatska sakralna arhitektura*, str. 292.

⁵¹⁹ M. Pejaković točno ističe da je Karlo Veliki sagradio dvorsku kapelu u Aachenu, čija je os orijentirana točno prema istoku, iako je starija crkva na istom mjestu bila orijentirana drukčije. Nova kapela zauzela je samo poziciju oltara starije crkve, dok je os kapele zaokrenuta za oko 40 stupnjeva. Kapela je bila posvećena Bogorodici, čiji je blagdan padao na dan ekvinocija, kad sunce na horizontu označuje točku pravoga istoka. (M. Pejaković, *Broj iz svjetlosti*. NZ MH, Zagreb, 1978., str. 37.)

⁵²⁰ Zahvaljujući rezultatima njegovih istraživanja možemo s velikom sigurnošću datirati dio starohrvatske crkvene arhitekture. Sam M. Pejaković uzgredno napominje da je doba Karla Velikoga “vjerojatno“ vrijeme našeg pokršćavanja. On zna da je takav na-

đeno je da su franački misionari u našim krajevima bili benediktinci, a njima je ta vrsta arhitekture bila poznata i iz ranijih vremena. Najstariji poznati primjer takve kršćanske sakralne arhitekture nekadašnja je crkva svetog Martina u jednom švicarskom benediktinskom samostanu iz VII. stoljeća (kanton Graubunden).⁵²¹ Dakle: Starohrvatske crkve mogle su biti građene najranije od početka IX. st., kad počinje franačka vlast (od oko 803. godine), dakle s misionarenjem benediktinaca. Dakako da su crkvice takva načina gradnje mogle biti građene među Hrvatima i poslije IX. stoljeća. Međutim, neke od njih (na primjer Sveti Križ u Ninu), koje su bile u glavnim središtima hrvatskoga državnog i crkvenog života, najvjerojatnije su nastale istodobno kad i ta hrvatska središta, odnosno u doba franačkog pokatoličavanja Hrvata. Miloje M. Vasić je već 1922. godine analizom starohrvatskih crkava, i to onih koje je on svrstao u skupinu "centralnih građevina", utvrdio da se one geografski, "sem jedne crkve, nalaze u predelima između Nina i Spljeta, upravo u oblasti Dalmacije u užem smislu". On je posebno zaključio: "Sve što smo u ovom odeljku kazali jasno svedoči da su dalmatinski Hrvati, priznajući političku vlast Franaka, primili od njih ne samo hrišćanstvo i specijalne kulture franačkih i galskih svetaca, nego još i oblike crkva i plastičnu dekoraciju."⁵²²

Iz izloženoga slijedi da najtipičnije starohrvatske crkvice nisu podrijetlom ni iranska, ni bizantska, ni starosjedilačka, ni izvorna hrvatska umjetnost. One mogu biti samo izvedba hrvatskih zidara - klesara, ali su nastale u zapadnom, i to konkretno franačkom kulturnom (duhovnom, crkvenom) krugu.

Vinko Dionizije Lasić (znanstvenik i franjevac rođen 1913. godine) desetljećima je proučavao povijest i rasprostranjenost pletera i zaključio da Hrvati nisu taj ukras donijeli sa sjevera i da ga nisu primili ni od Bizanta. To dokazuje i tvrdnjom da na istočnoj obali Jadrana gotovo uopće nema pletera sve do kraja VIII. stoljeća i da se on u Hrvata pojavljuje i biva sve

čin gradnje (vezan uz izlaz sunca i solsticije) poznat u prapovijesti i u kršćanstvu. Međutim, važno je da se takva vrsta crkvene arhitekture u kršćanstvu zaista počela jače razvijati tek u franačkom carstvu. Navedena dvorska kapela Karla Velikoga (742. - 814.) izgrađena je između 786. i 800. godine. Može se pretpostaviti da je ona bila uzor za gradnju i drugih sličnih crkava u to doba, posebno u franačkom carstvu.

⁵²¹ R. Droßler, *Astronomie in Stein*, str. 137.

⁵²² M. M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*. Geca Kon, Beograd, 1922., str. 88, 92.

češći tek od IX. stoljeća. On je konkretno precizirao da su Hrvati primili pleter tek s pokrštavanjem i to iz sjeverne Italije. Iz toga je dalje zaključio da je većina stanovništva na današnjem hrvatskom teritoriju do IX. st. bila poganska.⁵²³ “Kod Hrvata dvopleter je opća kršćanska baština svojom vanjskom, tehničkom izradbom i svojim nutarnjim simboličkim vjerskim sadržajem. On je došao u Hrvatsku s kršćanstvom iz Italije u 7. 8. i 9. stoljeću. Tada su općenito kršćanski spomenici bili zasićeni i preplavljeni simboličkim znakovima, koji su označavali plodove križa i krsnu vodu, odnosno preobilnu otkupiteljsku milost Isusa Krista. Sama ova činjenica pobija sva mišljenja, da su Hrvati ovaj pleterni ukras donijeli sa sobom, ili ga primili od naroda sjeverne Europe, ili iz Bizanta.”⁵²⁴ Činjenica da u najvećem dijelu srednjovjekovne Bosne uopće nema pletera identičnog tipa kao u hrvatskom kraljevstvu⁵²⁵ potvrđuje da u toj bosanskoj državi proces pokrštavanja u doba franačke ekspanzije nije bio pod franačkim političkim, odnosno vjerskim i kulturnim utjecajem.

3.

Od prvih početaka kristijaniziranja moralo se misliti na stvaranje temeljnih liturgijskih tekstova, a posebno evanđelistara. M. Japundžić je nakon dugogodišnjih istraživanja zaključio da je slavensko bogoslužje barem za jedno stoljeće nastalo prije Ćirila i Metoda i da se razvilo na području koje je obuhvaćalo zapadne hrvatske krajeve: Istru, Primorje, veći dio ostale Hrvatske sve do Samobora (blizu Zagreba), dio zapadne Bosne, Hercegovinu, Dalmaciju i, po svoj prilici, današnju Crnu Goru. Prema njemu to su upravo krajevi u kojima je uz male iznimke slavensko bogoslužje sačuvano do danas.⁵²⁶ M. Japundžić je na više primjera definitivno dokazao da se biblijski tekst najstarijega hrvatsko-glagoljskog misala (*Illirico Borgiano*) razlikuje od službenoga crkvenog teksta Vulgata i da slijedi starije latinske tekstove tzv. *Vetus latina*, koja je bolje poznata pod imenom *Itala*. Biblija u prijevodu sv. Jeronima (Vulga-

⁵²³ Vinko D. Lasić, *Pleterni ukras od najstarijih vremena do danas. Njegov likovni oblik i značenje*. ZIRAL, Chicago, 1995., str. 918.

⁵²⁴ V. D. Lasić, *Pleterni ukras*, str. 734.

⁵²⁵ “Nema tropletera, u strogoj smislu, na hrvatskim srednjovjekovnim stećcima. Jedina je iznimka stećak u zapadnoj Srbiji, u mjestu Lipenović kod Krupnja.” (V. D. Lasić, *Tropleter njegov prostor, vrijeme i značenje*. Hrvatski kalendar, Chicago, god. 42, za 1985., str. 140.)

⁵²⁶ M. Japundžić, *Hrvatska glagoljica*. Hrvatska revija, XIII/1963, 4, 482.

ta) postala je službeni tekst latinske Crkve od VIII. stoljeća. Prije Vulgate na Zapadu je bilo raznih latinskih prijevoda poznatih pod gore spomenutim nazivima *Vetus Latina* i *Itala*, koja je bila iz početka u upotrebi na cijelom Zapadu. Prijevod sv. Jeronima učvrstio se u Rimu i u krajevima rimske liturgije, dok je na području drugih latinskih liturgija (milanske, akvilejske, ozarapske ili gotske u Španjolskoj te raznih galikanskih liturgija u Galiji, uključivši tu i Bavarsku) bila u upotrebi Itala. M. Japundžić tvrdi da se hrvatski glagoljski tekstovi uz očite znakove *Itale* postupno prilagođuju Vulgatinu tekstu, dok konačno poslije Tridentskoga sabora Vulgatin tekst nije postao službeni tekst glagoljskih liturgijskih knjiga.⁵²⁷ M. Japundžić je poslije dugogodišnjega rada usporedio hrvatska glagoljska evanđelja s ćirilometodskim prijevodom, s *Vulgatom*, *Italom*, *Vetus Latinom* i sa starim grčkim tekstovima i našao više od tisuću razlika. Japundžić je veliki dio razlika našao već u samoj *Vetus Latina*, u tekstovima koji su pisani na području Reims-Tours, pa je iz toga zaključio: "Očito je, da te razlike, što se nalaze samo u *Vetus Latina*, nijesu mogle nikako doći u hrvatske tekstove iz grčkoga teksta, nego samo iz starolatinskih prijevoda (tekstova), a to nam i opet potvrđuje da su hrvatski glagoljski biblijski tekstovi prevedeni prije prijevoda sv. Ćirila. Kako se *Vetus Latina* upotrebljavala u Galiji, i to do Karla Velikoga, moramo zaključiti, da je prijevod biblijskih tekstova povezan s djelovanjem galskih misionara, i to najkasnije do 8. na 9. stoljeće."⁵²⁸

Postojanje stare sklavinke i germanske (gotske) simbioze ne očituje se samo u preuzimanju germanskih naziva i značenja za neka glagoljska slova. M. Japundžić ističe da su se "zaista - u najstarijem glagoljskom evanđelistaru nalazili tragovi Ulfilina prijevoda. Samo po sebi to ne mora značiti mnogo. No ono što je osobito važno je, da se neki redci evanđelja nalaze samo kod Ulfile i u nijednom grčkom ili latinskom prijevodu".⁵²⁹ Japundžić iznosi u prilog mišljenju K. Šegvića i M. Barade da je vodeći sloj Hrvata primio kršćanstvo i to ono arijansko na istoku sljedeću činjenicu: "Bilo Zapadna, bilo Istočna Crkva kod krštenja upotrebljava formulu **ego te baptizo**, što grčki znači: uronjavam, čistim, pe-

⁵²⁷ Usp. M. Japundžić, *Koji je bio predložak najstarijeg glagoljskog misala?* Jubilarno izdanje *Hrvatske revije*, 1951-1975. München - Barcelona, 1976., str. 564.

⁵²⁸ M. Japundžić, *Hrvatska glagoljica*, str. 480. Usp. i M. Japundžić, *Koji je bio predložak*, str. 565.

⁵²⁹ M. Japundžić, *Gdje, kada i kako je nastala glagoljica i ćirilica?* *Hrvatska revija* (Zagreb), XLIV/1994, 4, 547.

rem od istočnoga grijeha. Hrvatska formula, koju su misionari prenijeli i na druge slavenske narode, glasi: **ja te krstim**, a to znači, činim te kršćaninom, a ne perem te. A ta je riječ, kako neki misle, nastala od staro-germansko-gotske riječi **kreist**, što doslovno znači *kršćanin*. Kod nas 'krst' ima značenje krštenja. Kod istočnih Slavena označuje krštenje i križ."⁵³⁰

Pokatoličenje doseljenih Hrvata događalo se posebno pod utjecajem Franaka, koji su u povijesti poznati i po nasilnom pokršćavanju, pa je shvatljivo da su Hrvati i zbog toga mogli otpadati od Rimske crkve. Da su Hrvati, i susjedni im narodi, stvarno otpadali od rimskog kršćanstva svjedoči i Konstantin Pofirogenet, koji u djelu *Život Bazilija I.* piše:

"52. Kao u ostalim oblastima tako su i na zapadu za vreme carevanja Mihajla državni poslovi bili veoma zanemareni,... Pored toga od onih Skita, koji žive u Panoniji, Dalmaciji i susednim oblastima, mislim Hrvati i Srbi i Zahumljani i Travunjani i Konavljani i Dukljani i Neretljani, zbacise sa sebe davnašnju vlast Romeja i postadoše samoupravni i samostalni, pokoravajući se isključivo svojim arhontima. Pokazujući potpuno odvajanje, većina njih ostupi i od svetog krštenja, da ne bi zadržali nikakav zalog prijateljstva i pokornosti prema Romejima.

*54. Gore navedena plemena, Hrvati i Srbi i ostali, videvši ono što je romejskom pomoću učinjeno za one u Dalmaciji... pohitaju da ponovo dođu pod ranije gospodstvo i da se vrate u pokornost prema romejskoj vlasti. I zbog toga poslaše poslanike caru i oni koji i od same vere otpadoše i potpuno ostupiše od svetog krštenja,..."*⁵³¹

K. Šegvić zaključuje da ono "što Porfirogenet priča o pokršćavanju Hrvata u tri različite epohe...nije drugo nego krivo prikazanje prelaza Hrvata s arijanstva na katoličanstvo".⁵³² Dukljanin priča u IX. glavi latinske redakcije kako je kralj "Svetopelek" (to je u hrvatskoj redakciji kralj Budimir u drugoj polovini IX. stoljeća) povjerovao u Krista, pokrstio se s cijelim svojim kraljevstvom i postao "*pravovjerni i pravi štovalac Svetoga Trojstva*". E. Peričić zaključuje kako "i sama činjenica naglašavanja kod Svetopeleka da prihvaća, nauku Presvetoga Trojstva upućuje na neki trag arijanstva".⁵³³

⁵³⁰ M. Japundžić, *Gdje, kada i kako je nastala glagoljica i ćirilica?*, str. 548. Usp. P. Scardigli, *Die Goten*, str. 131.

⁵³¹ B. Ferjančić (obradio), *Vizantiski izvori*, II., str. 79.

⁵³² K. Šegvić, *Borba za hrvatsko bogoslužje*, str. 33.

⁵³³ Eduard Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*. KS, Zagreb, 1991., str. 178.

Hrvati Like, Krbave i Gacke nisu bili pokatoličeni ni u devetom stoljeću jer se u *DAI* banska Hrvatska opisuje kao nekrštena za razliku od pokrštena županijske Hrvatske.⁵³⁴ U svezi s ovim opisom bitno je shvatiti da je posebno rimska crkva i arijance smatrala “poganima”, pa se može zaključiti da je Porfirogenetova banska poganska Hrvatska u vjerskom smislu isto što i banska arijanska Hrvatska. A iz Tomine *Salonitanske povijesti* može se zaključiti da se Porfirogenetova banska Hrvatska nazivala i *Sclavonia*, što znači da se tretirala kao jedna od Sklavinija.

Arijanizam je i u Panoniji prvobitno bio duboko ukorijenjen pa su se njegovi ostatci stoljećima na tom teritoriju dugo sačuvali. Da je ovo činjenica posvjedočuje i nekoliko sačuvanih liturgijskih knjiga zagrebačke stolne Crkve, koje je posebno istražio Franjo Fancev. Panonski prostor nakon propasti sisačke biskupije oko 600. godine ostao je bez svoje posebne više crkvene organizacije sve do osnutka zagrebačke biskupije krajem XI. stoljeća. F. Fancev je svjestan da se u kodeksima u zagrebačkoj stolnoj crkvi krije liturgijsko – obredna povijest zagrebačke biskupije, ali dodaje da mu “za objašnjenje i detalja samoga obreda nedostaje teološkoga znanja i liturgijsko-historijskih pomagala”.⁵³⁵ Među knjigama je sačuvan jedan obrednik ili ritual (*Missale antiquissimum*), koji on po pismu datira u XI. st., ali dopušta mogućnost da potječe i iz početka XII. stoljeća. F. Fancev smatra da se u obredima očituje čudna mješavina utjecaja istoka i zapada “kojih dogmatsko tumačenje ja sam ne mogu da rasudim, a ne nalazim mu objašnjenja ni u djelu benediktinca Ed. Martene *De antiquis ecclesiae ritibus*”. Taj obred je razdijeljen na tri dana u kojima se posebno ispovijeda nicejsko vjerovanje u Trojstvo i Krista. F. Fancev je donio i izvode, a posebno nicejsko vjerovanje za prvi dan. Ne može biti slučajno da se u tekstu izričito ističe Arija. “Kao prvi i drugi dan tako se i treći počinje molitvama, čitanjem evanđelja, a onda se prelazi na čitanje i to najprije dogmatskoga kanona *,de trinitate, quia non esi confusa in una persona‘*, koji glasi: *,Credimus‘* “. ⁵³⁶ Ovaj naglašeni antiarijanizam preostao je iz doba kada je arijanizam na tom teritoriju bio duboko ukorijenjen. Da je krajem XI. st. arijanizam potpuno nestao na navedenom prostoru, ne bi ga se posebno spominjalo u ovim knjiga-

⁵³⁴ N. Klaić, *Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta*, str. 56.

⁵³⁵ F. Fancev, *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj*. Zbornik kralja Tomislava. JAZU, Zagreb, 1925., str. 520.

⁵³⁶ F. Fancev, *O najstarijem bogoslužju*, str. 523 - 524.

ma. To zaključivanje potvrđuju izvori u kojima se naglašava da se zagrebačka biskupija utemeljila baš zbog postojanja hereze na njezinom teritoriju. (Kralj Ladislav osniva oko 1094. godine zagrebačku biskupiju.)

“Za odgovor na pitanje jesu li Hrvati... u novoj domovini bili s poganstva obraćeni na kršćansku vjeru, ili su kao kršćani krivovjerci ovdje bili tek pokatoličeni, osobito je važno što o tome svjedoči arhiđakon splitske crkve Toma. O pokrštenju, odnosno pokatoličenju Gota-Hrvata, on govori u tri poglavlja svoje povijesti, VII., XI. i XIII., i svaki put tvrdi da su oni bili kršćani, ali arijeovski krivovjerci i u novoj domovini odrekli su se toga krivovjerja... Tako triput ponovljena tvrdnja u različitu kontekstu ne može biti izmišljena. A moramo znati da je Toma kao visoki službenik splitske crkve imao uvid i u one crkvene dokumente koji su do naših dana zametnuti ili uništeni.”⁵³⁷ Toma Arhiđakon sigurno ne bez razloga crkveni raskol u hrvatskoj državi XI. stoljeća tumači isključivo arijanizmom. Jospip Hamm u analizi Tomina navoda o odgovoru pape Aleksandra II. hrvatskom poslanstvu, koje ga je molilo da potvrdi bogoslužje na slavenskom jeziku,⁵³⁸ dolazi do ispravnog zaključka da je u pozadini crkvenog raskola u Hrvatskoj u XI. stoljeću, bio arijanizam. “I Šišić - kojemu su papine riječi ´u svojoj jezgri sasvim vjerno usčuvane´ - priznaje da se ovo mjesto ima tako tumačiti ´da je u Rimu vladalo mišljenje, da je slavenska služba arijanskoga (dakle *heretičkoga* postanja), samo što on u tome vidi ´tendencioznu informaciju dalmatinskih Latina´, a ja mislim da se papine riječi imaju uzeti doslovce i da se u jedanaestom vijeku nije tako razmetalo arijanizmom kako se to obično drži, nego da se pritom doista imala na umu Arijeva ili Arijevoj vrlo srodna nauka. Najbolji je dokaz za to i opet Toma, koji smrt Cededinu opisuje... a to nije ništa drugo nego doslovni opis smrti Arijeve, što, dakako, ne isključuje da je Cededina smrt u svojim detaljima mogla biti i naknadno izmišljena, ali isto tako potvrđuje činjenicu da je Toma pišući o arijanizmu među Hrvatima u XI. stoljeću doista imao pred očima Arijevu a ne koju drugu hereziju...”⁵³⁹ J. Hamm zaključuje kako se

⁵³⁷ Benedikta Zelić, *Problematika postanka i pokrštenja hrvatskog naroda. Predgovor uz IV. izdanje Mužičeva djela*. Usp. I. Mužić, *Hrvati i autohtonost*, str. 34-35.

⁵³⁸ “Scitote, filii, quia hec, que petere Gothi student, sepenumero audisse me recolo, sed propter Arianos inventores litterature huiusmodi, dare eis licentiam in sua lingua tractare divina, sicut predecessores mei, sic et ego nullatenus audeo.” (T. Archidiaconus, *Historia Salonitana*. Priredio: F. Rački, str. 51.)

⁵³⁹ J. Hamm, *Glagoljica i sv. Braća*. Hrvatska smotra, VII/1939, 9, 446. Milan Ivanišević posebno napominje kako Toma Metodija, koji je izumio gotsko pismo, ne određuje

pojava arijanizma u XI. st. ne može činiti čudna jer da i Stefan Prvovjenčani u *Žitiju* svoga oca govori o tome kako se Arijeva hereza u Nemanjino vrijeme ukorijenila u njegovim zemljama. On dodaje da je ovdje govor o arijanstvu te “da se i Stefan i Toma toliko obaraju baš na arijanstvo, kojega u ovo vrijeme (XI. i XII. st.) u Evropi više nigdje nije bilo. Interesantno je i svakako ne bez dubljega značenja da Split i Dalmaciju od Stefanove Raške rastavlja baš Bosna, koja u našoj povijesti sa svojom bosanskom crkvom zauzima mjesto koje još uvijek nije dovoljno jasno. Iz dosadašnjih studija - a tih je danas već lijep broj - moglo se za njezinu nauku utvrditi samo jedno, a to je da to nije bilo bogomilstvo u onakvu obliku kako ga nalazimo u Bugarskoj i u drugim zemljama. Dovedemo li to u vezu s onime što je gore rečeno, doći ćemo i nehotice na pomisao nije li naša bosanska crkva u svojoj prvotnoj jezgri bila nastavak srednjovjekovnog arijanstva koje je baš u Bosni za sobom ostavilo brojne arhitektonske spomenike. Tome u prilog moglo bi se na pr. navesti i to da su svi važniji spomenici bosanske crkve prepisani iz starih glagoljskih originala i da t. zv. Bosančica pokazuje izrazite tragove glagoljskoga pisma, koje je opet sa svoje strane u srodstvu sa gotskim arijanskim pismom”.⁵⁴⁰

je ni vremenski niti po nekoj drugoj odrednici, nego “samo da je arijanac, ne po Tominu tvrđenju, nego po Papinim riječima”. (M. Ivanišević, *Uspomena splitskoga arhiđakona Tome na godinu 1222*. Rukopis, str. 6. Rad u tisku za časopis Crkva u svijetu.)

⁵⁴⁰ J. Hamm, *Glagoljica i sv. Braća*, str. 446 - 447. Iz određenih katoličkih i pravoslavnih vrela izvode se zaključci o postojanju bogumila u srednjovjekovnoj Bosni. Usp. F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*. Barbat, Zagreb, 2003., str. XLVI+396. Međutim, postojanje bogumila u Bosni je historiografski mit. Usp. I. Mužić, “*Crkva bosanska*” i *poganstvo u srednjovjekovnoj Bosni*. U: I. Mužić, *Slaveni, Goti i Hrvati*, str. 287- 299. Zanimljiv je navod Marian Wenzel o razgovoru s Johnom Fine-om iz šezdesetih godina prošloga stoljeća kada su oboje u Bosni proučavali Crkvu bosansku. “Tada i tu smo zajedno zaključili da ništa u bosanskoj kulturi nije vezano za bogumile, uprkos svemu što nam je rečeno.” Ona je sljedećeg dana posjetila Alojza Benca, koji je s Otom Bihalji Merinom koautor knjige *The Bogomils* (London, 1962.) i ovako opisuje razgovor s njim: “ ‘Dr. Benac, reko, moram vam nešto reći. Prošle večeri sam razgovarala s John Fineom, koji istražuje Crkvu bosansku. Zajedno smo zaključili da ni na stećcima ni u Crkvi bosanskoj nema ničeg bogumilskog. Mislim da bogumili nisu napravili stećke. Mislim da nikad nisu ni bili ovdje.’ – ‘Znam’, reče on. ‘Uvijek sam to znao. Ali to nije nešto što ja mogu reći. Vi to možete i ja ću vam pomoći.’” (M. Wenzel, *Bosanski stil na stećcima i me-talu*. Sarajevo-Publishing. Sarajevo, 1999., str.17-18.)

Otpad od rimskog katolicizma u Hrvata bio je ili dugotrajan ili se ponavljao, o čemu bi također “mogla... svjedočiti stela (stup, kolona) splitskog nadbiskupa Pavla iz otprilike 1020-30. godine, koja očito spominje neku pobjedu križa, dakle kršćanstva.”⁵⁴¹

Da se u papinskom Rimu smatralo da je među Hrvatima postojala hereza očituje se i iz određenog stajališta papinskog Rima prema činjenici da je u studenom 1075. “knez Amiko zarobio kralja Hrvatske”. Giuseppe Praga navodi za Amika ovo: “Amico, brachium saeculare del papato.”⁵⁴² K. Šegvić ističe da je papa bio nezadovoljan s tim hrvatskim kraljem i da mu je tražio zamjenika. “Istodobno je Grgur VII. poslao u Dalmaciju svoga legata Gerarda, da sazove sabor u Splitu... Gerardo je imao i političku misiju, da dovede naime na prijestolje u Hrvatsku i Dalmaciju osobu papinskog potpunog povjerenja... Provala (Normana) i ovo zarobljenje su morali deprimirati duhove u Hrvatskoj, i ta depresija je stvorila raspoloženje za kompromisno rješenje prijepora s rimskom stolicom tako da je narod prihvatio kandidaturu bana Zvonimira za hrvatskoga kralja, koju kandidaturu bješe pripremio Gerardo, a papa odobrio po informacijama svojih pristaša... Grgur VII. proglasi Zvonimira kraljem postavljenim apostolskom vlašću: *quem in Dalmatia regem apostolica auctoritas constituit.*”⁵⁴³ U glavi XXVII. hrvatske redakcije Dukljaninove kronike priča se o blagostanju za Zvonimirova vladanja Zagorjem i Primorjem i o tome kako su ga ubili “nevirni Hrvati” na skupštini sazvanoj “u petih crkvah u Kosovi” (Biskupija kod Knina). Sasvim je moguća istinitost priče kako su “nevirni Hrvati” ubili kralja i papina vazala Zvonimira zato što je slijedio politiku Rimske crkve.⁵⁴⁴ F. Šišić isti-

⁵⁴¹ I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 231. Goldstein spominje mišljenje L. Margetića da se ovdje radi o pobjedi nad bogumilima i s pravom zaključuje da bi to “značilo da su se oni pojavili na ovim prostorima oko 160 godina prije prvog zapisa o njima u izvorima - 1186. godine”. On dalje navodi shvaćanje F. Šanjeka da se radi o sukobima pristaša “latinske” i “slavenske” stranke tijekom XI. stoljeća, ali dodaje kako je ipak pobjedu nad glagoljašima “neobično opisivati kao ‘pobjedu križa’, jer je vrlo snažno nazočna svijest da i latinaši i glagoljaši pripadaju istoj crkvi.” (Goldstein, nav. dj., str. 231).

⁵⁴² G. Praga, *La traslazione di S. Niccolo e i primordi delle guerre normane in Adriatico*. Archivio storico per la Dalmazia (Roma), sv. 64, str. 56.

⁵⁴³ K. Šegvić, *Hrvatsko bogoslužje*. Bogoslovska smotra, XVII/1930, 3, str. 298-299.

⁵⁴⁴ Arheološka istraživanja su potvrdila postojanje pet crkvice koje spominje Dukljanin. U historiografiji se naglašava kako je pitanje o načinu smrti kralja Zvonimira “jedno...od najkontroverznijih u hrvatskoj povijesnoj znanosti”. (M. Zekan, *Zvoni-*

če da su detalji kronike iskićeni, ali da je ipak “jezgra pričanja hrvatske tradicije, da je hrvatski kralj Dmitar Zvonimir ubijen u narodnoj skupštini, jamačno potpuno ispravna”.⁵⁴⁵ Stjepan Buć, kada navodi Dukljaninovo pričanje o ubojstvu Zvonimira, zaključuje: “Njega je, po mome mišljenju, *srušilo arijansko plemstvo iz nutrine države*, koje nikada nije trpjelo uplitanje Rima u naše prilike, pa jedva čekalo neku prigodu, da obračuna sa svojim vladarom, kojemu ne mogoše oprostiti, da se oslonio na Papu.”⁵⁴⁶

mirovo doba, politička i kulturna povijest. U: *Kralj Zvonimir*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenik, Split - Arheološki muzej, Zagreb, 1990., str. 24.) Izvrstan pregled literature o ubojstvu kralja Zvonimira dala je Jelka Redep. Usp. J. Redep, *Legenda o kralju Zvonimiru*. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik. (Novi Sad), XXXIV/1986, 3, 421-485.

⁵⁴⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 587. Šišić prenosi i mišljenje Frane Bulića, koji u pismu Šišiću navodi “da je veoma vjerojatno umorstvo Zvonimirovo“. (Šišić, *ibid.*)

⁵⁴⁶ S. Buć, *Problemi etnogeneze Hrvata*. Hrvatska revija, XX/1970, 4/80/, str. 947.

VI.

OSTACI KULTA PREDKRŠĆANSKOGA BOGA VIDA NA TERITORIJU HRVATA

1.

Na teritoriju oko Topuskoga štovao se par božanstava pod imenima Vidasus i Thana, a prema mišljenju (samo) nekih istraživača pod imenom Vidasus predstavljen je Silvan,⁵⁴⁷ što je moguće, ali ne i potpuno sigurno.⁵⁴⁸ “Vidasa i Tijanu spominje jedan natpis nađen u Topuskom. Njima je posvećena i jedna druga ara, takođe iz Topuskog, na kojoj njihova imena nisu bila dobro pročitana... Kalinka i Swoboda, koji su našli i izdali ovaj prvi natpis (*Arch. Ep. Mitth.* 13, 1890, 16, br. 2), misle da je Tijana možda identična sa Dijanom, a reč *Vidasus* rastavljaju na *vid-asus*, na *vid-* smatraju za identično sa ie. korenom **ueid*, (V. Walde-Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch d. idg. Sprachen* 1, 236), a *-asus* za keltski sufiks, te bi to bila keltska božanstva. Po njima, Vidas bi bio božanstvo sunca i brat ili muž Tijanin. Ova etimologija nije sigurna... Pored toga ni sufiks *-asus* nije isključivo keltski, jer se nalazi u topografskim nazivima naše zemlje a naročito je čest u nazivima mesta u Maloj Aziji... Keune (*Myth. Lex.* 6, 302) smatra da su Vidas i Tijana božanstva izvora i to

⁵⁴⁷ Detaljnije o kultu Silvana usp. I. Mužić, *Hrvati i autohtonost na teritoriju rimske provincije Dalmacije*. VII. izdanje, Knjigotisač, Split, 2001., str. 227- 247.

⁵⁴⁸ Duje Rendić-Miočević zaključuje da je A. Mayer interpretirajući zajednički spomen jednoga nepoznatog para epihorskih božanstava (Vidasus-Thana) na nekoliko zavjetnih spomenika iz okolice Topuskog točno prepoznao onaj tako česti par starijih božanstava na figuralnim spomenicima iz naših krajeva koje nazivamo Silvanus i Dijana. (D. Rendić - Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata*. Glasnik zemaljskog muzeja, sv. X, Sarajevo, 1955., str. 8.) Jednako zaključuje i Aleksandar Stipčević. (A. Stipčević, *Iliri*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1989., str. 154.) Kult Silvana na našim prostorima bio je lunaran, a to se ne može sa sigurnošću zaključiti za božanstvo označeno sa Vidasus, koje je moglo sadržavati solarni smisao.

tumačenje izgleda najverovatnije, jer su ova božanstva bila poštovana u mestu koje je i danas čuveno zbog svojih lekovitih izvora.”⁵⁴⁹

Nije sačuvan lik božanstva, koji nam je sačuvan pod imenom *Vidasus*.⁵⁵⁰ Godine 1941. Antun Mayer je ponovio mišljenje da ime *Vidasus* završava jednim “keltskim” sufiksom –*asus*,⁵⁵¹ iz čega se može zaključiti da je izvorni naziv božanstva bio *Vid*.

... Na balkanskom teritoriju, i to posebno na dijelu koji danas nastavaju Hrvati, i poslije kristijaniziranja poznati su tijekom dugih stoljeća ostaci Vidova kulta i njegovih svetišta. Važno je napomenuti da se naziv *Vid* posebno vezuje uz vrhunce brda. Tako postoji *Sutvid* na Biokovu, *Suvid* na Dinari, *Sutvid* između Cetine i Krke, *Vidova gora* na Braču, *Sutvid* na uzvisini poviše Trogira.⁵⁵² Narod je u određene dane hodočastio na vrhove brda i planina, a ima vjerovanja prema kojima se *Nebo* oslanja na *Zemlju*, i to na vrhovima brda odakle se može otići i na *Nebo*. “Na osnovu takvih vjerovanja nastala su predanja da su na vrhovima brda i planina staništa božanstava.”⁵⁵³ Iz očuvanih vjerovanja očito je da je *Zemlja* u shvaćanju južnih Slavena bila istog ranga kao *Nebo*, da se smatrala za božanstvo, a narod se kleo zemljom kao nečim svetim.⁵⁵⁴

Etnolog Aleksandar Gahs ističe da se spomen na *Vida* sačuvao sve do danas i u našim narodnim pjesmama i običajima, te da je to znak da su i Hrvati prije pokrštavanja kao vrhovno božanstvo štovali *Vida*. “Uspomena na *Svantevida* sačuvala se sve do danas i u našim narodnim pjesmama i običajima, i to pod imenom *Sutvida* ili *Vida*. To je znak, da su ga

⁵⁴⁹ Rastislav Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*. Beograd, 1933., str. 28-29.

⁵⁵⁰ Viktor Hoffiller – Balduin Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*. Kugli, Zagreb, 1938., str. 234-235. (Usp. slike navedene u ovom djelu pod brojevima 516, 517, 518.)

⁵⁵¹ A. Mayer, *Vidasus, der illyrische Silvanus*. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva (Zagreb), sv. XXII-XXIII za 1941.-1942., str. 187-191.

⁵⁵² Marcel Kušar, *Narodne pripovijesti mitične*. Naklada pišćeva, Zadar, 1907., str. 15.

⁵⁵³ Kulišić Š. – P. Ž. Petrović – N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970., str. 81. Ima planina za koje se izričito tvrdi da su spojene s nebom. (Nenad Đ. Janković, *Astronomija u predanjima, običajima i umotvorinama Srba*. SAN, Srpski etnografski zbornik, knj. LXIII. Život i običaji narodni, 28, Beograd, 1951., str. 37.)

⁵⁵⁴ N. Đ. Janković, *Astronomija u predanjima*, SAN, str. 17. Natko Nodilo na temelju narodnih pjesama u Hrvata i Srba zaključuje da su *Zemlju* “stari naši u velike obožavali”. On navodi primjere kako je narod *Zemlju* često zazivao, kleo se *Zemljom*, a ističe da je ta *Zemlja* shvaćena kao velika boginja i kao velika griješnica. (N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*. Logos, Split, 1981., str. 71-72.)

i Hrvati prije pokrštenja štovali kao vrhovno božanstvo. Tako jedna stara pjesma nosi naslov: 'Molitva djevojčina Vidovnom Bogu', jer se u njoj djevojka moli 'Vidovnome Bogu'. I u drugim pjesmama više puta dolazi usklik: 'Moj Vidovni Bože!' U Dalmaciji, u najstarijem sjedištu Hrvata, ima nekoliko brda, koja nose ime Sutvid, Suvid, Vid. Tako u Biokovu, na otoku Braču, kod Omiša i između Cetine i Krke. Na tim vrhuncima sigurno su stari Hrvati prije pokrštenja prinosili Sutvidu ili Vidu žrtve. Uistinu evo, što čujemo iz tih krajeva. Seljaci iz okoline drevnoga Garduna, između Sinja i Imotskoga, znadu pričati, da na jednoj gomili, što se vidi uvrh Ugljana, u ono vrime palila se Bogu desetina, pa bi onamo starišina ponio prvine sazorilog usiva (usjeva), a mladi bi uzeli kamenja, pa kad bi se sve sažgalo, tad bi ih nabacili, da vitri (vjetrovi) onaj posvećeni lug ne odnesu."⁵⁵⁵

Filolog Klement Grubišić (1725.-1773.) spominje iz osobnog iskustva sljedeće: "Koliko je ovo Svantovidovo praznovjerje ne samo u Bohemiji, već i u samoj Dalmaciji nagrdilo pravu vjeroispovijed Sklavina, može se shvatiti iz onoga što nam se dogodilo prije nekoliko godina. Boravili smo, naime, u neobičnome selu - jer se i selu veoma radujemo - kad smo jednoga dana primijetili kako neka starica kod tora za ovce nešto mrmlija i neku molitvu pobožno izgovara. Brzo smo joj prišli i odmah su neobične riječi koje je izgovarala potakle u nama toliku radoznalost, da smo je zamolili da nam cijelu molitvu /sve izgovoreno/ ponovi jasnim glasom. Stajala je starica nerado i drhtavim glasom ovako progovorila: 'Sveti Vide koji vidiš; sveti Luka koji lučiš, Sveti Paravia koji tatu ruke vežeš i vuku zube pobiješ ti uščuvaj ovce moje itd.'"⁵⁵⁶

Alberto Fortis u djelu *Put po Dalmaciji* (1774.) zapisuje da poljički pastiri posebno štuju sv Vida i da njegov blagdan slave paljenjem svežnjeva mirisna drveta ispred svojih koliba.⁵⁵⁷ Venecijanski povjesničar Gianantonio Bomman u djelu *Civilna i crkvena povijest ilirskih pokrajina Dalmacije, Hrvatske i Bosne* (Venezia, 1775.) navodi kako su Hrvati, kada je on pisao navedenu knjigu, sredinom XVIII. stoljeća spominjali,

⁵⁵⁵ A. Gahs, *Kakva je bila vjera Hrvata prije, nego što su postali kršćani?* Danica za 1925. Društvo svetojeronimsko. Zagreb, 1924., str. 103.

⁵⁵⁶ Klement Grubišić, *In originem et historiam alphabeti sclavonici glagolitici vulgo hieronymiani disquisitio*. Venetiis, MDCCLXVI., str. 36, str. 67-68.

⁵⁵⁷ A. Fortis dodaje: "Ne' tempi andati le nazioni slavoniche aveano divozione al dio Vid." (Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*. Adriatica di Navigazione-Marsilio Editori, Venezia, 1986., str. 175.)

uz druga lažna božanstva i boga Vida, iako se više nisu sjećali ni njegova pravog značenja.⁵⁵⁸

Lujo Marun 1897. godine zabilježio je sljedeće:

“U starohrvatskoj županiji Poganiji, a nad selom Živogoštem, občine Makarske, razkriljuje se daleko čitavim makarskim primorjem planina Biokovo. Jedan njezin vrhunac,... i danas se zove 'Sutvid' ili kako ga redje zovu 'Svevid' ili Kapela. Taj vrh puk zove *kapelom*, po tobožnjoj predaji, koja je silno o tom mjestu istančala i izkrivljena, da bi bila tu mala crkvice podignuta u čast Sv. Vida. To ondješnje pučanstvo tolikom stalnošću tvrdi, da jamči, kako se još vide ostanci te kapele. Ovo su mi tvrdili i ljudi, koji se ponešto i arkeologijom zanimaju. Da odstranim svaku sumnju o tom i da točno pregledam položaj, stadoh se penjati uz brdo visoko 1155 met. Putem moj vodić Ivan Franičević, komu se bijaše na putu pridružio i Jakov Škender, kazivaše mi, kako do nazad stotinjak godina okolno pučanstvo u neko stanovito doba svetčanim obhodom hodočastilo je na Sutvid. Nu da su župnici to ukinuli, te na polu brda, na položaju Križice podigli crkvicu na čast Gospinu, i tu da o Križima hodočaste. Suvviše mi kazaše, kako su na 'Sutvidu' zakopane 'svetinja, svete moći', kako okolno pučanstvo danas u velikom štovanju to mjesto drži. Poslie tri sata penjanja, na brdu, poput stoga od siena, a na prostoru od 30 met. premjera, diže se nanesena gromila, kojoj je u premjeru 15 met., sa sjeverne strane visoka 7 met., a sa podnevne 4 metra. Na ovoj gromili niče opet druga nešto manja gromila, na kojoj je opet podignut četvrtast suhozid upravo kao žrtvenik... Tu nema ni traga ikakovoj kapeli a ni grobovima, a po gromili malo zakopavši opazio sam uglevlja i pepela, tih jasnih dokaza o paljevini. Valjda je ovaj pepeo ona svetinja, koja bi po tradiciji u narodu bila simbolizirana pod riečima 'svete moći'. Ja ostadoh podpuno uvjeren ob onomu, što je i prof. Nodilo nagadjao, da ovaj vrhunac bijaše posvećen poganskomu bogu Sutvidu, i da na ovoj gromili prikazivane su mu za doba poganstva žrtve od naših pradjedova, dok nema tu ni najmanjeg traga kakvu kršćanskom bogoštovju... Pogled sa ovog 'Sutvida' siže na sve krajeve u nedogled na iztok Mostaru i Dubrovniku, na zapad Spljetu, na jug preko Pelješca, Hvara i Brača k Italiji, a na sjever Vrgorcu, Ljubuškomu i dalje po Hercegovini. Mislim, da je ovo mje-

⁵⁵⁸ Ante Šonje, *Svetovidov kult na otoku Pagu. Povijesno-etnografski zapis*. Dometi, 7-12, V/1995, 107-112; 115-118. (Tekst priredio za tisak: Nikola Crnković.)

sto bilo od glavnijih upravo rad njegovog izvrstnog položaja gdje se štovanje Sutvidu izkazivalo.”⁵⁵⁹

N. Nodilo navodi kako su se u Splitu u drugoj polovini XIX. stoljeća molili bogu Vidu. “A ne treba umjetne rekonstrukcije ona molitva, koja se u Spljetu još upravlja Vidu, hranitelju svjetlosti i čuvaocu ognjenog 'sjemena'. Tamo, u podgrađu Manušu, kad stopanica, kasno u večer, zapreće domaću vatru za sutradan, zapret prekrsti ožegom i rekne: 'Sveti Vide! – Ti sahrani ovo sime, - da do sutra ne pogine'. Jamačno taj Vid nije hristjanski svetac Vit, koji nema nikakva posla s ognjem. A s druge je strane opet spljetski Vid u doticaju s obiljem, ... jer u Lušču, u drugom varošu istoga grada, kad težak posije njivu, zazivlje ploditelja Vida s riječima: 'Sveti Vide! sahrani ovo sime, da ne pogine!' Kakogod što čakavci u Spljetu, onako se mole i čakavci na Braču i na Visu.”⁵⁶⁰

Na otoku Pagu ostaci Vidova kulta sačuvali su se sve do u drugo desetljeće XX. stoljeća. “Najviši vrh otoka Paga, visok 348 m, zove se Sv. Vid. Na njemu se nalaze ruševine romaničke crkvice koja je istom svecu posvećena... Danas možemo uvjerljivo tvrditi da je Sv. Vid najviši vrh otoka Paga dobio to ime prije nego je na njemu podignuta istoimena ranoromanička crkvice. Godine 1947. čuo sam neobičnu priču od sedamdesetgodišnje Pere Tićak, udate u Novalji, a rodnom iz Kolana koji se nalazi sa sjeverozapadne strane brda Sv. Vida. Ona je u svojoj mladosti, prije udaje, u društvu s nekoliko ženskih osoba pohodila Sv. Vid kod spomenute već znatno oronule crkvice da obavi zavjet starohrvatskom bogu Sventovidu... Zavjetnicima je glavni cilj bio da se ispuni neki njihov zavjet: neki su išli radi dobra uroda ljetine, drugi radi zdravlja i sličnih razloga, za porod nerotkinja i sretnu oplodnju stoke, a mlađi svijet najčešće za sretnu udaju i ženidbu. Zavjeti nisu bili vezani uz kult nekog kršćanskog sveca premda su se odvijali kod ruševne kršćanske crkvice Sv. Vida... Žene su na Glavicu Sv. Vida išle moliti za plodnost, a roditeljke za mlijeko, kako bi mogle odhraniti svoju dojenčad. Muškarci bi se išli moliti za seksualnu potenciju i zdravlje vida. Svi su se molili za rasplod stoke, dobar urod trave, grožđa, žitarica... Prema navedenim podacima možemo zaključiti da su se Kolanjci zaista išli zavjetovati na Glavicu Sv. Vida i to ne kršćanskom mučeniku sv. Vidu (S. Vitus), čija se uruše-

⁵⁵⁹ L.(ujo) Marun, *Arheologički prilozi o religiji poganskih Hrvata*. Starohrvatska prosvjeta (Knin), III/1897, 3-4,142-143.

⁵⁶⁰ N. Nodilo, *Stara vjera u Srba i Hrvata*, str. 647.

na crkvice nalazi na tome vrhu, nego staroslavenskom božanstvu Sventovidu čiji se kumir, tj. kameni stožac 'Čunčur', nalazio na podiju Svetišća na Glavici na Sv. Vidu... O magijskom doprinosu žrtava svjedočio bi i čin polijevanja vina i osobito paljenje kose na podiju pred Sventovidovim kumirom. Ženska kosa, njeno njegovanje i čuvanje u hrvatskom puku ima posebno značenje. Vile su uvijek označene s dugim raspletanim kosama... Kada je sredinom 19. stoljeća srušen Čunčur, kulni stožer i simbol reliktnih vjerovanja i drevnih običaja, broj Vidovih štovatelja i hodočasnika bivao je sve manji, ali su obredi u izvjesnom smislu trajali sve do Prvoga svjetskog rata, jer su do tada Kolanjci još redovno išli tamo činiti zavjete. Poslije toga rata Sventovidov kult na Glavici Sv. Vida naglo gubi svoje značenje...⁵⁶¹

Od bitne je važnosti utvrđenje Sretena Petrovića da se u Sloveniji i dalmatinskim otocima "nalazi na veliku učestalost termina 'Sv. Vid', i samo u dva tri slučaja na oblik 'Sv. Vit'."⁵⁶²

Od imenice Vid ima i veliki broj izvedenica i to sobito na teritoriju današnje Hrvatske i Bosne. Izvedenice od Vid, između ostaloga, jesu:

1. imena mjesta (gradova, sela, zaselaka, naselja, posjeda),
2. šuma,
3. izvora,
4. potoka (i onih ljekovitih),
5. biljaka i trava (i onih ljekovitih),
6. životinja (krava, ovaca, kobilica, koza),
7. liječnika (vidara),
8. vidovitih ljudi (vidovnjaka),
9. sablasti,
10. muških i ženskih osoba i prezimena.⁵⁶³

N. Nodilo davno je točno zaključio da se pučko i uvelike razgranato osobno ime Vid, Vidak, Vidač, Vidoje, Vidojko, Vitko, Vićan, Vidosav, Vida, Vidna, Vidojka, Vidosava, Ljudovid ne može protumačiti ako se ne prihvati da je ono pozajmljeno od vrhovnoga boga.⁵⁶⁴ Ne smije se

⁵⁶¹ A. Šonje, *Sventovidov kult na otoku Pagu*, str. 107-112; 115-118.

⁵⁶² S. Petrović, *Srpska mitologija. Sistem srpske mitologije*. Prosveta, Niš, 1999., str. 176.

⁵⁶³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU, Zagreb, 1971-1972., sv. XX, str. 836-840.

⁵⁶⁴ N. Nodilo, *Stara vjera u Srba i Hrvata*, str. 77-78.

zanemariti ni podatak da postoji i ptica vidak, koju nazivaju “božja ptičica” ili “božji pivčić”.⁵⁶⁵

Shvaćanje prvobitnog značenja riječi *Vid* nije jedinstveno. Glagol *vidati* znači “liječiti” i u tom značenju i obliku poznat je samo u hrvatskom i srpskom jeziku. “Vrlo je vjerojatno mišljenje Mažuranićevo, koji dovodi u vezu s praslav. korijenom *vid-*, *ved-*, koji je u vidovita trava, ‘lje-kovita trava za oči, *euphrasia officialis*, *vidac*, gen. *vica* (Vuk, Dubrovnik) *herbae genus* = deminutiv *vidičak*, gen. -čka = *vidovčevica*. Upor. u Sireni Zrinjskoga: *Kako vidovinski dar mu konj letiše*. Prema tome bi *vidati* kao i *liječiti* prvobitno značilo ‘liječiti viđenjem, pogledom, magijom’. Upor. polj. *widywać* i *vidjeti*.”⁵⁶⁶ Da navedeno mišljenje ima temelja, potvrđuje i shvaćanje biljke *vid* (*vidac*, *vidovka*, *vidova* trava, *vidovčica*) kao biljke za gatanje i liječenje očiju. Veselin Čajkanović ističe da naziv biljke “*vid*” ima možda veze sa starinskim istoimenim božanstvom”. On naglašava da sva “*Vidova* vrela” liječe na *Vidovdan* ili inače od očnih bolesti.⁵⁶⁷ M. Suić prihvatio je mišljenje da bi *Vidasus* mogao značiti iscjelitelj.⁵⁶⁸ Narod se nije obraćao *Vidu* samo kao iscjelitelju

⁵⁶⁵ Miroslav Hirtz, *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*. JAZU, Zagreb, 1947., knj. II., sv. III., str. 535.

⁵⁶⁶ *Rječnik JAZU*, sv. XX, str. 585-586.

⁵⁶⁷ Veselin Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. SANU, Beograd, 1985., str. 63-64. Usp. i : V. Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić. Srpska književna zadruga - Beogradski izdavačko - grafički zavod – Prosveta - Partenon. Beograd, 1994., str. 55.

⁵⁶⁸ “Autohtono ime *Silvana* na topuskom spomeniku kao *Vidasus* moglo bi također imati značenje ‘iscjelitelja’ kao što je promišljao prof. dr. Mate Suić (nažalost ne i napisao), odnosno moglo bi se dovoditi u vezu s praslavenskim korijenom *vid-*, *ved*. Prema P. Skoku... taj korijen se nalazi u glagolu *vidati* (*se*), što znači ‘liječiti’, odnosno *vidar*=‘ljekar’. Prema tome bi *vidati* kao i ‘liječiti’ prvobitno značilo ‘liječiti viđenjem, pogledom, magijom’. Kod glagola *vidjeti* (*se*) opet je veza s praslavenskim korijenom *ved-*, i u tiješnoj je vezi s *izvuvidim*=istražiti; *vedenie* (crkveni jezik) = vizija; *vidovit*, odnosno *vidjelac*; usp. lat. *video*.” (Berislav Schejbal, *Nova razmatranja o Aquae Balissae i narodu Jatza*. *Opuscula archaeologica*, sv. 27. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Radovi Arheološkog zavoda, 2003., str. 403-404.) “Prof. Mate Suić,... u razgovoru s kolegama zalagao se za vezu s i-e. korijenom **w(e)id-*, iz kojega potječe hrvatski glagol *vidjeti*, zvukom sličan glagolu *vidati* (ozdravljati, iscjeljivati, njem. *heilen*, npr. *vidati* ranu... Suić je računao s pučkom etimologijom semantičkog kalka (*Lehnübersetzung*, jezična pojava za koju je on bio iznimno osjetljiv) koja bi morala biti stvorena u antici. *Vidas* bi bio bog iscjelitelj par excellence, “onaj koji vida“, “koji vraća zdravlje“. (Bruna Kuntić-Mavkić, *Borvo et Damona – Vidasus et Thana: Les possibilites de l’analyse compara-*

vida. “Samo ime ovog svetitelja, Vid, odredilo je najvećim delom i prirodno rituala koji su izvođeni na njemu posvećen dan. Bilo je, na primer, veoma važno šta će se toga dana videti. Ono što bi čovek tada video, u tome bi – po opštem uverenju – kasnije imao uspeha... Na Vidovdan se mogla videti i budućnost. Toga dana se mnogo gatalo i proricalo... Veza Vidovdana s vidom manifestovala se i u narodnoj medicini. Uoči praznika ili pak na praznik izjutra brali su travu zvanu vidovčica, često je stavljali u vodu i njome se umivali. Činili su to zato da preko godine ne bi болоvali od očiju.”⁵⁶⁹

N. Nodilo zaključuje: “I po našoj pučkoj etimologiji, Vid je u odnosu sa *vidjeti*. 'Na Vidov dan, u Resavi, iznosi se sve ruho na polje, da se *vidi* na vetru, i svako seme, koje je ostalo neposejano na sunce, da ogreje taj dan sunce, te da nikne do nove godine'... Ovo tumačenje pučko dobiva mnogo vrijednosti time, što je ono sadržano u starinskom praznovjerju. Pravo rekavši, Vid je bog vidnoga dana.”⁵⁷⁰ Nodilovo opširno izlaganje Vidove problematike Kerubin Šegvić sažeo ovako: “Naziv mu je od *vid*, vidjeti, znati, 'zrenjem kojega druge bogove držahu naši stari za polubogove.’”⁵⁷¹

Iz ostataka kulta ovoga božanstva može se zaključiti da Vid bio bog vidovidosti i liječenja od raznih bolesti, a ne samo očnih, kako misle neki autori.⁵⁷²

Važno je Nodilovo mišljenje da je prvobitni Vidov dan dan zamijenio Ivanjdan.⁵⁷³ D. Bandić to obrazlaže ovako: “Ivandan pada 24. juna po starom, a 7. jula po novom kalendaru... Kao i u mnogim drugim sličnim slučajevima, narodno praznovanje nije imalo mnogo veze s hrišćan-

tive. U: *Illyrica Antiqua*. Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Arheološki muzej u Zagrebu. Zagreb, 2005., str. 343.

⁵⁶⁹ Dušan Bandić, *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Nolit, Beograd, 1991., str. 61-63., 66., 73-74., 77., 80-81., 337-342.

⁵⁷⁰ N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, str. 68-70., 77-78., 80., 106., 113-114., 119-120., 123-124.

⁵⁷¹ Cherubin Šegvić, *Vjera Vidova ili religija Srba i Hrvata po osnovi Nadka Nodila*. Split, (bez oznake nakladnika), 1898., str. 6.

⁵⁷² “Međutim sveopća prevaga lika *Vid* nad likom *Vit* ima druge uzroke. Neosporno je važnu ulogu u tome imala pučka etimologija. Puk je prihvatio, i do danas štuje, sv. Vida kao vidara vida. Molitveni zaziv sv. Vidu na Braču, Hvaru, u Poljicima: ‘*Sveti Vide, vidi me!*’ na to također upućuje.” (Petar Šimunović - Marko Lukenda, *Osobno ime Vid*. Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, Zagreb, 1995., sv. 21, str. 213-220, 222.)

⁵⁷³ N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, str. 346-353, 692 - 693.

skim. Po mišljenju Slobodana Zečevića (a i nekih drugih istraživača), u ivandanskim običajima mogu se prepoznati tragovi jednog starijeg, paganskog praznika, koji je bio lociran u ovo doba godine (tj. u vreme oko ljetnjeg solsticijuma). Ivandan je bio veliki narodni praznik, jedan od najvećih u letnjoj polovini kalendarske godine. Bilo je široko rasprostranjeno shvatanje da se u vreme praznika događaju natprirodne kosmičke pojave. Verovalo se da sunce tri puta zastane i zaigra na svom putu preko nebeskog svoda. Zato se praznik naziva još i sv. Jovanom Igriteljem. Zabeleženo je i verovanje da se uoči Ivandana nebesa tri puta 'otvaraju'. Tada – kažu predanja – nastaje vreme čuda... No glavno obeležje tog praznika predstavljalo je, bez sumnje, paljenje obrednih vatri... Činili su to zato da bi se zaštitili od bolesti, od zlih uticaja svake vrste. S istim ciljem se i stoka provodila preko zgarišta... Na Ivandan se bralo i određeno bilje kome su se pripisivala magična svojstva... Na ovaj praznik je – pored vatre i bilja – značajnu ulogu imala i voda. Imala je, mislilo se, i slična zaštitna i lekovita svojstva. Zato je o Ivandanu bilo obavezno i ritualno kupanje... Kao što je već nagovešteno, kupanje i umivanje se smatralo zaštitom od bolesti: bolesni bi ozdravili, a zdravi se bolesti nisu morali plašiti.”⁵⁷⁴ Ovaj Bandićev opis upućuje na mogućnost da je stvarno Ivanjdanu prethodio Vidovdan. Irvin Lukežić zaključuje: “Valja utvrditi da, nije samo sv. Vid bio kršćanski surogat za staroslavenskoga boga sunca i svjetlosti, nego da on ovu ulogu dijeli s još dva kršćanska sveca, čije se crkve pojavljuju na mjestima, za koja je očito da su nekada bila posvećena staroslavenskome bogu sunca i svjetlosti. Kršćanstvo je prema Svetovidu vodilo u neku ruku politiku 'divide et impera': sv. Ivanu dalo je svetkovanje najdužeg dana i kresove, sv. Iliji nevremena, munje i gromova, a sv. Vidu ime i liječenje očiju ('vidanje').”⁵⁷⁵

2.

Moguće je postojanje Vidova kulta i u nekih naroda na sjeveru Europe,⁵⁷⁶ ali u tom slučaju nema ni najmanje potvrde da je odatle prene-

⁵⁷⁴ D. Bandić, *Narodna religija Srba*, str. 61-63., 66., 73-74., 77., 80-81., 337-342.

⁵⁷⁵ Irvin Lukežić, *O kultu svetoga Vida*. Vjesnik Povijesnoga arhiva, Rijeka, sv. 35 – 36, 1993. – 1994., str. 133-144.

⁵⁷⁶ Sveti Vitus štovao se kao mučenik u Dioklecijanovim progonima oko godine 304. (Friedrich Wilhelm Weitershaus, *Christliche Taufnamen*. Pottloch Verlag, Aschaffenburg, 1986., str. 163.) Od V. stoljeća crkve i samostani posvećivani su svetom Vitu u Rimu, na Siciliji i Sardegni, a njegov kult osobito se razvio u srednjem vijeku po-

sen na Balkan. “Kad bismo htjeli pretpostaviti kontinuitet starokršćanskog kulta, trebali bismo imati potvrdu o štovanju sv. Vida (Vita, lat. *Vitus*) u crkvi V. i VI. st., a nje nema. Nema je ni za jedan drugi slučaj u antičkoj, starokršćanskoj Dalmaciji. Vjerojatno Dalmacija nije uvela u to doba kult sveca, za kojega se pretpostavljalo da je bio mučen pod Dioklecijanom, kad je već imala toliki broj autentičnih mučenika. Taj kult će u Dalmaciji biti uveden tek u srednjem vijeku i to sa strane benediktinaca.”⁵⁷⁷

Josip Alačević je već krajem XIX. stoljeća točno zaključio da je Vidov kult prethodio štovanju kršćanskoga svetog Vita.⁵⁷⁸ Kult sv. Vita proširio se preko Bavorske Koruškom i ostalim slovenskim pokrajinama.⁵⁷⁹ Spomen na Vida sačuvan je i u Srba, a u pravoslavnoj je tradiciji sv. Vit nepoznat svetac,⁵⁸⁰ što sa sigurnošću potvrđuje postojanje Vidova kulta na Balkanu prije kristijaniziranja.

sebno među Germanima i Slavenima. Njegove relikvije bile su prenesene u pariški samostan sv. Denisa (druga polovica VIII. st.), a zatim u samostan Corvey u Saskoj 836. g. (*Enciclopedia cattolica*. Sv. XII., Città del Vaticano, 1954., str. 1537-1538.) Godine 822. utemeljena je opatija Corvey kao kolonija opatije Corbie (Picardie) i kao prvi samostan u Saksonaca. Njezin prvi opat dobio je spomenute kosti i tako je sveti Vit postao zaštitnikom Sasa, koji su pod njegovom zastavom vojevali protiv Polapskih Slavena. Sveti Vit se štovao kao čudotvorac koji liječi ljude i životinje. (*Lexikon der christlichen Ikonographie*. Sv. 8, Herder, Rom – Freiburg – Basel – Wien, 1990., str. 579.) Moguće je i da su mnoge čudesne moći pripisivane svetom Vitu, prije bile pripisivane bogu Vidu.

⁵⁷⁷ Emilio Marin i suradnici, *Sveti Vid*. Narona. Niz Arheološkog muzeja 1, Split, 1999., str. 31.

⁵⁷⁸ Giuseppe Allacevich, *Narona e il seno marittimo Naroniano*. Bulletino di archeologia e storia dalmata, sv. 22, 1899., str. 100.

⁵⁷⁹ I. Lukežić, *O kultu svetoga Vida*, str. 133-144.

⁵⁸⁰ “Vidovdan se praznuje 15. juna po starom, a 28. juna po novom računanju vremena. Pravoslavna crkva u ranija vremena posvetila je ovaj praznik proroku Amosu a kasnije i knezu Lazaru. Naziv Vidovdan pojavljuje se u crkvenim kalendarima tek od kraja prošlog stolecja. Bio je to, dakle, praznik posvećen sv. Vidu, ličnosti nepoznatoj u pravoslavnoj tradiciji. Neki ovaj mitski lik dovode u vezu sa sv. Vitom, svecem koji se poštovao u katoličkom svetu. Po mišljenju drugih (recimo Miodraga Popovića), sv. Vid je u stvari hristijanizovana reminiscencija na istoimeno božanstvo naših paganskih predaka, božanstvo čije su se ime i praznik održali i do naših dana. Saglasno tome, crkva je samo ozvaničila jednu duboko ukorenjenu narodnu tradiciju.“ (D. Bandić, *Narodna religija*, str. 61-63., 66., 73-74., 77., 80-81., 337-342.)

Kada franačka vrela spominju vladara po imenu *Liudevitus* neki pisci misle da je ime glasilo Ljudovid.⁵⁸¹

Ivo Pilar točno zaključuje: “Ja dakle mislim, da su već naši djedovi štovali Svetovida (Sventovida), a ne Svetovita i. t. d. To pak držim zato, što je crkva našla poganskom bogu starih Slovjena kršćanskoga supstituta sa sličnim imenom: Sanctus Vitus ili talijanski San Vito. Da se i staroslovenski bog zvao Svetovit, a ne Svetovid, onda bi se zacijelo i taj kršćanski svetac u narodnom jeziku zvao sv. Vit ili sv. Vito. A ovako je stari oblik bio *Vid*, i on se po snazi tradicionalizma sačuvao i u kršćanskom obliku. Nijemci, koji su također od romanskih naroda primili toga sveca, zovu ga Sankt Veit, dakle je *t* sačuvano. Na otoku Braču čuo sam na svoje uši, kako narod goru, koja je u austrijskoj vojnoj karti označena imenom 'Monte San Vito' zove Vidova Gora, a ne Vitova Gora. I Mihovio Pavlinović, koji je svakako bio narodni čovjek i dobro poznao narodni govor, navodi samo Svjetovida (a ne Svjatovita), koga dva puta spominje u svojim *Pučkim spisima* (str. 255 i 262). Prema tome ja držim, da Nodilo ima pravo, da je Svetovid, za koga već Helmold tvrdi da '*colebatur ab omni gente Slavorum*', bio glavni bog Hrvata i Srba, i da se to odražuje u obilnom topografskom nazivlju, izvedenom iz imena Vid, koje se nalazi ne samo u našoj državi, nego na cijelom slovjenskom Jugu, i u tome, da Srbi slave Vidovdan, a ne Vitovdan... Kršćanstvo je staroslovenskoga Svetovida pobijalo i zamjenjivalo kršćanskim svecem sv. Vidom mučenikom, pa njegove crkve gradilo na onim mjestima, ili bar blizu njih, gdje su nekad stajala svetišta Svetovidova.”⁵⁸²

Međutim zaključivanje Pilara i nekih drugih autora⁵⁸³ o postojanju dualizma u Hrvata i Srba ne potvrđuju ostaci Vidovih svetišta. Poseb-

⁵⁸¹ “Slog *vid* (vit) nalazi se još i kod Eginarda u *Analima* i u *Životu cara Ludvika*, gde se govori o jednom licu, koje se zove Liudevitus... U istorijskim spomenicima Južnih Slovena nalazimo jednako jedno za drugim razna imena sa – vit: Vitadrag, Vitodrag, Vitomir, Vitoslav, Vitomisl. Sva su ova imena slovenska, i nemoguće ih je objasniti imenom sveca Vida.“ (Louis Leger, *Slovenska mitologija*. Grafos, Beograd, 1984., str. 82-83, 85-87.)

⁵⁸² Ivo Pilar, *O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, knj. XXVIII, sv. 1, 1931., str. 6, 38-39.

⁵⁸³ Usp. na primjer: Milan Šufflay, *Zaratuštra u Crvenoj Hrvatskoj*. Croatia sacra, I/1931, 1, 109-114; Stjepan Krizin Sakač, *Tragovi staroiranske filozofije kod Hrvata*. Život, XXIV/1943, 1, 9-25; Ante Škobaļ, *Obredne gomile*. Vlastita naklada, Sveti Križ na Čiovu, 1970., str. 453-462.

no je zanimljiv primjer Nikole Crnkovića, koji je u opisu riječkog Vido-va svetišta sam pobio vrijednost svoje teorije. “Scenografija riječkoga Svetovidova svetišta podrazumijeva da ono ima parnjaka oprečne boje. Po Peiskerovoj shemi trebalo bi biti s druge strane Rječine, na Trsatu, ili možda još prije na Sušaku, na mjestu crkve Sv. Križa, koje ima istu orijentaciju (30°) kao i Sv. Vid. Budući da je lijeva strana rijeke predodređena za Bjelboga, to znači da je njegovo stanište i svetište prvotno bilo na Sušaku, a da je na riječkoj Glavici bilo svetište Crnoboga, a ne Bjeloboga, odnosno Svetovida. Sad nije moguće pouzdano reći kako je došlo do te inverzije.”⁵⁸⁴ I. Lukežić s pravom ovaj primjer posebno ističe: “Primijenimo li to sada na riječku situaciju lako ćemo se osvjedočiti o postojanju svih elemenata svojstvenih dualističkoj scenografiji poganskih svetišta. Crkva Sv. Vida, nekadašnje kultno svetište boga svjetlosti i dobra, podignuta je na brijegu ponad Rječine, dok se na suprotnom kamenitu brdu nalazi trsatska crkva sv. Jurja, nekadašnje kultno svetište boga tame. Međutim, u odnosu na Peiskerovu shemu primjećujemo inverziju: Sveti Vid trebao bi stajati lijevo, a sv. Juraj desno od vodenoga toka. Razlozi radi kojih dolazi do ove promjene nisu poznati premda možemo pretpostaviti da je ona, vjerojatno, posljedica stanovitih povijesnih i društvenih pomutnji.”⁵⁸⁵

Ako su i postojali primjeri dvaju susjednih svetišta na našim prostorima onda je sigurno da ni jedno od tih svetišta nije pripadalo samo dobrom bogu, i niti jedno samo zlom bogu, jer samo dobri ili samo zli bogovi nisu postojali. “Najjači prigovor njihovoj teoriji u tome je što ona pretpostavlja ne samo kult, i svetišta, dobrome bogu nego i *bogu zla*, dakle: i đavolu, Arimanu, a takav kult, koji ne bi bio razumljiv ni u jednoj religiji, baš u *zaratuizmu* je *potpun nonsens*... Lokaliteti koje su Pajsker-Pilar proglasili za svetišta, verovatno su doista nekadašnja sve-

⁵⁸⁴ N. Crnković, *Prepoznatljivost starohrvatskih poganskih svetišta u dijelu primorja zapadne Hrvatske*, Grobnički zbornik 2, Rijeka 1992., str. 126. i 136. Međutim, N. Crnković ipak samouvjerenost tvrdi: “No, (Miroslav) Brandt nije posljednji u nizu onih koji ne bijahu od volje ili im ne bijaše dano vidjeti bitne povijesne dimenzije dualizma na hrvatskim i drugim južnoslavenskim prostorima. Posljednji među njima je Ivan Mužić.” (N. Crnković, *Prepoznatljivost*, str. 126.) N. Crnković je ovaj tekst s manjim dopunama objavio i 1994. godine pod drugim naslovom. (N. Crnković, *Vjera i svetišta starih Hrvata. Novi putovi istraživanja*. Croatica Christiana Periodica. XVII/1994, 33, 59-90.)

⁵⁸⁵ I. Lukežić, *O kultu svetoga Vida*, str. 133-144.

tilišta - važno je, na primer, da na najvažnijem lokalitetu, onome kod Budišina, gdje se dva naspramna boga zovu Čorneboh i Bileboh, i danas narod trećeg dana Duhova izlazi na Čorneboh (v. Kühnau, *Schlesische Sagen*, 2, 546) - ali to ne bi bio nikakav dokaz za zaratustrovska slovenska shvatanja, već bi to prosto bila svetišta *najvećeg slovenskog bogovskog para*: boga donjega sveta (koji je docnije, u eri hrišćanstva, identifikovan sa đavolom) i boga gornjega sveta. Ovakav zajednički kult dvaju ili više bogova, čak i sa zajedničkim hramom i žrtvenikom, nije ni inače redak slučaj... Prema tome, lokaliteti gde se spominju, jedan pored drugoga, oba slovenska boga, ukazuju ne na kakvu dualističku antitezu u smislu zaratustrovskom, nego na tragove staroga kulta, u kome su bog donjega sveta i bog gromovnik činili božanski kulturni par na pr. ime Devin kamen ili Momin kamen, Jungfernsprung - sa etiološkim skaskama o gonjenoj devojci koja je, nemajući drugog izlaza, skočila sa stene u reku - nije postalo na osnovu pogrešne narodne etimologije prema zlom bogu, devas, nego je ovde, svakako, uspomena na neko *starinsko žensko božanstvo*, koje je sa bogom donjega sveta stajalo u nekoj vezi. Tragova takvog ženskog božanstva ima i u srpskoj i u slovenskoj tradiciji.”⁵⁸⁶

3.

Izvedenica od Vid ima u svim slavenskim jezicima.⁵⁸⁷ U starome poljskom imenarstvu nahode se imena: Widogost, Widogoszcz, Widorad, Widoradz, zatim Boguwid, Gosciwid, Lubowid, Malowid, Powid, Snowid, Zawid. U češkome Vidhost, te Dobrovid, Knovid, Malovidy, Snovid, Zavid. Starolužičkosrpski je Widogosti.”⁵⁸⁸ Riječ Vid je ne samo praslavenska, nego i indoeuropska.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ V. Čajkanović, *O vrhovnom bogu u staroj srpskoj religiji*. Srpska književna zadru- ga-Beogradski izdavačko-grafički zavod – Prosveta - Partenon. Beograd, 1994., str. 71-72. O stvarnom nauku Zaratuštre usp. detaljnije u: I. Mužić, *Isus Krist i Izrael u smislu povijesti*. II. izdanje, Laus, Split, 2001., str. 9 - 64.

⁵⁸⁷ Zanimljiva je usporedba, dakako samo u određenom asocijativnom smislu, s nekim neslavenskim jezicima. Prema jednome etimologijskom tumačenju, korijeni Wid u starosaksonskome, Wit u staronjemačkome, Widhr u staroindijskome, znači “weit, groß, stark, kraftig, vorgetrieben, aufgetrieben.” (Benno Eide Siebs, *Die Personennamen der Germanen*. Verlag Hans R. Wohlwend, Schaan - Liechtenstein, 1983., str. 169.)

⁵⁸⁸ Svi ovi podaci navedeni su prema pismu M. Šimundića, koje je uputio piscu iz Maribora 22. svibnja 1991.

⁵⁸⁹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. XX, str. 807.

Iz nekih srednjovjekovnih vrela pojedini pisci zaključuju da je i sjeverno od Dunava bio raširen kult božanstva Vida, iako se to božanstvo navodi samo u oblicima: Suantaut(h)us, Szuentevit, Zuantevith.⁵⁹⁰ Helmold se izvor tumači u smislu da su Slaveni poštovali Svantevita (Zuantevith) kao boga nad bogovima.⁵⁹¹ Prema Helmoldu, polovicom IX. st. benediktinci su došli među Rujane i tu su podigli kip svetog Vita. Kad su se benediktinci povukli, Rujani su se prema tom pripovjedanju ponovno vratili u poganstvo, ali su svetoga Vita poštovali kao svoga najvećeg boga.⁵⁹² Helmold spominje Crnog boga u Polapskih Slavena, pa su neki iz toga pogrešno zaključili da je postojao i bijeli bog, kojega inače Helmold uopće ne spominje.⁵⁹³ Iz Helmoldova se izvora ne može zaključivati da je u Slavena postojalo shvaćanje o istodobnoj opstojnosti dvaju bogova, dobrog i zloga. Aleksandar Brückner je točno zaključio da je taj Crni bog odrazom kršćanskoga vruga i da nema dodira s prvobitnom vjerovanjem starih Slavena kojima je dualizam bio sasvim tuđ.⁵⁹⁴ Gotovo se svi istraživači slažu da se u Helmolda radi o legendi bez povijesnoga temelja.⁵⁹⁵

Ostala vrela ne potvrđuju posebno Helmoldovo pisanje. Saxo Grammaticus (XII. stoljeće) tvrdi da su se pored Sventovitova (Suantou-

⁵⁹⁰ Carolus Henricus Meyer, *Fontes historiae religionis slavicae*. Berolini, 1931., str. 106.

⁵⁹¹ C. H. Meyer, *Fontes*, str. 43-47.

⁵⁹² C. H. Meyer, *Fontes*, str. 46-47.

⁵⁹³ Usp. C. H. Meyer, *Fontes*, str. 42-47.

⁵⁹⁴ A. Brückner, *O paganstvu starih Slovena. Knjiga o Balkanu*, II. Ed. Balkanskog instituta, Beograd, 1937., str. 60-61. Zanimljivo je da je i Mauro Orbini 1601. godine poistovjetio vruga s Helmoldovim Crnim bogom. (M. Orbini, *II regno degli Slavi*. Pretisak, Verlag Otto Sagner, München, 1985., str. 83.) "Izjava u tekstu da se taj zli bog naziva đavolom (diabol) očividno je lična Helmoldova, smatra Čajkanović, koji ističe da crna božanstva ne moraju biti zla božanstva. 'Crni bog' je bog donjega svijeta i zato je crn, kao što je i grčki Hades, 'crni bog' po svojoj spoljašnosti, i kao što se i rimski Dis pater nazivao Juppiter niger." (Š. Kulišić, *Stara slovenska religija*, str. 193.) H. Lowmianski ističe da je Crni bog u Polabljana interpretatio slavica za kršćanskoga đavla, i da je borba Boga i đavla, polarizacija dobra i zla, kršćanski motiv u polapskom pogledu na svijet. (Henrik Lovmjanjski /Lowmianski/, *Religija Slovena*. Biblioteka XX. vek, Beograd, 1996., str. 52.)

⁵⁹⁵ U Hrvata je Toma Maretić već 1886. prihvatio mišljenje Zeussa, koji je u svom djelu *Die Deutschen und die Nachbarstämme* proglasio identificiranje Svetovida sa svetim Vitom pustom bajkom. (T. Maretić, *Narodna imena i prezimena*. Rad JAZU, knj. LXXXI, Zagreb, 1886., str. 131-132.)

tus) kipa nalazili sedlo, uzda i veliki mač,⁵⁹⁶ iz čega bi proizlazilo da su se Svantevitu pripisivale i “određene crte ratničkog božanstva”.⁵⁹⁷ Saxo Grammaticus dalje priča da se u ruci Svantevita nalazi rog (s vinom) što bi upućivalo na to da se radi o lunarnome božanstvu.⁵⁹⁸ U povelji cara Friedricha iz 1170. spominje se “gens Ruynarum” i “Szuentevit” kao njihov najveći idol “maximo ydolo eorum”.⁵⁹⁹ U izvoru, koji je poznat pod nazivom *Historia regum Danorum dicta Knytlingasaga* (iz XIII. stoljeća) također se spominje Svantevit (“Suantavit”).⁶⁰⁰

Raffaele Pettazzoni zaključuje da kulta svetog Vita nikad nije bilo u Rujana nego da je bilo samo kulta boga Svetovida, kojega su redovnici, zbog očite glasovne sličnosti imena, transformirali u svetog Vita.⁶⁰¹ Također i L. Niederle smatra da je Crkva poganskog Svantevida zamijenila svetim Vitom, a da je navedena legenda raširena tek u XII. st. kad su se počeli tumačiti slavenski bogovi prema imenima rimskih bogova.⁶⁰² H. Lowmianski ističe da ne može biti govora o evangelizaciji u Polabljju u IX. stoljeću, jer “karolinška ekspanzija nikada nije dosegala tako daleko; tobožnji podatak cara Lotara iz 844. godine o tom pitanju, premda ga je potvrdio Hadrijan IV. godine 1155., običan je falsifikat”. On smatra da je do identificiranja svetoga Vita sa Svetovidom moglo doći prije godine 1114. i samo u slavenskom jeziku, jer je u latinskome, a još više u njemačkome, to zvučalo drugačije. Lowmianski ističe da arkonski Svetovid nije mogao biti pozajmica latinskog sanctus Vitus već oblik slavenske recepcije svetog Vita u smislu “da je Svetovid autentični sv. Vit, koji je jedino tretiran kao poganski idol”.⁶⁰³ Vladimir Mažuranić navodi da je Vid ime “sljubljeno s lat. Vitus, i ako je u drevnosti možda posve inakoga domaćega postanja”. Mažuranić ističe važan podatak da se pri obraćanju pogana na kršćanstvo često najuspješnije provodio apostolat po upu-

⁵⁹⁶ C. H. Meyer, *Fontes*, str. 49-56.

⁵⁹⁷ Š. Kulišić, *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških*. Djela ANUBiH/CBI LVI/3, Sarajevo, 1979., str. 187.

⁵⁹⁸ Š. Kulišić, *Stara slovenska religija*, Djela ANUBiH/CBI LVI/3, str. 187.

⁵⁹⁹ C. H. Meyer, *Fontes*, str. 47-48.

⁶⁰⁰ C. H. Meyer, *Fontes*, str. 84-85.

⁶⁰¹ R. Pettazzoni, *La religione pagana dei popoli Slavi secondo le testimonianze medievali greche e latine*. Edizioni Italiane, Roma, (bez godine), str. 47.

⁶⁰² Š. Kulišić, *Stara slovenska religija*, str. 185.

⁶⁰³ H. Lowmianski, *Religija Slovena*, str. 169-170.

ti pape Grgura I. Velikoga u smislu da se, gdje je moguće, “primjenjuju nauku prave vjere običaji pučkoga krivoga vjerovanja”.⁶⁰⁴

Teorije Jana Peiskera⁶⁰⁵ i drugih, koji su na temelju Helmolda zaključivali da je u Slavena postojao dualizam u smislu postojanja jednog boga dobra, a drugog boga zla, mogu se smatrati “mitološkim fantazijama”.⁶⁰⁶ Crni bog je postojao u Slavena, ali nije bio samo bog zla. Njegove ostatke nalazimo i danas u vrelima pojedinih naroda, a posebno u Slovenaca. “Iz ovih dokumenata slovenački folkloristi su zaključili kao neosporno da je 'Crno-bog bio, takođe, sunčano božanstvo', koje se pojavljuje u dva njegova periodična lika: a) kao sunce u posljednjem godišnjem dobu svoga kretanja kao zimsko sunce, b) ali i u okviru obdanice kao ponoćno sunce.”⁶⁰⁷

H. Lowmianski prihvaća zaključak Niederlea da je dualizam dobra i zla bio tuđ slavenskoj religiji. On ističe da je Slavenima bila tuđa misao o polarizaciji božanstva na etičkom principu, jer su “njihovi bogovi i demoni - slično kao i u antičkih božanstava - sadržavali crte dobra i zla, naravno u odnosu s ljudima, a svakako i u svom karakteru.”⁶⁰⁸

O tzv. praslavenskoj predkršćanskoj vjeri premalo znamo da se mogu izvoditi ozbiljni zaključci.⁶⁰⁹ Međutim, bit pretkršćanskih metafizičkih shvaćanja preostalih na današnjem teritoriju Hrvata identična je shvaćanju svetoga u naroda susjednih kultura, što znači da je pojam božanskoga zamišljan kao jedinstvo suprotnosti, dakle kao istodobna simbioza metafizičkoga dobra i zla.⁶¹⁰ Iz preostalih hrvatskih narodnih vjerovanja nedvojbeno proizlazi da u Hrvata nema ni najmanjeg traga dualističke vjere.⁶¹¹

⁶⁰⁴ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. JAZU, Zagreb, 1973., str. 585; Valentin Putanec, *Refleksi starodalmatoromanskog pridjeva sanctus u onomastici obalne Hrvatske*. Slovo, sv. 13. Zagreb, 1963., str. 148.

⁶⁰⁵ J. Peisker, *Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?* Starohrvatska prosvjeta, NS, II, br. 1-2 za 1928, Zagreb-Knin, 1928, str. 54-86.

⁶⁰⁶ Alois Schmaus, *Zur altslawischen Religionsgeschichte*. Saeculum, IV, sv. 2, str. 223- 224.

⁶⁰⁷ S. Petrović, *Srpska mitologija. Sistem srpske mitologije*, str. 272, 274.

⁶⁰⁸ H. Lowmianski, *Religija Slovena*, str. 167-168.

⁶⁰⁹ L. Moszyński, *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1992., str. 2, 40, 124.

⁶¹⁰ Usp. I. Mužić, *O vjerovanjima predkršćanske Europe*. U knjizi: Nenad Cambi – Heririch i Ingrid Kusch – I. Mužić, *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina*. Naklada Bošković, drugo izdanje, Split, 2004., str. 5-15.

⁶¹¹ Ovaj prilog o bogu Vidu priređen je za svezak 34 (2007.) *Starohrvatske prosvjete* posvećen fra Luji Marunu.

PRILOZI

I.

STARA ILI BIJELA HRVATSKA I DOSELJENJE HRVATA OKO 639. GODINE PREMA SPISU *DE ADMINISTRANDO IMPERIO*

1.

Pričanje u spisu nazvanom *De administrando imperio* o doseljenu Hrvata u svoju današnju postojbinu može se shvaćati kao obična “krparija”.⁶¹²

O djelu *DAI* postoji gotovo nepregledna literatura, u kojoj se ono kao izvor ili u potpunosti odbacuje ili prihvaća. Iz glave XXVII. i XXIX. *DAI* proizlazi da je pisano 949. godine, a iz glave 45 da je pisano 952. godine. Moglo je dakle nastajati, u nama sačuvanom obliku, uglavnom tih godina. U njemu se opisuje razdoblje do 934/935.⁶¹³ Glava XXX. *DAI* po Ferjančiću se stilski i sadržajno razlikuje od glave XXIX i XXXI i on zaključuje da je zbog spomena Otona I. pisana poslije 955., a “kao terminus ante quem ostaje 972. godina”.⁶¹⁴

Djelo cara Porfirogeneta, koje je nakladnik Meursius u prvom izdanju 1611. godine nazvao *DAI*, sadrži mnoge navode za koje je utvrđeno da su neistiniti. Bizantolog Gavro Manojlović misli da je ovaj spis “nesuvisla zbirka ulomaka i komada iz velike riznice careve biblioteke i arhiva careva”.⁶¹⁵ F. Šišić zaključuje: “Kako je poznato, Konstantin Porfirogenet piše fragmentarno, bez obzira na hronološki red događaja, donoseći niz inače izoliranih vijesti, kojima tek treba odrediti doba, kad su se zbile. To je i sasvim prirodno, jer u suštini njegovo je prikazivanje dal-

⁶¹² Usp. A. Pavić, *Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio glave 29-36*. “Novo izdanje.” Zagreb, 1909., str. 3-4. (Pavić oznaku “krparija” /“patchwork”/ preuzima od B. Bury-a.)

⁶¹³ T. Živković, *Južni Sloveni*, str. 382.

⁶¹⁴ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 26.

⁶¹⁵ G. Manojlović, *Studije o spisu DAI cara Konstantina VII. Porfirogenita*. Rad JAZU, knj. 182. Zagreb, 1910., str. 126-127, 129.

matinsko-hrvatske historije neredigovana zbirka informacijâ dobivenih ponajviše od Hrvata samih preko dalmatinskih carskih zvaničnika, kako je to dokazao Bury.”⁶¹⁶

Navedena utvrđenja upućuju na to da se kritički treba odnositi prema tvrdnjama koje sadrži djelo *DAI*. Nemogućnost povjerenja posebno se očituje o navodu da su Hrvati doselili sredinom VII. stoljeća sa sjevera Europe na Balkan. Navedena seoba s europskoga sjevera kako se opisuje u glavi XXX. *DAI* nije se mogla dogoditi u VII. stoljeću. “Da je car ‘zatražio pomoć’ ne kod Sama koji mu je bio bliži i uz to poznat po uspesima protiv Obara nego u dalekih Hrvata u Maloj Poljskoj i Šleskoj nije nimalo verovatno... Ima jedna stvar, koja naročito govori protiv toga, da su Hrvati iz Bele Hrvatske neposredno prodrli do Dalmacije. Kud su prošli? Ako su išli preko Panonije, što bi bio najkraći i najverovatniji put, oni bi morali udariti na Obre. Kako bi oni mogli doći u Dalmaciju kao pobeditelji, a da obarska Panonija ne bude savladana? Međutim, u Panoniji, Obri su se održali u svojoj vlasti, a bili su od Sama potisnuti samo na zapadnim i severozapadnim granicama. Možda su Hrvati išli preko Samova područja? Ali i onda bi pre trebalo oslobađati slovenska naselja u Norikumu i južnoj Panoniji, pa tek onda doći do Dalmacije.”⁶¹⁷

U glavi XIII. *DAI* s naslovom *O narodima koji su na domaku Turaka* piše: “*Turcima jesu ovi narodi susjedi: prema zapadu Frangija, prema sjeveru Pečenezi, a prema jugu Velika Moravska ili država Svetoplukova, koja je posvema uništena od tih Turaka i od njih zauzeta. Hrvati su pako prema gorama susjedni Turcima.*”⁶¹⁸

Vatroslav Jagić je 1880. godine pisao da je careva “grosses heidnisches Weisskroatien” jedna zemlja fantazije (*sein Phantasieland*).⁶¹⁹ Hrvati su, po caru, došli u Dalmaciju iz Bijele Hrvatske. U glavi XXX. *DAI*

⁶¹⁶ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 358.

⁶¹⁷ P. Vukanović, *Etnogeneza južnih Slovena*, str. 94.

⁶¹⁸ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 63-83. Svi dalji navodi o Hrvatima iz *DAI*, ako nije drukčije navedeno, doneseni su prema ovom Tomašićevu prijvodu.

⁶¹⁹ “Archiv 5, 180, ocjenjujući i prikazujući raspravu F. Račkoga ‘*Biela Hrvatska i biela Srbija*’ 1880 = Rad 52, 141–189, veli Jagić: ‘Ich glaube also, ein Weisskroatien gab es eben so wenig wie ein Grosskroatien’. Zatim Archiv 17, 61, u članku ‘*Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*’ veli Jagić isto: ‘Ein grosses (= car K. ovo nema) heidnisches Weissserbien ist natürlich gerade so sein Phantasieland wie ein grosses heidnisches Weisskroatien’.” (M. Kuzmić, *Povijesne crtice*, str. 203.)

spominju se Bijeli Hrvati, koji se tako nazivaju u doba kada je pisana ta gl. XXX. Hrvati su u glavi XXXI. “nekršteni i Bijeli Hrvati”, a njihova je država “megale” Hrvatska. U glavi XXXII. samo se spominje “megale” Hrvatska. Glava XXXII. nosi naslov “*O Srbima i zemlji, koju sada nastavaju,*” a dio o Hrvatima glasi: “*Valja znati da Srbliji potječu od nekrštenih Srbalja, koje i Bijelima nazivlju, što su doma tamo od Turske u kraj što zovu Bojičima, gdje graniči i Frangija, kao i Velika Hrvatska, ona nekrštena i Bijelom prozvana. Tamo i ovi Srbliji od početka stanovahu.*”⁶²⁰ Oznaka “megale” u DAI nema značenje prostorne veličine. To nije Velika Hrvatska nego stara, prva Hrvatska iz koje su Hrvati iselili. M. Kuzmić je točno protumačio pojmove Bijela i Velika Hrvatska u DAI. On je naveo 24 primjera, a od toga su 22 primjera iz djela raznih pisaca koji potvrđuju da megale znači stara, starija, prva. Ti primjeri, koje on navodi, “dokazuju... da μέγας μεγάλη znači stari, stara, starija, stariji, a ne veliki, velika... Oznaka μέγας, μικρός u značenju 'stariji, mlađi' mogla je nastati samo kod Latino-Bizanćana, koji su grčki govorili i pisali, a latinski mislili... Može se reći, da su od Bizanćana potekli naslovi Karlo Veliki (742.–814.; Petar Veliki 1672.–1725.) i slični, u značenju 'stariji', 'prvi' i t. d. (= oznaka vremena), a danas se to više ne zna, pa se kod naslova 'veliki' doista misli na 'veličinu’.”⁶²¹ I. Boba također navodi da pridjev *megale* u kontekstu Porfirogenetova pisanja ne znači “velik”, nego “stari” ili “nekadašnji”.⁶²²

U historiografiji prevladava smještaj Porfirogenetove Bijele Hrvatske na sjeveru Europe. Literatura je o Hrvatima iz te Bijele Hrvatske veoma velika.⁶²³ N. Klaić je 1971. istaknula da je ta Bijela Hrvatska iz DAI

⁶²⁰ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 83.

⁶²¹ M. Kuzmić, *Povijesne crtice*, str. 203-216.

⁶²² I. Boba, *Novi pogled na povijest Moravie*. CUS, Split, 1986., str. 77. I M. Eggers posebno napominje da se u DAI pojam “megale” navodi u smislu “stariji, raniji”. (M. Eggers, *Das ‘grossmährische Reich’ Realität oder Fiktion?*, str. 110, 341.)

⁶²³ Usp. Janusz Kotlarczyk, *Siedziby Chorwatów wschodnich*. Acta archaeologica carpathica. Akademia nauka Poljske, Tom. XII., sv. 1-2., 1971, Krakow 1971., str. 161-188. O Bijelim Hrvatima str. 173-176.; Jerzy Behcicki, *Wokół problematyki etnogenezy Białej Chorwacji*. Pamiętnik Slowianski, XXXVI/XXXVII, 1986/1987. Poljska akademija nauka, Warszawa-Krakow-Gdansk-Wroclaw-Lodź 1989., str. 247-257.; M. Lončar, *Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature*, str. 375-448.; B. Ferjančić, *Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrvo*. (Osvrt na nova tumačenja). Zbornik radova Vizantološkog instituta XXXV, 1996., str. 117-150.; Tadeusz Wojciechowski, *Bijela Hrvatska*, Maveda, Rijeka, 2005., str. 260.

“različito lokalizirana”.⁶²⁴ Posebno se navodi da je pradomovina Hrvata bila Bijela Hrvatska na sjeveru Europe pa je lociraju posebno u Poljskoj i Češkoj. Pradomovina Hrvata bila bi po jednim “iza Karpatskih gora,”⁶²⁵ a po drugima bi se nalazila oko rijeke Visle. Lj. Hauptmann je 1937. godine posebno upozorio na kontradiktornosti u poglavljima DAI koji spominju Bijelu Hrvatsku. On je to precizirao:

“1) Bijela Hrvatska - s one strane Bagibareje, blizu Franaka te je podložna Otonu Velikome;

2) Bijela Hrvatska - s one strane Mađara, blizu Franaka i Srba;

3) Bijela Hrvatska - blizu Srba, Mađara, Franaka i Pečenega,

4) Bijela Srbija - s one strane Mađarske, u zemlji zvanj Bojki, blizu Franaka i Bijele Hrvatske, a

5) Mađarska graniči - prema jugozapadu sa Francima, prema sjeveroistoku s Pečenezima, prema jugu s Velikomoravskom ili Svetopukovom zemljom a 'prema gorama' sa Hrvatima. Kako se vidi, Konstantinov je tekst posve smušen. Jer ako ga prihvatimo, Bijela bi Hrvatska ležala jedanput u Češkoj, drugi put iza Karpata, a treći put ni svrdlom ni klještimama ne bismo iz njega izvukli na koji se od ovih predjela njegove riječi odnose. No, ovakva neskladnost u Konstantina nije neobična; ona samo nabacuje pitanje da li su sve tri verzije jednako vrijedne. Razlike u vrijednosti bile bi vrlo lako razumljive već zbog toga što se DAI sastoji od cijelog niza bilježaka i izvadaka iz starijih djela i arhivske građe među kojom se nalažahu i izvještaji carskih diplomata. Primjer je za to upravo Konstantinova historija Dalmacije koja samo u gl. 30 priča suvislo, dok u gl. 29, 31/36 ređa odlomke. Van svake je dakle sumnje da je gl. 30 cjelina za se, umetnuta u mozaik odasvud snesenih vijesti.”⁶²⁶

Pojedini jezikoslovci posebno upozoravaju sljedeće:

“U spisu DAI (*O upravljanju carstvom*) vizantijskog cara Konstantina Porfirogenita iz X veka zabeleženo je predanje da su Srbi i Hrvati došli iz zakarpatskih krajeva posle 626. godine, umećući se između drugih Slovena već naseljenih na Balkanu. Jezičke činjenice ne potvrđuju ovaj podatak, bar ne kao okolnost od bitnijeg etnoistorijskog značaja. U je-

⁶²⁴ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 138.

⁶²⁵ F. Rački, *Biela Hrvatska i Biela Srbija*, str. 189.

⁶²⁶ Lj. Hauptmann, *Seobe Hrvata i Srba*, JIČ, III/1937, sv. 1-4., str. 32-34.

ziku Srba i Hrvata nema severnoslovenskih osobina kojima bi se oni izdvajali među zajedničkih srpskohrvatskih posebnosti, ali se ne može dokazati da su te jezičke odlike donesene sa severa. Najvećim delom radi se o očiglednim inovacijama iz docnijih epoha.”⁶²⁷

U *DAI* piše da Bijeli Hrvati stanuju “onkraj Bagibareie”. Ovaj se Porfirogenetov tekst prevodi kao da označuje Bavarsku, a da nitko nije sa sigurnošću utvrdio što znači riječ “Bagibarea”. S. K. Sakač piše “Bagibareja” i misli da je to “po svoj prilici *Babigareja*, to jest Babje gore”.⁶²⁸ Đ. Janković smatra da “ostaje nejasan pojam *Bagibarije*”.⁶²⁹ Nije jasan ni spomen o tamnom moru.⁶³⁰ Ako se misli na Poljsku i ako je tamno more Baltičko more, onda to more nije daleko od Poljske 30 dana. Poljska je mogla biti udaljena od Crnoga mora 30 dana.

U historiografiji, usprkos mnogobrojnim pokušajima, nitko nije uspio dokazati da je na sjeveru Europe postojala Bijela Hrvatska, a pogotovo ne neprekidno od sredine VII. do sredine X. stoljeća.⁶³¹ Nema spomena o postojanju Bijeje Hrvatske tijekom cijeloga srednjeg vijeka nigdje u Europi, dakle ni na prostorima današnje Češke i Poljske. Analiza podataka iz *DAI* o Bijeloj Hrvatskoj na sjeveru Europe dokazuje da je ta Hrvatska na tom sjeveru izmišljotina. Etnos nazvan Hrvatima mogao je doseliti za Heraklija u prvoj polovini VII. stoljeća, ali je teško vjerovatno da je tada doselio iz neke Bijeje Hrvatske sa sjevera Europe jer nema dokaza da je ona tamo postojala, a da su Hrvati tu i postojali nisu mogli u to vrijeme odatle zbog Avara doseliti.

A. Pavić je prvi put 1906. godine iznio mišljenje da su Hrvati obitali “iza Bablje gore na Kupi,... dakle u starom Noriku”.⁶³² On je 1909. godine zaključio: “U doba kada Obri oteše Vizantincima Dalmaciju (610-641) jedan je dio Hrvata sjedio *iza Babigareje*, to jest iza Babljih gora

⁶²⁷ Pavle Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*. Srpska književna zadruga, Beograd 1971., str. 17-18. Usp. Tibor Živković, *Južni Sloveni*, str. 296.

⁶²⁸ S. K. Sakač, *Hrvati do stoljeća VII. Izabrani radovi o hrvatskoj etnogenezi*. Zagreb, str. 100. (Ovo je pretisak Sakačeva rada: *Pravo značenje naziva “bijela” i “crvena” Hrvatska*. Život, god. XIX., lipanj 1938., br. 6, str. 332-338.)

⁶²⁹ Đ. Janković, *Srpske gromile*. Sveslovenski savez - NIP Književna reč, Beograd, 1998., str. 35.

⁶³⁰ Usp. F. Rački, *Biela Hrvatska i Biela Srbija*, str. 146-148.

⁶³¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 64, 138.

⁶³² A. Pavić, *Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio glave 29-36*. Zagreb, 1906., str. 29.

na Kupi, u Karantaniji.”⁶³³ H. Kunstmann je, ne znajući za rad A. Pavića, ponovio 1984. godine isto mišljenje o doseljenu Hrvata iza Babjih gora na Kupi, u Karantaniji u doba kada Obri oteše Bizantincima Dalmaciju.⁶³⁴ N. Klaić u tekstovima objavljenim tijekom 1987. i 1988. godine prihvatila je Kunstmannovo mišljenje o seobama s juga na Balkanu na sjever Europe ističući da se za pretpostavku o doseljenu slavenskih plemena iz Zakarpaća u VII. st. na Balkan ne može pronaći “baš nikakve dokaze”.⁶³⁵ Ona zaključuje: “Tako su najnovija domaća i strana povijesna, arheološka i, prije svega, filološka istraživanja pomogla da bez velike tuge potpuno napustimo stare i neprihvatljive teorije o doseljavanju i pradomovini Hrvata i Srba. Bela (Vela) Hrvatska i Bela (Vela) Srbija nisu se nalazile na dalekom sjeveru, nego ovdje kod nas u našim dinarskim planinama i odatle su se i Hrvati i Srbi dalje razmislili po Evropi.”⁶³⁶ N. Klaić je u svom posljednjem radu pred smrt locirala pradomovinu Hrvata između Velebita i Gvozda i odatle su, prema njezinom mišljenju, Hrvati pred Avarima ili s njima otišli u drugoj polovici VI. stoljeća, a onda su se ti Hrvati iz Karantanije doselili u Dalmaciju od 821. do 822. godine.⁶³⁷

Doseljenje iz Karantanije, kako to navodi N. Klaić, nije bilo moguće. “Nije vjerojatno, da su se ova plemena, Hrvati i Srbi, selila od sjevera na jug u tako malom broju, da bi (uz prijašnje žitelje) imali mjesta u maloj gorovitoj zemlji Karantaniji. No uzmimo, da je njih doista bilo tako malo; kako ćemo onda sebi rastumačiti to, da je jedan dio tih malobroj-

⁶³³ A. Pavić, *Cara Konstantina VII. Porfirogenita*, 1909., str. 13.

⁶³⁴ Usp. Heinrich Kunstmann, *Wer waren die Weisskroaten, des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos?* Die Welt der Slaven. Godište XXIX, novi svezak 8. Otto Sagner, München, 1984., str. 111-122.

⁶³⁵ N. Klaić, *Sjever i jug u Hrvata i Srba*. *Okolo* (Zagreb), broj od 15-29. siječnja 1987., str. 9.

⁶³⁶ N. Klaić, *Sjever i jug u Hrvata i Srba* (2). *Okolo* od 29. siječnja – 12. veljače 1987., str. 9. Usp. i: N. Klaić, *Odakle smo se doselili* (1). *Start* (Zagreb), broj 498. od 20. veljače 1988., str. 58-62; *Gdje je bila stara Hrvatska*. (2), *Start*, broj 499. od 5. ožujka 1988., str. 84-87.; *Kad je postala hrvatska država* (3). *Start*, broj 502. od 16. travnja 1988., str. 84-87.

⁶³⁷ N. Klaić, *Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta*. CCP, XII/1988., 21, str. 61- 62. Mogućnost da su Hrvati došli iz Karantanije u Dalmaciju izvodi se iz poglavlja XXX *DAI* u kojemu piše da su se Hrvati pokoravali Francima kao i ranije u svojoj domovini, a to je moglo biti samo početkom IX. stoljeća, i dakako ne iza Karpata. (Krzysztof Fokt, *Biali Chorwaci w Karantanii*. Univerzitet Jagielloński. Studenckie zeszyty historyczne, 5, Krakow 2004., str. 15- 18.)

nih plemena, odselivši se iz Karantanije, mogao napučiti najprije čitavu staru Dalmaciju, t. j. zemlje od Kupe i Save do Drine, Drača i dalje po staroj Srbiji, a kasnije i Ilirik i Panoniju t. j. zemlje od Dunava do Kupe. Jedan dio stanovnika male Karantanije nije mogao napučiti te velike i prostrane krajeve, pa zato i nije vjerojatno, da su se Hrvati i Srbi doselili iz zakarpatskih krajeva najprije u Karantaniju, a onda od ovud u Dalmaciju, Ilirik i Panoniju.”⁶³⁸

Josip Modestin imenima petorice braće i dviju sestara u cara Konstantina daje svoje “*slovenohrvatsko tumačenje*” i nalazi ih očuvane i u XX. stoljeću u Lici, koja je prema njemu u vrijeme toga cara “bila čakavska bez sumnje sva kolika”.⁶³⁹ Ta su imena očuvana u nazivima mjesta Kukljić i Lovinac (“oba u gornjoj Lici podno Velebita”), te Kosinj i Mohljić kod Perušića (oba “u donjoj Lici”). “Pored imena četiri brata: *Kukljić, Lovinac, Mohljić* i *Kosinj*, u ličkim se imenima ozivaju i imena dviju sestara: *Tuga* i *Buga*.... *Tuga*, ogleđa se u imenu plemena *Tugomirića* ili *Tugomerića*, koje je nastavalo u podgorskoj župi... što se prostirala, sa župskim gradom Bagom u sredini, u Podgorju Velebita s morske strane, od Stinice kod Jablanca do rijeke Koprive (Zrmanje) kod Obrovca... Ime druge sestre,... *Buga*, oziva se u imenu hrvatskoga plemena *Bužana* (bug+janin) također u Lici, oko Perušića... I sestra Buga, kao predstavnica jednoga hrvatskog plemena, jest Hrvatica, samo što je vjerojatnije, da je ime *Buga* postalo prema imenu *Bužani* negoli obratno... U pariskom, najranijem i najboljem, rukopisu (br. 2009) imena sestara su naglašena..., što dobro pristaje čakavskom kraju, kojemu imena pripadaju. Tako sam za 6 imena u cara Konstantina našao paralele u Lici, pa sam potpunim pravom zaključio, da je *Lika* domovina 1000-godišnje careve priče o doseljenu Hrvata... Car Konstantin priču nije izmislio, već ju je

⁶³⁸ D. Gruber, “*Cara Konstantina VII. Porfirogenita DAI glave 29-36*“, str. 83.

⁶³⁹ J. Modestin, *Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti*. Nastavni vjesnik, knj. XXXVI./1928., str. 288-296. Ivan Popović ističe da su “Lika i Krbava bile čisto čakavske još do XIV-XV veka.” (I. Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*. Matica srpska, Novi Sad, 1955., str. 87.) I poslije turskih pustošenja i dovlačenja vlašskog stanovništva na gackom teritoriju sačuvana je čakavština. Čakavština u Gackoj opstala je do danas. “U Gackoj susrećemo dva narječja: štokavsko i čakavsko, s apsolutnom dominacijom čakavskog.” (Lucija Sekula, *Temeljne značajke mjesnog govora sela Prozor*. U knjizi: *Grad Otočac 7.*, Izd. Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke – Gacko pučko otvoreno učilište Otočac, 2003., str. 117.) O čakavštini i njezinu prostiranju usp. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*. Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 104.

po nečijem kazivanju ili pismenom izvještaju zabilježio... Skok mi prebacuje pretvaranje Konstantinovih ličnih imena u mjesna. A koja od tih mjesnih imena nisu možda postala od ličnih - zar ne Kukljići, Mohljići, Lovinac, Tugomirići? Uostalom ja nisam kriv, što je njihova suzvučnost potpuna, pa držim i dokazujem, da stoje među sobom u vezi. Ta je veza nastala na jedan od ova dva moguća načina: ili su lička imena postala po čeljadi, ili su po ličkim imenima izmišljena imena čeljadi, koju je car Konstantin postavio na čelo hrvatske povijesti. Veza među imenima svakako postoji, a sporedno je pitanje, kako je veza postala... Car Konstantin VII. znao je za *Liku*; ime je ... pisao prema hrvatskom lokativu... Taj je kraj, stara Liburnija, već na početku hrvatske povijesti bio vrlo znatan, do Dalmacije drugi cjeloviti dio prvobitne dalmatinske Hrvatske... Lička imena, u kojima se ozivaju imena braće i sestara na početku hrvatske povijesti, idu među najranija u Lici; javljaju se odmah u vrijeme, kad je u 14. i 15. stoljeću svjetlost historije jače obasjala *Liku*.⁶⁴⁰ Modestin je također naglasio i ovo: “Da carem piscem dočuvana imena braće odgovaraju upravo mjesnim imenima, s kojima sam ih ja identifikovao, to se razabira i iz geografičkoga smještaja mjesta, koji se posve slaže s redom imena braće: *Kukl(j)ić i Lovin(j)ac* nalaze se nablizu (razdaleko samo 13 km. naprečac mjereno) u gornjoj Lici podno Velebita, gdje je najgolemiji (V. Malovan, Vagan, Sv. Brdo), *Kosinj(ac) i Mohl(j)ić* (kod Perušića) opet su nablizu u donjoj Lici... Završujem da je priča o dolasku Hrvata u novu domovinu pod vodstvom petorice braće i dviju sestara etimologički mit, i da je toj priči kolijevka naša staroslavna Lika.”⁶⁴¹

⁶⁴⁰ J. Modestin ističe da je tih sedam hrvatskih plemena, računajući za svako pleme tri i pol tisuće ljudi koliko je po Klaiću krajem XV. stoljeća brojilo jako pleme Mogorovića, moglo imati “u svemu oko 24500 ljudi, od toga 5000 ratnika”. (J. Modestin, *Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti*. Nastavni vjesnik, knj. XXXVI. za 1928., str. 288-296.) J. Modestin svoje tumačenje ove problematike objavio je prvi put u Božićnom prilogu (“Weihnachts Beilage”) *Agramer Tagblatt* dne 23. prosinca 1911. godine. (“Professor Dr. Joseph Modestin“, *Historisch-onomatologische Untersuchungen. Agramer Tagblatt, XXVI/1911.*, 294, 1-4.)

⁶⁴¹ J. Modestin, *Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti*. Nastavni vjesnik, knj. VIII. za 1912., str. 608. P. Skok je Modestino tumačenje riječi Lovinac i Kosinj odbacio kao neznanstveno. (P. Skok, *Kako bizantinski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb - Knin, Nova serija I/1927, 3-4, str. 189.) Kada mu je Modestin odgovorio u citiranom tekstu 1928. godine P. Skok je još kategoričnije ostao pri svojem mišljenju. (P. Skok, *Malo odgovora*. Starohrvatska prosvjeta. Nova serija II/1928, 1-2, str. 173-174.) O Modesti-

U lingvistici prevladava mišljenje da imena petero braće i dvaju sestara nisu slavenska i zbog toga je Modestinova “lička toponomastika” odbijena. Kada to zaključuju neki inozemni lingvisti, koji ta imena izvode neslavenskog, onda je temeljna pretpostavka za vrednovanje njihova zaključka da oni izvrsno znaju neke od slavenskih jezika. A hrvatski jezikoslovci koji prihvaćaju takovo mišljenje morali bi dokazati da toliko znaju grčki da mogu dokazati kako Konstantin Porfirogenet navedena imena nije prevodio na svoj način sa slavenskog. J. Modestin je posebnom analizom pokušao dokazati da su ta imena prvobitno slavenska i da njegov kritičar P. Skok nije znao dovoljno grčki da može o tome suditi. Lj. Hauptmann ističe da župa Bužani na srednjoj i donjoj Lici s brdom Bužnjakom i selima Bužakom i Bužimom podsjeća na Bugu. “No pouzdano se ponavljaju samo Muhlo i Kosences u imenima buškoga sela Mohlići i plemenitih Kasega.” Taj autor misli da bi se navedenim imenima moglo dodati i ime Klukas.⁶⁴² Radoslav Rotković obrazlaže mišljenje da je naziv Lika praslavenski: “Mi smo u svojoj knjizi 1995. naveli i primjer Like kao slovenski toponim (str. 117), jer je oblik Lika nastao greškom, budući da u Porfirogeneta stoji: Λιτζα, a to je množinski oblik od Lice: zemljište okrenuto suncu! U Polablju smo identifikovali, kod Trautmanna: ‘Liza terra’ god. 1274. uz naše: Lica, Piva ‘mesto okrenuto suncu’ (N. Bogdanović, 1982: 289). Za Durmitor (D. Vujičić, 1976: 27), Dobrotu (A. Tomić, 1977: 141). Jasno je zašto se ovo osunčano mjesto nalazi u Dobroti, a ne na onoj strani (Prčanj, Stoliv) gdje sunce zađe već oko podne. A da je Litza greškom nastala Lika, preko latiničkog Lica, u romanskome čitanju, prvi je vidio slijepi M. Budimir! Da su Lica množinski oblik od više oronima Lice, zemljište okrenuto suncu, dokazuje njihov visoravni položaj.”⁶⁴³

novu osvrtnu na Šišića usp. J. Modestin, *Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti*. Nastavni vjesnik, knj. XXXIV. za 1925-26, Zagreb, 1926., str. 9 - 14. Vidi i: J. Modestin, *Zastupa li Kosentzes Kasege?* Nastavni vjesnik, knj. XXXIV. za 1925-26, Zagreb, 1926., str. 115-117. U historiografiji je pod utjecajem Skoka i Šišića ostalo donekle prijeporno Modestinovo tumačenje o samo dva naziva /Lovinac i Kosinj/, ali se u novije doba i ono počinje u cijelosti nešto više prihvaćati. Usp. T. P. Vukanović, *Etnogeneza južnih Slovena*, str. 97.

⁶⁴² Lj. Hauptmann, *Podrijetlo*, str. 111.

⁶⁴³ Ovaj citat R. Rotkovića preuzet je iz njegove recenzije rukopisa ove knjige. “Treba napomenuti ono čega se sjetio jedino M. Budimir, da i naziv Like nije u Porfirogeneta Lika već *Litza*=Lika=Lica! Prema tome nije u pravu Skok (II: 301) da dovodi u vezu Liku sa predindoevropskim *Licus* >*Lech*, *leikos*, njem. *Geil*=bujan, naprasit,

Po Porfirogenetu Hrvati su u svojoj pradomovini Bijeloj Hrvatskoj bili za cara Heraklija dakle i od 640.-641., a bili su tu i kada je pisan *DAI* sredinom X. stoljeća. Dio je Hrvata doselio, prema *DAI* u Dalmaciju u VII. stoljeću i nastavio živjeti u Dalmaciji od VII. do sredine X. stoljeća. U gl. XXIX. *DAI* spominje se Heraklije (610.-641.) i Mihajlo II. "Mučavi" (820.-829.). U gl. XXX. spominje se Oton I., a Hrvati se pokoravaju Francima u Dalmaciji što je moguće do oko 830. godine. U gl. XXXI. *DAI* kada se priča da su Hrvati došli Herakliju nastavlja se: "*Posle mnogo godina, u doba arhonta Trpimira, oca arhonta Krešimira, dođe iz Franačke...*"⁶⁴⁴ Navedeni navodi dokazuju da se u *DAI* preskače iz prve polovine VII. stoljeća u prvu polovinu IX. stoljeća.⁶⁴⁵ N. Klaić točno zaključuje da se u *DAI* nastavlja pričanje o Hrvatima na način da se direktno prelazi iz prve polovine VII. stoljeća u prvu polovinu IX. stoljeća. "Svaku ovu carevu tvrdnju možemo staviti u povijesni okvir IX. ili X. stoljeća."⁶⁴⁶

M. Barada je dokumentirao kakve su potpuno kontradiktorne zaključke na temelju ovoga izvora izvlačili istraživači o Bijeloj Hrvatskoj na sjeveru Europe i doseobi Hrvata, pa je logično zaključio: "Zato u pitanju seobe Hrvata tražiti rješenje u samim vijestima Porfirogenita uzaludna je svaka muka i nastojanje; treba pustiti vijesti careve potpuno po strani i nastojati pronaći drugdje utvrđene povijesne činjenice te pomoću njih određivati vrijeme, način i put seobe Hrvata u Dinaride."⁶⁴⁷

Hrvati su se, prema navodima *Libellus Gothorum*, odnosno "Goti ili Sklavi" iz Tomine *Salonitanske povijesti*, nalazili na Balkanu od oko sredine VI. stoljeća, dakle prije dolaska Avara. Ako je to uopće točno i ako je u tom slučaju car Heraklije pozvao te Hrvate da istjeraju Avare iz Dalmacije, on je to mogao učiniti samo s Hrvatima, koji su se u njegovo doba već nalazili u Gackoj, Lici i Krbavi.

vatren. Lica je u romanskom izgovoru lako postala Lika!" (R. Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca. Onomastička istraživanja*. II. izdanje, Mont Edit, Podgorica, 2000., str. 117.)

⁶⁴⁴ Usp. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 14, 32, 38-40.

⁶⁴⁵ Porfirogenet preskače tri stoljeća gotovo sve povijesti, a ne samo hrvatske. Zato Klaus Weissgerber (koji zastupa iste teze kao Heribert Illig) masnim slovima upozorava: "Drei Jahrhunderte gab es in seiner Darstellung nicht!" (K. Weissgerber, *Ungarns wirkliche Frühgeschichte*. Mantis Verlag, 2003., str. 65.)

⁶⁴⁶ N. Klaić, *Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta*, str. 57.

⁶⁴⁷ M. Barada, *Hrvatska dijaspora i Avari*. Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 2, 1952., str. 8.

2.

Po glavi XXIX. *DAI* od Slavena koji se nazivaju i Avari zauzet je Solin, odnosno Dalmacija osim nekih primorskih mjesta. Osvajanje se, prema toj glavi, dogodilo samostalno i bez veze s Bizantom. Iz XXIX. *DAI* proizlazi da je 449. g. Solin pao ruke “Slavena i Avara”, ali je ovo datiranje doseobe Slavena u historiografiji jednodušno odbačeno.⁶⁴⁸

Dio teksta o doseljenju Hrvata u glavi XXX. glasi:

“...*Poklaše (Avari, o.p. I.M.) tada sve u gradu i od tog doba obladaše čitavom zemljom Dalmacijom, i učadoriše se u njoj. Samo primorski gradići ne predadoše im se, nego ostaše u vlasti Rimljana, jerbo imahu izvore živeža iz mora. Videći dakle Avari da je ta zemlja prelijepa, učadoriše se u njoj. Hrvati pako stanovahu u ono vrijeme tamo od Bagibareje gdje su sada Bjelohrvati. Jedan njihov rod,⁶⁴⁹ naime petero braće Klukas, Lonelos, Kosences, Muhlo i Hrobatos, i dvije sestre Tuga i Buga, odijelivši se od njih skupa sa narodom svojim, dodjoše u Dalmaciju i nadojše ondje Avare, koji držaše tu zemlju. I neko vrijeme ratujući jedni s*

⁶⁴⁸ Prema F. Šišiću svi su dosadašnji komentari ovoga djela primijetili da se ovdje radi o pogrešci nemarnih prepisivača iz XI. i XII. stoljeća, a sam Konstantin da je napisao “300 godina“ što je onda izopačeno u “500 godina“. “Kako je poznato, najstariji rukopis Konstantinova djela ‘*De adm. Imp.*’, što je došao do nas, a sada je u nacionalnoj biblioteci u Parizu (*Cod. 2009*), potječe tek iz početka XIII. vijeka, a svi ostali iz XV. i XVI. Najposlije car Konstantin dobro je znao, pa i sam nekoliko redaka pred tim piše, da su Sloveni ušli u temat Dalmaciju i zauzeli ga u vrijeme cara Heraklija. Je li moguće i pomisliti, da Konstantin nije tačno znao, koliko je vremena prošlo od Heraklijeva, u historiji Vizantije toliko značajna vladanja, do njegova vremena? Sedma indikcija 6457. odgovara našem računanju vremena između 1. sept. 948. i 31. aug. 949.“ (F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti*. Dubrovnik, 1930., str. 7.)

⁶⁴⁹ Denis Alimov ističe da se riječ *ἡ γένεα* (“rod“) u *DAI* može tumačiti kao rod u užem smislu te riječi, kao malo pleme i kao veliko pleme (plemenski savez). “Na primjer, kada se u 29. poglavlju govori o rodovima iz kojih su Slaveni birali arhonte podrazumijeva se rod u užem smislu. O tome da se ta riječ može također prevesti kao pleme svjedoče poglavlja posvećena ranoj povijesti Mađara. U 38. poglavlju car pisac govori o sedam ‘rodova’ Turaka (Mađara). U 39. poglavlju se spominje jedini arhont koji vlada nad trima ‘rodovima’ Kabara. U 40. poglavlju se govori o osam ‘rodova’ Mađara i Kabara, pri čemu je samo jedan od njih označen kao ‘rod’ Kabara. Iz 39. i 40. poglavlja dakle proizlazi da je jedan ‘rod’ Kabara bio sastavljen od triju ‘rodova’. Ista neujednačenost pojma vrijedi i za riječ *ο λαός* (‘narod’). Ova riječ u *DAI* označava ne samo ‘narod’, već i vojsku ili družinu.“ (Denis Alimov, *Neka opažanja u vezi s problematikom oblikovanja hrvatske kneževine u Dalmaciji*. *Hrvatska obzorja*, XIV/2006, 1-4, str. 96-97.)

drugima, nadjačaju Hrvati i jedne od Avara pokolju, a ostale prisile, da im se pokore. Od toga doba obladaše tom zemljom Hrvati. A ima još jednako u Hrvatskoj potomaka Avara i pozna im se da su Avari. Ostali pako Hrvati ostadoše kod Frangije, i zovu se danas Bjelohrvati, imajući svoga vlastitoga Arhonta, a podložni su Otonu Velikom, kralju Frangije i Saske. Oni su nekršteni, a ulaze sa Turcima (Magjarima) u tazbine i prijateljstva. Od onih se pako Hrvata, koji dodjoše u Dalmaciju, odijeli jedna čest i obladaše Ilirikom i Panonijom. I ovi imahu samosvojnog arhonta, koji tek šiljahu prijateljske darove arhontu Hrvatske.”⁶⁵⁰

Hrvati su, u doba kada su Avari osvojili i naselili Dalmaciju, prema glavi XXX. DAI stanovali na sjeveru. Bitan je smisao teksta da Hrvati neposredno po avarskom zauzeću i naseljenju Dalmacije dolaze iz Bijele Hrvatske sa svojim narodom u Dalmaciju i “*nađoše ondje Avare*”. Hrvati prema toj glavi zauzimlju zemlju od Avara sami bez dopuštenja Bizanta. U DAI se ne precizira poseban datum ove doseobe. Posebno je važan navod u ovoj glavi da se stanovnici Salone nazivaju “*Delmatinoi*”.⁶⁵¹ Dolazak Hrvata u VII. stoljeću sa sjevera spominje se samo u XXXI. glavi spisa DAI i datira se u doba cara Heraklija, a glasi:

“*Hrvati, koji sada nastavaju strane Dalmacije, potječu od nekrštenih Hrvata, koje i Bijelima nazivlju. Oni su onkraj Turske, stanuju blizu Frangije, a susjedi su Slovenima, nekrštenim Srbima. Riječ pak Hrobatoi znači na slovenskom jeziku one, što imaju mnogu zemlju. Ovi se Hrvati utekoše k romajskom caru Herakliju, pre no što se Srbi utekoše k istome caru Herakliju, u doba kada Avari svojevavši Romane odonuda izagnaše, koje je car Dioklecijan doveo iz Rima i tamo nastanio, rad čega se i prozvaše Romani, što su došavši iz Rima tamo se nastanili, naime u tako zvanoj Hrvatskoj i Srbiji, pošto su u doba istoga romajskoga cara Heraklija ovi Romani protjerani od Avara, njihove su zemlje stojale puste. Po naredjenju dakle cara Heraklija ovi Hrvati, pograbilivši oružje i protjeravši odanle Avare, nastane se po odredbi cara Heraklija u toj zemlji Avara, u kojoj sada stanuju. U ovo pako doba imadjahu Hrvati za arhonta Porginoga otca. Car pako Heraklij pošalje i dovede iz Rima svećenike, načini od njih arkiepiskopa, i episkopa i prezvitere i djakone, pa pokrsti Hrvate. Ovi pako Hrvati imahu u ono doba arhonta Porgu.*

⁶⁵⁰ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 63- 83.

⁶⁵¹ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 29.

Ova zemlja, u koju se nastaniše Hrvati, bijaše od početka pod vlašću romajnskoga cara. Odtale se još u današnji dan čuvaju u zemlji Hrvata palača i hipodrom cara Dioklecijana u Solinu, blizu grada Spljeta...

Velika Hrvatska, koju i Bijelom zovu, nije krštena ni do danas, kao ni susjedni joj Srbi. Isto tako podiže manje konjaništva i pješadije, nego li krštena Hrvatska, jerbo ih neprekidno pljačkaju Frangi, Turci (Magjari) i Pečenezi. Isto nemaju ni sagena, ni kondura, niti trgovačkih ladja, zašto je daleko more. Od njih bo do mora ima puta 30 dana, a more, koje je 30 dana puta daleko, jest tako nazvano Crno more.”⁶⁵²

Hrvati u Dalmaciji, prema ovoj glavi XXXI. DAI, potomci su nekrštenih Hrvata zvanih i Bijeli, koji su došli u Dalmaciju u doba Heraklija i potražili bizantsku zaštitu. Oni su protjerali Avare i s dopuštenjem Heraklija naselili se u toj zemlji u kojoj su ranije prebivali Avari. Ova glava XXXI. nije u skladu s glavom XXX. DAI. Iz samoga spisa DAI proizlazi da se glava XXXI. tretira kao povijest Hrvata, a naslov te glave glasi: *O Hrvatima i zemlji u kojoj sada stanuju*. Na početku glave XXXIII. DAI spominje se Romane “*koje je imperator Dioklecijan preselio iz Rima, kako je o njima rečeno u priči-povijesti o Hrvatima*”. U glavi XXXV. DAI sadržan je opis Duklje koju nastavaju Romani “*koje je imperator Dioklecijan preselio iz Rima, kako je kazano u povijesti o Hrvatima*”.

Posebno je važno da se u spisu DAI poistovjećuju Slaveni i Avari. Tako se u gl. XXIX. navodi: “*slavenski narod, koji i Avarima nazivaju*”, a dalje se u tekstu spominje “*ove Avare*”. U istoj glavi nalazi se rečenica: “*Slaveni onkraj rijeke, koje i Avarima zovu*”, a i rečenica: “*Slaveni i (ili) Avari*”.⁶⁵³ B. Ferjančić upozorava na uvodni dio gl. XXX. koji počinje iza uvodnih rečenica i glasi ovako: “*Oni koji se žele obavestiti o osvojenju Dalmacije, kako je osvojena od slovenskih plemena...*”⁶⁵⁴ Međutim, kako se daljem u tekstu spominju samo Avari, B. Ferjančić zaključuje: “*Očigledno da pisac DAI i ovde meša ove dve etničke grupacije*”.⁶⁵⁵

⁶⁵² N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 6-83.

⁶⁵³ B. Ferjančić ove navode gl. XXIX. prevodi ovako: “*Slovenska plemena nenaoružana, koja se zвахu i Avari*”; “*zatekli ove Avare*”; “*Sloveni s one strane reke, koji se i Avarima nazivaju*”; “*Sloveni, odnosno Avari*”; “*napred rečeni Sloveni*”. (B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 10-11.).

⁶⁵⁴ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 27.

⁶⁵⁵ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 28. Ferjančić također napominje: “*Tako Jovan Efeski kaže: ‘die sg. Avaren und die anderen Völker der Slaven’.*” (B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, str. 10.)

B. Ferjančić točno zaključuje da podatci u *DAI* govore o dvostrukoj seobi na Balkan.⁶⁵⁶ Prvo opisano zauzimanje Dalmacije bilo bi slaven-sko-avarsko, a drugo su ostvarili samo Hrvati. Drugo osvajanje Solina prema *DAI* izvršili su Hrvati. Ti Hrvati, prema tom vrelu, nisu bili Avari, ali ni Slaveni, jer oni pobjedonosno ratuju s predhodnim avaro-slaven-skim osvajačima. S obzirom na to da Hrvati preosvajaju Dalmaciju od Avara, koje Porfirogenet izjednačava sa Slavenima, očito je da ti Hrvati nisu identični s Avarima, odnosno Slavenima, koji su prije njih osvojili i naselili Dalmaciju. U spisu *DAI* razlikuje se Hrvate od Slavena. “Ako (Hrvati) graniče sa Slavenima, onda oni sami nisu Slaveni, to je utisak, koji ta rečenica proizvodi i kraj apriorističkog čitanja toga mesta u smislu Hrvata kao Slavena... Tu je na tome mestu u glavi 31 reč Sklabois tj. Slavenima morala izostati, ako se nije mislilo govoriti o Hrvatima kao Neslavenima ili se je i za Hrvate moralo reći sličnim izrazom, da su Slaveni, kao što je rečeno za Srbe, nazivajući ih Slavenima. To tim pre, što u glavi 31, gde se govori o Hrvatima, ni jednom reči nije spomenuto slavenstvo Hrvata, a jeste spomenuto slavenstvo Srba, i ako se o njima u toj glavi 31 osim na dva mesta tako reći i ne govori... U glavi 31 izraženo je kao primarno, da Hrvati graniče sa Slavenima, a tek sekundarno je za oznaku s kojim Slavenima, dodano 'sa Srbima'. Ta primarna stvar, a ne sekundarna, je ona, koja tim samim, što Hrvati graniče sa Slavenima, izaziva pomisao, da Hrvati tu u glavi 31 nisu označeni kao Slaveni, nego naprotiv samo kao oni, koji sa Slavenima graniče.”⁶⁵⁷

Zaključak o doseljenju Hrvata prema priči u *DAI*:

“Velika Hrvatska” nije nigdje postojala. Taj je pojam nastao kao plod prevoditeljskog neznanja grčkog jezika u spisu *DAI*. Postojala je samo *Stara ili Bijela Hrvatska* i to (negdje) na prostoru Krbave, Like i Gacke, odakle su Hrvati širili svoju vlast i ime. Moguće je i doseljenje Hrvata s europskog sjevera na Balkan, ali se ono nije moglo dogoditi za cara Heraklija u prvj polovini VII. stoljeća.

⁶⁵⁶ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 39.

⁶⁵⁷ Dušan S. Popović, *Prilozi*, str. 1050. - 1161.

~~~~~ = Zavičaj-petorice hrvatske braće i dviju sestara.

Izradio: J. Modestin

IN SCALTO LINGUAGIA ANTIQVORVM ET RECENTIORVM IMPERATORVM FRANCORVM MEMORIE SMOANTANVS PORTVLA SEPTENTRIONALIS

Furlati, *Illyricum sacrum*, tom I., Venecija, 1751., str. 1, sn. Z. Buljević

II.

DOSELJENJE ARIJANSKIH GOTA “KOJI SU UISTINU SKLAVINI” U RIMSKU DALMACIJU, A POSEBNO NA TERITORIJ LIBURNIJE, I NJIHOVO SUŽIVLJENJE SA STAROSJEDITELJIMA PREMA VRELIMA TOME ARHIĐAKONA

1.

Vladimir Mažuranić je točno zapazio da starodrevna predaja “u mnogih izvorih sačuvana, dovodi Hrvate s Gotima u najužu svezu”.⁶⁵⁸ Najstariji trag o gotskom elementu u Hrvata neki (F. Šišić) nalaze u “žićima” sv. Dujma i sv. Anastazija, a misli se da su u Splitu u drugoj polovini XI. stoljeća postojale i neke pisane “stare historije” u tom smislu.⁶⁵⁹ Smatra se da su te splitske legende nastale u X. stoljeću.⁶⁶⁰ Pisanje nekih izvora o tome da su Goti Sklavi, odnosno da su Sklavi(ni) Goti, moramo shvaćati u smislu da su određeni autori Gote i Sklavi(ne) uglavnom smatrali etnički istim elementom.⁶⁶¹ F. Šišić pronalazi tradiciju o tome da

---

⁶⁵⁸ V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik*. JAZU, Zagreb, 1908.-1922. Reprint Informator, Zagreb, 1975., str. 332.

⁶⁵⁹ M. Barada, *Episcopus Chroatensis*. Croatia Sacra, Zagreb, 1931., str. 91.

⁶⁶⁰ O splitskim legendama i kronikama usp. Vedran Gligo - Hrvoje Morović, *Legende i kronike*. Čakavski sabor, Split, 1977., str. 401.

⁶⁶¹ Tako V. Pribojević piše: “Pa i Geti, koji su kasnije (kako misle Isidor, Ivan Balbo i sv. Antonin) prozvani Gotima, upotrebljavaju isti zajednički jezik, koji i Dačani i Mižani (kako iznosi Strabon).” (V. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: JAZU, 1951., str. 164.) Isto mišljenje zastupa Mauro Orbini u djelu *Il Regno degli Slavi* (Pesaro, 1601.). Dubrovčanin Ignjat Đurđević (1675.-1737.) obrazlaže mišljenje da su Goti=Geti i to tračko-sarmatskog podrijetla. Goti su mu isto što i Geti, koji govore isti tračko-sarmatsko-slavenski jezik. Gotski jezik je sarmatsko-tračko-ilirski, a to znači slavenski, dakle različit od germanskoga. Đurđević tvrdi da *Codex Argenteus* nije Vulfilin prijevod i da potječe iz doba poslije Karla Velikoga. (Usp. Ivan Pudić, *Rerum Illyicarum Ignjata Đurđevića*. Akademija nauka i umjet-

su Hrvati doselili kao Goti već u jednoj legendi o sv. Dujmu, koju datira najkasnije u X. stoljeće.⁶⁶²

Toma ističe da se pri pisanju svojega djela služio dijelom pisanim izvorima, a dijelom tradicijom i svojim mišljenjem. S. Gunjača ističe da je proveo čitav niz višestраниh analiza u kojima je analizirao Tominu ostavštinu i da ona stoji između kronike i historije, odnosno da je Tomino djelo izrađeno na temeljima u koje su ugrađeni autentični dokumenti, tako da “čitav historijski sadržaj u Tominu djelu nije u biti drugo nego zbirka izvora, bilo da su oni originalni, bilo da ih je preradio Toma svojim prepričavanjem”.⁶⁶³ Tomin tekst o podrijetlu Hrvata u originalu i u hrvatskom prijevodu glasi:

Latinski original:

Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutonie et Polonie exierunt, dicitur Salona fuisse destructa. Etenim dux ipse, antequam arma inferret Italie, per partes Dalmatie uastando transiuit, Salona-mque urbem ex parte uastauit. Ipse intrauit prescriptum edificium Dioclitiani cesaris, et imperiales titulos ibidem sculptos deposuit atque deleuit, aliquam etiam partem eiusdem edificii destrui fecit.

Uenerant de partibus Polonie, qui Lingones appellantur, cum Totilla septem uel octo tribus nobilium. Hi uidentes terram Chroatie aptam sibi fore ad habitandum, quia rari in ea coloni Snati⁶⁶⁴ manebant, petierunt et optinuerunt eam a duce suo. Remanentes ergo ibidem, ceperunt opprimere indigenas, et ad suum seruitium subigere uiolenter. Chroatia est regio montuosa, a septemtrione adheret Dalmatie. Hec regio antiquitus uocabatur Curetia, et populi, qui nunc dicuntur Chroate, dicebantur Cu-

---

nosti BiH, Sarajevo, 1967., str. 150 -155.) Isto misli i Ivan Švear u djelu *Ogledalo Illiriuma*.

⁶⁶² F. Šišić, *Ljetopis popa Dukljanina*. SKA, Beograd-Zagreb, 1928., str. 110.

⁶⁶³ S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*. I., Zagreb, 1973., str. 368.

⁶⁶⁴ Splitski rukopis Tomina djela HS sadrži korekturu u kojoj je navedena riječ *Snaci* za koju V. Novak pretpostavlja: “Nije isključeno, da je korekture u čitavom delu obavio sam autor.” (V. Novak, *De iis qui Snaci nominantur*. JIČ, II/1936, 1-4, 118.) N. Klaić točno prevodi taj dio teksta ovako: “*jer su rijetki stanovnici Snaci bili u njoj.*” Ona je zatim dodala: “Nije jasno na koga Toma misli kad govori o Snacima”. (N. Klaić, *Izvori*, str. 6.) U Račkoga (kao i u nekim drugim izdanjima) nedostaje ova riječ.

*retes uel Coribantes; unde Lucanus: Illic bellaci confisus gente Curetum, quos alit adriaco tellus circumflua ponto. Dicebantur uero Curetes quasi currentes et instabiles; quia per montes et siluas oberantes agrestem uitam ducebant. Ex asperitate quidem patrie naturam trahentes harum asperitatibus, inuasionibus, predationibus, ferino more gaudebant. Bellaces ualde et quasi pro nichilo ducentes se morti exponere, nude se plerumque hostilibus armis obiciunt. Hi apud plures poetarum de quadam ridiculosa opinione notantur. Etenim quando luna ecclipsim patitur, putantes eam a spiritibus corrodi et consumi, omnia eramenta domorum pulsant, quasi per strepitum fugatis demonibus credunt lune succurrere laboranti; unde Uirgilius: Pulsantes era Curetes. Permixti ergo sunt populi isti et facti sunt gens una, uita moribusque consimiles, unus loquere. Ceperunt autem habere proprios ducestr. Et quamuis prauis essent et feroces, tamen christiani erant, sed rudes ualde. Ariana etiam erant tabe dispersi. Gothi a pluribus dicebantur, et nichilominus Sclavi, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Boemia uenerant. Isti, ut predictum est, impugnabant Latinos qui regiones maritimas habitabant, maxime autem Salonam, que caput erat totius prouintie. Hec ciuitas a statu sue potentie ualde iam erat collapsa, et in facultatibus nimis atrita.*⁶⁶⁵

Hrvatski prijevod (don) Mate Meštrovića:

Kaže se da je Salona bila razrušena za vrijeme Gota koji su pod vodstvom Totile⁶⁶⁶ krenuli iz teutonskih i poljskih krajeva. I doista, sam vođa, prije nego se zaratio s Italijom, prešao je pustošeći preko dalmatinskih krajeva i djelomično opustošio grad Salonu. Sam je ušao u prije opisanu palaču cara Dioklecijana te skinuo i uništio tamo uklesane carske natpise i naredio da se razruši i jedan dio palače.

Iz poljskih krajeva, koji se nazivaju Lingoni,⁶⁶⁷ s Totilom bijaše došlo sedam ili osam plemenitih rodova.⁶⁶⁸ Videći da će im hrvatska zemlja

⁶⁶⁵ F. Rački, *Documenta*, str. 25.

⁶⁶⁶ Totila je bio ostrogotski kralj od 541. U nekoliko godina on je osvojio gotovo svu Italiju, a u rano ljeto 552. pobijedio ga je Narses.

⁶⁶⁷ N. Klaić smatra da je dio teksta "od onih, koji se nazivaju Lingoni" kasniji umetak. (N. Klaić, *Izvori*, str. 6.)

⁶⁶⁸ Tomin izričaj *tribus* prevodi se obično kao rod ili pleme. S obzirom na to zanimljivo je navesti i neka druga mišljenja. Kerubin Šegvić tumači ovako: "Toma upotrebljava riječ *tribus*. Ova znači pleme, rod, ali može značiti i župa, Sippe Langobarda. Treba znati, da ni Sippe ni župa ne znače izvorno teritorij, nego ljude, skupinu

biti pogodna za obitavanje, jer je u njoj ostalo malo kolona Snačića, za tražiše je i dobiše od svoga vođe. Ostavši, dakle, ondje počeše starosjeditelje tlačiti i prisilno ih podvrgavati u svoje ropstvo. Hrvatska je brdovita zemlja,⁶⁶⁹ gledajući sa sjevera graniči s Dalmacijom. Ta se zemlja nekoć zvala Kurecija,⁶⁷⁰ a narod, koji se sada naziva Hrvati, zvalo se Kureti ili Koribandi. Zato Lukan (kaže): ‘Ondje se pouzdao u ratoborno plemo Kureta koje hrani zemlja koju oplakuje Jadransko more’. Nazivaju se pak Kureti kao oni koji ne žive na jednom mjestu i nestalni su, jer su

---

plemenjaka. Toma nije mogao župu prevesti inače nego *tribus*. Prema tomu *tribus nobilim* značilo bi sedam ili osam župa plemićkih.” (K. Šegvić, *Oko rođenja Hrvatske*. Hrvatsko kolo za 1927. i 1928., str. 224.) Zanimljivo je i sljedeće Šegvićevo mišljenje: “Onih sedam ili osam župa ili tribusa mogli su brojiti najviše sedam ili osam hiljada glava.” (K. Šegvić, *Oko rođenja Hrvatske*, str. 225.)

⁶⁶⁹ V. Rismondo, inače vrstan poznavatelj latinskoga jezika, ovako je, nimalo točno, preveo Tominu rečenicu: “Hrvatska je gorovita oblast, sa sjevera graniči sa Dalmacijom” (Toma Arhiđakon, *Kronika*, Čakavski sabor, Split, 1977., str. 32). Radi usporedbe s Tomom, jer je u biti gotovo identičan smisao, a i radi detaljnijeg opisa granica “Hrvatske, Dalmacije i Liburnije” navodim i Šizgorića, koji u svome djelu *O smještaju Ilirije* ovako (u hrvatskom prijevodu) piše: “Najuglednijom među ilirskim pokrajinama smatra se Dalmacija koja je dio Ilirije, kako kaže Plinije, okrenut prema Jadranskom moru. Dalmacija je naime dobila ime po drevnom gradu Delminiju, kako svjedoče Apijan i Plinije u djelu *Glavoviti muževi*. Ta pokrajina Dalmacija ima sa sjevera Kureciju, po kojoj su nazvani Kureti i koja se danas naziva Hrvatska. Zato Junijan dokazuje da su Kureti kretske narod i da jedni od njih ne žive, kako sam navodi, u Dalmaciji, nego blizu nje. Tako za Antonija kaže Lukan: ‘uzdajući se u narod Kureta’, a ti se obično nazivaju Hrvatima. Čini se da o tome nema u Lukanovu komentaru točno mišljenje vrlo i veleučeni muž Ognibene iz Vicenze. Sa zapada pak Dalmacija ima Liburniju, kojoj je, kako kaže Plinije u pogl. 21, treće knjige *Prirodne povijesti*, svršetak i Dalmaciji početak na rijeci Skradinu, a ne kod Solina, kako se čita kod Tortellija. No to je mjesto u tekstu oštećeno kao kod Junijana u riječi *Liburnia*.” (Georgius Sigsoreus Sibencensis, *De situ Illyriae et civitate Sibenici*. - Juraj Šizgorić Šibenčanin, *O smještaju Ilirije* i o gradu Šibeniku. Drugo izdanje priredio prema rukopisu i preveo Veljko Gortan. Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1981., str. 24-27.)

⁶⁷⁰ Prema tvrdnji Mate Križmana od IX. st. nastao je veliki broj rukopisa Lukanova djela i svi su oni puni ispravaka, inačica i tumačenja. M. Križman kaže da su u pisanju imena koje se spominje u Lukanovu djelu (IV. 406) prepisivači to ime vjerojatno povezivali s imenom mitskih pratitelja nekih maloazijskih i kretskih božanstava - s Kuretima i da su ga zato pisali *gens coretum, curitum, curetum*, a da kritička izdanja to ispravljaju u *gens Curictum* prema Pliniju *NH*, III. 129 i nekim drugim svjedočanstvima. (M. Križman, *Antička svjedočanstva o Istri*. Zavičajna naklada ‘Zakan Juri’, Pula, 1997., str. 295.)

živjeli priprosto lutajući po brdima i šumama. Poprimili su pak narav od oporosti zavičaja, pa su se na divlji način veselili ratnim opasnostima, napadajima, pljačkama. Vrlo su ratoborni pa se, smatrajući kao da im nije ništa izvrgnuti su smrti, ponajčešće bez zaštite izlažu neprijateljskom oružju. U mnogih su pjesnika spomenuti zbog nekog smiješnog mišljenja. Naime, kada nastaje pomrčina mjeseca, misle da ga duhovi grizu i jedu, pa udaraju u sve kućne mjedene predmete, kao da vjeruju da, tjerajući demone bukom, pomažu mjesecu koji je u nevolji. Zato Vergilije (pjeva): 'Kureti koji u mjed udaraju'.⁶⁷¹ Dakle, ti su se narodi izmiješali te su postali jedan rod vrlo slična života i običaja, jednoga jezika. A počеше imati vlastite vođe i premda su bili surovi i divlji ipak bijahu kršćani, ali vrlo sirovi. Bili su dapače okruženi arijanskom kugom. Mnogi su ih nazivali Gotima, a isto tako i Slavenima, prema osobini imena onih koji su bili došli iz Poljske ili Češke.

Oni su, kako je prije rečeno, napadali Latine, koji su obitavali u primorskim krajevima, a najviše Salonu, koja je bila glavni grad čitave provincije. Taj je grad već bio vrlo mnogo izgubio od svoje moći, a bio je i u bogastvu previše oslabio.

K. Šegvić ističe kako Toma “zove Hrvate sad Gotima, sad Slavenima sve do vremena ugarskih kraljeva” i zaključuje: “Toma zove Hrvate Gotima u nacionalnom značenju do XI. vijeka, kasnije oni su samo Croati; a kad prezirno govori, onda upotrebljava riječ Sclavi.”⁶⁷² Doselili su, prema Tomi Arhiđakonu, Goti koje i Sklavima nazivaju.⁶⁷³ Toma piše da

⁶⁷¹ Vergilije misli na svećenike božice zvane Rhea. (Vergil Maron, *Georgika*, IV, 150-153.) Poštovanje te božice zvane Rhea, odnosno Kybele prema Musićevu mišljenju, potječe s Krete i iz Frigije. On navodi da su demoni koji su je pratili bili na Kreti “oružani za rat Kureti”, a u Frigiji “bučno zaneseni Koribanti”. (August Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb, str. 76.) Za detaljnije obrađen pojam Kureta vidi *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*. Sv. 3, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1979., str. 378-379.

⁶⁷² K. Šegvić, *Toma Spićanin*. Matica hrvatska, Zagreb, 1927., str. 140, 159.

⁶⁷³ Toma Arhiđakon, *Kronika*. Čakavski sabor, Split, 1977., str. 33. Gotsko je ime posebno od kraja V. stoljeća, kako je već navedeno, obuhvaćalo najrazličitije narode. (Herwig Wolfram, *Die Goten*, str. 30.) U tome mi smislu Đ. Janković u pismu iz Beograda od 8. veljače 1991. ističe ovo: “Sasvim je moguće da su Slaveni prešli na Balkan kada i Goti, i da se gotsko ime odnosilo na njih.” Da je postojala povezanost balkanskih Sklavina i Gota dokazuje i postojanje balkansko-gotskih elemenata

je sedam ili osam rodova (“tribus”-a) – najvjerojatnije ratničkih družina, - pod vodstvom Totile (doslovno “cum Totila”) doselilo iz “poljskih krajeva, od onih koji se nazivaju Lingoni”. O tim Lingonima u hrvatskoj historiografiji izražena su najrazličitija mišljenja,⁶⁷⁴ ali se smatra da su bili, kako navodi Adam Bremenski, jedan od slavenskih naroda.⁶⁷⁵ Sklavi, koji su nastavali današnju Poljsku nisu svi bili identičnog podrijetla i govora. Još za vladanja kralja Boleslawa I. Hrabrog (966.-1025.) njegovo kraljevstvo je bilo poznato kao zemlja koja se zove “Sclavinia”, a tek pri kraju X. stoljeća počeo se upotrebljavati naziv “Polonia”⁶⁷⁶

Ne može biti slučajno da se iz Tome (kao i iz Dukljanina u latinskom tekstu) može zaključivati da su im imena Goti i Sclavi bila i isti pojam.

---

u starocrkvenoslavenskom jeziku, na koje je prvi upozorio srpski povjesničar Stanoje Stanojević. Starogermanske i to posebno gotske tragove u balkanskim jezicima detaljno je obradio Henrik Barić u tekstu pod naslovom *Starogermanski tragovi u balkanskim jezicima*. Usp. H. Barić, *Lingvističke studije*, str. 73-125.

⁶⁷⁴ F. Rački misli da pojam Lingones znači “populus celticus, ad ostium dexteræ ripæ Padi”. (Rački, *Documenta*, str. 25.) M. Kuzmić to tumači na ovaj način: “Ovako se zapravo zvalo galsko pleme Lingones Caes. BG 1, 26: sačuvano u imenu fr. grada Langres, a Toma ga je uzeo za slično ime Poljaka.” (M. Kuzmić, *Gothomania*, str. 16.) S. Kr. Sakač Tomin izričaj shvaća ovako: “A ti njegovi ‘Lingones’, jesu Lehi, ili Ljahi, po kojima Madžari još danas zovu Poljake ‘Lengyel’. Iz toga primjera vidimo, da su neki susjedi sjeverne Hrvate, a poslije njih Poljake zvali Legjanima ili Lehima.” (S. Kr. Sakač, *Krapina, Kijev, Ararat. Život*, XXI /1940, 3-4, 135.)

⁶⁷⁵ Adam von Bremen, *Hamburgische Kirchengeschichte*. Phaidon, Essen-Stuttgart, 1986., str. 98-99, 179. Priređivač toga njemačkog izdanja o Lingonima precizira i ovo: “Sie wohnten zu Adams Zeiten im Linagga, wo die Stadt Putlitz; früher waren sie weiter verbreitet.” (Nav. dj., str. 98.) Lingoni se u izvorima spominju na prijelazu iz VI. u VII. stoljeće. “Den grössten Teil aber nahmen unzweifelhaft die Stämme der polabischen (d.h. an der Elbe wohnenden) Sprachgruppe ein, zu der alle sogenannten *abodritischen* und *lutizischen* Völkerschaften zwischen Elbe, Ostsee, Oder und den südlich anwohnenden Sorben gehörten... Die in den Quellen auffallend häufig auftretenden *Linonen* oder *Lingonen* (an der Elbe, bei Lenzen?) sind dagegen wohl bereits - ebenso wie die früh genannten *Smeldingen* (alter Name für Polaben?) und *Bethenzer* an der Elbe - zu der abodritischen Gruppe zu zählen (vgl. die Nachricht der fränkischen Reichsannalen zum Jahr 839, die Notiz von 811 dagegen könnte auf wilzische Zugehörigkeit deuten), zu der ausser den eigentlichen *Abodriten* (auch *Ostabodriten* oder *Rereger*, vgl. Handelsplatz *Reric*), die *Wagrier* (Nordabodriten genannt!), die *Polaben* an Elbe und Elde und wahrscheinlich die *Drawenen* im Wendland gehörten.” (Herbert Ludat, *Slaven und Deutsche im Mittelalter*. Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1982., str. 17-19.)

⁶⁷⁶ Witold Hensel, *Polen und der Staat der Piasten*. Zbornik: *Welt der Slawen*, Verlag Beck, München, 1986., str. 234.

Pojedinci (na pr. V. Mošin) smatraju da je Toma znao za Dukljanina, ali za tu tvrdnju ne pružaju nikakvih dokaza. Činjenica je da su sličnosti između Dukljanina i Tome Arhiđakona vrlo velike, a to može značiti i da su se njih obojica koristila istim starim vrelima. U tom slučaju vjerodostojnost njihovih tvrdnji biva samo ojačana. Iz svega izloženog je očito da Toma Arhiđakon i *Libellus Gothorum* hrvatsku povijest na Balkanu počinju s Gotima. “Tomini ‘Gothi et nichilominus Sclavi’ posve odgovaraju Dukljaninovim ‘Gothi qui et Sclavi’”.⁶⁷⁷ Treba istaknuti da u starijoj hrvatskoj literaturi poistovjećivanje Gota i Sklavina nije bilo apsolutno. Sam Toma Arhiđakon spominje u nekoliko navrata “vojvode Gota i Sklava”.⁶⁷⁸ Toma opisuje kako su se nekadanji starosjeditelji stopili s novodošlim Gotima ili Sclavima i kako je tada nastao narod Hrvata.⁶⁷⁹ Toma Arhiđakon i *Libellus Gothorum* razlikuju se samo u opisu nekih detalja što im samo povećava vjerodostojnost. “Ispravnije će jamačno biti mišljenje, da Toma nije izravno crpao iz Dukljanina, već posredovanjem drugoga pisca, ili da su obojica imala svoje znanje iz zajedničkoga starijeg vrela.”⁶⁸⁰

2.

Posebno je važan u Tome navod o simbiozi doseljenika sa starosjediteljima.⁶⁸¹ Kad su se pomiješali doseljeni Goto-Sklavi(ni) sa starosjediteljima nastao je jedan narod s jednim jezikom, što znači da Toma vjerojatno misli kako su došljaci i starosjeditelji govorili dvama različitim jezicima. Toma navodi kako su Goti ili Sklavi u novoj postojbini zatekli starosjeditelje, koji su se nazivali Snaci. Ti Snaci-Snačići kasnije se u hrvatskoj povijesti često spominju, a ponekad ih se krivo čitalo kao Svačiče. M. Barada je u tekstu *Historicitet imena Svačić* (objavljen u *Vjesniku Hrv. arheol. društva* g. 1936.) iznio primjere gdje se sve u rukopisima, poveljama i u historiografiji pojavljuje ime “Svačić” i utvrdio

⁶⁷⁷ Lj. Hauptmann, *Podrijetlo hrvatskoga plemstva*. Rad HAZU, Zagreb, 1942., knj. 273, str. 92.

⁶⁷⁸ Toma Arhiđakon, *Kronika*. Split, 1977., str. 39, 42.

⁶⁷⁹ Činjenica je da Hrvate gotovo sva vrela na Zapadu označavaju kao Sklave. (F. Rački, *Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod*. Rad JAZU, Zagreb, 1881., knj. LVI, str. 64-65, 102-103.)

⁶⁸⁰ Lj. Hauptmann, *Podrijetlo*, str. 91-92.

⁶⁸¹ K. Šegvić, *Die gotische Abstammung der Kroaten*. Nordische Welt (Berlin), br. 9-12/1935, str. 34.

kako ono može jedino glasiti “Snačići, Snašici ili Značići”. V. Novak je poslije Barade izvršio analizu imena te hrvatske obitelji s čijim se članovima susrećemo posebno u spomenicima od XI. do XIV. stoljeća. On je na temelju svih poznatih spomena toga prezimena nepobitno dokazao da su Snati (Snaci) iz Tomina pripovijedanja identični s imenom Snaci i Snasci u *Supetarskom (Sumpetarskom) kartularu*. V. Novak je utvrdio da Tomin tekst o doseljenju iz poljskih krajeva glasi ovako: “*Venerant de partibus Polonie, qui Lingones appellantur cum Totila septem uel octo tribus nobilium. Hi uidentes terram Chroatie aptam sibi fore ad habitandum, quia rari in ea coloni Snati (=Snaci) manebant, petierunt et optinuerunt eam a duce suo.*”⁶⁸² Iz toga Tomina navoda jasno proizlazi da su Sclavi ili Goti doselili u zemlju Hrvatsku u kojoj su preostali (živjeti) rijetki stanovnici (*coloni*), koji su se nazivali *Snati (Snaci)*. Doseljenici su te starosjeditelje počeli podvrgavati pod svoju vlast. V. Novak cijeli citirani Tomin pasus točno interpretira ovako: “Dakle, ma ko bio korektor ovoga mesta, on je hteo da doda ime ovih kolona koje su doseljenici našli u Hrvatskoj, a ta je iz celoga konteksta nesumnjivo dalmatinska Zagora, pošto se kaže da je ‘regio montuosa’ i da sa severne strane ‘adheret Dalmatie’. Znači, ovi koloni zvali su se *Snaci*. Ti su bili nesumnjivo starosedeoci - *rari coloni* - kao preostaci mnogobrojnog starosedelačkog seljačkog masiva - stočara (ili ratara?) - u brdovitim krajevima donije Tomine Hrvatske... Nesumnjivo među te krajeve spadaju prostori od Gvozda na jug prema dalmatinskom moru u smeru Livna i Neretve. Tu treba tražiti te retke naseljenike, preostale *Snace*, koji su dočekali ‘septem uel octo tribus nobilium’.”⁶⁸³ V. Novak ističe da je proces asimilacije doseljenika i starosjeditelja, o kojemu piše Toma, mogao započeti već u prvoj polovici VI. stoljeća. On dodaje kako je prirodno postaviti pitanje tko su bili ti “rari coloni Snati (=Snaci)” koji su igrali veliku ulogu u vrijeme hrvatske narodne dinastije. “ ‘Septem uel octo tribus’ Tome arciđakona od VI/VII stoleća do kraja XI umnožilo se na dvanaest rodova - plemenitih i viših nad čitavim ostalim narodom. Među njima bilo je jedno i *Snaci*... koji su se nametnuli za vodeće u narodu s kojim su se postepeno srodili. Tako se u hrvatsku krv slilo i krvi starih *Snaca* koji su, očevidno superiorniji, kulturnim i socijalnim položajem kao veštiji i sposobniji, zacelo u svakom ogledu makar i primitivnog života, uspeli da se

---

⁶⁸² V. Novak, *De iis qui Snaci nominantur*, str. 119.

⁶⁸³ V. Novak, *De iis qui Snaci nominantur*, str. 119-121.

akomodiraju novim prilikama... Njihove vrline nesumnjivo su im postepeno odredile i docniji položaj. Ime, i unutrašnje vitalne, psihične i fizične vrednosti starinaca (*Snaca*) slile su se u tajnu biološkog razvoja i skupile raznorodne elemente u nove jedinke i celine.”⁶⁸⁴ V. Novak je povjerio jezikoslovcu Milanu Budimiru rezultate svojih istraživanja o nazivu Snaci, a Budimir je zaključio da su to “predromanski starinci na Dinarskim planinama dakle onomasiološki isto što i ilirski Dindari - Dinarci ‘vrhovci’.”⁶⁸⁵ Budimirovo pretpostavljanje o imenu Snaci nije jednostavno prihvaćeno. G. Čremošnik je prvi reagirao zaključujući: “Po mome mišljenju, Snaci su isto tako čisti Sloveni - Hrvati, kao i druga hrvatska plemena, čije hrvatstvo ne dolazi u sumnju, a među Snacima je bilo isto tako ostataka ilirskih starinaca, kao i među ostalim hrvatskim i srpskim plemenima... Čini se neprirodnim da bi idg. jezici imali dva različita, a jednako glaseća korena za dva, po značenju blisko srodna pojma, naime koren ‘san-’ (od toga sannion, sannas i Snaci; v. JIČ, II, 132-133), koji se može preglasavati u ‘sen-’ (od toga Senia iz Senesia i Senne; v. l. c. 133-134) sa značenjem ‘vis’, ‘vrh’, a na drugoj strani koren ‘sen-’ (od toga lat. senex i t. d.), koji se može preglasavati u ‘san-’ (od toga skr. sanah, av. hana itd.), a sa srodnim značenjem ‘star’. Mnogo prirodnije izgleda da se u svima ovim slučajevima radi o jednom te istom korenu ‘san’, odn. ‘sen’, koji je u staroslovenskom zacelo glasio ‘s n’... U slovenskim jezicima, sem cksl. san=potestas, auctoritas, ovaj je koren sačuvan samo u bezbrojnim geografskim i ličnim imenima... Kod Južnih Slovena taj je koren najčistije sačuvan u imenu hercegovačkog župana Sanka, čije ime latinski izvori obično pišu Sensus, Senco, a i Sencus... Prema tome bi otpala svaka potreba da Snačiće uzimamo kao ostatke preslovenskog i preromanskog stanovništva. Čim je koren njihovog imena tako običajan u svima slovenskim jezicima, onda su oni isto tako čistokrvni Sloveni - Hrvati, kao što su sva ostala hrvatska plemena. Tumačenje Tominog pasusa ‘*in qua pauci coloni Snaci manebant*’ stavljalo bi onda istoričara

⁶⁸⁴ V. Novak, *De iis qui Snaci nominantur*, str. 126 - 127.

⁶⁸⁵ ”Ovde možemo odmah bez kolebanja izjaviti da *snacus* ne može biti ni grčka ni latinska reč, jer u tim jezicima nema nijedne jedine reči koja bi počinjala takvom grupom... Etnički oni su produkt simbioze predilirskih, ilirskih i keltskih starinaca, koji su upravo prema svedočanstvu ilirskog naziva *snacus* izmakli potpunoj romanizaciji i sačuvali izvesne ostatke predromanskih rečnika.” (M. Budimir, *Nota linguistica*. JIČ, II/1936, 1-4, str. 127 – 134.)

pred drugi zadatak.”⁶⁸⁶ M. Budimir je ipak točno zaključio da u Hrvatima ima najviše gena balkanskih starosjeditelja.

Na temelju izloženoga kratki smisao Tomina pisanja o podrijetlu i doseljenju bio bi ovaj:

U zemlju nekada nazivanu *Kuretija* došlo je s europskog sjevera u doba Totile, dakle sredinom VI. stoljeća, sedam ili osam (ratničkih) skupina “Goto-Sklavi(na)”, arijanske vjere i posebnog jezika, pod gotskim vladarom. Ti su se doseljenici nastanili na sjeveru od “Dalmacije”, u kontinentalnom dijelu, koji je po njihovu doseljenju nazvan Hrvatska. Oni su se s vremenom stopili sa starosjediteljima (*Snacima*) u jedan narod, s jednim jezikom i jednom vjerom, primitivnim arijanstvom.

---

⁶⁸⁶ G. Čremošnik, *O imenu “Snaci”*. JIČ, V/1939, 1-2, str. 182-184. M. Budimir je poslije navedenog Čremošnikova reagiranja ostao pri svojem stajalištu s napomenom: ”Ako bi se ipak i protiv Tominog svedočanstva o preslovenskim *snaci* ‘coloni regionis montuosae’ tražila kakva makar malo ubedljiva etimologija, pomoću slovenskog materiala onda bi bila najprostija pretpostavka da se na osnovu inače utvrđenih alternacija krajnjeg korenskog konsonanta konstruiše dubleta *snaku* ‘čist, krepak’ u vezi sa poznatom slov. imenicom *snaga* ‘čistoća, krepkost’. Ali g. G. Čremošnik je dobro poznat kao savestan i oprezan naučnik, te će se teško odlučiti da pođe u bespuće konstrukcija i pretpostavaka. Njemu bez sumnje duguju hvalu i historici i lingvisti što je sa još jedne nove strane pokušao da osvetli pouzdanim svetlošću ovo pitanje naših ‘snaka’ toliko važnih za najstariju historiju jadranskih Hrvata. Njegova oštroumna izlaganja potakla su me da ponovo razmotrim celu stvar i da dopunim moja ranija tvrđenja. Ovo tim pre što je i sa strane drugih uglednih historika izražena sumnja bilo u ispravnost bilo u ubedljivost mojih zaključaka. Hrvatskim Slovenima dosipaju gotske, franačke, avarske, kavkavske i ne znam još koje krvi. Samo ih čuvaju od pogane krvi starobalkanskih Ilira, mada im je ova, čini mi se, ne samo najbolje prijala, nego im je bila i najpristupačnija i najnepresušnija.” (M. Budimir, *Snaci “coloni regionis montuosae”*. JIČ, V/1939, br. 1-2, str. 185-191.)

DODATAK O ARIJANIZMU

Nauk arijanizma nije se naizgled razlikovao od nicejskog vjerovanja, a stvarne razlike, konkretno u shvaćanju Trojstva bile su neusporodivo manje nego misle neupućeni.⁶⁸⁷ U arijanskom vizigotskom području tijekom druge polovine VI. stoljeća nije se osjećala preokupacija problematikom Presvetog Trojstva. Krist se shvaćao kao jednakobitan (*aequalis*) s ocem. Arijanizam je stvarno sebe doživljavao kao oživotvorenje praksišćanstva. Stvarna podjela između nicejskog kršćanstva i arijanizma nije bila bitna u shvaćanju teoloških finesa širokih slojeva puka. Upadljiva razlika uz bogoslužje na narodnom jeziku postojala je i u činjenici da je arijanizam dopuštao kraljevima arijanskih naroda da budu poglavari njihovih nacionalnih crkava.⁶⁸⁸ Carevi arijanci stavljali su na revers svoga novca znak kristograma.⁶⁸⁹ Arijanizam može zahvaliti svoje dugo održanje, posebno bogoslužju na narodnom jeziku, kao i činjenici postojanja Wulfilina prijevoda *Svetog pisma*. Sve ovo se očitovalo kod arijanskog dijela Langobarda još na pragu VIII. stoljeća.⁶⁹⁰ Arijanska je crkva bila u prvom redu crkvena zajednica jednoga mobilnog naroda i zato nije bila strogo teritorijalno organizirana kao Katolička crkva.⁶⁹¹ Narod se nije posebno okupirao teološkim suptilnostima. “Kad su i ostali Istočni Germani, nastanjeni na obema stranama Dunava, primali hrišćanstvo, nastajale su i među njima brojne sekte, jeresi, crkvene opštine različitih dogmatskih opredeljenja i učenja, koja su se u ovo vreme javljala kao posledica velikih razlika u tumačenjima dogma nove religi-

---

⁶⁸⁷ Gert Haendler, *Geschichte des Frühmittelalters und der Germanenmission*. - Günther Stökl, *Geschichte der Slavenmission*. U: *Die Kirche in ihrer Geschichte*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1976., str. 5 - 6.

⁶⁸⁸ Michel Rouche zaključuje da je ta činjenica bila najveća zapreka suživljenju pobijeđenih i pobjednika, i glavni uzrok nestanka Vandala i Ostrogota. (Vizigoti su se obratili na katolicizam 589., a Langobardi 680. godine.) Usp. M. Rouche, *Storia dell'alto medioevo*. Jaca Book, Milano, 1993., str. 12.

⁶⁸⁹ Branka Migotti, *Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Katalog izložbe: *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*. Arheološki muzej, Zagreb, 1994., str. 67.

⁶⁹⁰ Piergiuseppe Scardigli, *Die drei Seelen der Langobarden. Eine Skizze*. Heinrich Beck-Detlev Ellmers - Kurt Schier (Hrsg.), *Germanische Religionsgeschichte Quellen und Quellenprobleme*. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1992., str. 427.

⁶⁹¹ Usp. Knut Schäferdiek, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten und Suewen bis zur Errichtung der westgotischen katholischen Staatskirche*. Walter de Gruyter, Berlin, 1967., str. 184-188, 210-223.

je. Prokopije (*Bell. Got.* IV, 4) lepo kaže da vernici, naročito Germani, ni sami nisu znali kojem hrišćanskom učenju pripadaju, jer nisu bili u stanju da shvate suptilne razlike novih hrišćanskih učenja.”⁶⁹² Arijanska crkva imala je strogo hijerarhijsku strukturu s đakonima, prezbiterima, biskupima i metropolitama. Posjedi te crkve u nekretninama omogućavali su također njezin moćni utjecaj na vladarskim dvorovima i on nije bio slabiji od onoga na teritoriju Katoličke crkve.⁶⁹³ U gradovima koje su nastavali istodobno arijanci i katolici, djelovala su dva biskupa, katolički i arijanski. Dakako da su za potrebe arijanaca bile građene nove crkve ako nije postojala mogućnost preuzimanja nekih ranije sagrađenih.⁶⁹⁴ U Gota se, osim rijetkih iznimaka, na dvoru i u natpisima kao službeni jezik koristio latinski.⁶⁹⁵ Bogoslužje se u arijanskoj crkvi držalo samo na narodnom jeziku, a arijanski kler nije živio u celibatu i nosio je pučku odjeću.⁶⁹⁶ U arijanskih je Gota uglavnom prevladavala vjerska tolerancija.⁶⁹⁷ Pape su arijance tretirali kao heretike gore od pogana, nazivajući ih okuženim ljudima i svinjama s kojima se ni za stolom ne može sjediti.⁶⁹⁸

---

⁶⁹² Ivan Pudić, *Seobe i iščezavanje istočnih Germana*. Anali Filološkog fakulteta u Beogradu. Knjiga VII za 1967. Beograd, 1967., str. 120.

⁶⁹³ R. Lust, *Die Goten unter dem Kreuz*. Adolf Klein Verlag, Leipzig, 1935., str. 45.

⁶⁹⁴ Franz Glaser, *Frühes Christentum im Alpenraum*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1997., str. 59.

⁶⁹⁵ Ferdinand Wrede, *Über die Sprache*, str. 14–15.

⁶⁹⁶ Helmut Schröcke, *Germanen. Slawen*. Verlag für ganzheitliche Forschung, Viöl, 1999., str. 279.

⁶⁹⁷ F. Wrede, str. 12. Usp. i Heinz-Eberhard Giesecke, *Die Ostgermanen und der Arianismus*, Verlag B. G. Teubner, Leipzig – Berlin, 1939., str. 23-221.

⁶⁹⁸ H. Schröcke, *Germanen. Slawen*, str. 269.

III.

AVARI, PROTOBUGARSKO OSOBNO IME I HRVATSKI ETNONIM

1.

Avari se spominju prvi put g. 450. godine, a oko 558. godine nalazi-mo ih između Dona i Dnjepra. Oni su, kako se tvrdi u literaturi, “tursko-tatarski narod mongolske rase kojoj su pripadali još i Huni i Protobugari (Kutriguri)”.⁶⁹⁹ Međutim, u nazivu Avari sadržan je polietnički smisao.⁷⁰⁰ Avare se u vrelima izjednačava sa Slavenima, Hunima i Mađarima. Sma-tra se, na temelju tumačenja jednog Simokatina navoda, da su Avari bili etnos, koji je došao iz Azije u Europu tijekom druge polovine VI. stolje-ća. Gantscho Tzenoff obrazlaže da Priskus koji je živio u V. stoljeću lo-kalizira Avare već u to doba na Dunavu.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁹ Leposava Trbuhović, *Prilog proučavanju stranih etničkih elemenata u avarskim nekropolama*. Starinar, Arheološki institut, sv. XXX. za 1979., Beograd, 1980., str. 127.

⁷⁰⁰ W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567- 822 n. Chr.* Verlag Beck, München, 1988., str. 216-218, 221.

⁷⁰¹ “Wenn schon Priskus um 461-463. schreibt, daß die Abaren alte Donauanwohner sind, kann man nicht annehmen, daß sie erst zur Zeit des Maurikius aus Asien nach Europa gekommen wären. Studiert man jedoch Simokatta genauer, so stellt man fest, daß auch er die alten pannonischen Donauanwohner als Abaren schildert. Nach ihm sind die Abaren, Hunnen, die am Ister wohnten (I, 3, 2). Weiter schreibt er, daß die Abaren Hunnen seien, aber von denjenigen, die es besser wissen, Turken genant werden (I, 8, 5). Sodann bezeichnet Simokatta die Turken als die wahren und die Hunnen als die falschen Abaren. Die Hunnen, die von jeher an der Donau wohnten, bezeichnet Simokatta also als falsche Abaren; die richtigen Abaren seien die Turken, die zur Zeit des Kaisers Maurikius aus Asien nach Europa gekommen wären (VII, 7-12). Der Name Turken und der Titel Chagen, mit dem Simokatta den Führer der Abaren betitelte, veranlaßte die moderne Forschung zu glauben, daß die Abaren in der Tat aus Asien eingewanderte Türken seien. Diese Abaren sind zuerst von Priskus erwähnt worden.“ (G. Tzenoff, *Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven. Eine historisch-philologische untersuchung über die Geschichte*

Azijatska plemena Uar i Huni prihvatila su avarsko ime kad su došli pod avarsku vlast. Teofilakt Simokata tumači podrijetlo Avara tako da su plemena *uar* i *chuni* sami preuzeli ime moćnih azijskih Avara i tim imenom podvrgnutim narodima zadavali strah. Naziva ih “pseudoavari-*ma*”. On piše da su u doba imperatora Justinijana plemena Uari i Huni bježali i naselili se u Europi.⁷⁰² Avari su bili toliko malobrojni da su u vlastitoj vojsci bili manjina, a samo avarsko ime imalo je više sadržaja.⁷⁰³ L. Trbuhović je na temelju vrela, literature i antropoloških podataka zaključila da su Avari na Balkanu i u Panoniji bili izmiješani s različitim etnosima. “Veliki deo ovog stanovništva su svakako sačinjavali narodi autohtonog porekla. Jedan deo ovoga etnosa je stupao u brak sa Avarima i Avarkama i tom prilikom bio priman u zajednicu odričući se delimično ili potpuno svega što su bili odlike njihove nacionalnosti. Avari su svakako tolerisali kod zatečenih naroda zadržavanje hrišćanstva.”⁷⁰⁴

Ne postoji ni jedan nalaz u Hrvata za koji se može sa sigurnošću potvrditi da je avarsko kulturno dobro što se može zaključiti i iz analize detalja na jelenjim paroščima, koji su pronađeni u grobljima: Ždrijac kod Nina i Ivoševcima kod Knina. Na tim paroščima prikazane su po dvije sučeljene životinje između kojih se na svakom parošku drukčiji ornament, koji se interpretira kao drvo života. Taj se nalaz tumači kao prikaz konja s rogovima bika i povezuje ga se sa šamanističkim kultom u Avara. “Konj je i sam, kao i jelen jednako sunčeva, kao i mjesečeva životinja. Noćni crni konj, ili konj s mjesečevim biljegom na čelu, pripada juhtonskoj simbolici. Konj s bikovljim rogovima tu simboliku još više naglašuje, no isto tako može ujediniti oprečne simbolike. Rogat konj je povezan simbolički sa zmijom. U Mezopotamiji je rogata zmija simbol boga vegetacije. Bičji su rogovi i bik, kao što smo vidjeli simbol mediteranskog boga vegetacije – Dioniza. Simbolički odnos sa zmijom, neka vrsta poistovjećenja, može se naslutiti i iz analize jedne skupine likovnih prikaza na spomenicima ranoga srednjeg vijeka... Mi i na našim spomenicima možda nalazimo prikaz konja s bičjim rogovima. Na taj su način barem protumačeni prizori koji se nalaze na jelenjim paroščima iz staro-

---

der alten Thrakoillyrier, Skythen, Goten, Hunnen, Kelten. Walter de Gruyter, Berlin - Leipzig, 1930., str. 143-147.)

⁷⁰² Istvan Erdelyi, *Slawen, Awaren, Ungarn.* U: *Welt der Slawen.* Urania Verlag, Leipzig-Jena-Berlin, 1986., str. 144.

⁷⁰³ W. Pohl, *Die Awaren,* str. 216.

⁷⁰⁴ L. Trbuhović, *Prilog proučavanju,* str. 128.

hrvatskih groblja Ždrijca kod Nina... i Ivoševaca kod Knina... Na ove je jelenje paroške u nas skrenuo pozornost J. Belošević... On se u svom radu oslonio na interpretaciju analognog nalaza iz Sopronköhida... koju je dao mađarski arheolog G. Török... Na šopronjkohidskom i ivoševačkom... parošku nedvojbeno su bikovi (ili volovi), što je jasno vidljivo i iz oblika tijela. Török je međutim protumačio taj prizor kao konja zamaskiranog u bika, argumentirajući to s ostacima volujskih rogova nađenim u grobovima, odsječeni tako da izgleda da su bili skinuti zajedno s kožom. Sopronköhida je groblje koje pripada tzv. avaro-slavenskim grobljima pripisao vremenu nakon franačkog rušenja Avarskog kaganata (poč. IX. st.). Mađarski kolege žele iste nalaze pripisati Avarima, a Avarima pripisuju šamanistički kult, pa kako u nekih naroda koji prakticiraju šamanizam u pogrebnom kultu sudjeluje konj, to je ideja o maskiranju konja u volove dosta zgodno rješenje. Međutim životinje na šopronjkohidskom i ivoševačkom parošku prema svim karakteristikama i izgledaju kao volovi – za razliku od prije spomenutih skandinavskih rogatih konja – gdje je jasno da se radi o konju. Ali životinje na parošku iz Ždrijca zaista bi mogle biti rogati konji... Između njih se nalazi kopljolik predmet, štap koji izrasta (?) iz malteškog križa, na kojemu se nalazi prečka, a na njoj trokut s vrhom nagore, katete trokuta paralelno prati malo udaljena od njih (uresna) vrpca. Zanimljivo je da je prikazu na parošku iz Ždrijca vrlo sličan jedan prikaz na valjkastom pečatu iz Irana, iz prve pol. I. tis. pr. K. Tamo dva rogata zmaja stoje sučelice predmetu nalik našem... Na drugim istodobnim pečatima iz Mezopotamije vidimo da isti predmet stoji na leđima isto rogata zmaja, koji leži u poziciji sfinge isprijed prijestolja boginje Ištar... I prikaz na parošku iz Ivoševaca ima fascinantne analogije s prikazima na pečatima iz Kasitskog razdoblja... na kojima su prikazane rogate životinje uz drvo života i uvijek je prisutan križ... Sami sučeljeni konji javljaju se i bez posredništva Avara, drugdje u Europi. Tako u Zapadnih Gota u Španjolskoj nalazimo slične urese na dijelovima pojasne garniture. Na jednoj takvoj pločici nalaze se dva sučeljena konja ispod scene poklonstva triju Maga (Olius (Lérida) sredi na VII. st. Zanimljivija nam je jedna druga pločica na kojoj su prikazana dva konja između kojih je predmet gotovo identičan našem prikazu na parošku iz Ždrijca. (Sant Cugat del Vallés) (Barcellona), poč. VII. st. predmet je interpretiran kao 'fontana ili shematizacija vegetacije'... Ovdje taj kopljoliki predmet ne izlazi iz malteškog križa nego iz četvero-

kutne osnove... Zapaženo je da se i ovdje javlja vrpca paralelna s katetama trokuta na vrhu... Ako neka verzija toga mita nije stigla na područje jugoistočne Europe, već u vrijeme Seleukida (koji su Makedonci) mogla je doći, i došla je kasnije, zajedno sa Sarmatima koji su skandinavskim Gotima prenijeli likovne i mitološke predloške – prema kojima su izrađivali rogate konje s magičnom kulom u ustima. Vidjeli smo da je i ovdje zamjenjiv obrazac – u Gala – zmija/zmaj ima kuglu (možda prema feničkom uzoru?), dok u Gota – Germana rogati konj... Jasno je da, ako smo na dobrom tragu, ako su Hrvati preuzeli likovni prikaz, iz bilo kojeg religijsko-mitološkog sustava, morali su imati i sami mitološku shemu koja je dopustila to preuzimanje. Oskudne tragove (a bili bi zacijelo manje oskudni da se više istraživalo), nalazimo u vjerovanjima i folkloru našeg naroda. Volovsku kožu u Lici i Kijevu drže kao apotropejsko sredstvo protiv vukodlaka.”⁷⁰⁵

Nalazi, koji se na hrvatskom prostoru pripisuju Avarima, i kada bi stvarno bili avarski, mogli su pripadati i Hrvatima, koji su bili u dodiru s Avarima. U *DAI* piše da su Avari početkom VII. st. zavladao Dalmacijom, ali se ti Avari koji su osvojili Dalmaciju izjednačuju sa Slavenima. U gl. XXX. *DAI* posebno se navodi: “*A ima još jednako u Hrvatskoj potomaka Avara i pozna im se, da su Avari*”. N. Tomašić ovako prevodi uz napomenu “da car ovdje hoće reći, da se još danas '*poznaje na njima avarski tip*'.” On dalje dodaje, da po njegovu mišljenju Konstantin Grot to neispravno prevodi u smislu da se oni “*priznaju za Avere*”, a Laskin još neispravnije: “*i priznajutsja Avarami*”.⁷⁰⁶ B. Ferjančić tu rečenicu iz gl. XXXI. prevodi ovako: “*A u Hrvatskoj još uvek ima avarskih potomaka i po njima se vidi da su Avari.*”⁷⁰⁷ Bitno je, kako se iz ovoga vrela može zaključiti, da je na teritoriju banske Hrvatske i u prvim desetljećima X. stoljeća obitavao manji broj pučanstva koji se razlikovao od ostalih ili izgledom ili samonazivanjem.

T. Živković na temelju arheoloških podataka zaključuje da se Avari nisu naseljavali južno od Save i Dunava i ta se vijest ne može odnosi-

⁷⁰⁵ Aleksandar Benažić, *Simbolika polumjeseca sa zvijezdom*. Numizmatičke vijesti, god. 40, Zagreb 1998., str. 35-36, 40-41, 43. V. Sokol dobro napominje da je opisana simbolika, u kojoj mađarski autori vide šamanske elemente, poznata od prapovijesti. (V. Sokol, *Arheološka baština i zlatarstvo*. U: *Hrvatska i Europa*. HAZU – AGM, Zagreb, 1997., sv. I., str. 119.)

⁷⁰⁶ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 76.

⁷⁰⁷ Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 31.

ti na tzv. Dalmatinsku Hrvatsku, nego je car vjerojatno mislio na Hrvate iz Panonije, gdje su se Avari održali i tijekom IX. stoljeća.⁷⁰⁸ Ima nalaza na hrvatskom području koji pripadaju zanatskoj proizvodnji iz vremena drugog avarskog kaganata, ali se iz toga ne mogu izvoditi zaključci o hrvatsko-avarskoj srodnosti. Ipak, neki pisci dovode Hrvate u neposrednu vezu s avarskim etničkim elementom. Otto Kronsteiner je prvi 1978. godine objavio mišljenje da su prvobitni Hrvati bili konjaničko-nomadski vodeći sloj avarskog kaganata.⁷⁰⁹ Andreas Tietze kategorično je odbacio Kronsteinerovu pretpostavku o hrvatskom imenu.⁷¹⁰ Iz Kronsteinerova odgovora očito je da ni on sam nije uvjeren u ono što tvrdi.⁷¹¹ Neki pis-

---

⁷⁰⁸ T. Živković, *Južni Sloveni*, str. 279-280.

⁷⁰⁹ O. Kronsteiner, *Gab es unter den Alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe?* P. otisak iz *Wiener Slavistischen Jahrbuch*, XXIV/1978., str. 137-157.

⁷¹⁰ "...Trotzdem muß ich O. Kronsteiners Herleitung des Volksnamens *Hrvat* aus einem vermeintlichen türkischen *char-vat*, freier Kämpfer' vom turkologischen Gesichtspunkt her – in Fußnote 25 appelliert er ja an die Turkologen – kategorisch ablehnen. Bei der Heranziehung türksprachlichen Wortmaterials muß darauf geachtet werden, späte Lehnwörter aus der islamischen Periode auszuklammern. Daher kommen tatar. *chör* (nicht *chôr*), 'frei' (von arab. *hurr*) und *vatan* 'Heimat' (von arab. *watan*) als Etyma für den Volksnamen (S. 146) ebensowenig in Frage wie tatar. *gaziz* 'Liebling' (von arab. 'azîz) für das awarische Adelsprädikat *kasaz*, *kosez* (S. 145). Der tatarische Verbalstamm *vat-*, der mit *vatan* 'Heimat' absolut nichts zu tun hat, bedeutet übrigens nicht 'schlagen, kämpfen', sondern, zerschlagen, zerkleinern', und es ist fraglich, ob die Ableitung einer Bezeichnung für 'Kämpfer' daraus semantisch zulässig ist. Auch die auf S. 146 vorgeschlagene Ableitung von *župan* aus *ban* und einem mit tatarischen Wortbildungselementen verglichenen Präfix, sehr, ober-' ist aus turkologischer Sicht unhaltbar und unbedingt abzulehnen... Grundsätzlich ist zu der gesamten Beweisführung noch zu bemerken, daß die Annahme, daß das Awarische eine Türkische Sprache war, nur eine Hypothese ist." (A. Tietze, *Kroaten ein türkisches Ethnonum? Zu Otto Kronsteiner, Gab es unter den Alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe?* Wiener slavistisches Jahrbuch. Wien-Köln-Graz, 1979., br. 25, str. 140.)

⁷¹¹ "Ein Wort, das durch Türkischen dem Slawischen vermittelt wurde, kann etymologisch durchaus arabisch, mongolisch, kaukasisch oder chinesisch sein... Wahrscheinlich war das Awarische eine ursprünglich mongolische Sprache mit späteren türksprachigen Elementen, also eine heterogene Sprache. Man vgl. den keltischen, germanischen und romanischen Anteil im Englischen. Der Mangel an benützbaren etymologischen Wörterbüchern für Türkischen, der Mangel an Studien über die ältere Personennamengebung der Türkischen, sowie der Mangel an soliden Arbeiten über türksprachige Toponyme, läßt dem Slawisten noch vieles zu wünschen übrig... In der Frage *župan* ist sicher auch der von K. Menges (Ural-altaische Jahrbücher 31/1959, S. 178) erwogene Zusammenhang mit türk. *čupan* zu bedenken,

ci u hrvatskom imenu VII. st. ne vide nikakav etnonim, nego jednu socijalnu oznaku.⁷¹² W. Pohl tvrdi da se teško može zamisliti postojanje posebnih etnosa na sjeverozapadnom Balkanu prije IX. stoljeća.⁷¹³ Omeljan Pritsak ističe začetke hrvatske etnogeneze u avarskom kaganatu, ali tako da u Hrvatima gleda ponajprije “merkantilno-političku” skupinu.⁷¹⁴

Ni jedno od obrazloženja, koje povezuje Hrvate s Avarima, nije utemeljeno. Hrvati spadaju među narode koji Avare nazivaju Obrima. Neki su iz toga naziva pokušali dokazati suživljenje Avara s Hrvatima, odnosno pretpostavljeno vrhovništvo Avara nad Hrvatima većim brojem toponima Obrov i na teritoriju hrvatske države.⁷¹⁵ M. Budimir misli da ime Obri i Avari ne mora biti istog podrijetla.⁷¹⁶ Međutim, utvrdilo se da riječ

---

wenn auch der 777 bei Kremsmünster erwähnte *jopan* lautlich Schwierigkeiten macht. Da ich die Diskussion in der Kroaten-Frage selbst auf Grund zahlreicher wertvollster Hinweise noch lange nicht für beendet halte – und Argumenten durchaus zugänglich bin, nehme ich jede Anregung und weiterführende Kritik dankbar zur Kenntnis. Bei einer so schwierigen Quellenlage ist 'Kategorisches' allein allerdings wenig angemessen.“ (O. Kronsteiner. Wiener slavistisches Jahrbuch. Wien-Köln-Graz, 1979., br. 25, str. 140-142.)

⁷¹² W. Pohl, *Die Awaren*, str. 16. Pohlovu pretpostavku prihvaća kao činjenicu Patrick J. Geary, koji u svojoj *Izabranoj bibliografiji* ne navodi ni jedan drugi rad posvećen problematici stare hrvatske povijesti. Usp. P. J. Geary, *Europäische Völker im frühen Mittelalter. Zur Legende vom Werden der Nationen*. Fischer Verlag, 2002., str.166-167.

⁷¹³ W. Pohl, *Die Awaren*, str. 266, 268.

⁷¹⁴ Omeljan Pritsak, *Kroatien und Kroaten während des neunten Jahrhunderts: Das Entstehen einer christlichen Nation*. U: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života*, str. 23-37. Ludwig Steindorff povezuje hrvatsku etnogenezu s Avarima ovako: “Das Ethnonym der Kroaten ist möglicherweise ursprünglich ein Ehrentitel mit funktionaler und sozialer bedeutung innerhalb des Awarenreiches gewesen; der Name diente zur Bezeichnung von aufgaben für bestimmte Gruppen in Grenzgebieten des Awarenreiches. Der Name der Kroaten ist nämlich nicht nur an der Adriaküste belegt, sondern auch am Ostrand der Alpen in Kärnten, in Nordböhmen, Sachsen und Südpolen, also in einem weiten Kreis um die Kerngebiete des Awarenreiches.“ (L. Steindorff, *Kroatien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg - Südosteuropa Gesellschaft, München, 2001., str. 24-25.) Prema navedenoj “logici“ može se zaključivati i da su Hrvati gotskog podrijetla jer se njihov etnonim nalazi posebno na teritorijama, kojima su nekad vladali Goti.

⁷¹⁵ Na primjer: L. Margetić, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, str. 65-66, 83. U vezi s tim Margetićevim tekstom usp. M. Suić, *Ocjena radnje L. Margetića*, str. 89-100.

⁷¹⁶ T. P. Vukanović, *Etnogeneza*, str. 90-91.

Obrov dolazi od slavenske riječi “ob-rovati”.⁷¹⁷ M. Suić zaključuje da je i hrvatski oblik Obrovac nastao proširenjem osnove “rov” s prijedlogom “ob-” i sufiksom “-ac”. “To je čisto hrvatski naziv, a susrećemo ga npr. s unutrašnje strane Dioklecijanove palače u Splitu, što je zanimljiv primjer pohrvaćenja latinske nomenklature. Pored imenice 'obrov' imamo i drugu, istoznačnu 'ob-kop'. To su varijante za naziv fortifikacija tipa rova i nasipa, u latinskoj terminologiji fossa i vallum, to jest 'jarak' i 'nasip'. Od vallum nastao je naziv za Bol (o. Brač). Dakle, sam hrvatski naziv Obrovac izravno govori da se radi o varijanti fortifikacije.”⁷¹⁸

Pretpostavljenu avarsko-hrvatsku bliskost obrazlažu i postojanjem banske vlasti u Hrvata. Oni misle da hrvatski naziv ban potječe od avarskoga osobnog imena vladara Bajana, pa se pozivaju na poglavlje XXX. djela *DAI* u kojemu se navodi kako među Hrvatima u Lici, Krbavi i Gackoj vlada “boanos” (boan), koji se u glavi XXXI. *DAI* spominje kao “bo-

⁷¹⁷ Usp. Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. JAZU, Zagreb, 1908-1922, Pretisak: Informator, Zagreb.

“Historičar Šišić, u potrazi za tragovima nečujno iščezlih Obara (Avara), dovodio je razna naša mesna imena koja počinju glasovima ‘obr’ u vezu s Avarima. Između ostaloga, mislio je da je postalo od imena Obara i ime varošice Obrovac na reci Zrmanji. Ali tu hipotezu čini neverovatnom akcentat reči, koja se u imenu ovog dalmatinskog mesta izgovara Obróvac, s uzlaznim dugim akcentom na drugom slogu. Mesno ime od osnove ‘obr’ s dodatnim nastavkom ‘ovac’, moglo je da bude naglašeno kao jedna od ove četiri reči kojima je postanje slično i nastavak jednak: ‘Cäre-ovac, Petrovac, Kârlovac, Bánovac’ prema tome kako se izgovarala reč ‘Obar’ (što nam nije poznato). To jest, moglo je da dobije ma koji od naša četiri akcenta, ali udar glasa mogao je da bude samo na prvom slogu, kao što je kod svih slično načinjenih reči. Naprotiv, ovaj naš Obróvac naglašen je kao reč ‘udóvac’, i kao što ova reč dolazi od ‘udov’, valja da i ‘Obrovac’ proishodi od reči ‘Obrov’. ‘Obrov’ je dobra reč našega jezika, koja znači opkop oko nekoga grada...Još jednu potvrdu za tesnu vezu između reči ‘obrov’ i ‘obrovac’ imamo u dva topografska imena u neposrednoj blizini Bijelog Polja, gde se, u položaju koji je nekad bio opkopan, jedno selo zove Obrov, a brdo tik do njega Obrova.” (Josip Smoldaka, *Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije*, Split, 1946., str. 44-45.) Taj je rad J. Smoldake tiskan kao poseban prilog u *Vjesniku za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku*, a recenzirao ga je Mihovil Abramić.

⁷¹⁸ M. Suić, *Zadarski i ninski mirmidonci*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 38., Zadar 1996., str. 30. “Ime Obor u nazivu Obrovca na donjoj Zrmanji ne potiče od Obra-Avara. Nosi ga i poljska rijeka Obra. Tipično je za zagrebački kraj, gdje u nazivima nalazimo Obore i Opore. Opor zvao se pristav kod nagode Brukonje sa samostanom sv. Kuzme i Damjana za vinograde kod Tinja.” (Juraj Čuk, *Banovi Beloš i Borić s plemićina od Komarnice i Baboče*. Opatija, 1959., str. 13.)

eanos” (boean).⁷¹⁹ Međutim, u Hrvata postoji samo naziv ban koji se u hrvatskim izvorima oduvijek tako pisao i izgovarao.⁷²⁰ S. K. Sakač dokazuje da pojam ban u smislu vladarske časti postoji i u Iranaca s istim akcentom i istim značenjem kao u Hrvata.⁷²¹ V. Klaić je upozorio na mogućnost da hrvatska oznaka ban potječe iz jezika Gota: “U gotskom jeziku imade rieč *bandvjan*, od koje su u srednjem vieku postanule rieči: *bannus*, *bannum*, francezki *ban*, talijanski i španjolski *bando*, a sve te rieči označuju izvršujuću vlast, ili pravo javnoga častnika, da pod prietnjom kazne nešta zapovjedi ili zabrani. Nije li tu ime povlasti preneseno na osobu, koja ju izvršuje? U znamenitoj enciklopediji Erscha i Grubera... čita se uz rieč ‘Bann’ ovo: ‘Bann und bannen scheinen Wörter deutschen Ursprungs zu sein, wurden aber auch im verdorbenen Latein des Millelalters mit lateinischen Endungen und Umformungen, als *bannum*, *bannus*, *banneaire*, *bannire* u s. w. gebraucht, und gingen fast in alle europäische Sprachen über. *Wachter* nimmt die Herleitung von dem veralteten *Ban*, auch *Fan*, an, welches eine Erhöhung, eine Spitze bedeutete, und wonach figürlich *Ban* als Benennung des obersten Wesens, dann auch eines jeden Oberen, oder Herrn gebraucht wurde, wie noch heutigen Tages der Titel: Ban von Kroatien etc. und die Benennung Banat üblich ist. Malo dalje kaže još: ‘Das Wort Bann (kommt vor) als Inbegriff der ganzen höchsten Gewalt in einem Lande’.”⁷²² Hrvatska tradicija je sačuvala mogućnost da su Hrvati čast bana kao najvišeg dostojanstvenika iza kralja preuzeli od Gota. U *Korčulanskom kodeksu* iz XII. st. govori se o gotskom kralju Totili ovo: “Tunc Gothi fecerunt sibi regem Tetolam qui fuerat aliis regibus banus et obsedebat undique Romanis.” Vinko Foretić, koji je prvi obradio ovaj izvor, zaključuje: “Ova rečenica nalazi se u posljednja dva retka lista. Dio ‘*aliis regibus banus et obsedebat undique Romanis*’ nalazi se u posljednjem retku. Ispod riječi *banus* već na praznom prostoru piše *banduus*, ali riječ *banus* nije precrtana. U

⁷¹⁹ O. Kronsteiner riječ ban dovodi u vezu s bajan i smatra da spada u turkijske jezike (O. Kronsteiner, *Gab es unter den alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe?*, str. 145.)

⁷²⁰ Usp. Stjepan K. Sakač, *Otkuda Hrvatima “Ban”?* Život, XX/1939, 7, str. 388-400.

⁷²¹ S. K. Sakač, *Otkuda Hrvatima “Ban”?*, str. 396-397. Isto misli i Ćiro Truhelka. Usp. Truhelka, *Nešto o porijeklu Hrvata*. Hrvatska smotra, VII/1939, 6, 282-286.

⁷²² V. Klaić, *Porijeklo banske časti u Hrvata*. Vjesnik kr. hrv.-slav.- dalm. Zem. arkiva, I, Zagreb, 1889, str. 26. O značenju riječi ban usporedi i Heinrich Kunstmann, *Bojan und Trojan*. Die Welt der Slaven, XXXV/1990, 1, 162-187.

izdanju kod Duchesnea i Mommsena ova rečenica glasi: *‘Tunc Gothi fecerunt sibi regem Badua, qui Totila (kod Mommsena s varijantom Totilla) noncupabatur’*. Kod Duchesnea su varijante riječi *Badua* zabilježene ovako: *Bandua, Banduam, Vadua, Vaduam, Vaduas, Baduam*.⁷²³ Kod Mommsena isto samo drugim redom: *Badua, Vadua, Vaduam, Baduam, Vaduas, Bandua*.⁷²⁴ Iako je naknadno ispod riječi *banus* pisac kodeksa napisao *banduus*, bez sumnje shvatio je on i napisao tekst ne u smislu, kao da bi *banus* (dotično *banduus*) bilo lično ime, već misleći pod tom riječju najvišeg državnog dostojanstvenika iza kralja, kako to bijaše kod Hrvata.⁷²³ Pojam bana asocira na postojanje iste časti u nekih germanskih naroda i po velikim ovlastima kojima je raspolagao. “Germanski pojam *‘Bann’* ima svakako pored svjetovnog i sakralni značaj. Vršilac mnogobožaćkih obreda imao je pravo i dužnost odrediti zgodno vrijeme i zgodno mjesto za zborovanje. To bi se mjesto ogradilo, a unutar ograde je morao vladati najpotpuniji mir. Kao znak nazočnosti zaštitnog božanstva podizao se znak *‘bandva’*. Zbor je dakle služio za suđenje i za saziv vojske u rat. Da li su sve te pretpostavke dolazile do izražaja u banovoj funkciji, teško je utvrditi. Ali nema sumnje, da je ban za narodnih vladalaca u nekim zgodama otvarao zasjedanje sabora i vršio sudsku vlast. Uglavnom je za cijelu Hrvatsku bio samo jedan ban... Njegova je vlast bila dakle dosta opsežna: u isto vrijeme je bio namjesnik, sudac i vojskovođa, a zastupao je, kako se čini, prema kralju interese hrvatskog plemstva. Ta opsežna banova vlast mogla je u nekim trenucima nadjačati čak i kraljevsku. To se je i dogodilo polovinom X. stoljeća za bana Pribine, a osobito osjetljivo tijekom posljednjih godina vladavine Petra Krešimira, kad je banu Zvonimiru pošlo za rukom, da potisne nasljednika prijestolja i da se sam stavi na njegovo mjesto.”⁷²⁴

Gjuro Szabo je jedini u hrvatskoj historiografiji koji ovako tumači postanak titule ban: “Ime ban spada među prastara imena, koja u nas označuju gospodara, a zemlju mu krstimo banatom. Od Indije do Irske nalazi se taj naziv kao topografska oznaka... Posve je nevjerojatno, da bi po slabo poznatom kanu Bojanu nastalo ime, ali je dostatan jedan pogled na vanredno velik broj topografskih naziva sa ban (ovamo spadaju i oni sa -banj i oni sa -vanj, koji se nalaze osobito po svim slavenskim krajevima u obilju, da se uvjerimo, da je *ban prastari elemenat koji val-*

⁷²³ V. Foretić, *Korčulanski kodeks XII. stoljeća*, str. 29-30.

⁷²⁴ A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 124-125.

...jda znači brdo, visinu, pa je prenešen i na lica i za oznaku dostojanstva... Već se iz antike sačuvalo dosta imena s ban... U Ersche-Gruberovoj enciklopediji (I. VII. 521) veli se dakako, da je to riječ germanskoga porijekla, ali se citira i Wachterovo mišljenje, uz koje mi moramo svakako pristati, da je ime ban (i njem Bann) poteklo od prastare riječi Ban ili Fan, koja znači isponak, šilj, a po tom je figuralno naziv za najvišeg poglavara: wie auch noch heutigen Tages der Titel Ban von Kroatien etc... üblich ist. Isporedimo još srodne elemente Bun 694 i. Zavidovića u Bosni, Bunik 552 j. Vojskova u Bosni, Bunjak 378 sz. D. Zeline u Hrv., Bunigrad 1003 si. Plane, pa novogrč. - vuna, vunion = brdo, to nam ne će preostati drugo nego pristati uz Wachtera, da je riječ ban prastari topografski naziv, koji se u nas sačuvaao i kao lično ime i kao oznaka dostojanstva.”⁷²⁵ Korijen naziva ban je indoeuropski, a u rimsku Dalmaciju najvjerojatnije su ga prenijeli Germani.⁷²⁶

Peter Štih s pravom zaključuje kako je “Kronsteinerova tvrdnja da se Hrvati gotovo uvijek spominju zajedno s Avarima bez podloge u povijesnim izvorima”.⁷²⁷ On točno zapaža kako je i Kronsteinerovo traženje naziva župan “u avarskom rječničkom blagu... posve neutvrđeno”.⁷²⁸

⁷²⁵ Szabo, *O značenju topografskog nazivlja u južnoslavenskim stranama*. Jugoslavenka njjiva, III/1919, 30, 477-478.

⁷²⁶ Friedrich Kluge, između ostaloga, o pojmu ban navodi i ovo: “Hierzu das st. ztw. Germ. *Bannan* ‘unter Strafandrohung ge- oder verbieten’. Zu dem verlorenen Ztw gehört das M. ahd. *ban, bannes* ‘Gebot unter Strafandrohung, Verbot, Gerichtsbarkeit und deren Gebiet’, entspr. mhd. *ban*, ags. *bann*, engl. *ban* ‘Bann, Acht, Aufgebot, Bekanntmachung, anord. *Bann* ‘Verbot’. Aus dem germ. Wort ist die roman. Sippe von frz. *ban* ‘öffentliche Verkündigung’ (afrz. *arban* ‘Heerban’) entlehnt.“ (F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. De Gruyter, Berlin- New York, 1975., str. 50.)

⁷²⁷ P. Štih navodi kako se za vrijeme koje je relevantno za ovo pitanje i u kojemu se Hrvati i Avari uopće mogu pojavljivati zajedno do propasti avarske države krajem VIII. stoljeća postoji samo jedan jedini izvor, koji spominje Hrvate i to Konstantin Porfirogenet. “U tome jedinom izvoru Hrvati se doista spominju skupa s Avarima - ali kao avarski *neprijatelji* koji su uništili njihovu vlast, pokorili ih i zavladaali nad njima. To je u izravnoj suprotnosti s Kronsteinerovom tezom o Hrvatima kao avarskom socijalnom sloju. Ono što je dopuštala njegova etimologija, povijesni je izvor u cijelosti pobio.“ (P. Štih, *Novi pokušaji rješavanja problematike Hrvata u Karantaciji*. U: *Etnogeneza Hrvata*, str. 128.)

⁷²⁸ “Podrijetlo riječi župan iz avarskog jezika uz A. Brücknera prvotno je zastupao i P. Skok, no poslije je to navodio još samo kao mogućnost. Kad je riječ o županu, uz spomenuto, mislilo se da je izvor naziva i slavenski (F. Miklošić), praindоеuropski (V. Machek), indoeuropski (D. Dragojević), ilirsko-tračanski (K. Oštir) i starobal-

Župani postoje u Bugarskoj, Grčkoj te u Čeha i Poljaka.⁷²⁹ U gl. XXIX. *DAI* stoji da su Hrvati, Srbi, Zahumci, Trivunjani, Konavljani, Dukljani i Pagani imali, kao i ostali Slaveni, župane starješine. Dakle, župan obnaša vlast kod svih navedenih etnosa, pa se ona ne može poistovjetiti samo s Avarima, koji nisu imali ni vrhovništvo nad svim tim etničkim skupinama. Ispravno je Suićevo mišljenje kako se treba priključiti onima koji nisu skloni pridavati Avarima neku veću ulogu u Hrvatskoj. “Vjerojatno se ne može u cjelini prihvatiti ni bizantinska tradicija iz *DAI*, po kojoj je Heraklije pozvao Hrvate da istjeraju Avare iz Dalmacije. Znatnijih avarskih ostataka ovdje nema, a ako se i pojavljuju, tumače se kao statusni simboli domaćih uglednika, koji su slijedili avarske uzore. Kad je govor o etnogenezi, važno je naglasiti da je postojala duža avarsko-slavenska zajednica, u koju su Slaveni bili ‘organski’ integrirani kao komponenta od vitalne važnosti u miru i ratu, koji su imali i svoju društvenu organizaciju, na temelju koje su bili okupljeni i u proizvodnji i u ratovanju, na čelu sa svojim rodovskim prvcima, koji su već u toj simbiozi stekli ime župana.”⁷³⁰

Avarski kaganat bio je u društvenom smislu heterogena cjelina podređenih naroda. Eventualna uloga avarskoga elementa u etnogenezi Hrvata je zanemariva i zbog malobrojnosti Avara, pod čijim imenom se skrivalo i brojno starosjedilačko stanovništvo koje je bilo u službi vodstva onih koje se nazivalo Avarima. To je moguće zaključiti posebno iz analize brojnog stanja Avara. Menander navodi da je Avara bilo oko 568. godine otprilike 20000.⁷³¹ Snaga Avara mogla je biti jedino u tome što su na nekim teritorijama silom stavili u svoju službu dio autohtonog stanovništva. Prema svjedočenju T. Simokatae iz 600. godine, nakon jednoga

---

kanski (M. Budimir). Za cjelokupan sklop tih etimoloških mogućnosti vrijedi tvrdnja da pitanje podrijetla naziva nije nužno povezano s pitanjem porijekla nosioca titule i da ni u slučaju da je naziv zasigurno avarski, a što nije, ne znači da su i župani bili Avari.“ (P. Štih, *Novi pokušaji*, str. 127.)

⁷²⁹ T. Živković, *Južni Sloveni*, str. 292-293.

⁷³⁰ M. Suić, *Pristupna razmatranja uz problem etnogeneze Hrvata*. Rukopis, str. 12. Kopija u pisca. O značenju riječi župan usp. i M. Suić, *Marafor-Maricus-Župan*. Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini. Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 1992., str. 51-53. M. Suić je i u kritičkom osvrtu na Margetićevu pretpostavku o seobi Hrvata upozorio na predimenzioniranje avarske uloge u staroj hrvatskoj povijesti. (M. Suić, *Ocjena radnje L. Margetića: 'Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata'*, str. 89-91.)

⁷³¹ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 215.

avarskog poraza bilo je zarobljeno 3000 Avara, a ostalo su bili drugi bar- bari, među kojima i 8000 onih koji su nazvani Sklabenoi.⁷³²

2.

Iz tumačenja imena Hrvat nastale su mnogobrojne teorije. “Izreda- le su se dakle kod tumačenja imena ‚Hrvat‘ najraznoličnije teorije: čista slavenska, bilo u vezi s Karpatima bilo neovisno od njih; indoevropsko- slavenska; čista germanska, ngermansko-karpatska, germansko-gotska; karpatsko-ilirska, karpatsko-tračka, karpatsko-alarodijska; iranska, iran- sko-kavkaska ili osetska, alanska; kavkasko-alarodijska.”⁷³³ U XX. sto- ljeću bila je osobito popularna teorija o iranskom podrijetlu Hrvata. To se mišljenje svodilo na spomen osobnoga imena iz II.-III. stoljeća u Tanaisu na ušću Dona. Pobornici ovoga shvaćanja, od kojih je najpoznatiji Stje- pan K. Sakač,⁷³⁴ nisu mogli objasniti kako i kada je ovo osobno ime - o kome od tada pa šest stoljeća nadalje - izvori šute postalo etnonim. Očita je jezična povezanost Iranaca i Slavena, koja “nije i ne može biti slučaj- na”.⁷³⁵ Činjenica postojanja slavensko-iranske jezične srodnosti je važna zato što se odnosi na sve Slavene, dakle ne samo na Hrvate, kako bi htje- li pojedinci koji iz navedene jezične srodnosti neutemeljeno zaključuju da su Hrvati podrijetlom Iranci.⁷³⁶

U *DAI* ime *Hrobotos* se navodi kao osobno ime, s kojim se ne dovo- di u vezu ime Hrvata kao naroda, koje se tumači na posve drugi način. U Porfirogeneta po Tomašiću u gl. XXXI. piše *Hrobotoi*, a čita se *Hro- vati*.⁷³⁷ “A što je glavno etimologija imena Hrvati tu kod pisca toga izve-

⁷³² F. Barišić – M. Rajković – B. Krekić – L. Tomić, *Vizantiski izvori*, I., str. 123-124.

⁷³³ S. K. Sakač, *Historijski razvoj imena “Hrvat” od Darija I. do Konstantina Porfiro- geneta (522. pr. Kr. do 959. posl. Kr.)*, *Život*, XXIII/1942, 1, 6.

⁷³⁴ S. K. Sakač, *Historijski razvoj imena “Hrvat”*, str. 3-20; S. K. Sakač, *Teorije, napo- se iranske, o postanku Hrvata*, *Hrvatska revija*, br. 2 za 1952., str. 329-348.

⁷³⁵ Z. Vinski, *Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata*, Zagreb, 1940., str. 22.

⁷³⁶ “Zgodno je napomenuti da sam... na Harvardskom sveučilištu na katedri za iranisti- ku napravila jedan mali test, dajući nekolicini iranista koji se nisu nikada bavili sla- vistikom niti pitanjem etnogeneze Hrvata, tih sedam imena bez objašnjenja o čemu se radi. Nitko nije pronašao u njima iranizme, jedino im je ime Hrvat bilo ‘sumnji- vo’ “ (Dunja Brozović Rončević, *Na marginama novijih studija o etimologiji imena Hrvat*, *Folia Onomastica Croatica*, Razred za filološke znanosti HAZU, knj. 2, Za- greb 1993., str. 16-17.)

⁷³⁷ N. Tomašić, *Constantini Imp. Porphyrogeniti*, str. 80.

štaja u glavi 31 biće ne neka realnost, nego tek njegov zaključak. Ali se iz toga vidi, da je tada, u to vreme, kad je izveštaj glave 31 nastao, izveštaj na terenu morao čuti ne izražaj *Hrobatoi*, nego izražaj *Horbatoi* tj. ne izražaj Hrovati nego izražaj Horvati, jer je tek ovaj drugi izražaj mogao njemu dati povoda za njegovu etimologiju. Čujući on izražaj Horvati a znajući, da je u njegovom, grčkom, jeziku reč hora zemlja, došao je na pomisao, da je u tome izražaju Horvati sadržan grčki izražaj hora tj. zemlja i onda je lako došao na pomisao, da Horvati znače one, koji imaju veliku zemlju.”⁷³⁸

Doseljenje Hrvata, kako se navodi u *DAI* u doba cara Heraklija, nije se moglo dogoditi s europskoga sjevera. Hrvati su se tada mogli doseliti, samo s dijela balkanskog teritorija, dakle južno od Dunava. U svezi s pisanjem Konstantina Porfirogeneta da su Hrvati sa sjevera po zapovijedi cara Heraklija došli u Dalmaciju I. Švear je ispravno zaključio: “Koji Chrobati? Je li morebit koji za berdinami karpatskimi stanovali su u Sarmaciji? Koja budala bi to misliti mogla, da je Heraklio car s prekokarpatskimi Chrobati zapovedati mogo; kakovo s njimi prijateljstvo i poznanstvo je imao? Da pako sa sinovi Hrobata vojvode i poznanstvo i prijateljstvo je imao, to prvašnji dogodjaji očituju; i da je sinovom Hrobata vojvode zapovedati mogo, dosta poznano je: jer Mesia dolnja bila je od vremena Mauricia cara pod vladanjem Gerkah, i ostala je pod njihovom vlastju i za života Heraklia cara.” Švear na kraju ovoga izlaganja ističe kako se mora zaključiti da su Porfirogenetovi Hrvati (*Chrobati*) bili Bugari.⁷³⁹ Poslije Šveara i Howorth je 1882. godine pisao da za cara Heraklija nisu došli Hrvati, nego Bugari koji su nosili ime po knezu Kubratu.⁷⁴⁰ U raspravljanju ove problematike bitno je predhodno utvrditi tko su bili prvobitni protobugari u etničkom smislu.⁷⁴¹ Neki izvori identifi-

⁷³⁸ D. Popović, *Prilozi*, str. 1048.

⁷³⁹ I. Švear, *Ogledalo*, str. 53.

⁷⁴⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 250.

⁷⁴¹ Bugari, prema mišljenju G. Tzenoffa, ne potječu s područja rijeke Volge, već se pod nazivom “Vulgares” spominju u IV. i V. stoljeću i to s prebivalištem južno od Dunava. Bugari su, prema njemu, potomci “Trakoilira” a pod tim nazivom podrazumijeva stare Tračane i starosjeditelje Makedonije koje su neki pisci u starini smatrali “Ilirima”. On posebno ističe da su ti Tračani i ti Iliri pripadali “slavenskoj rasi”. Posebno utvrđuje kako antropološka istraživanja mogu dokazati da su Bugari potomci balkanskih starosjeditelja. Huni (Hunoguduri) također su Slaveni, kako to po Tzenoffu, proizlazi iz Jordana, Teofana i Nikifora. Usp. G. Tzenoff, *Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven*, str. X + 358.; G. Tzenoff, *Geschi-*

raju Bugare s Hunima i Avarima. Tako Prokopije u VI. st. Bugare naziva Hunima, kao i Porfirogent u X. stoljeću.⁷⁴² H. Kunstmann je završio svoja istraživanja o imenu Bugara zaključivanjem da su oni bili mješavina raznih etnosa.⁷⁴³ Bugari su prema Šišiću, bili “vojnička družina, koji su sav život samo ratovali”.⁷⁴⁴ U izvorima se miješaju etničke oznake. Na naziv Goti (pisan na latinskom jeziku) “naslanja” se staroslavenska riječ *gotin6*, koja se spominje u starosrpskim spomenicima, i o kojoj Daničić u *Rječniku* navodi: “tako se u našim spomenicima zovu stari pravi Bugari.” U starim vrelima (na primjer u Theophanesa) miješaju se pojmovi Bugari i Avari.⁷⁴⁵

Kuvrat je ustao protiv avarskog kagana, prijateljio se s carem Heraklijem i u drugoj četvrtini VII. stoljeća utemeljio veliku Bugarsku. On je umro do 668. godine, a poslije njegove smrti država se njegova raspala.⁷⁴⁶ Ne može se isključiti mogućnost da se u *DAI*, kada se spominje doseljenje Hrvata za Heraklija, misli na Bugare. Moguće je da je Konstantin Porfirogenet pišući o zbivanjima, koja su se događala nekoliko stotina godina prije njega, stvarno pomiješao Hrvate s doseobom Bugara i borbama Bugara s Avarima. Bizantski car Heraklije stvarno je bio saveznik s protobugarima i Francima protiv Avara i Sklavina.⁷⁴⁷

Vrlo je važno ono što u gl. XXXI. *DAI* piše o Hrvatima i Bugarima: “*Arhont Hrvatske od početka, to jest od vlade cara Iraklija, podanički je potčinjen caru Romeja i nikada ne beše potčinjen arhontu Bugarske. Ali ni Bugarin ne povede rat protiv Hrvata, izuzevši Mihajla Borisa, arhonta Bugarske, koji pođe i zarati na njih i ne mogavši ništa da učini, zaključí sa njima mir, obdarivši Hrvate i primivši od Hrvata darove. Međutim, ni ovi Hrvati nisu nikada Bugarima plaćali danak, osim što često davahu*

---

chte der Bulgaren und der anderen Südslaven. Walter de Gruyter, Berlin – Leipzig, 1935., str. XV + 272.

⁷⁴² T. Maretić, *Slaveni u davnini*. MH, Zagreb, 1889., str. 43.

⁷⁴³ “Eine Deutung des Bulgaren – ‘Ethnonyms als *Bulgares /Vulgares/*, lat. *vulgaris*, (niedereres) Volk‘ ist grundsätzlich also sowohl lautlich als auch sachlich denkbar.” (H. Kunstmann, *Über den Namen der Bulgaren*. *Die Welt der Slaven*, XXVI-II/1983., 7, 130.)

⁷⁴⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 273.

⁷⁴⁵ J. Kelemina, *Goti na Balkanu*, str. 121-132.

⁷⁴⁶ L. Margetić, *Neka pitanja etnogeneze Hrvata*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. XXVIII, Zagreb, 1955., str. 19-56.

⁷⁴⁷ Edgardo T. Saronne – Alberto Alberti, *Chi sono gli Slavi?* Clueb, Bologna, 2002., str. 16.

jedni drugima poklone prijateljstva radi.”⁷⁴⁸ U ovoj se XXX. glavi priča kako su se Hrvati od doba Heraklija, dakle po doseljenju od prve polovine VII. stoljeća podvrgnuli Bizantu, a ne Bugarima. Ove se navode tumači u smislu postojanja zajedničke granice Hrvata i Bugara u Bosni ili u Panoniji. Ta zajednička granica mogla je postojati, ali to ne mora biti (jedini) smisao ovoga navoda. U ruskom komentaru izdanja *DAI* točno se navodi kako imperator ističe legitimno pravo Bizanta i neutemeljenost pretenzija Bugarske na Hrvatsku.⁷⁴⁹ Prema nekim autorima postoje arheološki tragovi nekadašnjega protobugarskoga i protohrvatskog zajedništva.⁷⁵⁰ Više od tri stoljeća poznato je identificiranje imena Hrvat s imenom protobugarskog vladara kojega Teofan naziva *Krovat* (na grčkom *Krobatos*, *Krovatos*), a Anastazije u svome latinskom prijevodu Teofana *Crobatus*. Nicefor piše *Kuvrat* (*Kubratos*), odnosno *Kovrat* (*Kobratos*). U izdanju *Armenske geografije* piše *Khoubraath* iz 1881., a u izdanju od 1887. piše *Hubrat*.⁷⁵¹ Izgleda da je mađarski teolog i povjesničar Ferenc Otrokocsi Foris (Otrokocs, listopad, 1648. – Nagyszombat, 1. 10. 1718.), prvi izveo hrvatsko ime od bugarskoga *Krobata* i to u petome poglavlju djela *Origines Hungaricae, seu liber quo vera nationis Hungaricae ori-*

---

⁷⁴⁸ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II., str. 43-44.

⁷⁴⁹ Litavrin G. G. – Novoselcev A. P., Konstantin Bagrjanorodnyi, *Ob upravljenoj imperiji*. Moskva, 1989., str. 377.

⁷⁵⁰ “Iz ovog kratkog pregleda vidi se da su hrvatska groblja Dalmacije srodna starijoj Koman kulturi, donekle avarskim i bugarskim grobljima VII. stoljeća, te da imaju niz osobina grobalja sa prostora Velike Moravske iz IX. stoljeća, odnosno severozapadnih predela Panonije. Postoji suštinska povezanost sa bugarskim načinom sahranjivanja, jer se ni Hrvati u Dalmaciji ne spaljuju. Neukrašene posude i one sa drškama, nisu poznate kod Slovena, ali ih ima u Koman i u Saltovskoj kulturi. Ovo ukazuje na činjenicu da su Hrvati primili mnogo toga od hunobugarskih naroda, odnosno da su se doselili sa područja gde je preovladivala hunobugarska kultura... Koman kultura bi se mogla povezati sa podacima o Crvenoj (južnoj) Hrvatskoj. To znači da se neko pleme, arheoloških osobina koje odgovaraju Hrvatima, moglo nastaniti u današnjoj Albaniji oko 680. godine. Pretpostavke o Beloj Hrvatskoj, odnosno o rasporedu Hrvata u Poljskoj i Češkoj, ne potvrđuju dovoljno ni toponimi.“ (Đ. Janković, *Srpske gromile*. Beograd, 1998., str. 134-145.) Đ. Janković zaključuje da “povezivanje imena Hrvat sa osnivačem bugarskog hanata Kuvratom i Kuverom nije bez osnova.“ (Đ. Janković, nav. dj., str. 142.)

⁷⁵¹ U navedenom izdanju Roberta Hewensa knjige *The Geography of Ananias of Širak* stoji *Kubrat*. Henri Grégoire piše da su Kouvrat i Kouver ista osoba. (H. Grégoire, *L'origine et le nom des Croates et des Serbes*. Byzantion, 17, 1944-5., str. 116.)

go et antiquitas e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur, Franecer 1693. godine.⁷⁵²

Sva zaključivanja o protobugarima, Kuvratu i Hrvatima samo su puka pretpostavljanja.⁷⁵³ Iz poistovjećivanja protobugarskog vladara s hrvatskim etnonimom izvodili su se dalekosežni, ali nedokazani zaključci.⁷⁵⁴ Međutim, bilo kakvo zaključivanje o imenu Hrvat može biti logično samo ako se zna kako je prvobitno glasilo ime današnjih Hrvata.⁷⁵⁵ Sekundarna su vrela razne isprave kao što je Trpimirova ili Muncimirova, a jedino se o tome sa sigurnošću može zaključivati na temelju kamenih spomenika. Prvi puni spomen hrvatskog imena na kamenom spomeniku imamo iz druge polovine IX. stoljeća kada se na natpisu arhitrava i zabata oltarne pregrade iz predromaničke crkve na Crkvini u Šopotu za

⁷⁵² Usp. podatke u: Pavao Ritter Vitezović, *Oživjela Hrvatska*. Golden marketing - Narodne novine. Zagreb, 1997., str. 79, 81, 85, 87, 148-149.

⁷⁵³ Jovan Kovačević upozorava: "Ulogu Bugara, i to Kutrigura, u Avarskom kaganatu ne treba ni precenjivati ni potcenjivati. Pripisivanje velikog dela arheološkog materijala VII veka u Panonskoj niziji Kutrigurima, sigurno je preterano. Iz ovakvog stava proizašla je tzv. pankutrigurska teorija koja nije osnovana na ozbiljnim arheološkim, a pogotovo istorijskim podacima. Isto tako, negiranje svakog prisustva protobugarskog etničkog elementa u Panonskoj niziji pod avarskom dominacijom u surotnosti je sa istorijskim činjenicama." (J. Kovačević, *Avarski kaganat*, str. 145.)

⁷⁵⁴ I. Ružić zaključuje: "Osnovatelj slovenske *bugarske* države i prvi njezin knez bio je *Hrvat* (Crobatus, Kubratus, oko god. 634.), koji je za vrijeme cara Heraklija protjerao Obre iz Bugarske. On je osnovatelj kneževskog doma *Hrvatovića* u Bugarskoj. Istodobno su po kazivanju Porfirogeneta došli Hrvati na jug pod vodstvom petero braće, od kojih se jedan *Hrvat* zvao. Bugarski knez Hrvat moguće da je istovjetan sa Porfirogenetovim Hrvatom, ili je bio prvak Hrvata kod Bugara. Bilo jedno ili drugo, Bugari imadu se smatrati istočnim ogrankom Hrvata." (Ivan Ružić, *Stara i nova postojbina Hrvata. Odlomak iz hrvatske pravne povijesti*. Zagreb, 1903., str. 26-27.)

⁷⁵⁵ A. Milošević navodi kako je u crkvi sv. Marte u Bijaćima na jednom fragmentu, ostatak natpisa nalazi riječ "oatorum" i zaključuje da se na ovom ulomku "sačuvao najstariji do sada poznati spomenik na kojemu je zabilježen hrvatski etnik". (A. Milošević, nav. dj., str. 256 - 257.) Međutim, na tom ulomku nije sačuvan početak hrvatskog imena pa se ne može znati kako je ono tada stvarno glasilo u smislu da li je etnonim počinjao s "chro" ili s "cru". Isto tako nemamo početak hrvatskog etnonima na arhitravu oltarne pregrade iz predromaničke crkve sv. Marte, koji se popunja također ovako: "(...chro? atoru(m))" (V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 52.) Natpis pak, zabata oltarne pregrade u predromaničkoj crkvi na položaju gotičke crkve sv. Nikole (staroga) rekonstruirana se (V. Delonga, nav. dj., str. 194) ovako: "(chroa)toru(m)", a to znači da ni na ovome natpisu nemamo sačuvano hrvatsko ime u cijelosti.

Branimira navodi da je “*dux cruatoru(m)*”.⁷⁵⁶ Međutim, ovako prvobitno pisan etnonim upućuje na mogućnost germanskoga postanja,⁷⁵⁷ koja se u literaturi ne prihvaća.⁷⁵⁸

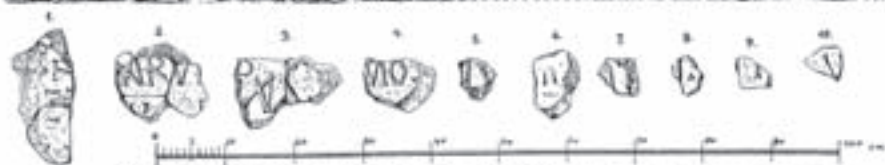
Rezultati objavljenih genetičkih ispitivanja na hrvatskom teritoriju, a uzgred i preživljavanje germanskih (gotskih) završetaka u imenima hrvatskih vladara i germanskih runskih naziva za više glagoljskih slova, i to sve do u deveto stoljeće, potvrđuje da je mogući bugarski etnički element u hrvatskoj etnogenezi zanemariv.

---

⁷⁵⁶ V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 166-167. Na pluteju ograde prilaznog stubišta ambona u predromaničkoj crkvi Samostana sv. Bartolomeja nalaze se riječi: “...*clv dux hroator(um)*“, koje se datiraju u drugu polovinu X. stoljeća. (V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 108-109.)

⁷⁵⁷ Usp. “Hrothi“ u Ernst Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch*. I. svezak: *Personennamen*. “Nachdruck der zweiten, völlig umgearbeiteten Auflage“. Wilhelm Fink Verlag, München, 1966., str. 885 - 920. Benno Eide Siebs navodi sljedeći korijen u nekim osobnim imenima Germana: “Hroud-, Hrod-, Rod-, Frod-, Hrodel-, Frodel-, Hrods-, Ros-, ags. Hroth-, Wroth-.“ Ovaj autor navodi u vezi s ovim korijenom slijedeća germanska osobna imena: Hrotbald, Hruadbero, Hruatboto, Hruadgast, Hroadcrim, Hrodhad, Hruadloh, Hruadlaug, Hruadbert, i druga. (B. E. Siebs, *Die Personennamen der Germanen*. Sändig Reprint Verlag - Hans R. Wohlwend, Schaan-Liechtenstein, 1983., str. 111.)

⁷⁵⁸ Tako D. Brozović Rončević zaključuje: “Ujedno Mužić nastoji prevrednovati ulogu Gota u etnogenezi Hrvata, iako su mnogi autori ukazali na vremenski jaz između vremena boravka Gota na Balkanu i vremena doseljenja Slavena. Ipak on smatra da se još nije znanstveno razjasnilo preklapanje krajeva u kojima se spominje hrvatsko ime i onih gdje su boravili Goti (Crno more, Ukrajina, Češka, Poljska itd.), iako i u vezi s tim preklapanjima ima natega. Hrvatsko se ime (ali još ne u vezi s hrvatskom etničkom zajednicom) spominje na krajnjem sjeveroistoku Crnog mora, na rijeci Don (Tanais) u 2. st. n. e., ali međutim to spominjanje hrvatskoga imena nema veze s Gotima. Mužić ipak ostavlja mogućnost da bi etnonim *Hrvat* mogao biti gotskoga podrijetla, odnosno da je potekao od germanskoga *hropi* (zabilježenog i u oblicima *Hruad*, *Hruat*, *Hruot*). No ime *Hrvat* vremenski se ne može izvesti iz gotskog oblika *hrôp- ‘slava’, a mlađi germanski odrazi te osnove ne mogu biti izvorom hrvatskoga imena upravo stoga što su mlađi.“ (D. Brozović Rončević, *Na marginama novijih studija*, str. 16-17.) D. Brozović Rončević zaboravlja, između ostalog, da su Goti poslije bizantsko-gotskih ratova nastavili živjeti upravo na teritoriju na koji pisana vrela smještaju nastanjanje Hrvata.

Nadgrotni napis hrvatske kraljice Jelene od godine 976. Naći grobnoga oca i teška Č. Trkavica.

IV.

SABOR NA DUVANJSKOM POLJU U DRUGOJ POLOVINI IX. STOLJEĆA PREMA *LIBELLUS GOTHORUM*

1.

Pravo vrednovanje izvora “*Libellus Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum*” moguće je samo ako se ne izjednačuju hrvatska i latinska redakcija, čak niti u prve dvadeset i tri glave, koje se u pričanjima uglavnom podudaraju. Već je prijevod naziva mjesta i imena iz hrvatske redakcije na latinski takav, da se mogu izvoditi prema hrvatskoj redakciji zaključci često potpuno suprotni onima koji se mogu izvoditi iz latinske redakcije. Zato je svaki rezultat tretiranja obiju redakcija u smislu da su jedna cjelina, znanstveno bezvrijedan kaos. Prevoditelj je sa “slavenskog” na latinski prevodio i redigirao onako kako je on u drugoj polovici XII. st. zamišljao da odgovara stvarnosti u proteklim stoljećima. *Libellus Gothorum (Sclavorum Regnum)* jedini je izvor o povijesnim događanjima poslije doseljenja Gota, odnosno Sklavina na teritorij rimske Dalmacije i to posebno za razdoblje poslije 537.-538. godine.⁷⁵⁹ Moguće je složiti se sa Stanojevićevim mišljenjem da je ovaj izvor podjednako zanimljiv i važan “i kao književni produkt i kao istoriski izvor”.⁷⁶⁰ S. Antoljak kad spominje *Korčulanski kodeks* iz XII. stoljeća dodaje da je među “kasnijim domaćim historiografskim spisima svakako... jedan od najvažnijih izvora tzv. *Ljetopis Popa Dukljanina*.”⁷⁶¹ Miroslav Kurelac točno zaključuje kako uza sve nejasnoće, nedosljednosti, pa i razlike u sadržaju pojedinih redakcija, to djelo “valja smatrati najstarijim srednjovjekovnim sistematiziranim historiografskim djelom u Hrvata”.⁷⁶² Vrelo

⁷⁵⁹ J. Kelemina, *Goti*, str. 126.

⁷⁶⁰ S. Stanojević, *O prvim glavama Dukljanskog Letopisa*, str. 9.

⁷⁶¹ S. Antoljak, *Hrvatska historiografija do 1918.*, str. 19.

⁷⁶² M. Kurelac, *Narativni izvori. U: Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost.* HAZU, Zagreb, 1997., str. 327.

Libellus Gothorum veoma je važno i za razumijevanje srednjovjekovnih društveno-političkih odnosa čak i za svjetsku historiografiju. “Ja sam daleko od narodne uobraženosti, ali sam nesumnjivo na pravom putu kada tvrdim, da i svetska istorijska nauka, zbog oskudice izvora za rani Srednji vek, može primiti iz *Barskog rodoslova* množinu poticaja za rad i svoje naučne rezultate podacima iz njega potkrepiti, a slovenska istoriografija naročito.”⁷⁶³

U II. glavi *Libellus Gothorum* opisuje se nastanak države pod vlašću gotske dinastije. Prokopije (*BG* 1,7) svjedoči da Goti poslije gotsko-bizantskih borbi 536. godine nisu iselili iz Dalmacije i Liburnije. Te godine je, prema Prokopiju, vojskovođa Konstancijan zadobio svu Dalmaciju i Liburniju i pridobio za sebe (Bizant) sve Gote koji su nastavali te pokrajine.⁷⁶⁴ Poslije završetka ratova s Bizantom, dakle od druge polovice VI. stoljeća do kraja VIII. stoljeća “Goto-Sklavini” mogli su nesmetano nastaviti (sa ili bez suglasnosti Bizanta) vladati tim zauzetim teritorijem. “Poslije smrti cara Heraklija,... pa sve do početka IX. st. Bizant je bio rastakan dvorskim spletkama i unutarnjim nemirima te zabavljen novim neprijateljima: Saracenicima i Bugarima tako, da nije mogao misliti na zapadni dio Balkana. Slabost Bizanta bila je tolika, da nije mogao dovesti u pokornost ni pojedina slavenska plemena na Peloponezu i drugim krajevima klasične Grčke, iako je u tim zemljama živjelo još mnogo grčkog pučanstva, koje je, naravno, žudjelo za grčkom državom u Bizantu. Carigradski patrijarh Nikola Mistik zabilježio je, da su Slaveni u Peloponezu bili nezavisni od Bizanta punih 218 godina, od 588. do 806. godine. Kada Bizant nije bio u stanju tim blizim grčkim krajevima s brojnim grčkim narodom vladati, kako bi se moglo predmnijevati, da je u to doba vladao daljnjim balkanskim zemljama... Za sve vrijeme od cara Heraklija pa do konca osmoga stoljeća nemamo nikakva povijesnog izvora, koji bi nam kazivao, da su Bizantinci vršili neku vlast na cijelom... prostoru od Raše do rijeke Vojuše.”⁷⁶⁵

U *Libellus Gothorum* središte veće države, kojom je vladao kralj, bilo je na teritoriju kasnije nazvanom Bosna. Iz toga djela proizlazi da su Goto-Sklavini doselili sa sjevera i prenijeli svoje društveno-politič-

⁷⁶³ N. Radojčić, *Društveno i državno uređenje kod Srba u ranom srednjem veku – prema Barskom rodoslovu*. Glasnik Skopskog naučnog društva, Skoplje, 15 (1935), 9, str. 26–27.

⁷⁶⁴ Elio Bartolini, *I Barbari*, str. 654.

⁷⁶⁵ D. Mandić, *Rasprave*, str. 161–162.

ko uređenje u novu postojbinu. “Ne samo da banovinama upravljaju banovi iz vladarske rodbine, nego članovi vladarske porodice cepaju između sebe državu. Podelu vrši sam kralj... Po kojim se pravilima obavljalo ovakvo razdeljivanje države, to se, naravno, s punom sigurnošću ne može reći. Ja ipak mislim da smem kazati da se je vršilo prema geografskim i istorijskim granicama, iako *Barski rodoslov* ističe naročito reke kao elemenat koji deli, ali, razume se, i planine. Da li se, bar u početku, obziralo i na nacionalne granice, ja ne znam. Neću, međutim, da prećutim kako se spominje ‘provincia Latinorum’ i ‘populus terrae Sclavorum’.”⁷⁶⁶

Goti su, po Dukljaninu, zaposjeli dio teritorija današnje Bosne i u njemu utvrdili političko središte iz kojega je gotska dinastija vladala određeno vrijeme po doseljenju. Vladar nad svim dijelovima države, koja se dijelila na banovine, nazivao se kralj. Veliki dio područja današnje Bosne ranije je bio planinski dio provincije Dalmacije. Zapravo, Bosna je podijeljena na gornju ili planinsku Bosnu, odnosno na Bosnu ispod razvodnih planina do prijelaza rijeke u nizinu, i na donju ili ravnu Bosnu, onu bliže utoku bosanskih rijeka u Savu. Ističući tu činjenicu, V. Klaić je konstatirao da su tu prirodnu diobu zamijetili već Rimljani, te su za među između pokrajina Panonije i Dalmacija, povukli crtu od današnje Banjaluke pa, otprilike, sve do današnjega Zvornika, i to tako da sve što je bilo na sjeveru od te crte pripada Panoniji, a ono što je bilo na jugu Dalmaciji.⁷⁶⁷ Područje današnje Bosne za rimske vladavine bilo je uglavnom nastanjeno Panonima, ali zapadni dio Bosne nastavali su Dalmati. Smatra se da je prvotna Bosna obuhvaćala samo porječje gornje Bosne od njezina izvora nedaleko Sarajeva, od prilike do tjesnaca Vranduka, okružena naokolo visokim planinama, dok joj je istočna granica bila na Drini od Goražda do Zvornika.⁷⁶⁸ Bosna u obujmu, u kakvom se navo-

⁷⁶⁶ N. Radojčić, *Društveno i državno uređenje*, str. 8- 9.

⁷⁶⁷ V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*. Vlastita naklada. Zagreb, 1882., str. 16-17.

⁷⁶⁸ *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Knj. I., Dru-go izdanje. Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, 1991., str. 183. “Ivan Thurocz opisuje gornju Meziju (Superior Masia) i jedan njezin dio naziva Gornjom Bosnom ili narodnim izrazom Vrhbosnom (...*quandam partem Maesie, quam nos superiorem Bosnam, vel vulgari vocabulo Werhbosaniam vocamus.*) Glavni centar župe Vrhbosne bila je varoš Vrhbosna u današnjem Sarajevu, uzeto u užem smislu riječi. Vrhbosna je dobila ime po svom geografskom položaju u centralnoj Bosni, jer se nalazi upravo na početku istočne centralne Bosne s glavnim sjedištem

di u djelu *DAI* kao jedinstvena teritorijalna jedinica, protezala se, kako se u historiografiji smatra (M. Hadžijahić), na području u kojem su prije prebivali Desitijati. Ti Desitijati (Daesitiates), koji su nastavali istočnu i srednju Bosnu počevši od Vareša prema Rogatici pa dalje do Višegrada i Goražda, imali su središte oko današnje Breze.⁷⁶⁹ Granica stare Bosne, kako to opisuje Dukljanin, išla je od Vranice, Vlašića i Borja planine do Drine.⁷⁷⁰ Anto Babić je granice Bosne u vrelu *Libellus Gothorum* opisao ovako: “Bosna je u *Dukljanskoj kronici* jasnije određen političko-geografski pojam nego u Porfirogenitovu spisu. Njezino područje prostire se od Drine do Borove gore (a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque od montem Pini), tj. do grubo zamišljene linije razvođa između dunavskih (savskih) i jadranskih pritoka,... Političko-geografsko ime Bosne prenijelo se iz ranijih, neodređenih, Porfirogenitovih granica na susjedne župe koje su prema njoj gravitirale, na istok do Drine i na jugozapad do jadransko-dunavskog razvođa... Dok Porfirogenit na čitavom teritoriju kasnije bosanske države navodi nekoliko župa i krajeva koji s Bosnom ničim nisu bili povezani – štaviše, nalazili se van njena područja – dotle se u *Dukljanskoj kronici* Bosna pojavljuje kao veća teritorijalna i politička cjelina, koja pod svojim imenom povezuje više župa, istočno i zapadno od užeg bosanskog područja, među njima i neke koje kod Porfirogenita nisu spomenute. Iz teksta koji se na to odnosi moglo bi se zaključiti da su te župe, tj. Uskoplje, Luka i Pljeva na zapadu i Drinska župa na istoku, bile već oko sredine X. stoljeća u sastavu Bosne. Istina, povezanost ovih župa s Bosnom i u Bosni nije određenije istaknuta, ali ona ipak dosta jasno proizlazi iz dva momenta koji se vidno i konsekventno ističu kroz čitav tekst kronike: Prvo, čitav teritorij koji sastavljaju navedene župe naziva se Bosnom, i drugo, cijela ova zemlja sa svojim sastavnim dijelovima stoji pod vlašću jednog starješine, jednog nosioca vlasti koji se naziva banom.”⁷⁷¹

Broj doseljenika s europskoga sjevera na teritorij današnje Bosne nije bio toliki da je mogao promijeniti etničko prevladavanje starosje-

---

pod imenom Bosna u današnjem Visokom s okolicom.“ (Marko Vego, *Vrhbosna*. Hrvatska misao. Matica Hrvatska, Sarajevo, 2001., sv. 18, str. 181.)

⁷⁶⁹ Mihovil Mandić, *Bosna i Hercegovina u rimsko doba*. Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, I, Napredak, Sarajevo, 1942., str. 122.

⁷⁷⁰ D. Mandić, *Državna i vjerska pripadnost*, str. 408-409.

⁷⁷¹ A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Svjetlost, Sarajevo, 1972., str. 63-65.

ditelja, ali to ne znači da im doseljenici nisu mogli nametnuti vlast. Antropološka analiza kostura ispod stećaka nedvojbeno potvrđuje da je pod stećcima pokapan paleobalkanski etnik, koji je kontinuirano živio na području stećaka od prahistorije. Prema istraživanju Ž. Mikića seriju nalaza ispod stećaka karakterizira samo dinarski antropološki tip bez ikakvih drugih primjesa.⁷⁷² U vezi s Mikićevim istraživanjima, posebno nekropole Raška Gora kod Mostara, Benac je izrazio mišljenje da i analiza nekih kostura iz nekropole u Grborezima kod Livna “jasno upućuje na autohtono, odnosno neslovensko stanovništvo koje se pokapalo pod stećcima”.⁷⁷³

Bosna je od VII. stoljeća do 1116. godine u odnosu na Bizant bila potpuno samostalna.⁷⁷⁴ M. Hadžijahić zaključuje: “Ime Bosna za zemlju i rijeku moglo se javiti na jugu najranije početkom X. stoljeća.”⁷⁷⁵ F. Šišić posebno ističe da se češće spominje “u ranijoj česti *Letopisa* Bosna, i

---

⁷⁷² Ž. Mikić, *Dinarski antropološki tip sa srednjovekovne nekropole Raška Gora - stećci kod Mostara*. Godišnjak ANUBiH, knj. XVII. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 15., Sarajevo, 1978., str. 238. Mikićeva antropološka istraživanja do 1985. godine temelje se na devet nekropola (Raška Gora, Pratrova glavica, Parlovi, Pavlovac, Desivoje-Gacko, Buško blato-Kraljičin nasip, Bilo polje-Mašeta, Mistehalj-Bileća i Grborezi-Livno s tim što osteološki materijal za dvije nekropole nije sačuvan za antropološku obradu) i s “preko hiljadu skeletnih individua”. Isti brahikrani dinarski antropološki tip utvrđen je i na nekropoli Ričice u Dalmaciji kao i onaj koji počiva u nekropolama pod stećcima u Raškoj Gori kod Mostara i Pavlovcu kod Sarajeva. (Ž. Mikić, *Antropološki prikaz srednjovekovnih stanovnika Ričica*. Ričice, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Split, Split, 1983., str. 52.)

⁷⁷³ A. Benac drži da se u tom slučaju može govoriti samo o “vlaškom” stanovništvu. (Usp. Alojz Benac, *Jedan istorijski pogled na izučavanje stećaka*. U: *Bogomilstvo na Balkanot vo svetlinata na najnovite istraživanja*. MANU-SANU-ANU-BiH, Skopje, 1982., str. 202.) Međutim, Bencu kao da nije bilo jasno da svi kosturi ispod stećaka, dakle i oni izvan dviju nekropola koje on spominje, a koje je Mikić ispitao, upućuju na isti antropološki tip, i to autohtonog stanovništva. Tu je, u srednjovekovnim nekropolama, bile one sa stećcima ili bez stećaka, antropološka analiza za ispitane nekropole potvrdila, da su pretežno posrijedi kosturi autohtonog stanovništva na koje se ponekad primjenjivalo i vlaško ime. Dakako da se već u migracijama iz predturskog doba doseljavalo stanovništvo iz drugih, posebno istočnih dijelova Balkana, koje se nazivalo Vlasima, a koje se također pokapalo pod stećcima. Međutim, u središnjoj i zapadnoj Bosni najvećim dijelom pod stećcima se pokapalo samo domaće autohtono stanovništvo. Problem može biti samo u tome što su oba ta etnosa najvjerojatnije pripadala istom balkanskom antropološkom tipu.

⁷⁷⁴ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 257.

⁷⁷⁵ M. Hadžijahić, *Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije*, str. 5.

to ponajviše u vezi s Belom Hrvatskom, a dosta malo i s Crvenom Hrvatskom. Tek u docnije vreme od kraja XI. veka dalje, Bosna sve više dolazi u tešnje veze s Dukljom”.⁷⁷⁶ Šišić je posebno istaknuo važnu činjenicu da su svi dubrovački ljetopisci Dukljaninove vladare tretirali kao bosanske kraljeve, a ne zetske (dukljanske).⁷⁷⁷ Neki su dosadašnji istraživači pristupali tom vrelu tako da su u njemu navedene vladare tretirali kao hrvatske kraljeve. Takvi su pokušaji morali ostati bez rezultata jer ime gotovo ni jednoga kralja ne odgovara imenu niti jednoga poznatoga hrvatskog vladara do svršetka XXIII. glave. To je zato jer ovaj izvor opisuje genealogiju “gotosklavinskih” vladara velike zajedničke države koja se naziva kraljevinom. U *Libellus Gothorum* ne opisuje se kraljeve Bijelih Hrvata jer su oni bili samo dio zajedničkog kraljevstva smješteni u svojoj posebnoj banovini, zbog čega su njihovi vladari bili do raspada zajedničke države banovi nad kojima su vladali kraljevi. Hrvati u obje redakcije *Ljetopisa* zauzimaju samo jedan, manji dio, od opisanoga cjelokupnog teritorija.

Ne može se isključiti ni mogućnost da je dio današnje Bosne u srednjem vijeku određeno vrijeme bio teritorijalno vezan s Moravom južno od Dunava. Ante Miličić raspravljanja o njezinu postojanju rezimira ovako: “1. Franački ljetopisi (anali i kronike) iz toga vremena pokazuju da su se sukobi između Rastislava i Sventoplka s jedne i Franaka s druge strane događali južno od Dunava. 2. Franački biskupi koji su u sukobu s Metodom, a također i međusobno, glede jurisdikcije nad Panonijom i Mezijom, bili su biskupi Salzburga i Passaua, čija jurisdikcija nije išla sjeverno od Dunava. U području današnje Čehoslovačke imali su vlast biskupi Regensburga. 3. Autentična papinska pisma zovu Metoda nadbiskupom u Panoniji. Direktna jurisdikcija rimskog biskupa (pape) nije se zala preko Dunava, granice starog Rimskog carstva. 4. Bizantski izvori (Porfirogenet) govore o Moravi koja je nedaleko Sirmiuma. 5. Crkvenoslavenski izvori izričito spominju 'Moravu, grad u Panoniji', te da je Metod bio na području koje je 'pripalo sv. Petru' (papi), a ne franačkim biskupima. 6. Češka rana i neprekidna tradicija o Ćirilu i Metodu ne postoji. Sventoplak je za njih tiranin-okupator.”⁷⁷⁸

---

⁷⁷⁶ F. Šišić, *Letopis*, str. 174.

⁷⁷⁷ F. Šišić, *Letopis*, str. 60.

⁷⁷⁸ A. Miličić, *Ćiril i Metod u Panoniji*. Marulić, br. 42 za 1980., str. 321-322.

Na teritoriju srednjovjekovne Bosne odlučan čimbenik bili su “krstjani”, koji nisu priznavali ni Rim, ni Bizant. “Stav bosanskih krstjana i feudalaca određen je željom da svećenici u bosanskoj državi vrše crkvene obrede na crkvenoslavenskom jeziku sa slavenskim svećenicima na čelu i da bosanski feudinci budu u upravi države bez poreznih crkvenih opterećenja i davanja vojnika ugarskom kralju. To nam potvrđuju ćirilski i glagoljski natpisi iz srednjovjekovne bosanske države pisani na živom hrvatskom jeziku. To je, po mome mišljenju, bio glavni razlog pojave dviju kršćanskih crkava: katoličke i bosanske (didovske). Tu se uistinu radilo o dva crkvena sjedišta: krstjansko u Moštrima, kasnije u Janjićima kod Zenice, drugo katoličko u Vrhbosni (Bosni). Prvo sjedište bilo je pod upravom bosanskih krstjana-monaha i njihova dida-episkopa, vjerojatno istočnog obreda. Drugo sjedište u Vrhbosni bilo je katoličkog biskupa zapadnog obreda. Vrlo je zanimljivo i do sada neobjašnjeno pitanje zašto bosanski banovi stoluju u Visokom, zvanom i Bosna, u Donjoj Bosni, iako tu u srednjem vijeku nije stolovao katolički biskup, što bi bilo normalno. Nikad bosanski vladari nisu stolovali u Vrhbosni, u Gornjoj Bosni. Vidi se da su bosanski krstjani bosanske samostalne crkve, s didom na čelu, prevladali u politici bosanske države uz pomoć vladara i većine feudalaca domaćeg podrijetla i gotovo su potisnuli vjernike katoličke crkve, naročito u istočnoj Bosni. Taj zaključak ne umanjuje vrijednost činjenice da je bosanski katolički biskup iz Vrhbosne (Bosne) imao posjede u Milima od 1230. godine, darovane od bana Ninoslava i ugarskog kralja Bele IV., a dida bosanske crkve nosio staro ime biskupije, kao i katoličke. Razloge za takvu situaciju tražim s pravom u vjerskoj toleranciji bosanskih banova i kraljeva prema jednoj i drugoj crkvi. Nije od male važnosti što su samostani-hiže bosanskih krstjana bili **azilno mjesto** raznih prekršitelja koji su se u njima sklanjali. Čuvanje dokumenata u hižama-samostanima bosanskih krstjana i garancija za razne poslove diplomatske vrijednosti bosanskog dida-episkopa mnogo dokazuju. Zato je bosanski katolički biskup pod pritiskom vjernika bosanske crkve s didom na čelu i viših feudalaca napustio Vrhbosnu i sklonio se u Đakovo gdje je nekad bosanski biskup zapadnog obreda imao velika imanja. To se dogodilo oko 1252. godine, tako da se više nikad katolički biskup nije vratio u Vrhbosnu.”⁷⁷⁹

---

⁷⁷⁹ Marko Vego, *Vrhbosna*. Hrvatska misao (Sarajevo), V/2001., 18, 184-185.

2.

Iz sadržaja je VIII. glave *Libellus Gothorum* očito da se ona u jednom svom dijelu ne nastavlja na pričanje prethodnih glava. Pisac izvora, bolje reći redaktor, poslužio se i nekom od tada postojećih verzija ćirilometodske legende. Poslije smrti četiriju nepravednih kraljeva, prema toj glavi, ostao je sin jednoga od njih, koji se u hrvatskom tekstu zove Satimir, a kojega u devetoj glavi ista hrvatska redakcija zove Satamir. (U Marulićevu prijevodu na latinski, koji se nalazi u Beogradu, piše “Sati-merius”). Za njegova doba pojavljuje se Konstantin (Ćiril) koji je pošao u Kazariju propovijedati kršćanstvo i koji je obratio svu “Bulgariju”. Konstantinova se misija u Kazariji zbivala u drugoj polovini 860. i u prvoj polovini 861. godine. F. Šišić točno ističe da “kod krštenja Bugara nisu stvarno učestvovali ni Konstantin ni brat mu Metodije”.⁷⁸⁰ Kada podatak o pokrštenju Bugara ne bi bio glosa, onda se sve to moglo dogoditi tek u drugoj polovini IX. stoljeća kada je stvarno živio Konstantin (Ćiril). Posebno je važna glava IX. hrvatske redakcije, koja glasi:

I ta umri kralj Satamir i prija kraljevstvo i poča kraljevati muž dobar i pravden imenom Budimir koga biše meu inimi obratil rečeni Božji sluga i muž. Ki kralj biše naučen, koji za mnogo dan pričaše se s filozofi, kojih razumom svojim dobivaše. I pojde i on u Kazariku i onde dobrovoljno primiše ga, i veseljahu se gospodstvu njegovu. I onde pribiva kraljujući sveti puk, koji Kostanc biše obratil. I tada biše papa Stipan i posla listove ka svetu mužu Kostancu zovući ga k sebi jere slišao biše, kako pripovidaše viru Isusovu i da biše tolik puk obratio na viru Isusovu, i zato ga viditi želiše. I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu hrvacku i stumači iz grčkoga knjigu hrvacku; i stumači evanjelja i sve pistule crikvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopušćenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu. I vaze prošćenje i obrati k Rimu put svoj, koji mu pod posluh sveti zapovidjen biše. I greduće navrati se na kraljevstvo svetoga puka, koga biše na viru obratio, kojih gospodovaše mudri i dobri kralj Budimir, koji po Kostancu biše naučen u viru. I razumivše kralj prišastje Kostanca bi vele vesel i s podštenjem primi ga. I tada poče Kostanc život i čudesa Isukrstova pripovidati i napuni i utvrdi kralja u viri svetoga Jedinstva i Trojstva božanstvenoga. I u svem kralj virova i krsti se sa svimi ki još u kraljevstvu njegovu bihu nekršćeni. I papa kada biše poslal po blaženoga muža Kostanca, posal koji k njemu dojde po pa-

⁷⁸⁰ F. Šišić, *Letopis*, str. 426.

pinu dopušćenju posveti ga za koludra. I pribivše blaženi muž s kraljem nekoliko dan, koji jure utvrjen u viri i u zakonih Isukrstovih (biše i), vazam prošćenje od obraza kraljeva i onoga svetoga puka pojde k Rimu. I u to vrime bi učinjeno veselje veliko meu krstjani i svi oni, ki bihu u tvrjavah i u vrsih gorskih i ki tajahu se i krijahu i ne povidahu se krstjane, očitovaše se, odvrg strah. I svi ki bihu progonjeni vratitše se i počeše slaviti ime Isusa propetoga. I tako kralj svetoga puka zapovidi svim, koji latinski govora-hu da se vrate svi u mista svoja i da podižu i naprave gradove, koji po po-ganeh bihu rasuti i požgani. I tako iskaše (Budimir) kralj svetoga puka, kako bi rasute gradove sazidal i napunio. I to mu ulize u misal, kako bi za svoga vrimenta opet zemlju kako je i prvo bila napraviti; zašto imaće množ-tvo ljudi, da, sve biše izmišano. I tako razabrati kralj odluči zemlju i ljudi, i staviti opet u prave zakone. I iskaše kako bi mogal najbolje iznajti. I na toj skupi sve starce i mudrace gospodstva svoga i poče njim od volje i od-lučjenja govoriti, moleći da bi (tko) o boljemu redu pomislio i tomu da se najde način k volji i misli kraljevi. I tako st(o)eći nekoliko dan, nitkor ne bi tko bi tomu umil red najti i kralju niki put ukazati od odlučjenja njegovga. I bi napunjen mudrosti od Boga i pride mu u misal, da pošlje ka svetomu otcu papi Stipanu i ka cesaru Konstantinu, oni k misli njegovoj da bi dali pomoć i da bi mu poslali brveleže stare, u kih su pisane sve zemlje i kra-ljevstva. I moleći rečeni kralj svetoga otca papu (i cesara), da bi s njimi poslali nekoliko i mudraci. I kada posli od kralja i svetoga puka k papi Sti-panu (pridoše) tomu svet(i) otac bi vele vesel i dobrovoljan čiča toga no-voga pitanja od dostojnoga krstjanina, ki po poslih moljaše svet(oga) otca papu, da bi ga hotil napitati hliba nebeskoga i da ga nasladi riči Božije, ku srcem željaše čuti. I k tomu svet(i) otac dobrovoljno prigleda i posla nau-čena človika, a vikaria svoga u ime svoje i svete crikve krstjanske, jednoga gardinala, komu poda u svem oblast svoju, da more dati i uzeti, svezati i razvezati. I posla drugoga gardinala i s njimi dva biskupa, a toj da imaju oni sveti puk kripiti i u viri pripovidati, da jih imaju veseliti od njih dobra učinjenja, i popove učiniti i crikve krstiti i ine riči potribne krstjanom na-rediti. I tako prišadše rečeni gardinali i biskupi, i najdoše kralja na plani-ni, ka se diše Hlivaj. Suproč kim izlize kralj s mnoštvom ljudi, jere čekaše jih zač znaše njih prišastje na ove strane, i biše skupio oda svih rusagov ki pod njim bihu. I tuj odasvud dojdoše krstjane. I tako kralj sa svim množ-tvom, ko pri njemu biše, prija jih s velikim počtenjem. I tako kralj zapovi-di, da vas puk zemlje njemu podložne skupe se na ovom polji. I u toj vrime

dojdoše posli od c(es)ara Mihaila i oni posli s počtenjem velicim biše prijati. I budući svi skupljeni, i biše veće jazikov, i s njimi biše dobri kralj svetoga nauka i počeše sa hodom za dva(na)deset dan, od kih osam dan ne govoriše negoli o stanji crikveni, crikvam prigledajuće i k njim red napravljajuće i narejujuće put od spasenja. Potom toga četiri dni čtiše stare priveleže, ki bihu iz Rima prineseni, tako grčkih kako svih kraljevstvi i gospodstva jazika hrvackoga, tako primorsko, kako zagorsko. I to slišeći vas puk, kako spovidahu privilezi stari, po papi i cesaru poslani, od svih zemalj i kako diljahu zemlju od zemlje, i kako biše zemlja od zemlje počtovana, i puk od puka i kraljevstvo od kraljevstva, i toj sve razumiše, bi vele ugodno tako kralju tako svim, ki ondi u skupu bihu. I gardinali i biskupi s voljom svega puka posvetiše kralja i potvrdiše u kraljevstvo, i svim zemljam, ke pod njim bihu, zapovidiše posluh i volju kraljevu i ostatka njegova. I potom učiniše arhibiskupe i biskupe, i posvetiše jih, i razdiliše jih po gradih onakoj, kako i prvo raspa biše bilo, i ka počtenja bihu prvo imili, da i u napridak onako bude. I tako poslaše dva arhibiskupa: jednoga u lipi i nesrični grad Solin, koga malo ali ništar biše ostalo, jere po nemilostive Gote biše požgan i rasut, a drugoga arhibiskupa poslaše u Duhlii. I mnoge biskupe razdiliše po mistih i podložiše jih pod posluh rečenih arhibiskupov, toliko pod svakoga. I tako mnoge crikve, ke bihu zatvorene, uzdignute biše. I narediše biskupom i arhibiskupom, da se svete crikve. I postavi kralj zagovor velik svim mistom, da svaki brani crikvu i crikvene stvari, i da bi ne smio nitkor posiliti crikvu ni redovnika u ničemur i da nitkor nima suproč njoj moći ni slobodščine, razmi njih poglavica, što su arhibiskupi i biskupi. I tko bi protiva tomu učinio, to je učinio suprotiva kralju i kruni, ča jest suprotiva svemu kraljestvu. I tako crikvene i duhovne stvari prvo naredivše, potom toga po rečenih brveležih razdili zemlje i stavi jim mejaše i tolikoje meu gradi i župan. I naredi gradovom i mistom zakone i običaje, i razdili vode i naredi gradovom i mistom dohodak. I svim zemljam mejaše položi(v)še i sve naredivše, što je s ovu stranu gore k moru, prozva Primorje, i rike, ke izhode iz gor od zapada sunčenoga i pristaju u veliku riku Dunaj, onuj riku zvaše Surbiu. I Primorje razdili na dvoje počamše od mista grada ki po poganih bi razrušen, ki se zove Dalma, gdi sa hodom biše, deri do mista, ko se zove Valdemin. Od Dalme do Valdemina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini Nižnji. I još od mista Dalme do Bandalona grada, ča se sada zove Drač, dotla prozva Donju (?) Dalmaciju i takoje Surbiu, ča jest Zagorje. I tuj na dvoje razdiliše počamše od gornje

strane Drine, ča jest na zahod sunčeni do gore Borave, a toj prozva Bosnu, i od Drine do Lipa prozva "Sas", ča je Raška zemlja. I svakomu mistu postaviše mejaše i svakomu od tih mist postaviše bana, a nigdi duža, i tada svaki tih banov i dužev (da) budu od pup(k)orizine plemeniti i oni da učine kneze od svoga kolina i učiniše satnike, ki satnici biše nad stotinu ljudii, i te satnike učiniše svake zemlje ljudi. I daše svakomu banu sedam satnikov i da budu rečeni satnici z bani puku suditi, a z duži, aliti s hercezi, pet knezov i da s njimi pravo sude puku. I zapisaše časti i dohotke banom i hercegom i knezom i satnikom. I odlučiše da svaki knez prizove jednoga satnika i da nima prez rečenoga reda ni jedan sud biti tvrd. I odlučiše da svaki sudac ima kralju davati tretu dil dohotka, da ga poznaju za gospodina i da bude kralj svim, a oni svaki po sebi; da kralj nada svimi poglavje i starišina (bude) i da svi zapovied kraljevu trpe. I mnoge dobre zakone postaviše, ke bi mnogo govoriti. Da, ako tko hoće napuno znati naredbu ku učiniše i mejaše kudi postaviše i zemljam imena, vazmi knjige ke pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se Metodios. I po tom narejenju gardinali i biskupi i posli cesarovi videće da su svaka narejen(j)a, od blaženoga kralja i svetoga puka vazeše proščenje i odpraviše se s velicim počtenjem i dari. I posli pošadši, hercezi i bani i knezove i satnici, ki bihu postavljeni, i vas puk s voljom kraljevom razajdoše se i pojdoše domom u svoju zemlju. I po tom blaženi kralj kraljeva lit četrdeset i miseci tri s voljom (onogaj), ki sve može. I imi u starost svoju sina i sedminadeste dan umri, na devet miseca marča i pogreben bi u crkvi blažene svete Marie u gradu Dokoliji s velikim počtenjem i plačem svega puka ki odasvuda prihajahu za mnoge dni k onoj crikvi plaćuće svoga dobrega gospodina. I ditića, komu izdili ime bihu Svetolik, proslaviše za kralja i gospodina. I krunjen bi i pomazan od arhibiskupov u onoj crikvi svete Gospoje, gdi otac ležaše.⁷⁸¹

Ovo vrelo, između ostaloga, svjedoči da su u srednjovjekovnoj državi pod jednom dinastijom postojale i vojne družine, koje su bile gotovo "državotvoran" čimbenik u germanskih, ali i u nekih slavenskih naroda.⁷⁸²

U glavi IX. hrvatske redakcije govori se o Budimiru koji je kraljevaio četrdeset godina i tri mjeseca, te pokrštenju i obraćenju njegova na-

⁷⁸¹ Ovom posljednjom rečenicom završava deveta glava u F. Šišića, V. Mošina i S. M. Štedimlije. Međutim, ona se u I. Črnčića nalazi kao početak X. glave.

⁷⁸² Zarije Bešić – Draga Garašanin – Milutin Garašanin – Jovan Kovačević, *Istori-ja Crne Gore*. Titograd, 1967., str. 413. (Tekst J. Kovačevića.) Usp. i N. Radojčić, *Društveno*, str. 15, 19-21.

roda po Konstantinu (Ćirilu). Za njegova vladanja nije postojao papa Stjepan. S. Mijušković upozorava da od devet papa po imenu Stjepan do kraja XII. stoljeća niti jedan od njih nije bio suvremenik Konstantina Ćirila, koji je umro 869. godine.⁷⁸³ Nedvojbeno je da se ova glava u vezi s Konstantinom može datirati u drugu polovinu IX. stoljeća. M. Hadžijahić ističe da se Budimirova “vladavina može precizno datirati” i to od prosinca 887. do ožujka 917. godine. “Ovo bi se datiranje moglo izvesti iz hrvatske redakcije, gdje se kaže: ‘I potom blaženi kralj kraljeva lit četrdeset i miseci tri s voljom (onogaj) ki sve može... I sedminade(se)te dan umri na devet miseca marča’. Odgovarajuće mjesto u latinskoj redakciji glasi: ‘*Regnavit praeterea rex sanctissimus XL annis et menses quatuor... et septima decima die intrante mense martio mortuus est*’. Do sada se općenito uzimalo onako kako stoji u latinskoj redakciji: da je ‘kralj vladao 40 godina i 4 mjeseca’ i umro sedamnaestog dana mjeseca marta, - dakle, bez oznake godine. U hrvatskom tekstu upada u oči ono ‘na devet’ i prije toga ‘sedminade(se)te dan’, pa bi se analogno u nešto ranijem tekstu upotrijebljenoj jezičnoj konstrukciji za broj 12 ‘dva(na)deset dan’ – ovo mjesto moglo protumačiti 17 na 9, drugim riječima: kralj bi umro mjeseca marta 917., prethodno vladajući 40 godina, tj. od 877. godine. Ovakva jezična konstrukcija za označavanje rednih brojeva, uostalom, uobičajena je u starim slavenskim tekstovima. Drugačije je, mislim, teško objasniti kako je upala brojka 9, koja se ne pojavljuje u jezičnom sklopu o kraljevoj 40-godišnjoj vladavini i njegovoj smrti 17. marta. I hrvatski tekst je ovdje poremećen, ali se nedvojbeno razaznaje 917. godina (seminadesete na devet).”⁷⁸⁴ M. Hadžijahić obrazlaže da je sabor održan “u Duvnu, odnosno u mjestu Hlib, Lib (Hlivaj)” i to moguće iz geografskih i vjerskih razloga. Duvno je, prema Hadžijahiću, područje gdje su se najviše zemljopisno približavale Hrvatska, Neretva i Bosna.⁷⁸⁵

Spis opisuje kraljeve, koji su vladali na jednom i to od Bizanta neovisnom prostoru, na kojemu (prema prvobitnoj hrvatskoj redakciji izvora) nikada kralj “Svetopelek” nije postojao. D. Mandić zaključuje da se opisani sabor za Budimira održao 753. godine. U hrvatskoj se redakciji izvora spominje ime pape Stjepana i tvrdi da je bizantski car Konstan-

⁷⁸³ S. Mijušković, *Barski rodoslov*, str. 175.

⁷⁸⁴ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 235.

⁷⁸⁵ M. Hadžijahić, *Da li je nastariji slavenski zakon Metodijev Zakon sudnij ljudem donesen na tzv. Duvanjskom saboru?* Forum, XXIV/1985, 12, 1144.

tin poslao svoje izaslanike na Budimirov sabor. “U osmom stoljeću živjeli su pape Stjepan II. (752., 26. III. – 26. IV. 757.) i Stjepan III. (768., 1. VIII. – 3. II. 772.). Njihov suvremenik je bio bizantski car Konstantin V. Kopronim (741. – 775.).”⁷⁸⁶ Znači sabor se, prema Mandićevu tumačenju hrvatske redakcije IX. glave mogao održati samo od 26. ožujka 752. do 3. veljače 772. M. Hadžijahić to Mandićevo mišljenje ovako pobija: “Mandićeva koncepcija mislim da je neprihvatljiva najviše zato što ni u jednoj redakciji *Ljetopisa* kao bizantijski car nije spomenut Konstantin, već Mihajlo. Istina je da je u hrvatskoj redakciji u IX. poglavlju na jednom mjestu navedeno kako je Budimir došao na misao da obrati ‘ka svetomu ocu papi i ka cesaru Konstantinu’. U latinskoj redakciji odnosno je mjesto prevedeno ‘ad imperatorem Constantinopolitanae urbis Michaellem’, pa je očito da je greškom prepisivača mjesto slova ‘a’ došlo slovo ‘u’, tj. riječ je o caru Konstantina (grada). Da se ovdje ne radi ni o kakvom caru Konstantinu već Mihajlu, vidi se iz samog daljeg teksta hrvatske redakcije, gdje se u nastavku pripovijeda kako su došli na sabor poslanici ‘od cesara Mihajla’, a iz konteksta je jasno da se radilo o istom caru. Vrijedno je napomenuti da se u hrvatskoj redakciji, koju Mandić smatra najkompetentnijim tekstom, inače uopće ne spominju carski poslanici Leon i Ivan.”⁷⁸⁷ Citirano Hadžijahićevo zaključivanje ne mora u svemu biti točno. Naime, u IX. glavi hrvatske redakcije, za koju i on dokazuje da je prvobitna, pripovijeda se o “cesaru Konstantinu”, a zatim se navodi i “c(es)ara Mihaila”. (I iz ovoga je detalja lako zaključiti da se i hrvatska redakcija redigirala.) Hadžijahić misli da se sabor za Budimira mogao održati, ako je “ikada održan”, godine 885. ili 886. i to ovako obrazlaže: “Car Bazilije i papa Stjepan V (VI) vremenski jedan drugome odgovaraju (885. i 886. godina), pa mi to služi kao podloga za datiranje pretpostavljenog Duvanjskog sabora. Neovisno od ove dedukcije, vrijedno je napomenuti da je dubrovački historičar Tuberon (1459.-1527.) zabilježio da se sabor na Duvanjskom polju održao upravo 886. godine. Preko Tuberonu ne treba jednostavno prijeći, ne samo zato što je cijenjen po svojoj kritičnosti, već i zato što je raspolagao jednim prastarim primjerkom *Ljetopisa Popa Dukljanina*. Taj se tekst razlikovao od danas dostupnih tekstova (Tuberon, npr., spominje ‘epidavarskog biskupa, koga dukljanski Ljetopisac zove Ivanom’, mada u sadašnjim tekstovima

⁷⁸⁶ D. Mandić, *Rasprave*, str. 166-176.

⁷⁸⁷ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 259.

Ljetopisa nema traga tome Ivanu).”⁷⁸⁸ M. Hadžijahić je posebno upozorio na mogućnost stvarnog postojanja Budimira kao kralja sa sjedištem u Bosni: “Možemo dakle, pretpostaviti da je Dukljaninu bilo u interesu da ime glavnog aktera na Duvanjskom saboru bude autentično. Ime Budimir je, nadalje, karakteristično upravo za IX. vijek, ali se javlja i kasnije. U ispravama koje se odnose na područje hrvatske države spominju se pod tim imenom župani i dostojanstvenici. Postoji, dalje, i više lokaliteta koji su vezani za ovo ime. Ja bih ovdje želio da skrenem pažnju na jedan lokalitet, pri čemu posebnu važnost dajem geografskom smještaju toga lokaliteta. Riječ je o velikom selu u Sarajevskom polju zvanom Butmir, poznatom prehistorijskom nalazištu (‘butmirska kultura’). Zahvaljujući turskim katastarskim defterima iz XV vijeka, sada znamo da se u to vrijeme današnji Butmir nazivao Budimir.”⁷⁸⁹ Neki povjesničari ističu kako je u narodu dugo ostao spomen na kralja Budimira. Tako I. Kukuljević ističe da “je istina, da ime Budimira, kao kralja hrvatskog, bijaše poznato ne samo nekim starijim zgodopiscem hrvatskim, nego da je i u narodu vazda živilo, o njemu se pričalo, a i danas u predavanju puka i crkve živi, te ga narodna crkva i medju svetce uvrsti”⁷⁹⁰

M. Hadžijahić upozorava da se pod “*regnum Sclavorum*” smatra područje Bosne i da se, prema dubrovačkim kronikama, prvi “slavenski” vladari u ovome izvoru redovito tretiraju kao bosanski. “Vladar (‘kralj’) Sklavinije ne mora se shvatiti, barem što se predložka tiče, kao neki vladar imaginarnog južnoslavenskog kraljevstva, već kao vladar jedne konkretne sklavinije, jednog *Regnuma Sclavorum*... Prema tome, Budimira ne treba shvatiti, barem ako pokušamo rekonstruirati Dukljaninov predložak, kao vladara neke sveobuhvatne drevne južnoslavenske države, već kao vladara jedne od sklavinija a takvih je polovicom IX vijeka bilo više baš na području na koje su se imale odnositi odluke narodnog sabora na Duvanjskom polju.... Nije isključeno da se i u samom Dukljaninovu tekstu sačuvao trag da je Duvanjski sabor rješavao pitanja ne jednog južnoslavenskog ‘kraljevstva’ (regnuma), već više ‘kraljevstava’. U hrvatskoj redakciji, koja, kako je više puta naglašeno, indicira veću starinu, govori se o starim ‘privilezima’ koji su pročitani na saboru ‘kako biše

⁷⁸⁸ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 219-220.

⁷⁸⁹ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 233-234.

⁷⁹⁰ I. Kukuljević, *Prvovjenčani vladaoци Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune*. Rad JAZU, knjiga LVIII., Zagreb, 1881., str. 34–35. Kukuljević u ovoj raspravi navodi (str. 52.) da 17. ožujka “svetkuje hrvatska crkva imendan sv. Budimira”.

zemlja od zemlje počtovana i puk od puka i kraljevstvo od kraljevstva'. Latinska redakcija nije ostavila ovakvu formulaciju, već na tome mjestu govori o starim grčkim i latinskim poveljama o podjeli oblasti, okružja i zemalja ('de divisione provinciarum ac regionum seu terrarum'). Istina je ipak da i hrvatska redakcija sadrži koncept o Budimirovu kraljevstvu sastavljenom od 'rusagov' i 'veče jazikov'.⁷⁹¹ Ako se prihvati iznesena Hadžijahićeva argumentacija proizlazi da su glave VIII. i IX. posebni dio hrvatske redakcije izvora, koje se ne nastavljaju na vremenski redosljed predhodnog izlaganja.

Da je IX. glava prerađivana i u hrvatskoj redakciji potvrđuju i neke očite pogreške koje se nalaze u njoj. U IX. glavi hrvatske redakcije ima, na primjer, i ovo: "*Od Dalme do Valdemina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini Nižnji. I još od mista Dalme do Bandalona grada, ča se sada zove Drač, dotla prozva Donju Dalmaciju.*"⁷⁹² A. Pavić je posebno upozorio na tu pogrešku ističući da je tekst "na žalost... sasvim očito na tome mjestu oštećen" jer "imamo dvije 'Dalmatia inferior' ".⁷⁹³ I pogreške u takovom detalju upućuju da se mogla redigirati i cijela ova glava. Glave su IX. i XXIII. (u kojoj se priča o ubojstvu Zvonimira) nerazmjerno opširne u odnosu na sve ostale glave, a odudaraju od njih i načinom opisi- vanja. U hrvatskoj je redakciji IX. glave umetnuta ćirilometodska legen- da koja je prenesena i u latinski prijevod iste glave. Usporedba obiju re- dakcija također potvrđuje da je hrvatski izvornik stariji i da je prevodi- telju na latinski navedena legenda bila poznatija. U hrvatskoj se redakci- ji spominje kralj Budimir koji je naveden u prvobitnom izvoru. Glosator se poslužio tzv. *Panonskom legendom*. "Na to nas već upućuje samo ime kralja Svatopluka, poznatoga moravskoga kneza; nije na odmet ako ka- žem, da se s tim imenom nikad i nigde ne sastajemo među južnim Slo- venima. Ne samo što je '*Žiće Sv. Metodija*' zaista napisano još negde u X. veku slovenskim jezikom i među hrvatskim glagoljašima bilo bez ikakve sumnje dobro poznato, pa i latinski protivnici znali su za nj, nego u njemu ima i stavaka, koje se tiču baš Svatopluka, a od ovih osobite je pažnje vredna ona stavka, gde se kaže, kako je Svatopluk časno primio Sv. Metodija... Ali Pop Dukljanin (odnosno njegov izvor, ako je sve to u

⁷⁹¹ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 238-239.

⁷⁹² V. Mošin je prema Šišićevom ispravku zamijenio riječ "donju" u "gornju". (Mošin, nav. dj., str. 54.)

⁷⁹³ A. Pavić, *Cara Konstantina VII. Porfirogenita DAI glave 29-36*. Zagreb, 1906., str. 32.

gl. VIII. i IX. preuzeto iz nekoga starijega predloška, kako mislim) nije ‘*Žiće Sv. Konstantina*’ prosto ispisivao ili prepisivao, nego ga je menjao i prilagođivao svojim tendencijama i ciljevima; on je to činio svesno i hotimice.”⁷⁹⁴ Hadžijahić je navedeno Šišićevo mišljenje točno korigirao u ovom smislu: “Čini se, za razliku od Šišićeva pozivanja na *Žitije sv. Metodija*, da je ipak opravdanije izričito ne označavati kojim se ovdje konkretno izvorom poslužio ljetopisac, nego prije uzeti da je imao neki, vjerojatno nama danas nepoznat, zapis koji se odnosio na Ćirilovu misiju. U svakom slučaju, pri pripovijedanju o Ćirilovoj misiji za podlogu nije moglo služiti reproduciranje narodnog predanja, a još manje jednostavno izmiljanje, već – naprotiv – neki zapis.”⁷⁹⁵ U IX. se glavi navodi kako je kralj Budimir pokopan u crkvi “*svete Marije u gradu Dokoliji*”. U slučaju da *Dokolija* stvarno znači *Duklja* može se pretpostaviti da je redaktor to naveo radi afirmacije pretenzija dukljanske crkve. “Takva je, npr. tvrdnja da je kralj Svetopelek (časno i uz velik sprovod) sahranjen ‘u crkvi Svete Marije u gradu Duklji’... Šišić je upozorio da je crkva sv. Marije ‘prosto izmišljena, i to tendenciozno izmišljena kao tobožnja rezidencija i saborna crkva drevnog dioklejskoga arhiepiskopa’. Niti se opstojnost te crkve u Duklji može zasvjedočiti bilo kojim, makar kasnijim dokumentom, niti se u jednoj tako imaginarnoj dukljanskoj crkvi mogla obavljati krunidba kraljeva. Grad Duklja je stajao razoren još polovicom X. vijeka (Porfirogenit), pa nije bilo rezona ni za opstojnost crkve sv. Marije baš u Duklji. Iz dukljanskog dijela *Ljetopisa* se saznaje da mjesto gdje su se sahranjivali kraljevi nije bila nikakva crkva sv. Marije, već manastir svetih mučenika Sergija i Baka (na Bojani).”⁷⁹⁶

Iz imena kralja “Svetopeleka” u IX. glavi latinske redakcije može se sigurno zaključiti da ta sačuvana latinska redakcija prvobitnog izvora nije vjeran prijepis izvornika. Naime, stvarni redaktor te latinske redakcije ove glave očito je imao u rukama primjerak hrvatske redakcije iste glave u kojoj je bila umetnuta ćirilometodska legenda. Glosator hrvatske redakcije nije izbacio ime kralja Budimira i opisao je pokrštenje njegova naroda – svetog puka. Važno je istaknuti da se u glavi IX. hrvatske redakcije ne navodi kralj po imenu “Svetipuk”, kako su to neki zaključili iz rečenice, koja u originalu glasi: “*i ondje pribiva kraljujući sveti puk*”. Kralj

⁷⁹⁴ F. Šišić, *Letopis*, str. 134–135, 143.

⁷⁹⁵ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 206.

⁷⁹⁶ M. Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, str. 215.

se u ovoj glavi više puta zove Budimir, a vladao je “svetim pukom”. Redaktor je ove glave na latinski htio biti dosljedan navedenoj legendi koja priča o “slavenskom” knezu Svatopluku i on je izbacio Budimirovo ime, a naziv hrvatske redakcije za njegov pokršteni narod (sveti puk) on je pretvorio u osobno ime “Svetopelek” prema imenu moravskog vladara. Ovo jedan katolički svećenik, a pogotovo ako je to bio barski nadbiskup Grgur, nikad ne bi napravio, jer se u Dalmaciji sve do nedavno u crkva-ma puk nazivalo svetim pukom ili Božjim narodom.

Bit pričanja IX. glave hrvatske redakcije izgleda točna. Hrvati su na teritoriju rimske Dalmacije prvobitnu postojbinu imali u “Donjoj Dalmaciji”, a u doba franačkog prodora uz obalnu Dalmaciju došli su na teritorij Dalmata. Hrvatski vladari se po dolasku na dalmatski teritorij nazivaju banovima Hrvata, a kad su stvarno zavladao i tim prostorom počinju u vladarski naslov unositi i Dalmate, odnosno Dalmaciju. Taj od Porfirogeneta opisani prostor u biti odgovara tituliranju hrvatskih vladara, koji su se nakon proširenja vlasti u Dalmaciju osamostalili i tada su od bana postali kraljevi u drugoj polovini IX. stoljeća. Iz Gottschalkova zapisa sigurno znamo da su sredinom IX. stoljeća podanici častili Trpimira kao kralja. S vremenom su se i drugi banovi u nekada zajedničkoj državi osamostaljivali i tada se proglašavali kraljevima (Neretvanska oblast, Bosna). U svim glavama, i to u obje redakcije ovoga izvora, nema ni spomena da je pučanstvo na opisanom prostoru živjelo pod bilo kakvim bizantskim vrhovništvom.

3.

Postojanje jedne države, koja se sastojala od nekih dijelova teritorija današnje Hrvatske i Bosne, potvrđuje i *Sumpetarski kartular*. On sadrži podatke do kraja XII. stoljeća, ali je mogao biti sastavljen i nekoliko stoljeća kasnije. U *Sumpetarskom kartularu* navodi se kraljevstvo Hrvata u kojem vladaju banovi i to u latinskom izvorniku ovako:

“[102.] *Tempore transacto erat consuetudo in regno Croatorum: erant septem bani qui eligerant regem in Croatia, quando rex sine liberis moriebatur, silicet: banus Croacie, primus; banus Bosniensis, secundus; banus Sclauonie, tertius; banus Posige, quartus; banus Podrauię, quintus; banus Albanie sestus; banus Sremi, septimus.*”

Et de sex generibus Croatorum erant bani in Croatia, quos eligebant duodecim tribus Croatorum, et de aliis sex generacionibus erant comites in comitatibus Croatie: Kacigi, Cucari, Snasci, Cudomirigi, Mogoruigi, Subigi: isti sunt principales quibus pertinet banatum et mitunt sortes cui eorum sors dederit.

[104.] *Isti fuerunt bani in Croatia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suenimiri regis Croatorum: Stephanus Cucar, Saruba (...Mog ...Cacig ...car ...can), Slauaz ...(Cu)car fuit ...esimir, Cucar tempore Suenimiri Suenimiri fuit Petrus Sn(aci)g banustr. Om(nes) isti fu(erunt)."*

Hrvatski prijevod Jurja Marušića:

“([102.] *U kraljevstvu Hrvata u prošlim vremenima bijaše običaj: bilo je sedam banova (bani) koji birahu kralja u Hrvatskoj, kada je kralj umro bez djece; naime: prvi, ban Hrvatske; drugi, ban bosanski; treći, ban Slavonije; četvrti, ban Požege; peti, ban Podravine; šesti, ban Albanije; sedmi, ban Srijema.*

A od šest rodova hrvatskih bijahu banovi u Hrvatskoj, koje je biralo dvanaest plemena hrvatskih, a od šest drugih rodova bili su župani u županijama Hrvatske: Kačići, Kukari, Snačići, Čudomirići, Mogorovići, Šubići. Tim odličnicima je patrila banska čast (banatum), a kome će od njih dopasti, odlučuju ždrijebom.

[104.] *Ovo su bili banovi u Hrvatskoj od roda Hrvata, od vremena Svatopluka, sve do vremena Zvonimira, kralja Hrvata: Stjepan Kukar, Saruba (...Mog ... Kačić ... kar ...kan), Slavac ... (Ku)kar je bio ... ešimir, Kukar u vrijeme Zvonimira, Zvonimira ban je bio Petar Sna(ači)ć. Sv(i) ti bi(jahu) ... u Hrvat(skoj)."*⁷⁹⁷

Posebno je važno Šišićevo uspoređivanje Dukljaninova izvora sa *Sumpetarskim kartularom*. Na listu XIV.A i XIV.B toga *Kartulara* nalaze se, prema Šišiću, “*два pripisa, pisana goticom XIV veka*”.⁷⁹⁸ D. Mandić misli da je pripis unesen za prijestolnih borbi poslije smrti Ladislava IV. Kumanca (+ 1290.) pa do izbora Karla Roberta Anžuvinca

⁷⁹⁷ J. Marušić, *Sumpetarski kartular i Poljička seljačka Republika*. Književni krug, Split 1992., str. 52 -53.

⁷⁹⁸ F. Šišić, *Letopis*, str. 51. Usp. i V. Novak - P. Skok, *Supetarski kartular*. JAZU, Zagreb, 1952., str. 121.

1308. godine. Pisac je, prema D. Mandiću, upotrijebio veoma stari predložak iz zadnje četvrti XI. stoljeća, u kojemu nije znao svaku riječ točno pročitati i prepisati.⁷⁹⁹ U prvome naknadno unesenom zapisu u *Kartularu* navode se podatci koliko je banova biralo hrvatskog kralja kad bi on umro bez nasljednika, a u drugome se zapisu dodaje: “*Isti fuerunt bani in Croatia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suenimiri regis Croatorum.*”⁸⁰⁰ F. Šišić na temelju navoda o imenu prvog kralja s pravom zaključuje: “Nema sumnje da je anonimni autor tog pripisa poznao *Letopis popa Dukljanina.*”⁸⁰¹ U vezi s tom Šišićevom tvrdnjom da se pisac pripisa s folije XIV., gdje se spominje kralj “Suetopeleg”, koristio izvorom *Sclavorum Regnum*, Držislav Švob je zaključio da je to “očito točno”.⁸⁰² D. Popović tvrdi da se autor pripisa iz *Sumpetarskog kartulara* nije služio spisom *Sclavorum Regnum* zato što se ova dva vrela razlikuju posebnošću svojih sadržaja.⁸⁰³ Spomen je “Svetopelega” u *Sumpetarskom kartularu* nepobitan dokaz da je autor pripisa znao samo za neku latinsku redakciju *Sclavorum Regnum* u kojoj se jedino to ime navodi. Razlike između ta dva vrela nisu posebno bitne. Tako se na primjer u *Sclavorum Regnum* uglavnom navodi postojanje četiriju banova, a u pripisu *Sumpetarskom kartularu* sedam banova. “Tu se razlikuje ovih 7 banova: banus Croacie, bosniensis, Sclauonie, Posige, Podraue, Albanie, Sremi.”⁸⁰⁴ Kada bi i bio slučaj da se navedena dva vrela međusobno stvarno razlikuju, to bi samo osnažilo vjerodostojnost spisa *Sclavorum Regnum*. U oba se vrela, kako i D. Popović ističe,⁸⁰⁵ spominje postojanje velikoga jedinstvenog kraljevstva, u kojemu Hrvati zauzimlju samo dio teritorija. To je u vezi s Hrvatima najvažnija bit istoga sadržaja u izvorima *Sclavorum Regnum* i u *Sumpetarskom kartularu*. D. Švob je već 1956. godine upozorio: “ ‘Hrvatska’ čiji je ban – ban Hrvatske, uži je pojam od ‘Hrvatska’, koja je istovjetna sa ‘kraljevstvom Hrvata’. Osim bana Hrvatske ostali su banovi u državi: ban Bo-

⁷⁹⁹ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, str. 439.

⁸⁰⁰ J. Marušić, *Sumpetarski kartular*, str. 52.

⁸⁰¹ F. Šišić, *Letopis*, str. 53.

⁸⁰² D. Švob, *Pripis Sumpetarskog kartulara o izboru starohrvatskog kralja i popis onodobnih banova*. Historijski zbornik, IX/1956, 1- 4, 110.

⁸⁰³ D. S. Popović, *Prilozi*, str. 228-250.

⁸⁰⁴ P. Skok, *Lingvistička analiza kartulara*. U: V. Novak - P. Skok, *Sumpetarski kartular*, str. 292.

⁸⁰⁵ D. Popović, *Prilozi*, str. 231.

sne, ban Slavonije, ban Požege, ban Podravja, ban Albanije, ban Srijema.” Švob dalje tvrdi da je Bosna po *Sumpetarskom kartularu* posebno tretirana. “Jer je Bosna, prema shvaćanju kartularskog pripisa, preostatak hrvatske države – banus bosniensis je jedan od sedmorice banova hrvatske države –, i to je jedini preostatak... Ali kako je prema tihoj pretpostavci kartularskog pripisa bosanski vladar – prvo ban, a potom kralj – pravni nasljednik bosanskog bana hrvatske države, to, dosljedno tomu, bosanskom vladaocu pravno pripada vlast nad onim područjem što ga je držao negdašnji banus Bosniensis. Treba dakle zaključiti da iz kartularskog pripisa izlazi ova politička tendencija, suvremena postanku pripisa...”⁸⁰⁶ Nužno je istaknuti da se u *Sumpetarskom kartularu* pogrješno spominje bana “Albanije”, ako je autor pod “Albanijom” uopće podrazumijevao ono što se danas pod tim pojmom shvaća i što je najvažnije ako je točno prepisao izvornu riječ. Teritorij svih ostalih banovina iz ovoga vrela je međusobno povezan, odnosno mogao je tvoriti zajedničku državu, ali ni jedna od banovina na tom prostoru nije mogla graničiti s Albanijom, pa čak ni s pretpostavljenom Crvenom Hrvatskom. Neobično je važno da u *Sumpetarskom kartularu* sve banovine (osim dakako “Albanije”) obuhvaćaju gotovo isti teritorij koji se opisuje kao sastavni dio velike države u *Libellus Gothorum*.

---

⁸⁰⁶ D. Švob, *Pripis Supetarskog kartulara*, str. 113–114.

DODATAK O VLASIMA

Postoje razna mišljenja o podrijetlu Vlaha. “Jedni smatraju da oni vode poreklo od romanizovanih starobalkanskih plemena, a drugi da su neposredni potomci rimskih kolona. Novija istraživanja (arheološko-antropološka) ukazuju na to da u stvari čine paleomediteransko-indoevropsku simbiozu i tip ljudi koji se proteže i van granica Balkanskog poluostrva.”⁸⁰⁷ Vlasi su se kao paleobalkansko stanovništvo selili sa starih u nova sjedišta i s vremenom se asimilirali s etnikom u novoj sredini, bilo da su živjeli u istoj državi, bilo da su prihvatili njegovu vjeru. Tako se veliki broj Vlaha s vremenom pretopio, između ostaloga, u rumunjski, grčki, bugarski, srpski i albanski etnički element. “Nedavno je objavljena nešto detaljnija genetička analiza Vlaha. Uzorci za analizu uzimani su iz Albanije, Makedonije i Rumunjske. Rezultati ovih istraživanja pokazuju da je unutar Vlaha velika genetička raznolikost. Na temelju tih rezultata moguće je zaključiti da su se Vlasi na Balkanu kao poseban entitet оформili prvenstveno zbog istog načina života, privrednih aktivnosti i sličnih ekonomskih interesa.”⁸⁰⁸

Bogumil Hrabak zaključuje da su “vlasi primili, i to dosta kasno, nacionalnost onog elementa sa kojim ga je vezivala vjeroispovijest. To su pravoslavni vlasi učinili svakako prije katoličkih”.⁸⁰⁹ U Hrvata imamo Vlahe koji su u Hrvatskoj obitavali u srednjem vijeku prije XIV. stoljeća i Vlahe koji su doselili s Turcima u XVI. stoljeću. Zef Mirdita navodi mišljenje Josipa Smodlake (objavljeno 1946.) da se u hrvatskim izvorima iz IX. i X. stoljeća u dalmatinskim gradovima spominju imena osoba koja završavaju s postponiranim članom – ul, karakterističnim za Vlahe.⁸¹⁰ U petoj glavi latinske redakcije Dukljaninova spisa kad se priča o osvajanjima “Vulgara” navodi se (u hrvatskom prijevodu) i ova rečenica: “*Zatim osvajajući zauzmu cijelu Makedoniju; potom čitavu pokrajinu Latina, koji se u ono doba zвахu Rimljani (,Romani’), a sada se zovu*

---

⁸⁰⁷ Dragoslav Antonijević, *Obredi i običaji balkanskih stočara*. SANU, Beograd, 1982., str. 20, 24. Usp. V. V. Ivanov i V. N. Toporov, *K voprosu o proishozhdenii etnonima “valahi”*. U: *Etničeskaja istorija vostočnih romancev*. Akademija nauka, Moskva, 1979.

⁸⁰⁸ I. Jurić, Recenzija (od 10. rujna 2006.) rukopisa, str. 3.

⁸⁰⁹ B. Hrabak, *Vlaška i uskočka kretanja u sjevernoj Dalmaciji*. U: *Benkovački kraj kroz vjekove*. Benkovic, 1988., str. 257.

⁸¹⁰ Zef Mirdita, *Vlasi u historiografiji*. Hrvatski institut za povijest u Zagrebu, Zagreb, 2004., str. 270.

Morovlasi, to jest Crni Latini.” U istoj glavi hrvatske redakcije *Ljetopisa* ta rečenica glasi: “*Posli obujaše Sledusiju i pojdoše u Macedoniju, i nju prijaše i svu zemlju latinsku, ki se onda (za) Rimljane držahu, a sada se zovu Črni Latini, kih cesar s onimi ima mnogo rvanje.*”⁸¹¹ Prema Dukljaninu ti *Crni Latini* prvotno su nazivani (smatrani) *Romanima*.

Riječ “Włoch” potječe vjerojatno iz germanskog “Walhs” i označuje “Romane kao pripadnike Rimskog carstva”.⁸¹² Doseljeni Sklavini su riječ Vlah preuzeli od Germana i pod tim pojmom podrazumijevali su više značenja.⁸¹³ Može se zaključiti da je pojam Vlah u srednjem vijeku obuhvaćao gotovo sve nekadašnje pripadnike Carstva, tzv. Romane, neovisno o njihovu etničkomu podrijetlu i da je ta oznaka Vlah tek u kasnom srednjem vijeku postala sinonim za pastirsko zanimanje (“vlah”). Porfirogenet razlikuje stanovnike koje naziva *Romaei* od *Romana*. “*Romani* su mu u dalmatinskoj temi: u gradovima...; oni su mu i predslovensko (odnosno predavarsko) stanovništvo Hrvatske, Srbije, Zahumlja, Neretve i Duklje. *Romaei* su mu Grci.”⁸¹⁴ *Romani* su prvobitno bili građani Rima, a zatim su tako nazvani svi stanovnici Italije koji su stekli rimsko pravo. Samozvani *Romei* su podanici Bizantskog carstva i ne moraju biti pravoslavni. Bizantinci su, prema Litavrinu, nazivali sebe *Romei-ma*, a svoj imperij zvali su *Romanija*. Sami su se podanici Carstva ponekad, kada su htjeli izraziti svoju etničku i konfesionalnu pripadnost, nazivali *Grci*, ali su također i kada su mislili na državno ustrojstvo koristili za sebe pojam *Grci*. U Rimu i u Karolinškom imperiju bizantski podanici nazivani su *Grcima*.⁸¹⁵ Josef Rungg tumači pojam *Romani* u smislu da je označivao pripadnike raznih naroda i etničkih grupa, koje su nekada bile pod rimskom državom.⁸¹⁶ Bizantski pisci u srednjem vijeku pod

⁸¹¹ I. Mužić, *Hrvatska kronika*, str. 64, 140.

⁸¹² Tomasz Czarnecki, *Gotisches im Wortschatz des Polnischen*. Institut za germansku filologiju Univerziteta u Gdansku, Gdansk. Rukopis, str. 10.

⁸¹³ D. A. Mačinskij, *Migracija Slavjan v I tisjačeljetii n. e. (po pismennim istočnikom s privlječenijem dannih arheologii)*. U: *Formirovanije rannefeodalnih slavjanskih narodnostej*. Akademija nauka, Moskva, 1981., str. 39.

⁸¹⁴ P. Skok, *Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena*. Starohrvatska prosvjeta. N. s., sv. 1/1927., broj 1-2, str. 63.

⁸¹⁵ G. G. Litavrin, *Vizantija i Slavjane*, str. 594-596.

⁸¹⁶ “ ‘Romanus’ heißt zu Rom römischen Staat gehörig, ‘Römer’. Im römischen Weltreich lebten besonders gegen Ende seines Bestehens Völker verschiedener Zungen, die alle die römische Staatsbürgerschaft besaßen, daher Romani waren. Romani ist demnach vor allem ein staatsrechtlicher Begriff.” (Josef Rungg, *Ortsnamen der Go-*

oznakom *Latini* podrazumijevaju i sve žitelje zapadne Europe misleći i na njihovu pripadnost rimskom kršćanstvu.⁸¹⁷ U Dalmaciji su *Latinima*, u određenom (užem) smislu, nazivani stanovnici priobalnih mjesta. Ni u jednom postojećem izvoru uz pojam tih *Latina*, kao stanovnika gradova, ne navodi se oznaka “crni”, koja je često vezana uz Vlahe.

Vlasi su u Hrvatskoj s vremenom prihvatili katoličku vjeru i odredili se kao Hrvati. Ti su srednjovjekovni, predturski stočari zvani “hrvatski Vlasi” bili ostatci predhrvatskih starosjeditelja koji nisu, kako pojedini pisci pretpostavljaju, govorili nekim iskvarenim latinskim jezikom. Povijesna istraživanja utvrdila su da je romaniziranje starosjeditelja postojalo samo u nekim dijelovima Balkana. U kontinentalnom dijelu rimske Dalmacije, a posebno u Bosni i Hercegovini, stvarnoga romaniziranja nije bilo, ni u kakvom obliku. Činjenica je da se Vlahe spominje već od ranoga srednjeg vijeka i u nekim drugim balkanskim krajevima u kojima nikad nije živjelo romanizirano starosjedilačko pučanstvo.⁸¹⁸ Samo dio tih stočara koji su se nazivali Vlasi, i to onaj dio koji potječe iz stare Dacije, bio je jako romaniziran.⁸¹⁹ Svi Vlasi pravoslavne vjere, koji su se doselili u XVI. stoljeću (pa i kasnije) s osmanskim osvajačima, bez obzira na stvarno etničko podrijetlo, prihvatili su srpstvo. Josip Smodlaka je vjerovao da može, kao osoba jugoslavenskoga političkog svjetonazora, slobodno pisati kako pravoslavni Vlasi, koji su u hrvatske zemlje došli kao turske predstraže, odnosno kao turske pomoćne čete, nisu bili podrijetlom Srbi. On je zaključio i sljedeće: “Pravoslavni živalj u Hrvatskoj ubrajao se u Hrvate sve do posljednje trećine XIX. vijeka... Ovo važi za Liku, Kordun i Baniju, a ne za Slavoniju i Dalmaciju gdje se Vlasi nisu nikad nazivali imenom Hrvata. U Dalmaciji su samo jezik nazivali ‚rvackim’... Poslije trideset godina jalovog prepiranja prepušteno je najzad svakome na volju da se naziva narodnim imenom koje mu je milije. Tad se ustanovilo da su se svi pravoslavni opredijelili za srpstvo, a katolici za hrvatstvo. Sada se vidjelo koliko je jak

---

ten, Römer, Franken in Rätien, Noricum, besonders Tirol. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck, 1963., str. 131.)

⁸¹⁷ G. G. Litavrin, *Nekotorije osobennosti etnonimov v vizantijskih istočnikah.* U: *Voprosi etnogeneza i etničkoj istorii Slavjan i vostočnih romancev.* Akademija nauka, Moskva, 1976., str. 202-204.

⁸¹⁸ Maria Comsa, *Romanem Walachen - Rumänen.* Zbornik: *Welt der Slaven,* Beck, München, 1986., str. 138.

⁸¹⁹ Detaljnije vidi: I. Mužić, *Neromanizirano i romanizirano stanovništvo zvano Vlasi.* U: *Hrvati i autohtonost,* str. 361-372.

narodnosni faktor vjerozakon, kad je eto i pravoslavne Hrvate kroz srpsku crkvu priveo k nacionalnom srpstvu.”⁸²⁰ Smodlakina zaključivanja osudio je Ferdo Čulinović u režimu dodvoravajućem tekstu pod naslovom *Srbi u Hrvatskoj* i to u partijskom dnevniku za Hrvatsku *Naprijed*. F. Čulinović je istaknuo da Smodlakine postavke o Vlasima “historijski nisu točne, a ostavljene bez odgovora mogle bi možda poslužiti kakvom neprijatelju za njegovu rabotu”.⁸²¹ On nije ni spomenuo da Smodlaka u istoj raspravi iznosi kako su se svi Vlasi katolici u Hrvatskoj asimirali u Hrvate. Stvarnost je bila takva da je čak i J. Šidak zaključio kako Smodlaka iznoseći pretpostavke “o jednom od najtežih problema naše historiografije... ipak olako tvrdi, da je širenje srpskog imena u Bosni, Dalmaciji, i u samoj Hrvatskoj’ rezultat veliko-srpske propagande poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878.”⁸²² Poslije ovoga Smodlakina iskustva u hrvatskoj historiografiji o Vlasima su, osim N. Klaić, pisali rijetki pojedinci. Tako je Branimir Gušić 1973. (i to u izdanju *Srpske akademije nauka* u Beogradu i na njemačkom jeziku) zaključio kako su se oni Vlasi, koji su postali pravoslavni, iako etnički različiti od Srba, zbog svoje pripadnosti pravoslavlju počeli smatrati Srbima.⁸²³ U nizu primjera koji potvrđuju činjenicu poistovjećenja vjerozakona i narodne pripadnosti navodim samo ovaj: Godine 1551. general Ivan Lenković je javio kralju Ferdinandu da su Turci izveli iz unutrašnjosti Turske više tisuća Morlaka ili Vlaha i da su ih naselili oko Srba i u Kosovu polju kod Knina. S tim Vlasima su vjerojatno došli i pravoslavni kaluderi koji su osnovali pravoslavni samostan.⁸²⁴ U Hrvatskoj se tek 1974. godine Ivan Ostojić (profesor iz Krapine) usudio o problematici Vlaha objaviti monografiju (202 stranice gusto tiskanog teksta) pod naslovom *Vlasi u Hrvatskoj*. Ali ova njegova knjiga tiskana je tehnikom “ciklostila” i u tako ograničenom broju primjeraka da je ostala potpuno nepoznata i Z. Mirditi, koji je svoje djelo o Vlasima napisao u Zagrebu.

---

⁸²⁰ J. Smodlaka, *Dalmacija i Hrvati kroz vjekove*. Književni Jadran, godište I/1952., br. 2, str. 3-4.

⁸²¹ F. Čulinović, *Srbi u Hrvatskoj*. Naprijed, godište IX., br. 35, od 22. kolovoza 1952., str. 3.

⁸²² J. Šidak, *Dr. Josip Smodlaka, Dalmacija i Hrvati kroz vjekove*. Historijski zbornik, godište V., br. 1-2, 1952., str. 197-198.

⁸²³ B. Gušić, *Wer sind die Morlaken im adriatischen Raum?* Balcanica, IV., SANU, Beograd., 1973., str. 464.

⁸²⁴ Radoslav Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*. Matica hrvatska, Zagreb, 1943., str. 17-18.

---

⁸²⁵ Za ilustraciju navodim sljedeći primjer: Tonči Burić napominje da je moguće razlučiti tri vremenski odjelite skupine crkava koje su bile posvećene sv. Vidu i da najstariju sačinjava manji broj sakralnih objekata ranoromaničkih odlika (kao što su crkva u Dobrinju na otoku Krku, te dvije na Braču: na Vidovoj gori i u mjestu Dol). On dalje navodi da je većina crkava iz druge brojnije skupine romaničkih i gotičkih obilježja, kao i one crkve koje pripadaju među postturske kršćanske bogomolje u zaleđu srednje Dalmacije podignuta na određenim uzvišenjima, pa prema njemu, s obzirom na lokacije tih crkava i pravce povijesnih migracija u srednjem vijeku njihovu pojavu, a time i kult sv. Vida u to vrijeme „valja barem dijelom povezati sa srednjovjekovnim Vlasima“. Burić dalje oprezno dodaje da se ne može „*a priori* sve crkve sv. Vida u razvijenom i kasnom srednjem vijeku pripisati Vlasima, ali ih se ne može ni izbjeći prigodom analize ovdje iznesene problematike“. On dalje zaključuje da nam arheologija ne pruža sigurne dokaze o postojanju Svantovidovog kulta na istočnoj obali Jadrana, a time ni njegovo moguće preklapanje s kultom kršćanskoga sv. Vida. „Naravno da to ne znači da nije uopće bilo Svantovidovog kulta na našim obalama, već samo to da za njega nije moguće sigurno izlučiti iz raspoloživih izvora (pisanih, arheoloških, toponomastičkih), ili identifikacije Perun – Svantovid.“ (Tonči Burić, *Odnos sveti Vid - Svantovid na istočnoj obali Jadrana*. Histria antiqua (Pula), sv. 13 za 2005., str. 461-468.) Vlasi su u određenom etničkom smislu bili dobrim dijelom i balkanski starosjeditelji, koji su u svojim pastirskim kretanjima eventualno mogli prenositi i kult Vida gdje on nije od ranije postojao i daka-ko ako su ga i sami imali. Ne može se zanemariti ni činjenica da balkanski pastiri neslavenskoga govora, koji su još u drugoj polovini XX. stoljeća smatrani Vlasima nisu sačuvali spomen na Vida. Spomen boga Vida na današnjem hrvatskom teritoriju u odnosu na druge ostatke prvobitne vjere nadmoćno prevladava u tolikoj mjeri da je jedva moguće da su taj kult donijeli Vlasi i drugima trajno nametnuli. Osim toga smo suočeni sa sljedećom dilemom: Ako se Vida shvaća kao praslavensko pogansko božanstvo, a Vlahe kao prenositelje njegova kulta, onda bi se iz toga moglo zaključivati da su ti Vlasi bili Slaveni. Činjenica pak da je Vidov kult posebno posvjedočen na planinskim vrhovima može upućivati na to da je puk njegovu metafizičku narav shvaćao u solarnom smislu.

BIBLIOGRAFIJA VRELA

I POSEBNO KORIŠTENIH RADOVA

- BARTOLINI**, Elio. *I barbari : testi dei secoli IV-XI / scelti, tradotti e commentati da Elio Bartolini*. 2. ed. Milano: Longanesi, 1982. 1456 str.
- BIZANTINI**, *Croati, Carolingi : alba e tramonto di regni e imperi / a cura di Carlo Bertelli et al.* Milano: Skira, 2001. 515 str.
Katalog izložbe, Brescia 2001.-2002.
- BRATULIĆ**, Josip. *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela / preveo i protumačio Josip Bratulić*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985. 199 str.
- BULIĆ**, Frane; Bervaldi, Josip. *Kronotaksa solinskih biskupa ; Kronotaksa spljetskih nadbiskupa : (od razorenja Solina do polovice XI. v.)*. Zagreb, 1912-1913. 176, XXIX str.
Pretiskano iz Bogoslovske smotre.
- COLETI**, Jacopo. *Accessiones et correctiones all' Illyricum sacrum del P. D. Farlati / di P. G. Coleti ; pubblicato da Fr. Bulić*. Supplemento al "Bullettino di archeol. e stor. Dalm." a. 1902-1910. Spalato, 1910. 339 str.
- CONSTANTINUS** Porphyrogennitus. *Die Byzantiner und ihre Nachbarn : die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos / übersetzt, eingeleitet und erklärt von K. Belke, P. Soustal*. Wien: Fassbaender, 1995. 358. str. (Byzantinische Geschichtsschreiber ; 19)
- CONSTANTINUS** Porphyrogennitus. *Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio / recognovit Immanuel Bekkerus*. Bonnae [Bonn] : Weberus, 1840. 594 str. (Corpus scriptorum historiae byzantinae)
- CONSTANTINUS** Porphyrogennitus. *Costantino Porfirogenito De thematibus : introduzione, testo critico, commento / a cura di A[gostino]*

Pertusi. Citta Del Vaticano : Biblioteca Apostolica Vaticana, 1952. XV, 210 str. (Studi e testi ; 160)

CONSTANTINUS Porphyrogennitus. *De administrando imperio* / Constantine Porphyrogenitus; Greek text edited by Gy. Moravcsik; English translation by R. J. H. Jenkins. New revised ed. Washington, DC: Dumbarton Oakes Center for Byzantine Studies, 1967. IX, 341 str.

CONSTANTINUS Porphyrogennitus. *O upravljanju carstvom* / Konstantin Porfirogenet; prijevod i komentari Nikola Tomašić (hrvatski), R. J. H. Jenkins (engleski) ; priređivač grčkog izvornika Gyula Moravcsik. Zagreb: Dom i svijet, 2003. XVII, 407 str. (Biblioteka Povjesnica)

CONSTANTINUS Porphyrogennitus. *Ob upravljeniji imperijej*. Moskva: Nauka, 1989. 494 str.

ČRNČIĆ, Ivan. *Popa Dukljanina Ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku*, po prepisu popa Jerolima Kaletića / razsudjeno dao na svjetlo Ivan Črnčić. U Kraljevici : Tiskom Primorske tiskare, 1874. XXVI, 59 str.

DELONGA, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split : Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996. 607 str.

DIPLOMATIČKI zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae). Sv. 1: *Listine godina 743-1100* / uredio Marko Kostrenčić. Zagreb: JAZU, 1967. 285 str.

EINHARD. *Život Karla Velikog*. Zagreb: Latina et Graeca, 1992. 184 str. (Biblioteka Latina et Graeca; knj. 34)

FARLATI, Daniele. *Illyrici sacri*. T. 2: *Ecclesia salonitana*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1753. XII, 636, XLVIII str.

FORETIĆ, Vinko. *Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu*. U: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti* / Vinko Foretić. Split: Književni krug, 2001. Str. 103-124.

GLOSSAR zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa / begr. von Jadran Ferluga et al.

Beiheft 2: *Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts* / Bearb. Rade Mihaljčić. Wiesbaden: Steiner, 1982. XVIII, 150 str.

Beiheft 6: *Das Ethnikon Sclavi in den lateinischen Quellen bis zum Jahr 900* / Bearb. Jutta Reisinger, Gunter Sowa. Stuttgart: Steiner, 1990. 233 str.

GRASSHOFF, Helmut. *Rauchspur der Tauben : Radziwil-Chronik* / aus d. Altruss. übertr. u. hrsg. von Helmut Grasshoff. Leipzig; Weimar: Gustav Kiepenheuer, 1986. 480 str.

GRMEK, Mirko Dražen. *Dva filozofa, Gottschalk i Hasdai ibn Šaprut, o Hrvatima u vrijeme narodnih vladara*. U: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 20 (1994), 1/2(39/40), str. 435-448.

HAARMANN, Harald. *Die Erforschung arabischer Quellen zur mittelalterlichen Geschichte der Slaven und Volgabulgaren* / Hrsg. von Harald Haarman. Hamburg: Buske, 1976. 577 str.
Hamburger philologische Studien ; 38

HERRMANN, Joachim. *Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des I. Jahrtausends u. Z.* / herausgegeben von Joachim Herrmann. 4 sv. Berlin: Akademie-Verlag, 1988-1992. Teil 1: *Von Homer bis Plutarch*. 1988. 657 str. ; Teil 2: *Tacitus. Germania*. 1990. 291 str. ; Teil 3: *Von Tacitus bis Ausonius*. 1991. 723 str. ; Teil 4: *Von Ammianus Marcellinus bis Zosimos*. 1992. 656 str.

HEWSEN, Robert H. *The Geography of Ananias of Sirak* / introd., transl., and commentary by Robert H. Hewsen. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1992. XII, 467 str.

HRVATI i Karolinzi. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000.

Izložba, Split 2000.-2001.

Dio 1: *Rasprave i vrela*. 320 str.

Dio 2: *Katalog*. 396 str.

ISIDOR. *Geschichte der Goten, Vandalen und Sueven*. Essen; Stuttgart: Phaidon, 1986. 135 str.

- IVANIŠEVIĆ**, Milan. *Povijesni izvori*. U: *Starohrvatski Solin*. Arheološki muzej Galerija umjetnina Matica hrvatska Split, 1992. Str. 31-87.
- KAPITANOVIĆ**, Vicko. *Ilirik u odrazu kršćanske književnosti*. Književni krug, Split, 2006. 153 str.
- KLAIĆ**, Nada. *Historia Salonitana maior*. Beograd: Naučno delo, 1967. 142, 101 str. (Posebna izdanja / Srpska akademija nauka i umetnosti; knj. 399. Odeljenje društvenih nauka ; knj. 55)
- KLAIĆ**, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest*. 1 : (Do godine 1107) / ur. Nada Klaić. Zagreb: Školska knjiga, 1955. 74 str.
- KLAIĆ**, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 1972. XII, 386 str.
- KOS**, Franc. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Ljubljana: Leonova družba, 1902-
Knj. 1: (l. 501.-800.). 1902. LXXX, 416 str.
Knj. 2: (l. 801.-1000.). 1906., LXXXIV, 516 str.
- KOS**, Milko. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936, 157 str. (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani ; 11. Historični odsek ; 3)
- KRIŽMAN**, Mate. *Antička svjedočanstva o Istri*. 2. prerađeno i dopunjeno izd. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri", 1997. 462 str.
- LAMBOT**, Cyrille. *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais* / D. C. Lambot. Louvain: Université catholique, 1945. XXIV, 684 str.
- LUČIĆ**, Ivan. Joannis Lucii *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelodami: Apud Joannem Blaeu, 1668. [40], 474, [2] str.
- LUČIĆ**, Ivan. *Storia del Regno di Dalmazia e di Croazia* / Giovanni Lucio. Trieste : Edizioni LINT, 1983. VIII, 703, [7] str.
- LJETOPIS** *Popa Dukljanina*.
Vidi: ČRNČIĆ, Ivan; MOŠIN, Vladimir; MUŽIĆ, Ivan; ORBINI, Mavro; ŠIŠIĆ, Ferdo; ŠTEDIMLIJA, Savić Marković.
- MARUŠIĆ**, Juraj. *Sumpetarski kartular i Poljička seljačka republika*. Split : Književni krug, 1992. 187 str.

- MEYER**, Karl Heinrich. *Fontes historiae religionis slavicae* / collegit Carolus Henricus Meyer. Berlin : de Gruyter, 1931. 112 str.
- MIGNE**, Jacques Paul. *Patrologia latina* [CD-ROM]. Alexandria: Chadwyck-Healey, 1995-1996.
5 optičkih diskova. Elektronička verzija 1. izdanja djela "Patrologia latina" (1844.-1855. i 1862.-1865.)
- MOROVIĆ**, Hrvoje. *Anonimna splitska kronika*. Split, 1962. 20 str. (Izdanja Muzeja grada Splita ; sv. 10)
- MOŠIN**, Vladimir. *Ljetopis Popa Dukljanina* : latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i "Hrvatska kronika" / priredio, napisao uvod i komentar Vladimir Mošin. Matica hrvatska: Zagreb, 1950. 105 str.
- MUŽIĆ**, Ivan. *Hrvatska kronika : 547. - 1089.* / [priredio] Ivan Mužić. 5. izd. Split : Marjan tisak, 2002. 260 str., [64] str.
- NOVAK**, Viktor; Skok, Petar. *Supetarski kartular* / [uredili i obradili] Viktor Novak i Petar Skok. Zagreb: JAZU, 1952. 314 str. + tab.
- ORBINI**, Mavro. *Kraljevstvo Slavena* / prevela Snježana Husić. Zagreb: Golden marketing: Narodne novine, 1999. 623 str.
"Povijest kraljeva Dalmacije i drugih okolnih ilirskih krajeva". Str. 269-304.
- ORBINI**, Mavro, *Il Regno degli Slavi* / Mauro Orbini; besorgt von Sima Ćirković u. Peter Rehder. München: Sagner, 1985. 23, 473 str. (Sagners Slavistische Sammlung ; 9)
"Regno la storia de' re di Dalmatia, et altri luoghi vicini dell' Illirico". Str. 204-241.
- PAULUS**, Diaconus. *Historia Langobardorum*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1987. 268 str.
- PAULUS**, Diaconus. *Storia dei Longobardi* / Paolo Diacono. Milano: TEA, 1988. XXI, 367 str.
- PLINIUS** Secundus, Caius. *Storia naturale* / Gaio Plinio Secondo. 6 sv. Torino: Giulio Einaudi Editore, 1982-1988. Vol I: 1982. 966 str. ; Vol. II: 1983. 705 str. ; Vol. III/1: 1984. 996 str. ; Vol. III/2: 1985. 907 str. ; Vol. IV: 1986. 624 str. ; Vol. V: 1988. 966 str.

POVIJEST minulih ljeta ili Nestorov ljetopis / preveo Nenad Kosović.
1. izd. Beograd: IKP "Nikola Pašić", 2003. 204 str.

PRIBOJEVIĆ, Vinko. *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: JAZU,
1951. 247 str.

PROCOPIUS Caesariensis. *Procopii Caesariensis Opera omnia* / recognovit Iacobus Haury.
Vol. 2: *De Bellis Libris V-VIII: Bellum Gothicum*. Leipzig: Teubner,
1963. 699 str.

QUELLENSAMMLUNG zur mittelalterlichen Geschichte : *Fontes medii aevi*. Berlin: Bogon, Müller, Pentzel Verlag und Digitalisierung, 1998. 1 optički disk (CD-ROM)

QUELLENSAMMLUNG zur mittelalterlichen Geschichte : *Fortsetzung : Continuatio fontium medii aevi* / herausgegeben von Thomas Müller und Alexander Pentzel. Berlin: Heptagon, 1999. 1 optički disk (CD-ROM)

RAČKI, Franjo. *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam* / collegit, digessit, explicuit Fr. Rački. Zagrabiae : Sumptibus Academiae scientiarum et artum, 1877. XXXV, 544 str. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium ; vol. 7)

RAU, Reinhold. *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* / bearb. von Reinhold Rau. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992-
Teil 1. 1993. 484 str.
Teil 2. 1992. 400 str.

ROTKOVIĆ, Radoslav. *Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojislavljevića XI-XII vijeka* : izvori i legende. Podgorica : Print, 1999. 454 str.

SRKULJ, Stjepan. *Izvori za hrvatsku povijest*. Zagreb: VI. nakl., 1910. 182 str.

STANOJEVIĆ, Stanoje; Ćorović, Vladimir. *Odabrani izvori za srpsku istoriju. 1: Doba od VI-X veka*. Beograd : G. Kon, 1921. IV, 72 str.

SVOD drevnejših pis'mennyh izvestij o Slavjanah (Corpus testimoniorum vetustissimorum ad historiam slavicam pertinentium).

T. 1: (I-VI vv.) / sastaviteli L.A. Gindin, S.A. Ivanov, G.G. Litavrin.
Moskva: Nauka, 1991, 472 str.

T. 2: (VII-IX vv.) / sastaviteli S.A. Ivanov, G.G. Litavrin, V.K. Ronin. Moskva: Izdatel'skaja firma "Vostočnaja literatura" RAN, 1995. 589 str.

ŠIDAK, Jaroslav. *Historijska čitanka za hrvatsku povijest. 1: Do ukiđanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj g. 1848* / ur. J. Šidak. Zagreb: Školska knjiga, 1952. 232 str.

ŠIŠIĆ, Ferdo. *Letopis Popa Dukljanina* / uredio Ferdo Šišić. Beograd; Zagreb: Zaklada tiskare narodnih novina, 1928. 480 str. (Posebna izdanja SANU; knj. 67. Filozofski i filološki spisi; knj. 18)

ŠIŠIĆ, Ferdo. *Priručnik izvora hrvatske historije. Dio 1, čest 1: (Do god. 1107.): uvod, natpisi i isprave*. U Zagrebu: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1914. XIV, 653 str.

ŠKEGRO, Ante. *Stari pokrajinski katalog ili Katalog provincija Opće Crkve*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005. 150 str.

ŠTEDIMLIJA, S[avić] M[arković]. *Kronika hrvatska*. (Rukopis). 180 str.

TACITUS, Cornelius. *Germania*. München: Verlagsbuchhandlung, 1968. 94 str.

TACITUS, Cornelius. *Germania* / priredio Ivan Mužić. Verbum: Split, 1993. 91 str. (Biblioteka Tempus ; 2)

TSCHIŻEWSKIJ, Dmitrij. *Die Nestor-Chronik* / eingeleitet und kommentiert von Dmitrij Wiesbaden: Harrassowitz, 1969. XIX, 324 str. (Slavistische Studienbücher ; 6)

TOMA Arhiđakon. *Historia Salonitana* / Thomas Archidiaconus; digessit Fr. Rački. Zagreb: JAZU, 1894. 225 str. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium; vol. 26)

TOMA Arhiđakon. *Historia Salonitana* : povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Split: Književni krug, 2003. XXII, 530 str. (Knjiga Mediterana; 30)

TOMA Arhiđakon. *Historia salonitanorum atque spalatinorum pontificum* / Thomae Archidiaconi. Split: Književni krug, 2003. [226] str. (Knjiga Mediterana ; 31)
Faksimilno izdanje.

TOMA Arhidakon. *Kronika* / uredio i preveo Vladimir Rismondo. Split: Čakavski sabor, 1977. 426 str.

Prijevod djela: *Historia Salonitana* : Codex Spalatensis

TOMAŠIĆ, Nikola. *Život i djela cara Konstantina VII*. U: Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva, 20 (1918), 1/2, str.1-92.

TRKANJEC, Željko; Knezović, Pavao *Documenta historiam Croaticam spectantia* : (repraesentativa) / priredili Željko Trkanjec, Pavao Knezović. 3. izd. Zagreb : Školska knjiga, 1995. IX, 124 str.

VIZANTIJSKI izvori za istoriju naroda Jugoslavije.

T. 1 / obradili Franjo Barišić et al. Beograd : Naučna knjiga, 1955. XXII, 328 str. (Posebna izdanja / Srpska akademija nauka ; knj. 241. Vizantološki institut ; knj. 3)

T. 2 / obradio Božidar Ferjančić. Beograd : Naučno delo, 1959. XII, 98 str. (Posebna izdanja / Srpska akademija nauka ; knj. 323. Vizantološki institut ; knj. 7)

WOLFRAM, Herwig. *Quellen zur Geschichte des 7. und 8. Jahrhunderts* / unter Leitung von Herwig Wolfram neu übertr. von Andreas Kusternig; Herbert Haupt 2. unveränd. Aufl. Darmstadt; Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994. XIV, 567 str.

***

Posebno upozoravam na važnost sljedećih predmetnih bibliografija:

- O problematici autohtonosti u Hrvata usp. Bibliografiju u knjizi: Ivan Mužić, *Hrvati i autohtonost na teritoriju rimske provincije Dalmacije*. VII. izd., Split, Marjan tisak, 2001., str. 509.-557.;
- O *Hrvatskoj kronici* usp. Nada Vrsalović, *Bibliografija izdanja "Ljetopisa popa Dukljanina" i odabrana bibliografija radova o "Ljetopisu"*, u knjizi: Ivan Mužić, *Hrvatska kronika 547. – 1089*. V. izd., Split, Marjan tisak, 2002., str. 223.-248.;
- O Gotima usp. Neda Anzulović, *Bibliografija o Gotima u Hrvatskoj i susjednim joj zemljama*, u knjizi: Robert Tafra (priredio), *Hrvati i Goti*. Split, Marjan tisak, 2003., str. 205.-243.

UMJESTO POGOVORA PRVOME IZDANJU

Devetome stoljeću u povijesnome razvoju Europe, bez sumnje, pripada zasebno mjesto. To je doba oblikovanja onih političkih tvorba, koje se redovito tretiraju kao jezgra, iz kojih su izrasle mnoge suvremene države. Bitne su se promjene, često donekle slične naravi, događale u ono doba u različitim europskim krajevima, između ostalog i u onim zemljama koje su bile međusobno veoma udaljene. Na dalekom zapadu Europe kralj Kenneth McAlpine spajanjem malih državica Skota i Picta u bitnosti udario je temelj srednjovjekovnoj Škotskoj, dok su njegovi suvremenici kraljevi Rhodri u Walesu i Egbert u Weseksu počeli slične procese ujedinjavanja malih političkih tvorbi važnih za stvaranje većih država u Walesu i Engleskoj. Gotovo u isto vrijeme na europskome istoku u prilikama oštrog suparništva između Skandinava i Kazara pojavio se i naglo se pretvorio u važan politički čimbenik u ovome dijelu Europe tzv. Ruski kaganat, prethodnik Kijevske Rusije. Deveto stoljeće je doba burnih političkih promjena vezanih uz rađanje, ojačanje i diobu nove europske velesile – Karolinškog carstva. Tada se datiraju normanska osvajanja na sjeveru i zapadu Europe i ona arapska na Mediteranu, naglo teritorijalno proširenje Bugarske na račun Bizanta i Avarskoga kaganata, seoba Mađara i mnogi drugi događaji koji su odigrali značajnu ulogu u oblikovanju suvremene europske etničke i političke mape. Među najvažnijim procesima koji su se tada odvijali treba posebno naglasiti etnogenezu, formiranje srednjovjekovnih država, prihvaćanje kršćanstva (a na istoku Europe i Kavkazu također islama i judaizma) od strane poganskih naroda i uvjetovano ovim posljednim činom njihovo uključanje u jednu ili drugu od tadanjih velikih civilizacija. Spomenutim se procesima u značajnoj mjeri obilježava i hrvatska povijest IX. stoljeća. Nije čudno da je zbog toga upravo ovoj složenoj problematici uglavnom posvećena nova knjiga I. Mužića *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*.

Mužićeva *Hrvatska povijest* nipošto se ne može smatrati kao jednostavan prikaz hrvatske povijesti IX. stoljeća. Autorova je pozornost u

ovoj knjizi usredotočena onome što još i danas ostaje prijeporno u hrvatskoj povijesti ranoga srednjeg vijeka, pri čemu autor svaki put predlaže svoja argumentirana rješenja. Iz sadržaja knjige vidljivo je da se u njoj radi o ključnim problemima ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti, a name o onima koji su vezani uz takve složene procese kao oblikovanje hrvatskoga naroda, stvaranje hrvatske države, pokršćavanje. Poznato je da su sve ove teme već odavno, barem od vremena I. Lučića bile predmet ustrajnoga raspravljanja u hrvatskoj i svjetskoj historiografiji. Shvatljivo je zbog toga da “*conditio sine qua non*” za svaki novi znanstveni poduhvat na tome području jest kritičko vrednovanje veoma opsežnoga historiografskog opusa. Valja odmah istaknuti da Mužićeva knjiga u najvećoj mjeri odgovara ovome zahtjevu. Kao recenzentu iz Petrograda meni je posebno drago istaknuti da je autor često koristio radove ruskih znanstvenika koji, na žalost, ostaju teško dostupni u Srednjoj Europi.

Proučavajući problematiku etnogeneze Hrvata I. Mužić, prije svega, naglašava ulogu u tome procesu autohtonoga stanovništva Dalmacije. Autor tvrdi da dalmatinski starosjeditelji, koji su u antičkim izvorima nazivani Iliri, čine najveći broj predaka hrvatskoga naroda. Iako je problematici kontinuiteta i autohtonosti bio posvećen niz Mužićevih radova i, prije svega, njegova fundamentalna monografija *Hrvati i autohtonost*, u novoj je knjizi autor u još većoj mjeri proširio argumentaciju svoje teorije o autohtonosti Hrvata, koristeći pored pisanih izvora rezultate arheoloških iskopavanja, etnoloških, antropoloških i genetičkih istraživanja. U historiografiji su, uglavnom pod utjecajem arheoloških podataka, više puta izražavane sumnje u nestanak ili potpuno potiskivanje starosjeditelja od strane novopridošlih Slavena, ali tek su se u Mužićevim radovima pojedina zapažanja pretvorila u dobro fundiranu i detaljno argumentiranu teoriju o autohtonosti Hrvata, koju danas ne može ignorirati nijedan ozbiljan istraživač problematike rane hrvatske povijesti. Mužićeva teorija o autohtonosti primorava nas drugačije, negoli su to sagledavali dosadašnji povjesničari (uključujući ovdje i velikane hrvatske medijevalne historiografije F. Račkog, F. Šišića, N. Klaić), raspravljati o ključnim procesima hrvatske povijesti kao što su etnogeneza, formiranje države, pokršćavanje i oblikovanje srednjovjekovne hrvatske uljudbe.

Ipak, bez obzira kakav je bio broj autohtonog stanovništva u odnosu na ono doseljeno u ranom srednjem vijeku, činjenica je da su starosjeditelji samo jedan od čimbenika u složenome procesu oblikovanja hrvatskoga naroda. U svojoj knjizi I. Mužić dosta opsežno raspravlja o ulozi u etno-

genezi Hrvata i drugih etničkih skupina, prije svega, Slavena i tzv. Protohrvata, tj. prvobitnih nosioca hrvatskog imena čije se neslavensko podrijetlo sve više prihvaća u suvremenoj znanosti. Početak naseljavanja “Sklavina” na područje Dalmacije I. Mužić stavlja u doba vladanja Gota, tijesno povezujući ovaj proces s prilikama iz vremena gotsko-bizantskih ratova. Iznoseći ovaj zaključak Mužić se uglavnom oslanja na rezultate vlastite raščlambe podataka o doseljenu Slavena u djelima: *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, *Hrvatskoj kronici* i u latinskoj redakciji *Ljetopisa* Popa Dukljanina. On je, između ostalog, detaljno raščlanio onaj pasus u Tominoj kronici koji govori o podrijetlu Hrvata i nastanku Hrvatske, pri čemu je dao iscrpan i točan odgovor na pitanje kako je sam kroničar zamišljao te procese, drugim riječima, kakvu je sliku zbivanja on imao pred svojim očima. Međutim, nameće se pitanje: možemo li uzeti tu sliku kao vjerodostojan prikaz procesa iz doba rađanja hrvatskoga naroda i hrvatske države? Poznato je da u suvremenoj historiografiji prevladava mišljenje kako je ta slika rezultat više ili manje uspješnog spajanja različitih srednjovjekovnih tradicija o podrijetlu Hrvata. Jednom od takvih dosta kasnih tradicija, koje tobože nemaju oslonca u povijesnoj stvarnosti ranoga srednjeg vijeka, redovito se smatra i izjednačivanje ili, bolje reći, tijesno povezivanje Gota, Slavena i Hrvata kod Tome i Dukljanina. I. Mužić je odlučno ustao protiv takvog tumačenja “gotomanije” obaju srednjovjekovnih pisaca tvrdeći da ona slika, koja se potankom raščlambom izvodi iz djela Tome Splitsanina i *Sclavorum Regnum*, gotovo u potpunosti odgovara onome što je danas poznato za prilike toga doba iz starijih pisanih izvora i iz materijala arheoloških iskopavanja. Sakupivši svu relevantnu, za taj zaključak izvornu građu, I. Mužić je učinio možda najjači pokušaj u suvremenoj historiografiji da dokaže vjerodostojnost podataka *Salonitanske povijesti* Tome Splitsanina i *Ljetopisa* Popa Dukljanina o ranoj povijesti Hrvata.

Govoreći o Protohrvatima I. Mužić dopušta mogućnost da su se pojavili na Balkanu još u doba gotske vladavine ili da su čak bili balkanski stariji. Od posebne je važnosti Mužićeva teza o prvobitnom smještaju Protohrvata u planinskome dijelu nekadašnje pokrajine Liburnije, odakle su oni, prema I. Mužiću, počeli zauzimati Dalmaciju tek na početku IX. stoljeća. Ovu je tezu autor iznio oslanjajući se uglavnom na rezultate postignute vlastitom raščlambom djela Tome Splitsanina, Dukljanina, ali i nekih drugih izvora. Prema Mužiću, takav je smještaj Protohrvata potvrđen i izvještajem iz XXX. poglavlja djela Konstantina Porfirogeneta *De admini-*

strando imperio o posebnom banskom području u sklopu hrvatske države. Mužićevi su dokazi veoma ozbiljni. Kao i u slučaju teorije o autohtonosti svaki istraživač koji se bavi hrvatskim ranim srednjim vijekom mora ocijeniti ovu Mužićevu tezu. Ipak, mislim, da konačan odgovor na pitanje o prvobitnom smještaju hrvatskih doseljenika na Balkanu, koji će potvrditi ili pobijati ovu Mužićevu tezu, mogu dati samo rezultati daljnjih arheoloških iskopavanja na području Like, Krbave i Gacke.

Ovdje smo naveli samo one točke u opsežnom Mužićevom radu koje smatramo najviše poticajnim za daljnju diskusiju koja će, kako se nadamo, biti veoma korisna za povijesnu znanost. Međutim, ne treba ispustiti iz vida i veoma zanimljive rezultate postignute za “uža” pitanja rane hrvatske povijesti. Kao važan Mužićev doprinos proučavanju pokrštavanja Hrvata (prema Mužiću, pokatoličenja, jer autor zastupa tezu o arijanstvu Protohrvata) valja smatrati njegovo opsežno raspravljanje o toj problematici u kojem se posebno osvrće na neka nejasna pitanja, na primjer, na problematiku ninskih biskupa VII. – IX st. spomenutih u Bianchievom radu *Zara Cristiana*.

Mužićeva knjiga, bez sumnje je važno ostvarenje u najnovijoj historiografiji posvećenoj hrvatskome srednjovjekovlju. Ona je ozbiljan pokušaj razjašnjenja najtežih pitanja hrvatske povijesti IX. stoljeća pisana na suvremenoj metodološkoj razini uz potanku raščlambu najvažnijih pisanih izvora, i temeljena na multidisciplinarnim istraživanjima različitih područja povijesne znanosti kao i stvaralačkom korištenju dostignuća svjetske medijevalistike. Neovisno od daljnje sudbine teza iznesenih u ovoj knjizi, nepobitno je da ona kao fundamentalna interdisciplinarna sinteza jest važan korak prema poznavanju povijesne istine na kojemu moramo biti zahvalni njenom autoru.

Denis J. Alimov ⁸²⁶

---

⁸²⁶ Denis Jevgenjevič Alimov rođen je 1. veljače 1979. u Petrogradu (Rusija). Završio je Historijski fakultet Državnog Sveučilišta u Petrogradu, na kojem je studirao povijest srednjeg vijeka i diplomirao 2001. godine. God. 2005. odbranio je disertaciju pod naslovom: *Horvatskoje obščestvo v epohu hristianizacii /VII – IX vv./*. (*Hrvatsko društvo u doba kristijaniziranja /VII. – IX. st./*, Sankt-Peterburg, 2005.) Bavi se poviješću Hrvatske i drugih slavenskih zemalja u ranom srednjem vijeku. Predaje na Katedri za povijest slavenskih i balkanskih zemalja na Historijskom fakultetu Državnog Sveučilišta u Petrogradu.

KAZALO OSOBA

A

Agaton, papa 212
Albigarije 150
Aleksandar II., papa 227
Amiko, knez 229
Anastazije, mučenik 76
Anselmo, sv. 214
Arije 226-228
Arnful, car 82
Atila 72
August, car 43-45

B

Balderik, markgrof 169
Bazilije, bizantski car 190, 191,
199, 215, 307
Bela IV, ugarski kralj 301
Berigoj 189
Boleslav I. Hrabri, kralj 270
Boris Mihajlo, bugarski vladar
176, 181, 194, 202, 290
Borna 28, 83, 119, 148, 151, 155,
157-161, 163, 165-168
Branimir 13, 27, 130-134, 195-
200, 202-204, 215, 293
Braslav 202
Budimir, kralj 140, 202, 203, 225,
302, 303, 305-313

C

Cededa 227
Cepimir, kralj 141
Civiale, Mutimirova žena 205

Ć

Ćiril, sv., v. Konstantin (Ćiril), sv.

D

Dioklecijan, car 11, 42, 43, 240,
260, 261
Domagoj, hrvatski knez 13, 184,
187, 189-193
Dragomuž, tast kneza Ljudevita
160

Držiha, opat 17
Družak (Družec) 168, 169, 190
Držislav, hrvatski vladar 207

E

Erik, furlanski markgrof 146

F

Ferdinand, kralj 318
Focije, carigradski patrijarh 215
Franičević, Ivan 234
Fridrik, car 245

G

Gebizon, papinski poslanik 14
Gerardo, papinski poslanik 229
German, vojskovođa 74

Glicerije, biskup 53
Granić, Mijo 196
Grgur, barski nadbiskup 311
Grgur I. Veliki, papa 57, 75, 211,
246
Grgur VII., papa 229

H

Hadrijan IV. 245
Heliodor 51
Heraklije, car 75, 258-260, 287,
289-292, 296

I

Ivan, biskup 307
Ivan, carski poslanik 307
Ivan, nadbiskup 206
Ivan, svećenik 136, 219
Ivan, svećenik iz Venecije 189,
199, 200, 202
Ivan IV., papa 75, 76, 212
Ivan VIII., papa 77, 184, 190, 193,
194, 197, 199, 200, 202, 203,
215
Ivan Ravenjanin 215

J

Jelena, hrvatska kraljica 182, 183,
185
Julijan Apostat 11
Justin, nadbiskup splitski 173, 174
Justinijan, car 12, 74, 211, 278

K

Kadolah (Kadalo) 149, 150
Kaligula, car 41
Kamilo Skribonij 41
Kandijan, Petar, dužd 198

Kanimir, kralj 141
Karlo I. Robert, kralj 312
Karlo Veliki, car 82, 83, 146, 148,
149, 151, 154, 165, 182, 196,
217, 221, 224, 251
Klement, sv. 82
Kocilis, franački arhont 170
Kolumban, sv., irski opat 212
Konstancijan, bizantski
vojskovođa 57, 58, 296
Konstantin (Ćiril), sv. 62, 63, 224,
300, 302, 306, 310
Konstantin I. Veliki, car 43
Konstantin IV., car 212
Konstantin V. Kopronim, bizantski
car 307
Kostanc, v. Konstantin (Ćiril), sv.
Krešimir, hrvatski kralj 12, 13,
174, 180-187, 197
Kuvrat (Kubrat, Krovat, Krobat)
289-292

L

Ladislav, kralj 208, 227
Ladislav IV. Kumanac, kralj 312
Lav V. Armenac, bizantski car
149, 150
Lenković, Ivan, general 318
Leon, car 150
Leon, carski poslanik 307
Leon III., papa 83
Leon Izaurijski, car 76
Lotar I. 171-174, 245
Ludovik, car 190, 191
Ludovik I. Pobožni, franački car
83, 149, 150, 159, 166, 167, 172
Ludovik II. 173
Luka, sv. 210

LJ

Ljudemisl, Bornin ujak 165, 167, 168

Ljudevit Posavski 119, 151, 157-160, 166-168

M

Maksim, solinski biskup 75

Maksimian, gotski biskup 220

Marcela, sv. 214

Margarito, Paola 216

Marin, nadbiskup 203

Martin, opat 75, 76, 212

Maruša (Marija), žena kneza Branimira 197

Mauricije, car 277, 289

Mavro, mučenik 76

Metodije, sv. 62, 63, 300, 302, 309

Mihajlo, bizantski car 304, 307

Mihajlo, bugarski vladar, v. Boris Mihajlo

Mihajlo, hrvatski kralj 182, 183, 185

Mihajlo II. (Mucavi), bizantski car 170, 181, 258

Miroslav, hrvatski kralj 13, 174, 182-187, 197

Mislav, hrvatski vladar, v. Mojslav

Mojslav (Mislav), hrvatski vladar 168-170, 172, 182, 190, 205

Munari, Angela 216

Muncimir (Mutimir), hrvatski vladar 13, 77, 135, 182, 186, 187, 205, 206, 292

N

Narzes 53, 267

Nepot, Julije, car 52

Niceta, patricij 190

Nicifor, poslanik cara Leona 150

Nikola Mistik, carigradski patrijarh 296

Ninoslav, ban 301

O

Odoakar, kralj 41, 52, 70

Oton I. 249, 258, 260

Oton II. 82

P

Particijak, Ivan, dužd 191, 192

Particijak, Urso (Orso Badoario), dužd 179, 189-192

Pavao, ninski biskup 215

Pavao, splitski nadbiskup 229

Pavao, sv. 209, 210, 214

Petar, nadbiskup splitski 173, 174

Petar, sv. 209

Petar Gušić 144

Petar Krešimir IV., hrvatski kralj 183, 207, 208, 285

Petar Snačić, hrvatski kralj 146, 312

Petar Splječanin 144

Petar Veliki 251

Pipin, kralj 217

Porga, hrvatski arhont 260

Pribina (Pribunja, Prvunja), ban 178, 182, 184-186, 285

Prvan, Ljubo 9

R

Radegast, gotski vođa 52

Ranković, Aleksandar 9

Rastislav 300

S

Samo 250
Saruba, ban 312
Satimir (Satamir, Satimerius),
kralj 302
Sigiswulf, gotski vođa 220
Silimir 140
Slavac, ban 312
Stefan Nemanja 228
Stefan Nemanjić (Prvovjenčani)
228
Stjepan, hrvatski kralj 182, 183,
185
Stjepan (Stipan), papa (!) 302,
303, 306
Stjepan II., kralj 174
Stjepan II., papa 307
Stjepan III., papa 307
Stjepan V. (VI.), papa 203, 307
Stjepan Kukar, ban 312
Svatopluk, moravski knez 309,
311

Š

Škender, Jakov 234

T

Teodorik, gotski kralj 52, 53, 61
Teodorik, hrvatski biskup 215
Teodozije, biskup 199-204, 215
Tićak, Pera 235
Tit, apostol 210

Toma, sv. 209
Tomislav, hrvatski kralj 185, 186
Totila, gotski kralj 53, 56, 74, 266,
267, 270, 274
Trandenik (Tradonik), Petar, dužd
168, 169, 189, 190
Trpimir, hrvatski vladar 13, 27,
129, 168-187, 197, 205, 258,
292, 311

U

Ulfila (Vulfila, Wulfila) 62, 224,
265, 275

V

Valerijan, car 11
Venancije, mučenik 76
Višeslav, hrvatski knez 218
Vitiges, gotski kralj 52, 53
Vladislav, hrvatski vladar 166-168

W

Witagowo, karantanski grof 178
Wulfila, v. Ulfila

Z

Zdeslav, hrvatski vladar 13, 193-
195, 201
Zvonimir (Dmitar Zvonimir),
hrvatski kralj 12, 14, 15, 17,
144, 177, 183, 194, 229, 230,
285, 309, 312

KAZALO AUTORA

A

Abel, Otto 149
Abramić, Mihovil 53, 57, 283
Adam Bremenski 270
Alačević, Josip 10, 240
Alajbeg, Zoran 129, 131-137
Alberti, Alberto 290
Alföldy, Géza 25, 42, 43, 49
Alimov, Denis 155, 259
Alinei, Mario 68, 69
Amory, Patrick 22, 27
Anastazije, povjesničar 291
Ančić, Mladen 154, 158, 175, 179
Anonim 119, 140, 166, 170
Anonimni Kozmograf, iz Ravenne
42, 54-56, 76, 82
Anthony, D. 22
Antić, Dragoljub 73
Antoljak, Stjepan 53, 82, 83, 161,
167, 187, 215, 295
Antonijević, Dragoslav 315
Antonin, sv. 265
Apijan 268

B

Babić, Anto 298
Bagrjanorodnyi, Konstantin 291
Bakarić, Lidija 99, 100
Balbo, Ivan 265
Balen-Letunić, Dubravka 45, 125

Bandić, Dušan 238-240
Barada, Miho 74, 171, 172, 174,
224, 258, 265, 271, 272
Barford, Paul M. 23, 27
Barić, Henrik 60, 106, 270
Barišić, Franjo 74, 288
Barrett, J. 24
Barth, Fredrik 21
Bartolini, Elio 51, 57, 296
Basler, Đuro 46, 71
Batović, Šime 34, 38, 39, 43, 45,
79, 88, 89, 94, 101, 146
Behcicki, Jerzy 143
Beck, Heinrich 275
Belke, Klaus 206
Belošević, Janko 60, 92-94, 101,
216, 218, 279
Benac, Alojz 25, 34-36, 39-41, 43,
44, 228, 299
Benažić, Aleksandar 280
Bernhard, Wolfram 33, 59, 112
Bernt, Alois 161
Bervaldi, Josip 174, 193, 217
Bešić, Zarije 52, 305
Beusan, Filip 133
Bezljaj, France 66, 67
Bianchi, Carlo Federico 214-216
Bihalji-Merin, Oto 228
Bjelovučić, N. Z. 105
Blondus, Flavius 145

Boba, Imre 203, 211, 251
Bogdanović, N. 257
Bogović, Mile 63
Boguslawski, Eduard 62, 78
Bojanovski, Ivo 24
Bomman, Gianantonio 233
Bona, Istvan 70
Bosl, Karl 217
Bourdieu, Pierre 21
Bowlus, Charles R. 22
Brandt, Miroslav 242
Brašnić, Mijo 194
Bratanić, Branimir 77-81
Bratož, Rajko 178
Brozović Rončević, Dunja 68,
288, 293
Brückner, Aleksander 244, 286
Brukner, Olga 113
Buć, Stjepan 230
Budak, Neven 116, 146, 154, 164,
174, 195, 217
Budanova, V. P. 58, 71
Budimir, Milan 49, 257, 273, 274,
282, 287
Budimir, Milojko 54
Bulić, Frane 39, 88, 146, 174,
175, 182, 183, 185, 193, 217,
230
Burgers, J. W. J. 162
Burić, Tonči 96, 319
Bury, B. 249, 250
Buturac, Josip 164, 217

C

Cambi, Nenad 25, 211, 246
Champeaus, Gerard de 221
Champion, Timothy 20
Christensen, A. S. 22

Collis, J. 20
Comsa, Maria 317
Crijević, Ludovik Tuberon 141,
307
Crnković, Nikola 234, 242
Curta, Florin 22, 23, 65, 66
Cuscito, Giuseppe 217
Czarnecki, Tomasz 316

Č

Čače, Slobodan 39, 40, 45
Čajkanović, Veselin 237, 243, 244
Čelić, Džemal 46
Čović, Borivoj 33, 35, 37, 40
Čremošnik, Gregor 273, 274
Čremošnik, Irma 101
Črnčić, Ivan 215, 305
Čulić, Zorislava 101, 102
Čulinović, Ferdo 318

Ć

Ćirković, Sima 80, 177
Ćuk, Juraj 283

D

Dabinović, Antun 10, 161-163,
165, 169, 285
Dandolo, Andrea (Andrija) 64,
145, 193, 198, 217
Daničić, Đuro 290
Dark, Kenneth R. 19, 25, 27, 28
Davidović-Živanović, Sofija 50,
83, 112, 113
Delonga, Vedrana 17, 171, 196,
197, 205, 292, 293
Demo, Željko 59
Deržavin, Nikolaj Sevastjanovič
70, 145

Díaz-Andreu, Margarita 20, 22
Dinić, Mihailo 193
Dragojević, D. 286
Drechsler-Bižić, Ružica 44, 45
Drinov, Marin Stojanov 186
Drossler, Rudolf 221, 222
Du Cange, Charles 177
Duchesne, L. 217, 285
Dukljanin, pop 13, 58, 141, 145,
169, 225, 229, 230, 270, 271,
297, 298, 300, 307-309, 312,
313, 315, 316
Dümmler, Ernst 157, 159, 182,
186
Dvorník, František 143
Dvorniković, Vladimir 108, 109
Dyggve, Ejnar 52, 87, 88, 214
Dzino, Danijel 23, 34, 42, 66

Đ

Đurđević, Ignjat 265
Đurić, Vojislav 237

E

Eggers, Martin 84, 127, 186, 251
Einhard (Eginard) 82, 149, 157,
159, 160, 166, 241
Ellmers, Detlev 275
Epifanije, sv. 210
Erdelyi, Istvan 278
Erdeljanović, I. 105

F

Fancev, Franjo 226
Farlati, Daniele 63, 64, 215
Faulmann, Karl 62

Ferjančić, Božidar 73, 75, 140,
146, 153, 187, 199, 225, 249,
251, 258, 260-262, 280, 291

Ferluga, Jadran 76
Filipović, Milenko 104
Fine, John 228
Fishman, Joshua 21
Fokt, Krzysztof 254
Foretić, Vinko 162, 285
Förstemann, Ernst 293
Fortis, Albert 233
Freeman, P. 24

G

Gabričević, Branimir 38
Gahs, Aleksandar 232, 233
Gamble, Clive 22
Garašanin, Draga 52, 305
Garašanin, Milutin 37, 52, 89, 99,
110, 305
Gavazzi, Milovan 105, 106, 216
Geary, Patrick. J. 282
Giesecke, Heinz-Eberhard 276
Gillett, Andrew 20, 22, 28
Gindin, L. A. 61
Glaser, Franz 276
Gligo, Vedran 265
Goehrke, Carsten 65
Goldstein, Ivo 146, 154, 176, 229
Gortan, Veljko 268
Gottschalk, benediktinac 13, 146,
174-182, 185, 197, 311
Grafenauer, Bogo 81, 167
Graus, František 70
Graves-Brown, Paul 22, 29
Greatrex, Geoffrey 26

Grégoire, Henri 291
Grmek, Mirko Dražen 175,
176, 179
Grot, Konstantin 280
Gruber, Dane 74, 165, 180-182,
184, 190, 255
Grubišić, Klement 233
Guberina, Ivo 10, 76, 145, 148,
150, 151, 176, 177, 180, 189-
191, 199, 200, 207
Gunjača, Stjepan 145, 146, 266
Gušić, Branimir 214, 318
Gušić, Marijana 212

H

Hadžijahić, Muhamed 84, 192,
298, 299, 306-310
Haendler, Gert 275
Hamm, Josip 62, 227, 228
Hauptmann, Ljudmil 60, 252, 257,
271
Heather, Peter 27
Hellmann, Manfred 70
Helmold 241, 244
Hensel, Witold 65, 270
Hercigonja, Eduard 76
Herodot 35
Herrmann, Joachim 43, 48
Hewsen, Robert H. 209, 291
Hines, John 29
Hirtz, Miroslav 237
Hodžić, Milan 96
Hoeg, Carsten 105
Hoffiller, Viktor 232
Holthausen, Ferdinand 60
Horvat, Anđela 212, 213
Horvat, Franjo 60
Horvat, Rudolf 205

Horvat, Vladimir 67
Howorth 289
Hrabak, Bogumil 315
Hraban Maur 214
Hummer, Hans J. 21
Hvostova, K. V. 161

I

Ifrah, Georges 99
Illig, Heribert 196, 258
Iljinskyj, G. 143
Imamović, Enver 37, 210
Ivan Đakon 168, 169, 178, 189,
191-193, 195, 198
Ivan Efeški 261
Ivandija, Antun 217
Ivanišević, Milan 155, 227, 228
Ivanov, S. A. 61
Ivanov, V. V. 315
Ivanović, Božina 112
Ivić, Pavle 253
Ivšić, Stjepan 218
Izidor Seviljski 265

J

Jagić, Vatroslav 79, 118, 250
Jakšić, Nikola 219
James, Simon 20
Janković, Đorđe 164, 165, 253,
269, 291
Janković, Nenad Đ. 232
Japundžić, Marko 46, 220, 223-
225
Jarak, Mirja 92, 170
Jasmund, Julius von 149
Jelenić, Julijan 75, 209, 210, 217
Jelić, Luka 218
Jellinek, M. H. 220

- Jelovina, Dušan 84, 90, 91, 95,
101
- Jenkins, J. 21
- Jenkins, Romilly James Heald
180, 187
- Jeronim, sv. 48, 51, 209, 223, 224
- Jeza, Franc 71
- Jireček, Konstantin 150
- Jona iz Suze (Jonas von Bobbio)
212
- Jones, Sian 22
- Jordan (Jordanes) 23, 289
- Junijan 268
- Jurić, Ivan 115, 116, 315
- Jurić, Radomir 16, 54
- Jurković, Miljenko 91
- Juškov, S. 70
- K**
- Kalinka, E. 231
- Kandler-Palson, Annelise 33, 59,
112
- Kaniški, Tomislav 123, 126-128
- Kapitanović, Vicko 211
- Karaman, Ljubo 96, 99
- Kašić, Ivan 214
- Katičić, Radoslav 49, 68, 115,
160, 161
- Katić, Lovre 175, 176, 178, 179,
205, 214
- Katsanakis, Anastasios 74
- Keay, S. 24
- Kelemina, Jakob 58, 60, 290, 295
- Keune 231
- Kieft, C. van de 162
- Klaić, Nada 27-29, 55, 64, 69, 75,
87, 116, 119, 120, 139, 140,
152, 159, 160, 170, 171, 177,
181, 187, 198, 201, 205, 206,
217, 226, 251-254, 258, 266,
267, 318
- Klaić, Vjekoslav 105, 141, 143,
155, 157, 158, 162, 182, 185,
186, 208, 284, 297
- Kluge, Friedrich 286
- Knezović, Pavao 174
- Kohl, Philip L. 20
- Konstantin VII. Porfirogenet 13,
72, 74, 79, 80, 83, 119, 120,
140, 141, 145, 151, 153, 155,
165, 169, 177, 180-187, 194,
207, 225, 226, 249, 251-253,
255-259, 262, 286, 288-290,
292, 298, 300, 310, 311, 316
- Korčinskij, Orest 143
- Korošec, Josip 72
- Kos, Franc 147, 150, 157, 158,
160, 163, 164, 167, 168, 174
- Kosović, Nenad 143
- Kostrenčić, Marko 10, 168
- Košćak, Vladimir 76, 153, 178,
179, 200, 202
- Kotlarczyk, Janusz 251
- Kovačević, Jovan 51, 52, 57, 60,
69, 89, 99, 110, 292, 305
- Krahe, H. 49
- Kranjčević, Milan 155
- Krekić, Bariša 288
- Križman, Mate 268
- Kronsteiner, Otto 281, 282, 284,
286
- Kršnjavi, Isidor 139
- Kühnau, Richard 243
- Kukuljević Sakcinski, Ivan 308
- Kulišić, Špiro 111, 232, 244, 245

Kunstmann, Heinrich 60, 254,
284, 290
Kuntić-Makvić, Bruna 237
Kurelac, Miroslav 295
Kusch, Heinrich 246
Kusch, Ingrid 246
Kušar, Marcel 232
Kuzmić, Martin 83, 103, 141, 145,
211, 250, 251, 270

L

Lambot, Cyrille 175, 176
Lasić, Vinko Dionizije 222, 223
Laskin 280
Lašvanin, Nikola 75
Leger, Louis 241
Lehr-Spławiński, Tadeusz 65, 66,
143
Lewicki, Tadeusz 143
Lewis, Catrin 26
Litavrin, G. G. 61, 83, 291, 316,
317
Lončar, Miljenko 153, 251
Lopašić, Radoslav 318
Lovrenović, I. 23
Lowmianski Henryk 244-246
Lučić (Lucius), Ivan 150-152,
168, 171, 174, 186
Ludat, Herbert 270
Ludwig, Uwe 178
Lukan, Marko Anej 142, 267, 268
Lukenda, Marko 238
Lukežić, Irvin 239, 240, 242
Lukšić, Tugomir 91
Lust, R. 276

LJ

Ljubić, Šime 196

M

Machek, Vaclav 286
Mačinskij, D. A. 316
Madijev, Miha 145
Majorov, A. V. 162
Malyckij, Oleksandr 143
Mandić, Dominik 39, 41, 52, 75,
144, 156, 165, 212, 296, 306,
307, 312, 313
Mandić, Mihovil 298
Manojlović, Gavro 183-185, 249
Marasović, Tomislav 220
Marcikić, M. 113, 114
Maretić, Tomo 244, 290
Marević, Jozo 219
Margetić, Lujo 10, 60, 76, 153,
154, 172, 179, 207, 229, 282,
287, 290
Marić, Rastislav 232
Marić, Zdravko 71
Marin, Emilio 240
Marjanović, Damir 114
Markotić, Vladimir 187
Marković, Mirko 100
Marović, Ivan 75
Martene, Edmond 226
Martinet, André 53
Marulić, Marko 302
Marun, Lujo 96, 234, 235
Marušić, Juraj 312, 313
Matičetov, Milko 24
Matijević-Sokol, Mirjana 75, 204
Mattingly, D. J. 24
Mayer, Antun 231, 232
Mažuranić, Vladimir 80, 245, 246,
265, 283

- Medini, Julijan 41, 42, 45, 53, 56, 58
- Mela, Pomponije 34, 35
- Menander Protektor 287
- Menges, K. 281
- Meštrović, Mate 267
- Metzler, J. 24
- Meyer, Karl Heinrich (Carolus Henricus) 244, 245
- Migotti, Branka 275
- Mihaljčić, Rade 177
- Mijušković, Slavko 306
- Mikić, Živko 84, 111, 112, 299
- Miklošić, Franc 168, 286
- Miletić, Zdenka 103
- Miličić, Ante 300
- Milićević, M. 105
- Millett, M. 24
- Milošević, Ante 88, 91, 198, 292
- Miljanov 105
- Mirdita, Zef 315, 318
- Mitchell, Stephen 26
- Mladenović, O. 108
- Modestin, Josip 168, 169, 255-257, 263
- Moguš, Milan 255
- Mommsen, Theodor 285
- Monticolo, Giovanni 193
- Moorhead, John 29
- Moravcsik, Gyula 180
- Morin, Germain 58, 175
- Morović, Hrvoje 145, 265
- Moszyński, L. 246
- Mošin, Vladimir 141, 271, 305, 309
- Musić, August 269
- Mužić, Ivan 9-17, 19, 20, 23-30, 48, 68, 115, 116, 119, 227, 228, 231, 242, 243, 246, 293, 316, 317
- N**
- Nazor, Ante 180
- Neritan, Ceka 48
- Nestor, ljetopisac 143, 144
- Ní Chatháin, Próinséas 212
- Nicefor (Nikifor) 289, 291
- Ničetić, Antun 209
- Niederle, Lubor 65, 245, 246
- Niermeyer, Jan Frederik 162
- Nikčević, Vojislav 69
- Nodilo, Natko 232, 234-236, 238, 241
- Novak, Grga 72, 210, 211, 217
- Novak, Viktor 142, 215, 217, 266, 272, 273, 312
- Novaković, Predrag 22
- Novaković, Relja 159
- Novoselcev, A. P. 291
- O**
- Obredski 77
- Ognibene iz Vicenze 268
- Olujčić, Boris 44
- Orbini, Mavro 244, 265
- Ostojić, Ivan (iz Krapine) 318
- Oštir, K. 286
- Oštrić, Olga 79, 88, 89, 94, 101, 146
- Otrokocsi Fóris, Ferenc 291
- P**
- Pantelić, Nikola 232
- Pantelić, Stjepan 69, 219

- Papus iz Aleksandrije 209
Paterkul, Valej 42
Patsch, Carl (Karl) 46, 47
Paulin 82
Pavičić, Stjepan 164
Pavić, Armin 184, 249, 253, 254,
309
Pavić, Matija 58, 211
Peisker, J. 242, 246
Pejaković, Mladen 221
Peri, Vittorio 219
Peřich, Leopold 143
Peričić, Eduard 225
Perić, Olga 197
Perinić, Melkior 218
Perojević, Marko 215, 216
Pertz, Georg Heinrich 150
Petrić, Mario 103
Petrinec, Maja 92
Petrović, Đurđica 99
Petrović, Leo 105
Petrović, Petar 232
Petrović, Sreten 236, 246
Pettazzoni, Raffaele 245
Pilar, Ivo 10, 241, 242
Pintarić, Neda 143
Platina, Bartolomeo 83
Plinije Stariji 34, 35, 268
Poeta Saxo 82, 147
Pohl, Walter 20, 277, 278, 282
Pop Dukljanin, v. Dukljanin
Popović, Dušan 181, 262, 289,
313
Popović, Ivan 69, 255
Popović, Ljubinko 46
Popović, Miodrag 240
- Porfirogenet, v. Konstantin VII.
Porfirogenet
Posavec, Vladimir 42, 57, 167
Praga, Giuseppe 229
Pribojević, Vinko 265
Primorac, Dragan 113, 114
Priskus 277
Pritsak, Omeljjan 71, 72, 282
Prokopije iz Cezareje 23, 53, 54,
57, 58, 73, 74, 82, 113, 275,
290, 296
Prošić-Dvornić, Mirjana 99
Prvan, Ljubo 9
Prvanović, Svetislav M. 159
Ptolemej 209
Pudić, Ivan 265, 276
Putanec, Valentin 67, 68, 178, 246
- R**
- Rački, Franjo 64, 75-77, 141, 143,
148-151, 160, 166, 168-170,
178, 186, 189-193, 195, 197,
198, 206, 212, 217, 227, 250,
252, 253, 266, 267, 270, 271
Radojčić, Nikola 296, 297, 305
Rajković, Mila 288
Rambaud, Alfred Nicolas 181
Ranković, Aleksandar 9
Rapanić, Željko 15, 87, 88, 158,
171, 179, 197, 204, 213, 214
Rau, Reinhold 148, 149, 160
Raukar, Tomislav 116, 146, 154,
172, 173, 195, 204
Raunig, Branka 124
Ravenski anonim, kozmograf, v.
Anonimni Kozmograf
Redžić, E. 24
Ređep, Jelka 230

Reichert, Hermann 61
 Reimitz, Helmut 20
 Rendić-Miočević, Duje 14, 25, 33,
     35, 36, 72, 101, 109, 110, 231
 Rendić-Miočević, Ivo 23, 46
 Restius, Iunius 145
 Riceputi, Filip 166
 Richter, Michael 212
 Rihtman, Cvjetko 106, 108
 Rismondo, Vladimir 174, 268
 Rodić, Nikola 61
 Romuald iz Salerna 82
 Rostafinski, Josip 65
 Rotković, Radoslav 257, 258
 Rouche, Michel 275
 Roymans, N. 24
 Rozwadowski, Jan 65
 Rudan, Pavao 114, 115
 Rungg, Josef 316
 Rus, Jože 220
 Ružić, Ivan 292

S

Sakač, Stjepan Krizin 77, 241,
     253, 270, 284, 288
 Sareik, U. 221
 Saria, Balduin 232
 Saronne, Edgardo T. 290
 Saxo Grammaticus 244, 245
 Scardigli, Piergiuseppe 216, 225,
     275
 Schäferdiek, Knut 275
 Schejbal, Berislav 237
 Schier, Kurt 275
 Schirmacher, Thomas 209
 Schmaus, Alois 246
 Schmidt, Ludwig 57, 60
 Schneider, Reinhard 174, 175
 Schramm, Gottfried 66
 Schröcke, Helmut 276
 Schubert, Hans von 220
 Scott, S. 25
 Sekula, Lucija 255
 Semino, Ornella 113
 Siebs, Benno Eide 243, 293
 Simokata Teofilakt 277, 278, 287
 Skarić, Vladislav 105
 Skok, Petar 67, 80, 164, 217, 218,
     237, 256, 257, 286, 312, 313,
     316
 Slapšak, Božidar 22
 Slostra, J. 24
 Smičiklas, Tadija 74, 168, 205
 Smiljanić, Franjo 206
 Smodlaka, Josip 283, 315, 317,
     318
 Sokol, Vladimir 93, 95, 182, 204,
     280
 Sokoli, Ramadan 106
 Soldo, Josip Ante 170
 Soustal, Peter 206
 Srejović, Dragoslav 32, 36
 Stanojević, Stanoje 270, 295
 Steindorff, Ludwig 282
 Sterckx, Sebastien 221
 Stipčević, Aleksandar 36, 37, 49,
     107, 108, 231
 Stipišić, Jakov 168, 189
 Stökl, Günther 275
 Strabon 37, 43, 48, 69, 103, 265
 Strižak, Oleksij 143
 Strohal, Ivan 10, 152
 Strzelczyk, Jerzy 212
 Stulli, Joakim 155
 Sugar, Peter 21

Suić, Mate 35, 38, 43-45, 48, 53,
55, 60, 68, 72, 117, 147, 148,
151, 153, 163, 189, 207, 218,
237, 282, 283, 287

Swoboda, H. 231

Szabo, Gjuro 285, 286

Š

Šahmatova, Aleksandra 65

Šamšalović, Miljen 168

Šanjek, Franjo 228, 229

Šarić, Ljiljana 23

Šegvić, Kerubin 9, 117, 118, 142,
214, 215, 224, 225, 229, 238,
267-269, 271

Šeparović, Tomislav 198

Šidak, Jaroslav 157, 160, 164,
166, 191, 318

Šimek, Emanuel 143

Šimundić, Mate 49, 50, 143, 161,
205, 243

Šimunović, Petar 238

Šišić, Ferdo 38, 42, 43, 51, 62, 74,
77, 142, 146, 150, 158, 159,
164, 167-170, 174, 178, 181,
184-187, 190, 191, 193, 194,
197, 199-206, 208, 217, 218,
227, 229, 230, 249, 250, 257,
259, 265, 266, 283, 287, 289,
290, 299, 300, 302, 305, 309,
310, 312, 313

Šižgorić, Juraj 142, 268

Škegro, Ante 24, 219

Škopalj, Ante 241

Šlaus, Mario 84, 85, 155, 156

Šonje, Ante 234, 236

Štedimlija, Savić Marković 305

Štih, Peter 286, 287

Šufflay, Milan 10, 52, 241

Švear, Ivan 153, 266, 289

Švob, Držislav 313, 314

T

Tacit, Publije Kornelije 48, 70

Tafra, Robert 62

Tapkova-Zaimova, Vasilka 66

Teofan 83, 289-291

Terrenato, N. 24

Thurocz, Ivan 297

Tietze, Andreas 281

Timoščuk, Boris A. 71

Tkalčić, Ivan Krstitelj 169

Toma Arhiđakon 9, 13, 75, 117,
139, 141, 142, 153, 155, 173,
174, 197, 206-208, 215, 226-
228, 258, 266-274

Tomašić, Nikola 10, 139, 187,
206, 250, 251, 260, 261, 280,
288

Tomić, A. 257

Tomić, Lidija 288

Toporov, V. P. 315

Török, G. 279

Torsy, Jakob 212

Tortelli 268

Trautmann 257

Trbuhović, Lepasava 277, 278

Trifunović, Stanko 66

Trkanjec, Željko 174

Trojanović, Sima 80, 81

Trubačev, Oleg Nikolaevič 68, 69

Truhelka, Ćiro 103-105, 284

Tschižewskij, Dmitrij 143

Tuberon, v. Crijević, Ludovik
Tuberon

Tzenoff, Gantscho 277, 289

U

Udaljcov, Aleksandar Dmitrievič 70
Uglešić, Ante 54, 57
Unrest, Ijetopisac 82
Urso, Gianpaolo 25

V

Vach, Miloslav 143
Valčić, Vinko 194
Vasić, Miloje 222
Vasmer, Max 60, 65
Vego, Marko 138, 298, 301
Vergilije Maron, Publije 267, 269
Vidov, Božidar 175
Vinski, Zdenko 15, 51, 53, 57, 59,
99, 111, 288
Vinski-Gasparini, Ksenija 101
Virag, Aleksandar 61
Vitezović, Pavao Ritter 142, 292
Vrančić, Faust 16
Vujičić, D. 257
Vukanović, T. P. 99, 250, 257, 282
Vuković, Jovan 67

W

Walde-Pokorny, V. 231
Waldmüller, Lothar 219
Ward-Perkins, Bryan 29

Warnecke, Heinz 209
Wasilewski, Tadeusz 177
Webster, J. 25
Weissgerber, Klaus 258
Weitershaus, Friedrich Wilhelm
239

Wells, Peter 20
Wenzel, Marian 228
Widajewicz, Józef 143
Wilkes, John 24, 33
Winnifrith, Tom J. 28
Wojciechowski, Tadeusz 251
Wolfram, Herwig 162, 197, 269
Woolf, Greg 24
Wrede, Ferdinand 61, 276

Z

Zaninović, Marin 39, 40, 42, 49,
147
Zečević, Slobodan 239
Zekan, Mate 203, 229
Zelić-Bučan, Benedikta 81, 118,
119, 210, 227
Zeuss, Kaspar 244

Ž

Živković, Tibor 58, 71, 76, 77,
177, 181, 249, 280, 281, 287

Kazala izradila: Nada Vrsalović

POPIS SLIKA I KARATA

1. Liburnija, Dalmacija i Panonija u doba Rimskog carstva. Izradio Tomislav Kaniški
2. Približne granice teritorije Japoda i važniji arheološki lokaliteti. U: Branka Raunig, *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda*. ANU-BiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 8, Sarajevo, 2004., str. 24.
3. Najznačajnija nalazišta japodske kulture. U: Dubravka Balen – Letunić, *Japodi*. MH, Ogulin, 2006., str. 9.
4. Liburnija i Dalmacija u doba Borne. Izradio Tomislav Kaniški
5. Hrvatska sa susjednim zemljama devedesetih godina IX. stoljeća prema Martinu Eggertu. Izradio Tomislav Kaniški
6. Hrvatska u spisu *De administrando imperio*. Izradio Tomislav Kaniški
7. Prvi spomen hrvatskog etnonima na arhitravu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Marte u Bijaćima. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
8. Spomen bana Trpimira na ulomku zabata oltarne ograde iz benediktinskog cenobija u Rižinicama kod Solina. Arheološki muzej u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
9. Spomen bana Branimira s hrvatskim etnonimom na arhitravu i zabatu predromaničke crkve na Crkvini u Šopotu kod Benkovca. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
10. Spomen bana Branimira na oltarnoj ogradi iz jedne predromaničke Crkve u Otresu. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg

11. Spomen bana Branimira s titulom na arhitravu oltarne ograde u predromaničkoj crkvi sv. Bartula iz sela Ždrapanj kod Skradina. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
12. Spomen bana Branimira s označenom godinom 888. na arhitravu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Petra u Muću. Arheološki muzej u Zagrebu. Snimio Filip Beusan
13. Spomen Branimira s titulom “ dux slcavorum” na arhitravu oltarne pregrade iz crkve sv. Mihovila u Ninu. Arheološki muzej u Zadru. Snimio Zoran Alajbeg
14. Spomen hrvatskog etnonima iz IX. stoljeća na zabatu oltarne ograde iz predromaničke crkve pronađen na položaju kasnije gotičke crkve sv. Nikole (Starog) u Kuli Atlagića kod Benkovca. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
14. Spomen Mutimira (“princeps”) s označenom godinom 895. na arhitravu i zabatu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Ivana u Uzdolju kod Knina. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
15. Mramorna kamenica – krstionica svećenika Ivana, koja se različito datira. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
16. Hrvatski etnonim iz X. stoljeća na ogradi stubišta ambona iz Kapitula kod Knina. MHAS u Splitu. Snimio Zoran Alajbeg
17. Bosna u X. stoljeću. Izradio Marko Vego

KRATICE

ANUBiH	Akademija nauka Bosne i Hercegovine
CUS	Crkva u svijetu
CCP	Croatica Christiana Periodica
KS	Kršćanska sadašnjost
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
HI	Historijski institut
HPI	Hrvatski povijesni institut u Rimu
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JIČ	Jugoslavenski historijski časopis
MH	Matica hrvatska
MHAS	Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
NZ MH	Nakladni zavod Matice hrvatske
SANU	Srpska akademija nauka i umetnosti
SKA	Srpska kraljevska akademija

O AUTORU IVANU MUŽIĆU

Ivan Mužić rođen je 14. IX.1934. u Solinu. Završio je Klasičnu gimnaziju u Splitu 1953. Diplomirao pravo na Sveučilištu u Zagrebu 1958. godine. Bio je delegat hrvatske Katoličke crkve na *Svjetskom kongresu katoličkih laika* 1967. u Rimu. Vodio je kao odvjetnik mnoge političke procese od 1965. do 1972., kada je suspendiran kao neprijatelj komunističkog režima. Zatvaran kao hrvatski nacionalist. On je 13. prosinca 1990. u Rimu održao glavni referat na svečanoj akademiji, koju je organizirala *Papinska međunarodna Marijanska akademija* u suradnji s *Papinskim hrvatskim zavodom sv. Jeronima* i *Hrvatskom zajednicom* u velikoj dvorani *Papinskog Sveučilišta Antonianum* u spomen kardinala Alojzija Stepinca.

Objavio je dva povijesno-politička spisa: *Razmatranja o povijesti Hrvata* (1967.); *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja* (1969.).

Ivan Mužić je od povijesnih djela objavio: *Katolička crkva* (1978.), *Pavelić i Stepinac* (1991.), *Katolička crkva, Pavelić i Stepinac* (²1997., ³2002.); *Stjepan Radić 1918.-1928.* (1980., ²1987., ³1988., ⁴1990.); *Masonstvo u Hrvata* (1983., ²1983., ³1984., ⁴1989., ⁵1993., ⁶⁺⁷2001., ⁸2004.); *Hrvati i autohtonost /Podrijetlo i pravjera Hrvata/* (1989., ²1992., ³1994., ⁴1996., ⁵1997., ⁶1998., ⁷2001.); *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967* (1993); *Hitler i Izrael* (1995., ²1997., ³2000.); *Hrvatska kronika 547-1089* (1998., ²1999., ³2001., ⁴2001., ⁵2002.); *Smisao masonstva* (1986., ²2003); *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* (2006., ²2007.) Koautor je (s Nenadom Cambijem, Heinrichom i Ingrid Kusch) knjige: *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina* (2003., ²2004.).

Mužić je objavio i knjigu polemika pod naslovom *Zlodusi u Hrvatskoj* (Split, 2004.), a priredio je i izdanja djela raznih autora (Spengler, Tacit, Strossmayer, Begić, I. Šarić, G. Szabo, L. Katić i dr.). Autor je i knjige o metafizici povijesti: *Isus Krist i Izrael* (1976., ²2001.).

Dr. je h. c. Marquis Giuseppe Scicluna International University Foundation (1987.). Odlikovan je brončanom medaljom "Einstein Interna-

tional Accademy Foundation in America” i pozlaćenom medaljom ‘Hrvatskoj vjerni sinovi’ Hrvatskog domobrana u Zagrebu (2001.) Dobio je u travnju 2003. nagradu za životno djelo Županije Splitsko-dalmatinske. Član je Talijanske arheološke akademije u Rimu, Hrvatskog domobrana u Zagrebu, Hrvatskoga kulturnog vijeća u Zagrebu, te član-radnik Matice hrvatske. Pridruženi je član Hrvatskoga arheološkog društva u Zagrebu.

Historiografija u obje Jugoslavije bila je u službi vladajućih režima, a osobito u komunističkoj državi. Stjepan Antoljak, poznat i kao najbolji poznavalac hrvatske historiografije, o toj stvarnosti točno zaključuje: “Tada je hrvatska historiografija u bivšoj tzv. socijalističkoj Jugoslaviji, bila stalno i vješto prosijavana kroz partijsko-marksističko sito, pa je stoga tek tu i tamo dala od sebe nekad slabije, a rijetko jače znakove o svojoj izrazitoj hrvatskoj samobitnosti u znaku hrvatske državnosti. Usporedo s time izrasli su i brojni povjesničari, koji su nastojali što više minorizirati i čak ugaziti srednjovjekovnu povijest hrvatskog naroda i postaviti na marksistički prijesto ono razdoblje, u kojem je dominiralo jugoslovenstvo i komunistički credo, prikazujući ga nezamjenjivim i vječnim... Sve je ovo uzrokovalo da je hrvatska historiografija iskočila iz zapadnoevropskih historiografskih tračnica i jedva se sačuvala od toga da prestane biti znanost... Tom prilikom je najviše stradala događajna ili politička povijest, od koje se, iako je ona bila okvir u kojem su se okupljale sve moguće druge povijesti, počevši od ekonomske kao središnje, tražilo da mora poći putem istraživanja društvene podloge političke akcije... Da zaokružimo, tadašnja historiografija djelomično je postala ideologija pod lažnom znanstvenom maskom kojoj su kumovala istraživanja najnovije prošlosti.” (Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija*. Drugo dopunjeno izdanje. Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 829-830.)

Mužić je upravo u opisanoj historiografskoj realnosti komunističke Jugoslavije imao hrabrosti, da objavi djela, utemeljena na arhivskoj i drugoj građi, koja su označila potpuno novi pristup najosjetljivijim temama hrvatske povijesti. Tako je on, između ostaloga, nepobitno utvrdio da je Stjepan Radić poslije I. svjetskog rata htio stvaranje nezavisne države Hrvatske. Radićeva je kći prof. Mira Košutić, u jednoj izjavi (u svibnju 1988. za *Glas koncila*) rezimirajući gotovo nepreglednu literaturu o svom pok. ocu, ocijenila “da je do sada, u historiografiji, Radića najbolje uspio shvatiti naš poznati povjesničar Ivan Mužić.” Bogdan Ra-

dica poslije knjiga o Radiću i masonstvu ocijenio je Mužića “najvećim našim suvremenim povjesnikom”. (*Hrvatska revija*, godište XXXVII. za 1987. godinu, br. 3, str. 453.)

Rezultati, koje je Mužić obradio, nikoga ne ostavljaju ravnodušnim i zato su njegova djela o autohtonosti u Hrvata i o masonstvu u Hrvatskoj prodana u više od četrdeset tisuća primjeraka. Te su knjige izazvale i brojne polemike u zemlji i u inozemstvu. To se osobito dogodilo s knjigom *Masonstvo u Hrvata* u kojoj je utvrdio da je vodeći politički čimbenik u Jugoslaviji između dva rata bilo slobodno zidarstvo, kojemu je poseban cilj bio odvajanje hrvatske Katoličke crkve od Rima. Da su napadi nekih novinarskih anonimusa na to djelo bili neutemeljeni potvrdili su objavljeni osvrti istaknutih masonskih autoriteta u svijetu. Tako je profesor (i mason) Leo Magnino ocijenio knjigu kao "izvanredno djelo" (*La cultura nel mondo*, /Roma/, XXXVIII/1984., 1, 77.), a jednako tako smatra i mason dr. Eugen Laxa iz Brazila. (*Slobodna riječ*, /Buenos Aires/, XXXVIII/1984., 335, 3.) Organ austrijskog masonstva *Blaue Blätter* (Beč) zaključio je da je pisac izvanredno duboko ušao u materiju i pokazao neočekivanu objektivnost. (*Blaue Blätter*, broj za veljaču 1985., str. 5.)

Posebnu pažnju izazvala je i Mužićeva knjiga o autohtonosti. On je već u prvome izdanju knjige (1989. godine) o toj problematici istaknuo zaključak Nade Klaić iz 1971. godine da “prva stranica hrvatske povijesti još nije do kraja napisana”. (N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 139.) Mužićevo je shvaćanje da prva stranica hrvatske povijesti može biti napisana tek kada se prihvate rezultati antropoloških i genetičkih istraživanja. Kada stanovništvo na određenom prostoru govori istim jezikom, živi istu kulturu i osjeća pripadnost jednoj istoimenoj zajednici tada je genetika, prema Mužiću, najpozvanija zaključivati i o povijesnom nastajanju toga naroda. Ovaj autor u svojim izdanjima knjige o najstarijoj hrvatskoj povijesti utvrđuje da je u današnjih Hrvata sadržano oko tri četvrtine gena starijeg djeteta. To je njegovo djelo u dva navrata (u *Predgovoru* prvom izdanju 1989. i u *Pogovoru* šestom izdanju 1998. godine) recenzirao akademik prof. dr. Mate Suić i zaključio: “U našoj pak historiografiji Mužićevo djelo o kontinuitetu življenja i elementima autohtonosti na našem hrvatskom prostoru jest i bit će još dugo ostvarenje s odlikama prvenca suvremenog usmjerenja u našoj i u svjetskoj povijesnoj znanosti... Mu-

žić spada među one koji se ne zadovoljavaju samo nabranjem naslova i imena autora, nego često uspjeva do srži iz izvora iscijediti ono što se uopće može. A to traži mnogo znanja, strpljenja i vremena.”

Mužićevo djelo *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* sinteza je njegovih dosadašnjih istraživanja najstarije hrvatske povijesti. Ono se može doživjeti i kao određeni izazov u historiografiji. Željko Rapanić, kojemu se Mužić posebno zahvalio “na mnogobrojnim prijateljskim savjetima... poslije čitanja rukopisa”, dana 15. prosinca 2006. u objavljenom osvrtu na prvo izdanje smatra: “Mužićeva *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* nije klasični historiografski prikaz nekoga razdoblja. To je knjiga s tezom koja će izazvati prijepore i komentare... Mužićeva *Hrvatska povijest* jest pokušaj kojim autor želi rasvijetliti, ili barem razbistriti, ona naj-složenija pitanja hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti. Sve to na način koji, spomenuli smo, ne slijedi uobičajene historiografske putove i s kojim se ne bismo uvijek suglasili. Autoru, međutim, valja odati priznanje na upornosti kojom razrađuje i obogaćuje svoju tezu složenu prije dvadesetak godina i što se uvijek u radu obilno koristi zaista suvremenom literaturom, mnogo puta posve nepoznatom hrvatskim knjižnicama. Neosporno je da će knjiga izazvati interes stručnjaka, dok će obrazovanom čitatelju nametnuti mnogo pitanja na koja će, s obzirom na njihovu kompleksnost, odgovor morati potražiti i na još kojemu mjestu. To je knjiga, naime, koja traži temeljito predznanje da bi se prihvatila ili dijelom odbacila.” (Ž. Rapanić, *Mužićev pogled u rani srednji vijek*. Solinska kronika, XIII/2006, 147, 12.)

Prvo izdanje knjige *Hrvatska povijest* pojavilo se na jesenskom *Interliberu* u Zagrebu 2006. godine o čemu je javnost detaljnije obavještala *Hina* dana 8. studenoga iste godine. *Radio Vatikan* u večernjoj emisiji 2. siječnja 2007. posebno se i to pozitivno osvrnuo na ovo djelo. Interes za ovu knjigu rezultirao je ovim drugim izdanjem.

Dr. sc. Vlado Nuić

Priprema ACME Split
Tiskanje dovršeno u lipnju 2007.
u tiskari *Grafičkog zavoda Hrvatske* u Zagrebu

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

UDK 94(497.5)"08"

MUŽIĆ, Ivan, povjesničar

Hrvatska povijest devetoga stoljeća / Ivan Mužić ; <fotografije Zoran Alajbeg, Filip Beusan ; povijesne karte izradio Tomislav Kaniški>. - 2. dopunjeno izd. - Split : Matica hrvatska, Ograna : Naklada Bošković, 2007. - (Biblioteka Povjesnice Hrvata ; 3)

Bibliografija. - Kazalo.

ISBN 978-953-263-034-3 (Naklada Bošković)

I. Hrvatska -- Povijest -- 9. st.

470416015